

ไตรภูมิกถา

หรือ

ไตรภูมิพระร่วง

พระราชนิพนธ์

พญาลิไทย

ฉบับตรวจสอบชำระใหม่

****

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐิน
ณ วัดทับสะแก อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
วันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

ร94.3123
ท994ก
ป.9

หอสมุดแห่งชาติ
24 ส.ค. 2526
กรมศิลปากร

ไตรภูมิกถา

หรือ

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาวัดดอนรัก จังหวัด

ไตรภูมิพระร่วง

พระราชนิพนธ์

พญาลิไทย

ฉบับตรวจสอบชำระใหม่

****

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐิน
ณ วัดทับสะแก อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
วันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง

พระราชนิพนธ์

พญาลิไทย

ฉบับตรวจสอบชำระใหม่

เลขหมู่หนังสือ ๒๙๔.๓๑๒๓

ISBN 974-7919-87-7

003775

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๗

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอดิเรก ประชันรณรงค์

พิมพ์ครั้งที่สอง ๒๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๕

ในงานทอดผ้ากฐินของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล

กอ.26
เฉพาะร้อง สังฆกา
294.3123
เลขหมู่ 67944 ศ1
ส.9
เลขทะเบียน ง.๐๐๐๓๔๐
๒๘๕๑๔

คำนำ

ในงานทอดผ้ากฐิน ณ วัดทับสะแก อ.ทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กำหนดงานวันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ นายเชิดไชย นวะมะรัตน ผู้อำนวยการสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้มาติดต่อกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่ามีความประสงค์จะขอพิมพ์หนังสือไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพญาลิไทย เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงานนี้ กรมศิลปากรพิจารณาแล้ว ยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วงนี้ เป็นวรรณคดีทางพุทธศาสนาที่สำคัญเล่มหนึ่งของไทย แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถและอัจฉริยภาพของบรรพบุรุษไทยในการนิพนธ์วรรณคดีที่แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับหลักในพุทธศาสนา ตลอดจนชี้ให้เห็นถึงผลบาปและผลบุญที่คนทั้งหลายได้กระทำไว้ ผู้ที่ได้อ่านศึกษางานนิพนธ์เรื่องนี้จะเห็นได้ว่าบรรพบุรุษของไทยนับแต่สมัยเมื่อเริ่มตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่นในดินแดนปัจจุบันนี้เป็นผู้มีจิตวิทยาสูง การก่อตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่จะต้องรวบรวมพลังจากพลเมืองของชาติ เพื่อให้สามารถดำรงความมั่นคงและสามารถต่อสู้ศัตรูรอบด้านที่คอยคุกคามความดำรงอยู่ของชาติไทย จึงย่อมต้องการประชาชนพลเมือง ที่อยู่ในศีลธรรม อยู่ในระเบียบวินัย รู้บาปบุญคุณโทษ และมีหลักยึดมั่นทางศาสนา ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีที่น้อมนำจิตใจประชาชนให้ยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมความดีตามหลักธรรมะ ทั้งยังแสดงความรู้สึกสอดคล้องกับหลักธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ เช่น ตอนพรรณนาถึงกำเนิดของมนุษย์ ทั้ง ๆ ที่ในสมัยสุโขทัยวิทยาศาสตร์ยังไม่ก้าวหน้าและเป็นที่รู้จักกว้างขวางอย่างในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้แม้ว่าหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงนี้จะเกิดขึ้นในสมัยโบราณนานนับร้อยปีแล้ว แต่คุณค่า สาระ ของหนังสือเรื่องนี้น่าศึกษา น่าค้นคว้า เพราะนอกจากจะให้ความรู้ทางศาสนา แล้วยังให้ความรู้ในทางอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ จารีตประเพณี และวัฒนธรรมอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก

ไตรภูมิพระร่วงนี้ได้มีผู้คัดลอกกันต่อ ๆ มาและได้ตีพิมพ์มาแล้วหลายครั้ง มีที่วิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่มาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ว่า “หนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับนี้.... เมื่ออ่านตรวจดูเห็นได้ว่าหนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือเก่ามาก มีศัพท์เก่า ๆ ที่ไม่เข้าใจ และเป็นศัพท์อันเคยพบแต่ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยหลายศัพท์ น่าเชื่อว่าหนังสือไตรภูมินี้ฉบับเดิมจะได้แต่งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจริง แต่คัดลอกสืบกันมาหลายชั้นหลายต่อจนวิปลาสคลาดเคลื่อน หรือบางทีจะได้มีผู้ดัดแปลงสำนวนและแทรกเติมข้อความเข้าเมื่อครั้งกรุงเก่าบ้างก็อาจจะเป็นได้ ถึงกระนั้นโวหารหนังสือเล่มนี้ยังเห็นได้ว่า

เก่าแก่กว่าหนังสือเรื่องใด ๆ ในภาษาไทย นอกจากศิลาจารึกที่ได้เคยพบมา จึงนับเป็นหนังสือเรื่องดีด้วยอายุประการหนึ่ง"

กรมศิลปากรจึงได้มอบให้ นายพิทูร มลิวัลย์ เปรียญธรรมประโยค ๙ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งประจำแผนก กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ปัจจุบันโอนไปรับราชการในกรมการศาสนาเป็นอนุศาสนาจารย์ ๖ ทำหน้าที่หัวหน้าฝ่ายปริยัติปกรณ์ เป็นผู้ตรวจสอบชำระ โดยพยายามรักษาส่วนที่เป็นของเดิมไว้ให้มากที่สุด ส่วนที่ชำรุดหรือวิปลาสไปก็หาต้นฉบับใส่ไว้ให้สมบูรณ์ และให้เรียกชื่อเรื่องนี้ว่าไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงนี้ ทั้งนี้ ได้ทำคำชี้แจงของผู้ตรวจสอบและพระราชประวัติพญาลิไทยผู้ทรงพระราชนิพนธ์มาพิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้ด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในการที่สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้มีจิตศรัทธาจัดพิมพ์หนังสืออันมีค่าแจกเป็นที่ระลึกในการทอดผ้ากฐินครั้งนี้ นับเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาได้ทางหนึ่ง ขออำนาจกุศลทั้งปวงที่ทุกท่านได้ร่วมกันบำเพ็ญในครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ประสบแต่ความสุขความเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย ตลอดกาลนาน เทอญ.

(นายเดโช สวนานนท์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร
๗ กันยายน ๒๕๒๕

คำอนุโมทนา

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้นำผ้ากฐินประจำปี ๒๕๒๕ ไปถวาย ณ วัดทับสะแก อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ในการนำผ้ากฐินไปถวายในครั้งนี้ สำนักงานฯ ได้กำหนดในวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕ ได้มีพ่อค้า ประชาชน หน่วยราชการ องค์การรัฐวิสาหกิจ และผู้แทนจำหน่ายสลาก มีจิตศรัทธาอนุโมทนาร่วมการกุศลเป็นจำนวนมาก สำนักงานฯ ได้ดำเนินการถวายผ้ากฐินเป็นประจำทุกปี และได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ด้วยดีมาโดยตลอด นับว่าเป็นนิมิตอันดียิ่งของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ประกอบกับพระอุโบสถวัดนี้ได้ทำการก่อสร้างมาแต่ปี ๒๕๐๑ จนกระทั่งปัจจุบันยังไม่แล้วเสร็จสมบูรณ์ในพรรษาหนึ่ง ๆ มีผู้เลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนาเข้าอุปสมบทเป็นภิกษุ และสามเณร เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพรรษานี้มีจำนวน ๖๗ รูป การที่พระอุโบสถยังไม่แล้วเสร็จ ทำให้ภิกษุ สามเณร ไม่ได้รับความสะดวกเท่าที่ควร สำนักงานฯ ได้พิจารณาแล้ว เห็นควรเป็นเจ้าภาพในการถวายผ้ากฐิน ณ วัดทับสะแก ในปีนี้ อนึ่ง ในการถวายผ้ากฐินครั้งนี้ สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกเพื่อแจกแก่สาธุชน โดยได้จัดพิมพ์ประวัติวัดทับสะแก สิ่งที่น่าสนใจของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยได้รับความร่วมมือจากองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และได้พิมพ์เรื่อง "ไตรภูมิพระร่วง" ซึ่งได้รับความเอื้อเฟื้อจากกรมศิลปากร และกิจการสลากกินแบ่งรัฐบาล

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ขอขอบคุณพ่อค้า ประชาชน ส่วนราชการ ผู้แทนจำหน่ายสลาก ที่ได้ร่วมการกุศลครั้งนี้โดยทั่วกัน ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย พระสยามเทวาธิราช และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ตลอดจนพระบารมีของล้นเกล้าฯ ทั้งสองพระองค์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และพระวรชายา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ จงดลบรรดาลให้ท่านและครอบครัว ประสบความสุขความเจริญ ด้วยจตุรพิธพรชัยยิ่ง ๆ ตลอดไป.

สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล

คำชื่นชม
ในการถวายองค์กฐินของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล
วัดทับสะแก อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

เมื่อสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล แจ้งให้นายอำเภอทับสะแกและกระผมทราบว่า ทางสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล จะนำกฐินมาทอดถวายที่วัดทับสะแก ร่วมกับพุทธบริษัทอื่น ๆ ที่ปรารถนาจะร่วมการกุศลครั้งนี้ด้วย กระผมในฐานะที่เป็นผู้ใกล้ชิดกับวัดนี้มาก กล่าวคือ คุณพ่อและคุณแม่ของกระผมได้ริเริ่มก่อสร้างวัดนี้ตั้งแต่แรกมา จนคุณพ่อและคุณแม่ของกระผมได้ถึงแก่กรรม ผมจึงได้รับช่วยเหลืออุปถัมภ์สืบเนื่องต่อจากคุณพ่อและคุณแม่ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน จึงรู้สึกมีความปลาบปลื้มใจเป็นยิ่งนัก เพราะรู้กันอยู่ว่าเดี๋ยวนี้เป็นประเพณีนิยมของสาธุชนทั้งหลายที่เป็นผู้จัดกฐินถวายวัดต่าง ๆ ย่อมมีกุศลจิตคิดบูรณะ ปฏิสังขรวัดและรวมทั้งเสนาสนะต่าง ๆ อันเป็นสมบัติของวัด จึงได้มีความยินดีเป็นอย่างยิ่งดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะว่าวัดทับสะแกนี้มีพระอุโบสถที่ทำการก่อสร้างยังไม่เรียบร้อย จึงจำเป็นจักต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จโดยรีบด่วน การที่สำนักงานกินแบ่งรัฐบาล ได้นำกฐินมาทอดถวายในครั้งนี้ นับว่าเป็นมหากุศลยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นความประสงค์ของผู้นำคณะมาแล้วยังเป็นการร่วมสมทบทุนให้แก่วัดนี้ที่จักได้ดำเนินการ ก่อสร้างพระอุโบสถให้แล้วเสร็จและดำเนินการเรื่องอื่น ๆ ให้ดำเนินไปด้วยดี มีอนันตผลแก่พระบวรพุทธศาสนาและพุทธบริษัททั่วกัน

จึงขอโมทนาสาธุการและขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้นำองค์กฐิน มาทอดถวายยังวัดนี้ขอให้กรรมดีในครั้งนี้ของท่านทั้งหลาย จงดลบรรดาลประทานพลานิสงส์ตอบสนองทุกท่านโดยทั่วกันเทอญ

(นายอุดมศักดิ์ ทั่งทอง)

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
กรรมการวัดทับสะแก
๒๔ ต.ค. ๒๕

ประวัติ
วัดทับสะแก

วัดทับสะแก เป็นวัดที่ใกล้คมนาคมแห่งหนึ่ง อยู่ใกล้ตลาด ใกล้ที่ว่าการอำเภอ และติดอยู่กับเขตสถานีรถไฟ ทางด้านตะวันออก จากวัดไปชายทะเลระยะทางประมาณ ๓๐๐ เมตร วัดทับสะแกนี้ เป็นวัดที่อยู่ในศูนย์กลางของหมู่บ้าน และเป็นที่เผยแพร่ศีลธรรม และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

วัดทับสะแก มีพื้นที่ดิน เดิม ๗ ไร่ ๑ งาน ๗๔ ตารางวา อยู่ต่อมาภายหลัง นางกิมลี้ ประภาวิวัฒน์ เห็นว่าที่ดินของวัดมีประมาณน้อย ไม่พอจะขยายกิจการของคณะสงฆ์ จึงได้จัดถวายที่ดินของแกที่อยู่ติดกับเขตวัด ๑ แปลง มีเนื้อที่ ๖ ไร่ ๓ งาน มีต้นมะพร้าวเต็ม เก็บผลบำรุงวัดได้บ้าง ครั้งละ ๗ - ๘ ร้อยผล ที่ดินของวัดเดิม และที่ถวายให้ใหม่รวมเป็นเนื้อที่ ๑๔ ไร่ ๗๔ ตารางวา

ที่เดิมที่ตั้งวัด ที่แปลงนี้เป็นป่าช้ามาก่อนช้านาน อยู่ต่อมา จำวัน เดือน ปี ไม่ได้ มีหลวงพ่อองค์หนึ่ง ท่านเดินรุกมูลมาจากทางเหนือ ชื่อว่าหลวงพ่อด้วง ได้มาปักกรดในป่าช้านี้ อยู่ประมาณ ๕ - ๖ เดือนเห็นจะได้ ประชาชนให้ความอุปถัมภ์เป็นอย่างดี ตลอดที่ท่านมาอยู่ เฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นตัวตั้งตัวตีชักนำประชาชน ก็คือ “นายพรหม นางซ้อย ทั่งทอง” ที่เป็นหลัก เพราะท่านทั้งสองนี้ เป็นผู้ที่มีศรัทธาซาบซึ้งในคุณธรรมเป็นอย่างดี

นายพรหม ทั่งทอง ท่านมีความสามารถพิเศษอยู่บ้าง คือท่านเป็นหมอแผนโบราณ และมีความชำนาญสามารถบำบัดโรคภัยไข้เจ็บได้เป็นอย่างดี จนประชาชนให้ความเคารพนับถือ ยกย่องว่า “คุณหมอพรหม” พร้อมทั้งภริยาด้วย ทั้งสองท่านนี้ เป็นบิดา มารดาของคุณอุดมศักดิ์ ทั่งทอง ซึ่งปัจจุบันเป็นกรรมการวัดทับสะแก

ต่อมาไม่ช้าไม่นาน หลวงพ่อด้วงท่านมีความประสงค์หาสถานที่สงบ จึงได้ลาญาติโยมเดินทางต่อไป หลังจากนั้นประชาชนพร้อมด้วย คุณหมอพรหม และภริยา จึงคิดจะสร้างวัดต่อไป ได้ไปนิมนต์พระองค์หนึ่งจากวัดนาล้อมมา ชื่อว่า “พระภิกษุอินทร์” ฉายาจำไม่ได้ นามสกุลเหมาะเจาะให้มาเป็นประธานเมื่อ พ.ศ ๒๔๖๘ และได้สร้างกุฏิขึ้นหนึ่งหลัง แบบทรงไทย ยาวประมาณ ๙ เมตร กว้าง ๕ เมตรครึ่ง พระภิกษุอินทร์มาช่วยอยู่เป็นเวลา ๓ ปี หลังจากนั้นได้ลาสิกขา และเมื่อพระภิกษุอินทร์ได้ลาสิกขาแล้วในปีนั้นได้มีนายเที่ยง แสงนิล เข้ามาบวช และได้ช่วยเป็นประธานในการสร้างวัดให้เป็นหลักฐานถูกต้องตามกฎหมาย ทางคณะสงฆ์ได้ขอแต่งตั้งยกย่องให้เป็นเจ้าอาวาสที่พระสังฆาธิการ ชั้นเจ้าอาวาส พระอธิการเที่ยง ญาณเมโธ

ได้ช่วยทำนุบำรุง ปกครองคณะสงฆ์อยู่ ๑๕ พรรษา ท่านจึงลาสิกขา หลังจากที่พระอธิการเที่ยง ญาณเมโธ ลาสิกขาแล้ว มีพระรักษาการเจ้าอาวาสเป็นลำดับมาอีก ๓ องค์ จนมาถึง พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านผู้รักษาการเหล่านั้นลาสิกขาไปอีก จึงว่างเจ้าอาวาส

คณะกรรมการของวัด มีคุณหมอพรหม ทั่งทอง พร้อมด้วยพ่อค้า ข้าราชการ และประชาชน ทำหนังสือยื่นขอย้าย พระอธิการยวง หนฺตจิตฺโต เจ้าอาวาสวัดนาล้อม ให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดทับสะแก เพื่อให้มาเป็นประธานช่วยสร้างอุโบสถ เจ้าคณะจังหวัดไม่ขัดข้องจึงอนุญาต และย้ายมาเป็นเจ้าอาวาสวัดทับสะแก และเมื่อมาอยู่เป็นหลักฐานมั่นคง ต่อมาทางผู้ใหญ่ฝ่ายคณะสงฆ์ก็ได้พิจารณาให้ทำการคณะสงฆ์ให้เป็นเจ้าคณะตำบล และเจ้าคณะอำเภอทับสะแก และได้ขอสัญญาบัตร พัดยศให้ เป็นที่พระครูประศาสน์ คณาวลัย เจ้าคณะอำเภอชั้นพิเศษ และเป็นพระอุปัชฌาย์ ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร ตลอดมาถึงบัดนี้

คุณหมอพรหม ทั่งทอง และภริยา ได้ให้ความอุปการะทำการติดต่อกันมาตั้งแต่ต้นจนกระทั่งสุดสิ้นชีวิตของท่านทั้งสอง หลังจากนั้น ทายาทคือ คุณอุดมศักดิ์ ทั่งทอง ได้รับทำหน้าที่แทนคุณพ่อ คุณแม่ มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ทำให้วัดทับสะแกนับว่ามีความเจริญ และมั่นคงถาวร เพื่อดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาสืบไป.

พระครูประศาสน์คณาวลัย
วัดทับสะแก
๒๔ ตุลาคม ๒๕๒๕

กิจการสลากกินแบ่งรัฐบาล

กิจการสลากกินแบ่งรัฐบาลในประเทศไทย เริ่มแรกได้รับอิทธิพลมาจากประเทศจีน หรือจากชาวจีนที่มาตั้งรกรากหากินในประเทศ ประมาณต้นศตวรรษที่ ๑๙ ที่มีการติดต่อกับชาวจีน ดัดแปลงการเสี่ยงโชคโดยอาศัยตัวอักษรไทยเทียบเคียงกับจีน มีอยู่ ๓๖ ตัว แต่ใช้ ๓๔ ตัว เป็นหลักในการซื้อและออก ซึ่งเรียกว่าการแทงหวย ก.ข. เป็นกิจการที่มีลักษณะเป็นธุรกิจเอกชน โดยรัฐให้สัมปทานผูกขาดในการจัดทำ เพื่อมิให้มีการแย่งเขตหรือแย่งกิจการกัน และในขณะเดียวกันรัฐได้ประโยชน์จากการประมูลผูกขาด ผู้ได้รับสัมปทานผูกขาดมีชื่อเรียกว่า "ขุนบาล" มีตัวแทนจำหน่ายเรียกว่า "ผู้เดินโพย" ประชาชนผู้ซื้อจะซื้อหรือแทงด้วยวาจา ผู้เดินโพยจะให้หลักฐานด้วยการเขียนในสมุดหรือเขียนใส่กระดาษให้ เมื่อกิจการเจริญมีความนิยมมากขึ้น มีการออกหวยนี้ถึง ๒ ครั้ง เช้าและค่ำ นอกจากนี้ยังมีการชักชวนบุคคลให้สนใจมากขึ้น ด้วยการแทงหวยหิ้ง คือขุนบาลไปแขวนไว้ในโรงหวย ใครไปแทงที่โรงหวยจะได้รับรางวัลสูงขึ้น เดิมแทงอักษรหนึ่งจะจ่าย ๒๘ ต่อ ถ้าแทงหวยหิ้งจะจ่ายถึง ๓๐ ต่อ ใครสนใจจะแทงอักษรอะไรก็ได้ ขุนบาลจะรวบรวมถ้าตัวอักษรไหนมีเงินแทงน้อยหรือไม่มีก็จะออกหวยตัวนั้น ทำให้ประชาชนมัวเมาในการพนันมากไม่เป็นอันทำมาหากิน มีอาจารย์ไบ้หวย คือเก็งว่าหวยจะออกตัวอักษรอะไร ประชาชนไปอดหลับอดนอนคอยดูและคอยแทงหวยหิ้งที่โรงหวย ผู้แทงจะต้องอยู่ในโรงหวยนั้น ไม่สามารถออกมาได้ จนกว่าหวยจะออกทั้งสองตัว ตัวแรกจะออกประมาณ ๒ ยาม หรือเที่ยงคืน ตัวที่สอง หวยเช้าจะออกราวตีสี่ หลังจากนั้นจึงจะปล่อยคนกลับได้ จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าเป็นการมอมเมาประชาชน จึงได้เปลี่ยนแปลงการเล่นหวย ก.ข. ซึ่งเป็นการมอมเมาประชาชนมาเป็นลักษณะล็อตเตอรี่โดยการออกเป็นหมายเลข แต่การออกรางวัลไม่สม่ำเสมอสุดแต่ความประสงค์ของการออกสลาก เพื่อหารายได้มากระทำกิจอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งหน่วยราชการหรือหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐเป็นผู้ดำเนินการในครั้งนั้นไม่ใคร่ได้รับความนิยมมากนัก จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงได้เปลี่ยนแปลงด้านการดำเนินการมาในรูปสลากกินแบ่งรัฐบาล อยู่ในความหมายของการพนันตามพระราชบัญญัติการพนัน ใครจะดำเนินการจะต้องได้รับอนุญาต แต่การเล่นหวย ก.ข. ก็ยังมีการแอบเล่นกันอยู่เรื่อย ๆ แต่มีลักษณะปกปิดเพราะไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ การออกสลากกินแบ่งรัฐบาลครั้งนั้น อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงการคลัง เพราะเป็นการหารายได้ให้กับรัฐเพื่อจะกระทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อมาเห็นว่าเป็นเรื่องของ

การพนันตามพระราชบัญญัติการพนัน และมุ่งหวังในการปราบปราม การหาเงินก็เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุข สร้างสาธารณประโยชน์หรือการกุศล มิได้มุ่งหารายได้เข้ารัฐเป็นสำคัญ จึงได้โอนความรับผิดชอบมาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย เพื่อหารายได้บำรุงเทศบาล โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร มีการออกสลากการกุศลเพื่อหารายได้เป็นครั้งคราว เช่นในงานกาชาด งานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นต้น จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๒ จึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๕ เมษายน ๒๔๘๒ อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงการคลัง แต่การออกสลากนี้ก็ยังอยู่ในความหมายของพระราชบัญญัติการพนัน เป็นการพนันที่จะเล่นได้แต่ต้องได้รับอนุญาต มีการจัดสรรแบ่งเงินรายได้ออกมาเป็นส่วน ๆ นอกจากการจัดสรรเป็นเงินรางวัลและการดำเนินงานแล้ว ยังจัดสรรเงินเพื่อกิจการสาธารณประโยชน์ สาธารณกุศล การวัฒนธรรมและศิลปกรรมของชาติ การหารายได้เข้าสู่รัฐเพื่อนำเข้าสู่งบประมาณแผ่นดิน ในระยะนั้นกิจการของสลากกินแบ่งรัฐบาลยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก เพราะมีการออกสลากแต่ละงวดนานเกินไป จำหน่ายอย่างสูงสุดงวดละ ๕๐๐,๐๐๐ ฉบับ ราคาฉบับละ ๑ บาท มีการจำกัดรางวัล หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๘๗ สถิติการจำหน่ายสลากสูงขึ้นจึงเพิ่มราคาสลากเป็น ๒ บาท ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ และในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ก็ได้เพิ่มราคาเป็น ๓ บาท และ ๔ บาท แบ่งสลากออกเป็นส่วน ๆ จำหน่ายส่วนละบาท ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้เพิ่มราคาสลากเป็น ๕ บาท และ ๖ บาท จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เพิ่มราคาเป็น ๘ บาท และจากนั้นก็เป็นราคา ๑๐ บาท จนกระทั่งทุกวันนี้ การเปลี่ยนแปลงราคาก็เพื่อจะเพิ่มเงินรางวัลต่าง ๆ ให้สูงขึ้น เพื่อให้เป็นที่สนใจของประชาชน และให้ผู้ที่มีรายได้พอสมควรได้มีโอกาสซื้อสลากกินแบ่งฯได้ ไม่ได้มุ่งหวังให้คนที่มีรายได้น้อยเกินไปได้เสี่ยงโชค แต่ผู้มีรายได้น้อยก็เสี่ยงโชคซื้อสลากด้วยการรวมหุ้นกันซื้อ สลากกินแบ่งรัฐบาลได้มีการเปลี่ยนแปลงงวดการออกสลากให้เร็วขึ้นเป็นเดือนละ ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง ทำให้สถิติการจำหน่ายสูงขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ จำหน่ายปีละ ๑๕๙ ล้านฉบับ ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เพิ่มเป็น ๑๘๐ ล้านฉบับ ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นปีที่มีสถิติการจำหน่ายสูงสุดเป็น ๒๔๐ ล้านฉบับ มีการออกรางวัลเป็น ๓ งวดต่อเดือน ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ในเดือนตุลาคมจึงได้ลดจำนวนลง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงงวดออกรางวัลเดือนละ ๒ งวด งวดละ ๑๐ ล้านฉบับ ลดลงเดือนละ ๑ ล้านฉบับ การที่ต้องลดจำนวนและเปลี่ยนแปลงงวดการออกสลาก ก็เนื่องจากมีการพนันประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่า “สลากกินรวบ” ถือเอาเลขท้ายสามตัวหรือสองตัวของรางวัลที่ ๑ เลขท้าย ๓ ตัว เลขท้าย ๒ ตัว มีการชวนเชื่อว่ามีการจ่ายหลายต่อ มีการหลอกลวงกัน โกงกัน ถูกแล้วไม่จ่ายเงิน บางครั้งก็บอกว่าเจ้ามือถูกตำรวจจับ ราษฎรมัวเมากันมากทั้ง ๆ ที่ถูกโกง แทนที่จะมีการปราบปราม ทำให้รัฐบาล

ในสมัยนั้นหาทางแก้ไขด้วยวิธีการลดจำนวนงวดสลากลง (ในบางระยะที่มีการลดสลาก ก็มีการพนันประเภทหวย ก.ข. เพิ่มขึ้นแทนที่ จึงมีลักษณะหลอกลวงประชาชน เพราะการออกรางวัลไม่แน่นอน แล้วแต่จำนวนเงินของผู้ที่แทง) ทำให้มีผู้วิพากษ์วิจารณ์กันมากกว่า วิธีการนี้จะถูกต้องหรือไม่ เพราะการพนันด้วยวิธีการดัดแปลงอาศัยอย่างอื่นก็มีมาก ที่มีการออกสลากก็เพื่อลดการเล่นการพนันประเภทอื่นหันมาเสี่ยงโชคกัน

เมื่อกิจการสลากกินแบ่งรัฐบาลเป็นกิจการที่มั่นคงที่เกี่ยวข้องกับประชาชนโดยตรง และเป็นกิจการที่มีรายได้ - รายจ่ายมาก ทั้งปริมาณและรายการ สมควรมีกฎหมายกำหนดให้สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการนี้เป็นนิติบุลคล รายได้และรายจ่ายควรเป็นไปโดยรัดกุมเป็นกิจลักษณะและเหมาะสม ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ คณะรัฐมนตรีจึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล พ.ศ..... เสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และลงมติให้ใช้เป็นกฎหมายได้ จึงได้นำความกราบบังคมทูลเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๑๗ และให้มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๗ เป็นต้นไป สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลจึงมีฐานะเป็นนิติบุคคลในลักษณะรัฐวิสาหกิจ กระทำกิจการตามวัตถุประสงค์ คือ

๑. ออกสลากกินแบ่งรัฐบาล

๒. จัดการโรงพิมพ์อันเป็นอุปกรณ์ในการพิมพ์สลากและสิ่งพิมพ์อื่นที่คณะกรรมการสลากกินแบ่งรัฐบาลให้ความเห็นชอบ ซึ่งมีลักษณะเป็นสิ่งพิมพ์กันปลอมแปลง ขณะนี้มีการพิมพ์ตั๋วมหรสพภาพยนตร์ (ใช้แทนอากรมหรสพ) ตั๋วรถยนต์โดยสารประจำทางขององค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพ ตั๋วแลกเงินไปรษณีย์ของการสื่อสารแห่งประเทศไทย

๓. กระทำกิจการอื่นที่เกี่ยวเนื่องหรือเป็นประโยชน์แก่การดำเนินงานของสำนักงานฯ ขณะนี้ส่วนใหญ่เป็นการหาประโยชน์จากเงินฝาก การจำหน่าย ทรัพย์สินเหลือใช้ การหาประโยชน์พร้อมกับการให้สวัสดิการแก่พนักงานและลูกจ้าง ทั้งในด้านการให้เช่าทรัพย์สิน การให้กู้ยืมเงินโดยคิดดอกเบี้ยในอัตราต่ำ

เฉพาะเงินที่ได้รับจากการจำหน่ายสลาก ตามกฎหมายให้จัดสรรเงินดังนี้

๑. ร้อยละ ๖๐ เป็นเงินรางวัล ซึ่งสูงกว่านานาประเทศมาก

ในปัจจุบันได้พิมพ์สลากออกเป็น ๒ ชุด จัดสรรเงินรางวัลดังนี้

รางวัลที่ ๑ มี	๑ รางวัล ๆ ละ	๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท	เงินรางวัล ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท
รางวัลที่ ๒ มี	๓๐ รางวัล ๆ ละ	๑๐๐,๐๐๐ บาท	เงินรางวัล ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท
รางวัลที่ ๓ มี	๗๐ รางวัล ๆ ละ	๕๐,๐๐๐ บาท	เงินรางวัล ๓,๕๐๐,๐๐๐ บาท

รางวัลที่ ๔ มี๑๕๐ รางวัล ๆ ละ ๒๐,๐๐๐ บาท เงินรางวัล ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รางวัลที่ ๕ มี๔๐๐ รางวัล ๆ ละ ๑๐,๐๐๐ บาท เงินรางวัล ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รางวัลเลขท้าย ๓ ตัว หมุน ๕ ครั้ง มี ๕๐,๐๐๐ รางวัล ๆ ละ ๕๐๐ บาท เงินรางวัล ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รางวัลเลขท้าย ๒ ตัว หมุน ๑ ครั้ง มี ๑๐๐,๐๐๐ รางวัล ๆ ละ ๒๐๐ บาท เงินรางวัล ๒๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รวม ๑ ชุดมี ๑๕๐,๖๕๑ รางวัล เงินรางวัล ๖๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

รวมสลาก ๒ ชุดมี ๓๐๑,๓๐๒ รางวัล เป็นเงินทั้งสิ้น ๑๒๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

สำหรับราคาสลากคงจำหน่ายฉบับละ ๑๐ บาทเท่าเดิม ส่วนสีและลวดลายการพิมพ์จะเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม ซึ่งจะได้กำหนดไว้ในกำหนดการสลากกินแบ่งรัฐบาลแต่ละงวดต่อไป

๒. ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๒๘ เป็นรายได้แผ่นดิน สำนักงานฯ ได้นำส่งเงินเป็นรายได้แผ่นดินตั้งแต่เป็นนิติบุคคลดังนี้

ปีงบประมาณ ๒๕๑๘	๕๕๙,๔๔๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๑๙	๖๘๘,๘๐๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๒๐	๖๔๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๒๑	๗๐๕,๖๐๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๒๒	๘๘๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๒๓	๑,๐๓๐,๔๐๐,๐๐๐ บาท
ปีงบประมาณ ๒๕๒๔	๑,๒๓๘,๕๗๓,๘๔๕ บาท

๓. ไม่เกินกว่าร้อยละ ๑๒ เป็นค่าใช้จ่ายในการบริหารงาน ซึ่งรวมทั้งค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายสลาก ซึ่งเป็นส่วนลดในการจำหน่ายสลากร้อยละ ๙ ค่าใช้จ่ายในการบริหารงานร้อยละ ๓

ปัจจุบันกิจการสลากกินแบ่งรัฐบาลของประเทศไทยได้เจริญก้าวหน้าไปอย่างมั่นคง ได้รับความนิยมจากประชาชนผู้ซื้อสลาก ซึ่งได้ให้ความสนใจและติดตามผลการออกสลากและการดำเนินงานของกิจการสลากตลอดมา บรรดาสื่อมวลชนย่อมมีส่วนสำคัญมากในเรื่องนี้ การที่กิจการสลากกินแบ่ง ได้มีการปรับปรุงและมีการปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของสังคมได้เป็นอย่างดีแล้ว ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากความเอาใจใส่และความสนใจที่สำนักงานได้รับจากการเสนอแนะ และการให้ความคิดเห็นของประชาชนและสื่อมวลชนตลอดมาตั้งแต่กิจการสลากกินแบ่งได้ถือกำเนิดมาในประเทศตลอดระยะเวลา ๔๓ ปีเศษแล้ว

ประจวบคีรีขันธ์

ได้รับความเอื้อเฟื้อ จาก องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์เป็นจังหวัดชายทะเล ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ๒๘๕ กิโลเมตร มีสถานที่ท่องเที่ยวทางด้านประวัติศาสตร์และทางด้านความสวยงามตามธรรมชาติมากมาย มีหาดทรายสวยงาม และมีทิวเขาสลับซับซ้อนน่าชมหลายแห่ง นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งของพระราชวังไกลกังวล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักจะเสด็จไปประทับในระหว่างฤดูร้อนอีกด้วย

ประจวบคีรีขันธ์แบ่งการปกครองออกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอกุยบุรี อำเภอปราณบุรี อำเภอบางสะพาน อำเภอทับสะแก และอำเภอหัวหิน ประชากรส่วนใหญ่นอกจากจะทำการประมงและทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งมีอยู่ประมาณ ๒๐ เหมือง แล้วก็มีอาชีพในการทำพืชไร่ เช่น ละหุ่ง นุ่น ถั่วลิสง ข้าวโพด แตงโม พริก อ้อย สับปะรด มันสำปะหลัง ส้ม มะพร้าว และมะม่วง เป็นต้น โดยเฉพาะอ้อยและสับปะรดทำรายได้ให้แก่จังหวัดมาก ที่ปลูกกันมากก็คือเขตอำเภอปราณบุรี ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงงานทำน้ำตาลและโรงงานอุตสาหกรรมสับปะรดกระป๋องไทย จำกัด

การเดินทาง

จากกรุงเทพฯ สามารถเดินทางไปประจวบคีรีขันธ์ได้ โดยใช้เส้นทางสายธนบุรี ปากท่อ (ทางหลวงหมายเลข ๓๕) ผ่านจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าถนนเพชรเกษม (ทางหลวงหมายเลข ๔) ผ่านจังหวัดเพชรบุรี เข้าสู่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ รวมระยะทาง ๒๘๔ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๔ ชั่วโมง หากจะเดินทางโดยรถประจำทางจะมีรถออกจากสถานีขนส่งสายใต้ ถนนจรัลสนิทวงศ์ ทุกวัน วันละหลายเที่ยว หรือจะเดินทางโดยรถไฟจากสถานีรถไฟหัวลำโพงก็ได้ ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๖ ชั่วโมง

สถานที่ท่องเที่ยว

หัวหิน อยู่ตรงกิโลเมตรที่ ๒๓๒ บนทางหลวงหมายเลข ๓๕ เป็นชายทะเลที่มีหาดทรายขาวนวลทอดเป็นแนวยาว เหมาะสำหรับการไปพักผ่อนตากอากาศทั้งแบบเช้าไปเย็นกลับ หรือจะพักค้างแรมก็มีบังกาโลรถไฟ และบังกาโลเอกชนให้พักได้หลายแห่ง นอกจากนี้การรถไฟแห่งประเทศไทยยังจัดรถไฟขบวนพิเศษเฉพาะวันเสาร์ อาทิตย์ และวันหยุดราชการนำเที่ยวหัวหินแบบเช้าไปเย็นกลับ โดยออกจากกรุงเทพฯ เวลา ๐๖.๓๕ น. และกลับเวลา

๒๑.๐๐ น. รายละเอียดสอบถามได้ที่หน่วยบริการเดินทาง สถานีรถไฟหัวลำโพง โทร. ๒๒๓๗๐๑๐, ๒๒๓๗๐๒๐ นอกจากนี้สำหรับท่านที่นิยมเล่นกอล์ฟ การรถไฟแห่งประเทศไทยก็มีสนามกอล์ฟ ๑๘ หลุม ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากบังกาโลรถไฟเท่าใดนักไว้บริการ

เขาตะเกียบ เขาไกรลาส อยู่ห่างจากตัวอำเภอหัวหินเพียง ๔ กิโลเมตร สามารถนำรถเข้าไปได้จนถึงเชิงเขา สำหรับท่านที่เดินทางโดยรถประจำทางจากตลาดหัวหิน ก็มีรถสองแถววิ่งประจำระหว่าง หัวหิน - เขาตะเกียบ เขาตะเกียบเป็นภูเขาซึ่งตั้งอยู่บนหาดทรายชายทะเล บริเวณเชิงเขามีร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม มีทั้งที่เป็นโต๊ะธรรมดาและเก้าอี้ผ้าใบซึ่งจัดไว้เป็นหมู่ ๆ ไว้บริการหลายร้าน การปีนเขาตะเกียบปัจจุบันทำได้สะดวก เพราะบางตอนก็มีบันไดคอนกรีต บางตอนก็เป็นก้อนหินใหญ่ ๆ ซับซ้อนกันอยู่ แต่ก็มั่นคงแน่นหนา บนยอดเขามีต้นไม้ใบบังร่มเย็น เหมาะสำหรับขึ้นดูทิวทัศน์บริเวณชายทะเลรอบ ๆ

พระราชวังไกลกังวล อยู่ริมทะเลห่างจากอำเภอหัวหินประมาณ ๓ กิโลเมตร การเข้าชมจะต้องขออนุญาตผ่านสำนักพระราชวังก่อน และจะได้รับอนุญาตให้เข้าชมได้ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จประทับอยู่เท่านั้น ถ้าเป็นเวลาเสด็จประทับจะมีป้ายงดเข้าชมติดไว้ พระราชวังไกลกังวลนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร ผู้อำนวยการศิลปากรสถาน เป็นผู้ออกแบบและอำนวยการก่อสร้าง โดยใช้เงินพระคลังข้างที่ เริ่มลงมือก่อสร้างเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันได้โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมและก่อสร้างเพิ่มเติม ปัจจุบันจึงมองดูใหม่และสวยงามยิ่งขึ้น

เขาเต่า อยู่ในเขตอำเภอหัวหิน ประมาณหลักกิโลเมตรที่ ๒๔๐ จะมีทางแยกซ้ายมือเข้าไปอีก ๑ กิโลเมตร บริเวณนี้มีสถานที่เล่นน้ำที่สวยงาม น้ำใส และชายหาดสะอาด มีหาดทรายที่สวยงามมาก ๒ แห่ง คือ หาดทรายน้อย และหาดทรายใหญ่ ทั้งยังมีหมู่เกาะเล็ก ๆ อยู่ไม่ห่างชายฝั่งเท่าใดนัก ซึ่งมีเปลือกหอยชนิดต่าง ๆ ทับถมกันอยู่มากมาย

ปากน้ำปราณบุรี เป็นที่อยู่ของชาวประมง ตั้งอยู่ในเขตอำเภอปราณบุรี ตรงหลักกิโลเมตรที่ ๒๕๖ แยกจากถนนเพชรเกษมเข้าไปประมาณ ๑๔ กิโลเมตร

ถ้ำสายแก้ว ห่างจากตัวเมืองปราณบุรีประมาณ ๒ กิโลเมตร มีทางแยกขวามือเข้าไปอีกประมาณ ๒๑ กิโลเมตร จากนั้นจะต้องเดินเข้าไปอีกประมาณ ๑๐ - ๑๕ นาที ถ้ำนี้มีความสวยงามและลึกมาก ถ้าจะแวะเข้าชมจะต้องเตรียมเครื่องใช้ประเภทไฟฉายและตะเกียงไปด้วย

ถ้ำไทร อยู่บนเส้นทางเดียวกับถ้ำสายแก้ว เส้นทางนี้จะผ่านศูนย์เครื่องจักรกลไทย

ออสเตรเลีย, หมู่บ้านพุน้อย, หมู่บ้านพุใหญ่, หมู่บ้านเขาแดง และหมู่บ้านคุ้งโตนด ถ้ำไทรนี้อยู่ใกล้กับหมู่บ้านคุ้งโตนดนี้เอง การขึ้นไปชมถ้ำจะต้องปีนภูเขาขึ้นไปประมาณ ๒๐ - ๓๐ นาที

อ่าวประจวบคีรีขันธ์ ตั้งอยู่ในตัวเมืองประจวบคีรีขันธ์ เป็นบริเวณที่มีความสวยงามแห่งหนึ่ง มีชายหาดยาว เงียบสงบ เหมาะสำหรับการเล่นน้ำทะเล มีบังกาโลของเทศบาลอยู่ใกล้ ๆ กับชายหาด เหมาะแก่การพักผ่อนในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์

หว้ากอ เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรจันทรุปราคาเต็มดวงที่หว้ากอ ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

หาดวนกร อยู่ประมาณกิโลเมตรที่ ๓๔๕ แยกขวามือเข้าไปประมาณ ๓.๕ กิโลเมตร มีป้ายบอกไว้ว่า "สถานีวนกรรมหัวยยาง" เป็นชายหาดที่มีความยาวประมาณ ๗ กิโลเมตร มีทิวสนขึ้นขนานยาวไปตามชายหาด การจะพักค้างคืนสามารถจองที่พักได้โดยตรงที่คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน โทร. ๕๗๙๐๕๒๐

อ่าวแม่รำพึง (อ่าวประจวบเหมาะ) อยู่ในเขตอำเภอบางสะพาน ห่างจากปากทางแยกเข้าตัวอำเภอไปประมาณ ๑๗ กิโลเมตร มีบังกาโลให้เช่าพักด้วย

อ่าวบ่อทองหลาง อยู่ในเขตอำเภอบางสะพาน ตรงกิโลเมตรที่ ๓๙๙ ห่างจากทางแยกเข้าสู่อำเภอบางสะพานประมาณ ๒๑ กิโลเมตร เป็นสถานที่เงียบสงบ ชายหาดสะอาด น้ำใส เหมาะสำหรับการเล่นน้ำและพักผ่อนโดยการเก็บเปลือกหอย

อุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยยอด ตั้งอยู่ในเขตอำเภอกุยบุรี และอำเภอปราณบุรี ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ ๒๘๖ - ๒๘๗ แยกจากถนนใหญ่เข้าไปทางซ้ายมือ ๑๔ กิโลเมตร เขาสามร้อยยอดเป็นชื่อเทือกเขาที่มีความสูง ๆ ต่ำ ๆ มากมายเต็มพืดไปหมด มีเรื่องเล่ากันว่านานมาแล้วมีเรือสำเภาอับปางที่นี่ คนบนเรือรอดชีวิตขึ้นมาอยู่บนเขาลูกนี้ ๓๐๐ คน จึงเรียกว่าเขาสามร้อยรอด ต่อมาคำว่า "สามร้อยรอด" เพี้ยนกลายเป็น "สามร้อยยอด" มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

อุทยานแห่งชาติแห่งนี้มีพื้นที่ทั้งหมด ๖๖ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๓๘,๐๐๐ ไร่ ลักษณะภูมิประเทศภายในตัวอุทยานประกอบด้วยภูเขาแบบเขาหินปูนสูงสลับซับซ้อน ทุ่งกว้างใหญ่ใกล้ชายฝั่งทะเล เกาะต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเป็นที่รวมของพันธุ์ไม้นานาชนิดและเป็นที่อาศัยของพวกสัตว์ต่าง ๆ ในเขตอุทยานมี ถ้ำ ที่ควรแวะไปเที่ยวชมอยู่ ๒ ถ้ำ คือ ถ้ำพระยานคร และถ้ำไทร สำหรับการติดต่อจองที่พักในบริเวณอุทยานนี้ ติดต่อได้ที่ แผนกบ้านพักกองอุทยานแห่งชาติ กรมป่าไม้ โทร. ๕๗๙๐๕๒๙

ถ้ำพระยานคร ตั้งอยู่ในเขตอำเภอปราณบุรี ตรงกิโลเมตรที่ ๒๕๖ แยกจากถนนเพชรเกษมเข้าไป ๔ กิโลเมตร การเดินทางไปถ้ำพระยานครนอกจากจะเดินทางโดยรถยนต์แล้ว สามารถเช่าเรือจากปากน้ำปราณบุรีไปถ้ำได้ ใช้เวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง ๓๐ นาที หรือจะเช่าเรือที่หมู่บ้านคุ้งโตนดก็ได้ ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๓๐ นาที

ถ้ำพระยานครอยู่ในเทือกเขาสามร้อยยอด ซึ่งมีความสูงและความยาว เนื่องจากความสูงและความยาวของเขาสามร้อยยอดนี้เองจึงเป็นเหตุให้เทือกเขาแห่งนี้แบ่งเขตของลมมรสุมระหว่างภาคกลางและภาคใต้ ชาวเรือนิยมใช้เทือกเขาแห่งนี้เป็นที่หมายสังเกตในการเดินเรือ เพราะมียอดมากมายไม่มีที่ใดเหมือน และเป็นที่กำบังคลื่นลมเวลาเกิดมรสุมได้เป็นอย่างดี เหมือนอย่างในสมัยรัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้เดินทางแล่นเรือมายังแถบนี้ พอดีเกิดมรสุมขึ้น เข้าพระยานครก็ได้แอบเรือหลบพายุมาหยุดที่เขาสามร้อยยอดอยู่หลายวัน

ด้วยเหตุที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้มาหยุดเรือแอบพายุอยู่ที่สามร้อยยอดหลาย ๆ วันนี้เอง จึงเป็นเหตุให้มีการขุดบ่อน้ำเพื่อใช้ดื่ม บ่อนี้มีชื่อว่า "บ่อพระยานคร" ต่อจากนั้นก็มีการเข้าป่าล่าสัตว์มาเป็นอาหารประทังชีวิต จึงได้พบถ้ำสวยงามแห่งหนึ่ง มีชื่อภายหลังว่าถ้ำพระยานคร หรือถ้ำบ่อพระยานคร ถ้ำนี้เป็นถ้ำขนาดใหญ่และมีความสวยงามมาก หลังคาถ้ำมีปล่องสองสามปล่อง ทำให้แสงสว่างจากดวงอาทิตย์ส่องลอดเข้าไปได้ พันธุ์ไม้ต่าง ๆ ขึ้นงอกงามเหมือนพันธุ์ไม้บนพื้นดิน สิ่งที่สะดุดตามากที่สุดในถ้ำพระยานครนี้ คือ พระที่นั่งคูหาคฤหาสน์ ซึ่งเป็นพลับพลาจตุรมุข หลังคามีช่อฟ้าใบระกา สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. ๒๔๓๓

พระที่นั่งคูหาคฤหาสน์นี้เป็นฝีพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ทรงสร้างขึ้นในกรุงเทพฯ แล้วส่งมาประกอบทีหลัง โดยใช้พระยาชลยุทธโยธินเป็นนายงานก่อสร้างจนเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมายกช่อฟ้าด้วยพระองค์เอง ความงดงามและความเป็นเอกลักษณ์ของพระที่นั่งคูหาคฤหาสน์นี้เองจึงเป็นเครื่องเชิดชูอย่างยิ่งของถ้ำพระยานคร และกลายเป็นสัญญลักษณ์ตราประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ในกาลเวลาต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

สินค้าพื้นเมืองและของที่ระลึก

ของฝากจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ส่วนใหญ่จะเป็นของแห้งจากทะเล ประเภทหอยหลอด หอยแมลงภู่ หอยพิม ปลาหมึก ปลาปั่น กะปิ กุ้งแห้ง หรือของกินเล่น เช่น ลูกหยี มะยมเชื่อม มะขาม และมะม่วงแช่อิ่ม เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีของที่ผลิตจากเปลือกหอย เช่น

สร้อย เข็มกลัด ต่างหู ช้อน ส้อม ทัพพี ที่เขี่ยบุหรี่ แจกันจากเปลือกหอยมุก กำไลฝังเปลือกมุก แหวนหางช้าง กระเป๋าฟาง ฯลฯ

สินค้าพื้นเมืองซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายของประจวบฯ ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในเขตอำเภอหัวหิน คือ "ผ้าพิมพ์โขมพัสตร์" ซึ่งมีลักษณะเป็นผ้าฝ้ายพิมพ์ลายอีกทีหนึ่ง มีจำหน่ายเป็นเมตร ๆ และมีผลิตพันธ์จากผ้าฝ้าย เช่น ผ้ารองจาน ผ้าปูโต๊ะ ปลอกหมอน ซึ่งเหมาะสำหรับซื้อติดมือไปฝากเพื่อนฝูงญาติมิตรที่บ้าน ร้านขายของที่ระลึกเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณตลาดหัวหินและสองฝั่งของถนนดำเนินเกษม ใกล้กับโรงแรมรถไฟหัวหิน

สำหรับที่อำเภอทับสะแก ปัจจุบันนี้ นอกจากจะมีสวนมะพร้าวอย่างมากมายแล้ว ยังมีอาชีพที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอีกอย่างหนึ่ง คือ การเลี้ยงผึ้ง ซึ่งได้มีชาวบ้านนิยมเลี้ยงผึ้งกันมาก โดยได้มีผู้ชำนาญการเลี้ยงผึ้งได้เป็นผู้แนะนำการเลี้ยงผึ้งให้ชาวบ้าน**ได้รู้ถึงวิธีการที่ถูกต้องด้วย**.

คณะกรรมการสลากกินแบ่งรัฐบาล

ปลัดกระทรวงการคลัง	(นายพนัส สิมะเสถียร)	ประธานกรรมการ
ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย	(นายพิศาล มูลศาสตรสาทร)	กรรมการ
ผู้แทนกรมบัญชีกลาง	(นายเฉลียบ ไวทยาคม)	กรรมการ
ผู้แทนสำนักงบประมาณ	(นายเมตตา พุ่มชูศรี)	กรรมการ
ผู้แทนสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย	(นายอำนวย อินทุภูติ)	กรรมการ
พลตำรวจโท ณรงค์ มหานนท์		กรรมการ
พลเรือเอก สมจิตต์ ธัมมรัคคิต		กรรมการ
นาวาอากาศตรี ปุณมี ปุณศรี		กรรมการ
ผู้อำนายการสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล	(นายเชิดไชย นวะมะรัตน)	กรรมการ

หาดวนกร

หาดวนกร

เขาสามร้อยยอด

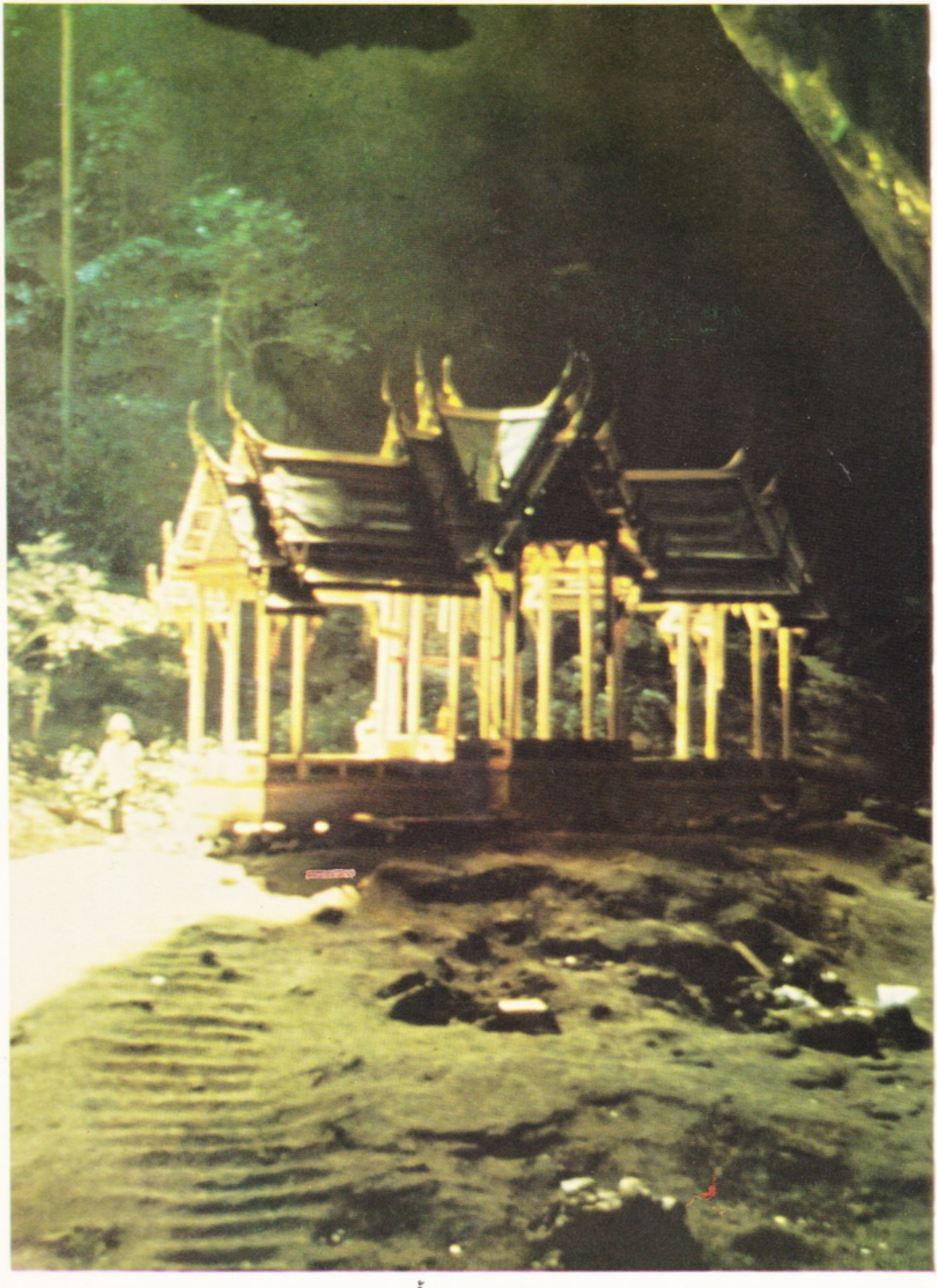
วนอุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยยอด

เขาเต่า

อ่าวประจวบคีรีขันธ์

ถ้ำพระยานคร

คำชี้แจง

ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีเก่าแก่เรื่องหนึ่ง ซึ่งมีอายุกว่า ๖๐๐ ปีมาแล้ว พิเคราะห์ดูภาษาและสำนวนโวหารโดยตลอดแล้ว เชื่อว่าข้อความทุกตอนของหนังสือนี้ เป็นขององค์ผู้ทรงนิพนธ์โดยตลอด นับตั้งแต่บานแพนกอันเริ่มแต่คาถานมัสการเป็นต้นไป เพราะในบานแพนกนั้น ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการแต่งเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า "เพื่อมีอรรถพระ-อภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่าน" ซึ่งคำ "พระมาดาท่าน" นี้ น่าจะเป็นคำที่พระองค์ผู้นิพนธ์ทรงเรียกพระราชมารดาของพระองค์ด้วยความเคารพ และที่น่าถือเป็นข้อสำคัญก็คือได้บอกชื่อคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักในการแต่งกำกับไว้ด้วย หากเป็นของผู้อื่นแต่งเติมทีหลัง ก็ไม่น่าจะอยู่ในวิสัยที่จะทราบชื่อคัมภีร์ที่นำมาเป็นหลักนั้นได้ เพราะมิได้ระบุไว้ในเนื้อเรื่อง นอกจากนี้แล้ว สำนวนโวหารก็กลมกลืนกันทุกตอนตลอดต้นตลอดปลาย หากจะมีการแต่งเติมบ้าง ก็คงเป็นเพียงประโยคเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือบางศัพท์บางคำเท่านั้น แต่เนื่องจากหนังสือนี้เป็นของเก่าและต้องมีการคัดลอกกันมาหลายชั้นหลายสมัย จึงมีส่วนวิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่มาก ทำให้ของเดิมของแท้มัวหมองและขาดตกบกพร่องไป ยากที่จะเข้าใจได้ การตรวจชำระจึงเป็นงานหนัก การวินิจฉัยคำบางคำต้องใช้เวลาเป็นเรมเดือน ต้องหาหลักฐานมาประกอบการวินิจฉัย ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี แต่เพื่อให้เรื่องนี้มีความผุดผ่องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในการนี้จึงได้ดำเนินการตามหลักการและวิธีการดังต่อไปนี้

ต้นฉบับ ต้นฉบับที่นำมาตรวจสอบชำระ เป็นฉบับใบลาน อักษรขอมรวม ๒ ฉบับ คือฉบับพระมหาช่วย วัดปากน้ำ ซึ่งจารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ และฉบับพระมหาจันทร์ อันจารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ กับต้นฉบับพิเศษซึ่งพบเฉพาะผูกแรกอีก ๑ ผูก พิเคราะห์ดูตามลักษณะอักษรน่าเชื่อว่าจะได้จารขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ต้นฉบับทั้งหมดนี้มีเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ฉบับพระมหาช่วยและพระมหาจันทร์ มีอย่างละ ๑๐ ผูก ผูกละ ๒๔ ลาน ฉบับพิเศษ ๑ ผูก มี ๒๔ ลาน

การรักษาความเดิม ได้นำต้นฉบับดังกล่าวมาสอบทานกัน เมื่อปรากฏว่ามีข้อแตกต่างกัน ถ้อยคำหรือข้อความในฉบับใด น่าเชื่อว่าเป็นของเก่า ก็ได้คงไว้ในเนื้อเรื่อง ถ้อยคำหรือข้อความที่ต่างกันในฉบับนอกนี้ ได้บันทึกเป็นเชิงอรรถไว้ สำหรับต้นฉบับพิเศษซึ่งเชื่อว่าเป็นอักษรสมัยอยุธยานั้น ได้ให้อักษรย่อไว้ภายในเครื่องหมายวงเล็บว่า (อย.)

การบูรณะ เมื่อตรวจดูข้อความตามต้นฉบับโดยละเอียดแล้ว เมื่อเห็นว่ามีถ้อยคำหรือข้อความขาดหายไป โดยข้อความที่ปรากฏอยู่ไม่สัมพันธ์กัน หรือจำนวนหัวข้อเรื่องที่บอกไว้มีไม่ครบถ้วน ก็ได้เติมคำหรือข้อความซ่อมแซมไว้ เพื่อให้สมบูรณ์ ถ้อยคำหรือข้อความที่เติมขึ้นใหม่นี้ ได้ใช้เครื่องหมายวงเล็บ ( ) กำกับไว้ทุกแห่ง เพื่อจะได้ทราบว่าเป็นของเติมขึ้นใหม่

การวินิจฉัยคำ ถ้อยคำหรือข้อความใดเป็นปัญหา ได้ค้นหาหลักฐานในคัมภีร์ภาษาบาลีมาเป็นหลักวินิจฉัย คัมภีร์เหล่านี้ส่วนมากเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อปรากฏอยู่ในบานแพนกและตอนท้ายของหนังสือไตรภูมิกถานี้ หลักฐานนี้ได้บันทึกเป็นเชิงอรรถไว้แทบทุกแห่ง บางตอนแม้จะไม่มีข้อที่เป็นปัญหา แต่เนื้อเรื่องมีความสังเขปมากนัก เมื่อพบหลักฐานที่มีข้อความพิสดารกว่า ก็ได้บันทึกเป็นเชิงอรรถไว้ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ประสงค์จะค้นคว้าต่อไป

อักขรวิธี ได้พยายามรักษา อักขรวิธีในเรื่องนี้ ไว้ตามต้นฉบับ แต่คำใดที่ปรากฏว่ามีการใช้ลักลั่น เช่น หมั้นคง-มั่นคง ข้า(ทำให้ตาย)-ฆ่า เป็นต้น ซึ่งดูคล้ายกับว่าหาหลักเกณฑ์ที่ใช้ยึดถือไม่ได้ จะต้องอาศัยอารมณ์ของผู้เขียนเป็นสำคัญ เข้าใจว่าความลักลั่นนี้อาจเกิดขึ้นภายหลังที่มีการคัดลอกสืบต่อกันมาก็ได้ ในเรื่องนี้ได้ถือเอาเฉพาะที่ปรากฏว่ามีใช้มากเป็นหลัก กับได้ถืออักขรวิธีที่ปรากฏในจารึกสุโขทัยเป็นหลักวินิจฉัย คำบางคำได้เปลี่ยนรูปไปจากต้นฉบับบ้าง เพื่อให้ออกเสียงได้ใกล้กับภาษาปัจจุบัน เช่น ตามต้นฉบับส่วนมากเขียนว่า “อันนึ่ง” ได้เปลี่ยนเป็น “อันหนึ่ง” เพื่อให้ออกเสียงใกล้กับ “อนึ่ง” และคำ “อยา” อันมีความหมายว่ายาแก้โรค ได้เปลี่ยนเป็น “ยา” ดั่งนี้เป็นต้น

หลักภาษา ในการตรวจชำระนี้ นอกจากจะได้อาศัยหลักภาษาไทยทั่วไป และหลักการต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ยังได้อาศัยหลักภาษาถิ่นทางภาคอีสานและภาคพายัพประกอบด้วย ทั้งนี้ก็โดยที่เห็นว่าถ้อยคำสำนวนโวหารที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนี้ มีส่วนใกล้เคียงหรือเหมือนกันกับภาษาถิ่นทั้งสองนี้เป็นอันมาก เช่นคำว่า “แตงจิง” ในประโยคว่า “นอกป่าน้ำเต้านั้น มีป่า**แตงจิง** โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา” (หน้า ๒๑๙) ซึ่งคำ “แตงจิง” ในที่นี้หมายถึง แตงไทย และคำนี้ชาวอีสานก็ยังนิยมพูดกันอยู่ในปัจจุบัน คำเช่นนี้หากไม่อาศัยภาษาถิ่นเป็นหลักวินิจฉัย ก็อาจมีความเห็นและเขียนเป็นอย่างอื่นได้ อย่างที่เคยเขียนเป็น “แตงมิง” มาแล้ว ซึ่งการเขียนเช่นนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นการคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับโดยแท้

การเขียนคลาดเคลื่อนนั้น แม้แต่เพียงวรรณยุกต์ก็ย่อมทำให้ความหมายคลาดเคลื่อนไปด้วย อย่างคำว่า “เป่ากล้อง” อันมีอยู่หลายแห่งในไตรภูมิกถานี้ โดยเฉพาะในตอนที่ว่าด้วยสวรรค์

เช่นประโยคว่า "แลยังมีนางเทพธิดาตนหนึ่ง(ชื่อว่าสาธุ)" และเทพยธิดาผู้นั้น ก็เป่ากล้องคู่หนึ่งชื่อสุภัทรา" (หน้า ๑๖๙) เมื่อเขียนคลาดเคลื่อนเป็น "เป่ากลอง" ก็ทำให้เข้าใจไปว่า เป่า แปลว่า ตี และสำคัญ "กล้อง" เป็น "กลองไป" ไป ดังที่ท่านเจ้าคุณอนุมานราชธนกล่าวไว้ว่า (ในบันทึกความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๓ หน้า ๒๙๒) ว่า "ในไตรภูมิพระร่วง ตอนว่าด้วยสวรรค์ ใช้คำว่าเป่ากลองอยู่หลายแห่ง แต่ที่เป็นตีกลองก็มี เป่าคำนี้อาจเป็นคำเดียวกับคำว่า โป่ ในภาษาไทยใหญ่ ซึ่งแปลว่า ตี คำภาษาไทยซึ่งใกล้กับคำนี้ก็มีแต่คำว่า "โบย" อันที่จริงคำ "กล้อง" นั้น ภาษาภาคอีสานหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะเป็นกระบอกก็ได้ เช่น กระบอกไม้ไผ่ที่พวกพรานป่าใช้เป่าเวลาเข้าป่าเข้าดงก็เรียกว่ากล้อง แม้ขวดก็เรียกว่า กล้อง และคำว่า "เป่ากล้อง" นี้ คำบาลีว่า "วัสๆ ธมติ" ตามรูปศัพท์น่าจะแปลว่า เป่ากระบอกไม้ไผ่ แต่บัดนี้นิยมแปลกันว่า เป่าปี่ หรือ เป่าขลุ่ย เมื่อมีคำบาลียืนยันอยู่ และมีภาษาถิ่นเทียบเคียงได้ดังกล่าวนี้ คำ "เป่ากล้อง" ในที่นี้จึงน่าจะหมายความว่า "เป่าปี่" หรือ "เป่าขลุ่ย" และไม่น่าจะเขียนว่า "เป่ากลอง" อันทำให้เข้าใจผิดไปว่า ตีกลอง ดังกล่าวแล้ว

การปรับปรุง เพื่อให้หนังสือนี้มีลักษณะสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จะได้อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษา จึงได้ปรับปรุงระเบียบข้อความขึ้นโดยแยกวรรคตอน ย่อหน้า และทำหัวเรื่องให้ปรากฏเป็นระเบียบตามสมัยนิยม

การตรวจชำระครั้งนี้ แม้จะได้ดำเนินการโดยอาศัยหลักการและวิธีดังกล่าวนี้ และแม้จะได้ใช้ความระมัดระวังมากเพียงใด ก็น่าจะมีข้อผิดพลาดและขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง จึงขอให้เรื่องนี้เป็นหน้าที่ของท่านผู้รู้ได้อนุเคราะห์แก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป.

พระราชประวัติองค์นิพนธ์

ชนชาติไทยสายไทยน้อยพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของเราได้อพยพจากดินแดนประเทศจีนลงมาตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง และสามารถตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น โดยมีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๑ และอาณาจักรนี้ได้สิ้นสุดลง โดยเสียอิสรภาพแก่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ ในเวลาที่อาณาจักรสุโขทัยมีอิสรภาพอยู่นั้น ได้มีกษัตริย์วงศ์สุโขทัย หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่ากษัตริย์วงศ์พระร่วง ครองกรุงสุโขทัยสืบสันตติวงศ์ต่อกันมา ๖ พระองค์ คือ ขุนศรีอินทราทิตย์ ขุนบานเมือง พ่อขุนรามคำแหง พระญาเลลิไทย หรือพระญาเลอไทย พระญาลิไทย หรือพระญาเลไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) และพระยาไสยลือไทย และพระญาไสยฤๅไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๒)

พระองค์ที่ทรงนิพนธ์เรื่องไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วงนี้ คือพระญาลิไทย ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพระญาเลลิไทย มีพระนามเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าพระญาภฺาไทยราช พระนามเต็มตามที่ถวายเมื่อราชาภิเษกว่า พระเจ้าศรีสุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นทั้งนักปราชญ์ ทั้งนักปกครอง มีพระราชประวัติงดงามมาก ตามหลักฐานเท่าที่พบ พอจะประมวลกล่าวเป็นสังเขปได้ ดังนี้

๑. ทรงเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา มีพระปรีชารอบรู้แตกฉานใน พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ โดยทรงพระอุตสาหะศึกษาจากพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกในยุคนั้น เช่นพระมหาเถระมุนีพงศ์ พระอโนมทัสสีเถระเจ้า พระมหาเถรธรรมปาลเจ้า พระมหาเถรสิทธัตถเจ้า พระมหาเถรพุทธพงศเจ้า พระมหาเถรปัญญานันทเจ้า และพระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์แห่งเมืองหริภุญไชย กับได้ทรงศึกษาในสำนักราชบัณฑิต คือ อุปเสนราชบัณฑิต และอทรายราชบัณฑิต

๒. ทรงเชี่ยวชาญในโหราศาสตร์ อาจจะถอน จะยก จะลบปีเดือนมิได้คลาด ทรงรอบรู้ในดาราศาสตร์ อาจคำนวณการโคจรของดวงดาวและกำหนดจันทรคราสและสุริยคราสได้ถูกต้อง

๓. ทรงเชี่ยวชาญในทางไสยศาสตร์ ทรงบัญญัติคัมภีร์ศาสตราคมเป็นปฐมธรรมเนียมสืบต่อกันมา

๔. ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียร ก่ออิฐถือปูนขึ้นอย่างมั่นคงและสวยสดงดงามมาก

๕. ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพระพุทธศาสนาและศิลปศาสตร์ต่าง ๆ โดยทรงดำเนินการให้พระสงฆ์สั่งสอนเล่าเรียนพระธรรมวินัย คือศึกษาพระไตรปิฎกและให้พวกพราหมณ์สั่งสอนเล่าเรียนศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ในบริเวณพระมหาปราสาท ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นการตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมและศิลปศาสตร์ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๖. ได้ทรงส่งราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุมาจากลังกาทวีป (ประเทศลังกา) แล้วทรงสร้างพระมหาธาตุหรือมหาเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ที่เมืองนครชุม (ปัจจุบันเป็นเมืองเก่าอยู่หลังเมืองกำแพงเพชร) เมื่อปีระกา พ.ศ. ๑๙๐๐

๗. ได้ทรงส่งราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชมาแต่เมืองลังกา มาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง (อัมพวนาราม) เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๑๙๐๔

๘. ได้ทรงผนวชคือบรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา ณ วัดป่ามะม่วง โดยมีพระมหาสวามีสังฆราชเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ นับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๙. ได้โปรดฯ ให้ขุดคลอง และทำถนนหนทาง แต่เมืองสุโขทัยไปจนถึงเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองน้อยใหญ่ เป็นการพระราชกุศลสนองพระคุณพระราชบิดา ซึ่งถนนที่ว่านี้ ทุกวันนี้เรียกว่าทางพระร่วง มีแต่เมืองกำแพงเพชรไปเมืองสุโขทัย ตลอดจนเมืองสวรรคโลก

๑๐. ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครองบ้านเมือง โดยทรงอาศัยธรรมานุภาพปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีข้าศึกอริราชศัตรูมาเบียดเบียน และไม่มีทาสในเมืองสุโขทัย

๑๑. ได้โปรดฯ ให้สร้างศิลาจารึกไว้หลายหลัก ทั้งภาษาไทย ภาษามคธ และภาษาขอม (จารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ถึงหลักที่ ๑๐) ซึ่งศิลาจารึกเหล่านี้ได้เป็นหลักฐานสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งทางประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๑๒. เมื่อก่อนเสวยราชย์ ได้รับสถาปนาจากพระราชบิดาให้ดำรงตำแหน่งที่พระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชนาลัย ทรงพระนามว่าพระญาฤๅไทยราช เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๑๘๘๒

๑๓. ได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง อันนับเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย และหนังสือนี้น่าจะมีอิทธิพลยิ่งในการแผ่ธรรมานุภาพและเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นผลให้อาณาจักรของพระองค์มีความมั่นคงและสงบสุข

พระญาลิไทยจะได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิกถาขึ้นเมื่อไร ยังไม่เป็นที่ยุติ จึงน่าจะได้วินิจฉัยดู ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔ (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาขอม) ด้านที่ ๑ แต่บรรทัดที่ ๑ ถึงที่ ๙ มีข้อความว่า "มหาศักราช ๑๒๖๙ ศกกุน พระบาทมกรเดงอัญฤๅไทยราช เป็นพระราชนัดดา

ของพระบาทมกรเดงอัญศรีรามราช เสด็จนำพลพยุหเสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัชนาไลยมา รีบตบแต่งพลโยธา... นอกพระวิไสย ณ วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เมื่อเสด็จถึงมีพระบัณฑูรให้พลเสนาทั้งหลายล้อมประตู (เอา) ขวานประหารศัตรูทั้งหลาย บัดนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์ไอศวรรยาธิปัตยในเมืองสุโขทัยแทนพระบิดา"

จากหลักฐานนี้จะเห็นว่าพระญาลิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสุโขทัยแทนพระราชบิดาเมื่อปีกุน มหาศักราช ๑๒๖๙ (พ.ศ. ๑๘๙๐, จ.ศ. ๗๐๙)

ในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๐-๑๑ มีข้อความว่า "เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาไลยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี ลุมหาศักราช ๑๒๘๓ ศก ฉลู..."

ตามหลักฐานนี้น่าจะหมายความว่า นับแต่พระญาลิไทยได้เป็นพระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชนาไลยมาจนถึงปีฉลู มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๙๐๔, จ.ศ. ๗๒๓) นั้น เป็นเวลา ๒๒ ปี (พ.ศ. ๑๙๐๔ – พ.ศ. ๑๘๘๒ = ๒๒) คงไม่หมายความว่านับแต่ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา เพราะถ้านับแต่นั้นมาถึงปีฉลู มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๙๐๔) นั้น ก็จะมีเวลาห่างกันเพียง ๑๔ ปีเท่านั้น (พ.ศ. ๑๙๐๔ – พ.ศ. ๑๘๙๐ = ๑๔)

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า พระญาลิไทยได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช เมื่อปีเถาะ มหาศักราช ๑๒๖๑ (พ.ศ. ๑๘๘๒, จ.ศ. ๗๐๑) ต่อแต่นั้นมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ (พ.ศ. ๑๘๘๘, จ.ศ. ๗๐๗)

ปีที่แต่งไตรภูมิกถานี้มีบอกไว้ในบานเพนกและตอนท้ายของเรื่องนี้ว่า "แลเจ้าพระญาเลไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิกถานี้ เมื่อได้กินเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้าจิงใส่" ซึ่งข้อความที่กล่าวนี้น่าจะหมายความว่า นับแต่พระญาลิไทยได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยมาเป็นเวลา ๖ ปี จึงได้แต่งไตรภูมิกถา เพราะนับแต่บัดนั้นต่อมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีระกา ตรงตามที่ท่านบอกไว้ แต่ถ้านับแต่ปีที่ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา (ปีกุน พ.ศ. ๑๘๙๐) ต่อมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีมะเส็ง ด้วยเหตุนี้ไตรภูมิกถานี้จึงน่าจะได้แต่งในปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ (พ.ศ. ๑๘๘๘, จ.ศ. ๗๐๗)

แต่ศักราชที่แต่งเรื่องนี้ที่ท่านลงไว้ว่า "ศักราชได้ ๒๓" นั้น น่าจะหมายถึงจุลศักราชใหม่ คือศักราชที่พระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัยทรงลบศักราชแล้วตั้งขึ้นใหม่ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า "ที่พงศาวดารเหนือว่าพระร่วงลบศักราช จะเป็นพระร่วงลิไทยพระองค์นี้ดอกกระมัง ศักราชที่ลงไว้ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงว่าแต่งเมื่อปีระกา ศักราช ๒๓ ปี ดูเป็นพยานอยู่ พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยพระองค์อื่น ไม่ได้ยินกล่าวว่าลบศักราชเลย" และจุลศักราชใหม่นี้ น่าจะได้ตั้งขึ้นเมื่อปีกุน พ.ศ. ๑๘๖๖ ด้วยได้พบเค้าเงื่อนกล่าวไว้ในเรื่องนางนพมาศตอนหนึ่งว่า "ครั้นเพลารุ่งเช้าเป็นวันศุกร์ เดือน

เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๖ ปีมะโรง ฉศก... ข้าน้อยมีอายุนับตามปีได้ ๑๗ ตามเดือนได้ ๑๕ ปี กับ ๘ เดือน ๒๔ วัน" ซึ่งจุลศักราช ๖ ที่ลงไว้นี้ ถ้าเป็นศักราชเก่าซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปีกุน พ.ศ. ๑๑๘๒ แล้ว จ.ศ. ๖ นั้น ก็จะตรงกับปีมะโรง พ.ศ. ๑๑๘๗ อันเป็นเวลาช้านานก่อนตั้งกรุงสุโขทัยเสียอีก จึงไม่อยู่ในฐานะจะเป็นไปได้ แต่ถ้าเป็นจุลศักราชใหม่ ก็จะเป็นปีมะโรง พ.ศ. ๑๘๖๗ อันเป็นรัชสมัยพระญาเลลิไลยแห่งกรุงสุโขทัย และถ้านับแต่ปีที่ตั้งจุลศักราชใหม่ (พ.ศ. ๑๘๖๖) มาถึงจุลศักราช ๒๓ ก็จะเป็นปีระกา ซึ่งตรงกับศกและปีที่ลงไว้ในไตรภูมิกถา และตรงกับ พ.ศ. ๑๘๘๘ ดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุนี้ศักราช ๒๓ นั้นจึงน่าจะเป็นจุลศักราชใหม่นี้

มีทางที่น่าจะเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่ง คือศักราช ๒๓ นั้น อาจเป็นมหาศักราช ๑๒๖๗ ก็ได้ เพราะศักราชนี้นิยมใช้มากในสมัยนั้น แต่ตกตัวเลขหน้าไปเสียสองตัว และจารเลขหลังสองตัว คือจำนวน ๖๗ คลาดเคลื่อนเป็น ๒๓ ไป หรืออาจเป็นจุลศักราช (เก่า) ๗๐๗ ก็ได้ แต่ตกเลขหน้าไปเสียหนึ่งตัว และจารเลขหลังสองตัวคือ ๐๗ คลาดเคลื่อนเป็น ๒๓ ไป การคัดลอกสืบต่อกันมานี้มักคลาดเคลื่อนได้เสมอ เลข ๔ คลาดเคลื่อนเป็นเลข ๓ ก็มี เช่นคำว่า "อาการกิเลส ๔" คลาดเคลื่อนเป็น "อาการกิเลส ๓" (ไตรภูมิ น. ๗๔๖) เลข ๓ คลาดเคลื่อนเป็นเลข ๒ ก็มี เช่นคำว่า "แลมีอันมี ๓" คลาดเคลื่อนเป็น "แลมีอันมี ๒" (ไตรภูมิ น. ๗๔๗) แม้แต่อักษรคลาดเคลื่อนเป็นตัวเลขก็มี เช่นข้อว่า "อันว่าโคตรภูจิงเกิด ๑ ขนะ" คลาดเคลื่อนเป็น "อันว่าโคตรภูจิงเกิด ๑๗" (ไตรภูมิ น. ๗๕๓) โดยเฉพาะเลข ๗ นั้นคลาดเคลื่อนเป็นเลข ๓ ได้ง่าย อีกประการหนึ่ง ไตรภูมิกถานี้ ต้นฉบับเดิมน่าจะเป็นอักษรสุโขทัยอย่างที่ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ หรืออักษรไทยน้อยแล้วมีการคัดลอกเป็นอักษรขอมในสมัยอยุธยาและต่อมา กว่าจะถึงฉบับพระมหาช่วยและพระมหาจันทร์ ก็น่าจะได้คัดลอกกันมาหลายชั้นหลายคราวแล้ว ความคลาดเคลื่อนจึงมีมาก โดยเฉพาะฉบับที่คัดลอกตีพิมพ์เป็นอักษรไทยสมัยปัจจุบัน จะพบข้อคลาดเคลื่อนมากที่สุด

จะอย่างไรก็ตาม ศักราชที่บอกให้ทราบกาลเมื่อพระญาลิไทยได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช "กินเมืองศรีสัชนาลัย" (มหาศักราช ๑๒๖๑) และระยะเวลาตั้งแต่บัดนั้นมาถึงปีที่แต่งไตรภูมิกถา (เวลา ๖ ปี) ก็ยังมีหลักฐานยืนยันอยู่ จึงน่าจะถือเป็นยุติได้ว่า ไตรภูมิกถานี้แต่งขึ้นเมื่อปีระกา จุลศักราชใหม่ได้ ๒๓ หรือมหาศักราช ๑๒๖๗ จุลศักราช (เก่า) ๗๐๗ พ.ศ. ๑๘๘๘ อันเป็นระยะเวลาที่พระญาลิไทยดำรงพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่

พระญาลิไทย พระมหาธรรมราชาที่ ๑ กษัตริย์นักปราชญ์ นักปกครองพระองค์นี้ ทรงมีพระปรีชาสามารถ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรเป็นประโยชน์ไพศาล ทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ตลอดรัชสมัยของพระองค์ (พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๙) มีพระราชประวัติงดงามหลายประการดังกล่าวมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสรุปลักษณะปกครองของกษัตริย์พระองค์นี้ไว้อย่างน่าสนใจยิ่งว่า "ว่าโดยย่อ ควร

เข้าใจได้ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรแผ่พระราชอาณาจักร และพระราชอำนาจด้วยการรบพุ่งปราบปรามราชศัตรูฉันใด พระมหาธรรมราชาลิไทยก็ทรงบำเพ็ญในทางที่จะเป็นธรรมราชา คือปกครองพระราชอาณาจักรหมายด้วยธรรมานุภาพเป็นสำคัญฉันนั้น".

ไตรภูมิกถา

คาถานมัสการ—บานแพนก

วนฺทิตฺวา สิรสา พุทฺธํ
สสทฺธมฺคณุตฺตมํ
อิทํ เตภูมิสงฺเขปํ
ปวกฺขามิ กถํ อิธ
สุจิรภชิตุกามํ
สชฺชนาลิยสโมหํ
มธุรสมตทานํ
ปารมีปารุพฺหถา
คุณยสรสคนฺธํ
กณฺณิกาจกฺกวณฺณํ
ชินจรณสโรชํ
ปีติปาโมชฺเชภิวนฺเท.
วิกสิตวิทิตานํ
สชฺชนโปรุปหนํ
สชนหทยสาเม
สาวนาภายุเทนฺตํ
อกุสลติมิรนฺธํ
ธำสนำ ปาตุภูตำ
มุนิวรมวลตฺถํ
ธมฺมทีปภิวนฺเท.
สชฺชนมนสโรชํ
พุทฺธิวารีสชผลำ
อุทีริยำ ภชิตนฺติ
ธมฺมาลงฺการลงฺกตำ
วิมลธุวสีลำ
รำสิปณฺญายุเปตำ
สีลาธรำ วรสำมำ
อุตฺตมงฺเค อภินนฺเท
ชโนรุณา วิภาเวนฺโต
เทมปาสาทปณฺญวา
สทฺธาจลผลาพนฺธี
พาหุสจฺจธนาลโย
กูปภูปนฺธยนฺโต โย
ราชา สูรานุรณฺชโก
สุโขเทยฺยนรินฺทสฺส
ลิเทยฺโย นาม อตฺรโช
อภิราโม มหาปญฺโญ
ฐิติมา จ วิสารโท
ทานสีลคุณูเปโต
มาตาปิตุภโรปิ จ
ธมฺมธโร สุกุสโล
สพฺพสตฺเตสุ ปากโฏ
อยำ ภูมิกถา นาม
รณฺญา เภเทน เตน จ
สชฺชนาลยฺยปุรมฺหิ
ถปิตา ทยฺยภาสโต
พุชฺฌิตุำ สาสนญฺเจว
สกฺกจฺจำ สพฺพโส สทา ฯ

เนื้อ[๑] ความไตรภูมิกถานี้ มีในการเมื่อใดไส้ ? แลมีแต่ในปีระกาโพ้น เมื่อศักราช ได้ ๒๓ ปี ปีระกาเดือน ๔ เพ็งวันพระหัสบดีวาร ผู้ใดหากสอดรู้บ่มิได้ไส้สิ้น เจ้าพญาเลไทยผู้เป็นลูกแห่งเจ้าพญาเลลิไทยผู้เสวยราชสัมปัตติในเมืองศรีสัชชนาลัยแลสุกโขทัย แลเจ้าพญาลิไทยนี้ ธ เป็นหลานเจ้าพญารามราชผู้เป็นสุริยวงศ์ แลเจ้าพญาเลไทยได้เสวยราชสัมปัตติในเมืองสัชชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิกถานี้มนใส่เพื่อใดสิ้น ? ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมแลจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่านอันหนึ่ง เพื่อจำเริญพระธรรมโสด พระไตรภูมิกถานี้ ธ เอาออกมาจากแต่พระคัมภีร์ใดบ้างสิ้น ? เอามาแต่ในพระอรรถกถาจตุราคมก็มีบ้าง ในอรรถกกาฎีกาพระอภิธรรมาวตารก็มีบ้าง ในพระอภิธรรมสังคหก็มีบ้าง ในพระสุมังคลวิลาสินีก็มีบ้าง ในพระปปัญจสูทนีก็มีบ้าง ในพระสารัตถปกาสินีก็มีบ้าง ในพระมโนรถปูรณีก็มีบ้าง ในพระลีนัตถปกาสินีก็มีบ้าง ในพระอรรถกถาฎีกาพระวินัยก็มีบ้าง ในพระธรรมปทก็มีบ้าง ในพระมหาวัคค์ก็มีบ้าง ในพระธรรมมหากถาก็มีบ้าง ในพระมธุรัตถวิลาสินีก็มีบ้าง ในพระธรรมชาตกก็มีบ้าง ในพระชินาลังการก็มีบ้าง ในพระสารัตถทีปนีก็มีบ้าง ในพระพุทธวงศ์ก็มีบ้าง ในพระสารสังคหะก็มีบ้าง ในพระมิลินทปัญหาก็มีบ้าง ในพระปาเลยยะ[๒] ก็มีบ้าง ในพระมหานิทานก็มีบ้าง ในพระอนาคตวงศ์ก็มีบ้าง ในพระจริยาปิฎกก็มีบ้าง ในพระโลกปัญญัติติก็มีบ้าง ในพระมหากัลป์ก็มีบ้าง ในพระอรุณวตีก็มีบ้าง ในพระสมันตปาสาทิกาก็มีบ้าง ในพระวิสุทธิมัคค์ก็มีบ้าง ในพระลักษณาภิธรรมก็มีบ้าง ในพระอนุฎีกาหิง[๓] ธรรมก็มีบ้าง ในพระสารีริกพินิจฉัยก็มีบ้าง ในพระโลกุปปัตติก็มีบ้าง แลพระธรรมทั้งหลายนี้เอาออกแลแห่งแลน้อย แลเอามาผสมกัน จึงสมมติชื่อว่า ไตรภูมิกถาแล

พระธรรมทั้งหลายนี้ เจ้าพญาเลไทยอันเป็นกษัตริย์พงษ์ ดังฤาแลมา[๔] ผูกพระคัมภีร์ไตรภูมิกถานี้ได้ไส้ ? เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปิฎกไตรธรรม ธ ได้ฟังได้เรียนแต่สำนักนิพระสังฆเจ้าทั้งหลาย คือ พระมหาเถรมุนีพงศ์[๕] เป็นอาทิครู เรียนแต่พระอโนมทัสสีและพระมหาเถรธรรมปาลเจ้าบ้าง พระมหาเถรสิทธัตถเจ้าบ้าง พระมหาเถรพุทธพงศ์เจ้าบ้าง พระมหาเถรปัญญานันทะบ้าง เรียนแต่ราชบัณฑิตผู้หนึ่ง ชื่ออุปเสนราชบัณฑิตผู้หนึ่งชื่ออทราย[๖] ราชบัณฑิต เรียนแต่ใกล้ด้วยสารพิสัย แต่พระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ในเมืองหริภุญไชย์ ผู้ใดจะปราถนา

---

(๑) อันว่าไตรภูมิกถานี้ (อย.)
(๒) พระธัมมปาลีเชยย (อย.)
(๓) (?)
(๔) มาแต่ง (อย.)
(๕) มนีวงศ์ (อย.)
(๖) ทวายราชบัณฑิต (อย.)

สวรรค์นิพพาน จงสดับนิฬังไตรภูมิกถาด้วยทำนุกอำรุงอย่าได้ประสาทสักอน ดั่งนี้จิงจะได้พบพระศรีอารยไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แล

อารัมภพจน์

อันว่าสัตว์ทั้งหลายเทียรย่อมเวียนวนไปมา แลเกิดในภูมิ ๓ อันนี้แล อันใดแลชื่อภูมิ ๓ อันนั้นเล่า ? อันหนึ่งชื่อว่ากามภูมิ อันหนึ่งชื่อว่ารูปภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าอรูปภูมิ ในกามภูมินั้นยังมีประเภท ๑๑ อันใดบ้าง ? อันหนึ่งชื่อว่านรกภูมิ อันหนึ่งชื่อติรัจฉานภูมิ อันหนึ่งชื่อเปรตวิสัยภูมิ อันหนึ่งชื่ออสุรกายภูมิ ภูมิ ๔ อันนี้ชื่ออบายภูมิก็ว่า ชื่อทุคติภูมิก็ว่า อันหนึ่งชื่อมนุสสภูมิ อันหนึ่งชื่อจาตุมหาราชิกาภูมิ อันหนึ่งชื่อตาวติงษาภูมิ อันหนึ่งชื่อยามาภูมิ อันหนึ่งชื่อตุสิตาภูมิ อันหนึ่งชื่อนิมมานรตีภูมิ อันหนึ่งชื่อปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ ภูมิทั้ง ๗ ชั้นนี้ชื่อสุคติภูมิ ผสมภูมิทั้ง ๑๑ แห่งนี้ชื่อกามภูมิแล

ในรูปภูมินั้น ยังมีภูมิเป็นประเภท ๑๖ อันโสด อันหนึ่งชื่อพรหมปาริสัชชาภูมิ อันหนึ่งชื่อพรหมปโรหิตาภูมิ อันหนึ่งชื่อมหาพรหมาภูมิ แลภูมิ ๓ ชั้นนี้ชื่อปฐมฌานภูมิแล อันหนึ่งชื่อปริตตาภาภูมิ อันหนึ่งชื่ออัปปมาณาภูมิ อันหนึ่งชื่ออาภัสสราภูมิ แลพรหม ๓ ชั้นนี้ชื่อทุติยฌานภูมิแล อันหนึ่งชื่อปริตตสุภาภูมิ อันหนึ่งชื่ออัปปมาณสุภาภูมิ อันหนึ่งชื่อสุภกิณหาภูมิแล พรหม ๓ ชั้นนี้ชื่อตติยฌานภูมิแล อันหนึ่งชื่อเวหัปผลาภูมิ อันหนึ่งชื่ออสัญญีสัตตาภูมิ อันหนึ่งชื่ออวิหาภูมิ อันหนึ่งชื่ออตัปปาภูมิ อันหนึ่งชื่อสุทัสสาภูมิ อันหนึ่งชื่อสุทัสสีภูมิ อันหนึ่งชื่ออกนิฏฐาภูมิ ทั้ง ๗ ชั้นนี้ชื่อจตุตถฌานภูมิแล แต่อวิหาภูมิ เถิงอกนิฏฐาภูมิ ๕ ชั้นนั้น ชื่อปัญจสุทธาวาสแล ผสมทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ชื่อรูปภูมิแล

แลในอรูปภูมินั้นยังมีประเภท ๔ อันโสด อันหนึ่งชื่ออากาสานัญจายตนภูมิ อันหนึ่งชื่อวิญญาณัญจายตนภูมิ อันหนึ่งชื่ออากิญจัญญายตนภูมิ อันหนึ่งชื่อเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ทั้ง ๔ ชั้นนี้ ชื่ออรูปภูมิแล ผสมภูมิทั้งหลายนี้ได้ ๓๑ จึงชื่อว่าไตรภูมิแล

แลสัตว์ทั้งหลายอันจักเอาโยนิปฏิสนธิเกิดในภูมิ ๓๑ นี้ มีโยนิปฏิสนธิเท่าใดเล่า ? มีโยนิปฏิสนธิ ๔ อัน อันหนึ่งชื่ออัณฑชโยนิ อันหนึ่งชื่อชลามพุชโยนิ อันหนึ่งชื่อสังเสทชโยนิ อันหนึ่งชื่ออุปปาติกโยนิ อันชื่อว่าอัณฑชโยนินั้นคือ สัตว์อันเป็นแต่ไข่ เป็นต้นว่างูแลไก่ แลนก แลปลาทั้งหลายนั้นแล อันชื่อว่าชลามพุชโยนินั้น ได้แก่สัตว์อันเป็นแต่ปุ่มเปือกแลมีรกหากหุ้มห่ออยู่ เป็นต้นว่า ช้าง ม้า วัว ควายแล อันว่าสังโสทชโยนินั้น ได้แก่สัตว์อันเป็นแต่ใบไม้แลละอองดอกบัว แลหญ้าเน่า เนื้อเน่า เหื่อไคล อันเป็นต้นว่า หนอนแลแมลง บุ้ง ริ้น ยุง ปลา แล สัตว์อันอาปฏิสนธิในโยนิ ๓ อันนี้ คือเกิดแต่รกหุ้มห่อก็ดี เกิดแต่ไข่ก็ดี เกิดแต่เหื่อแลไคลก็ดี ๓ อันนี้จึงค่อยใหญ่ขึ้นโดย

อันดับแล อันหนึ่งแลชื่อว่าอุปปาติกโยนินั้น หากอันหนึ่งชื่อว่าอุปปาติกโยนินั้น หากเกิดเป็นตัวเป็นตนใหญ่แล้วทีเดียว เป็นต้นว่าพรหมแลเทวดาแลสัตว์นรกนั้นแล

อันว่าปฏิสนธิมี ๒๐ จำพวกแล อันหนึ่งชื่ออกุศลวิบากอุเปกขาสันตีรณปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อกุศลวิบากอุเปกขาสันตีรณปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณสัมปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณสัมปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณวิปปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณวิปปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณสัมปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณสัมปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณวิปปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณวิปปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ แต่ ๑๐ อันนี้ชื่อกามาพจรปฏิสนธิ แต่ฝูงสัตว์ยังมีกามราคย่อมเอาปฏิสนธิ ๑๐ อันนี้แล อันหนึ่งชื่อวิตักกาทิวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อวิจาราทิวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อปีตาทิวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อสุขาทิวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเปกเขกัคคตาวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อรูปเมวปฏิสนธิ แต่ฝูงพรหมอันมีรูปย่อมเอาปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ ๖ อันนี้แล อันหนึ่งชื่ออากาสานัญจายตนวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อวิญญาณัญจายตนวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออากิญจัญญายตนวิบากปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อเนวสัญญายตนวิบากปฏิสนธิ ๔ อันนี้ชื่ออรูปาวจรปฏิสนธิ แต่ฝูงพรหมอันหารูปบมิได้ แลมีแต่จิต ย่อมเอาปฏิสนธิ ๔ อันนี้แล ผสมปฏิสนธิทั้งหลายได้ ๒๐ จำพวกดังกล่าวมานี้แล

สัตว์ทั้งหลายอันเกิดในนรกภูมิย่อมเอาโยนิด้วยอุปปาติกโยนิอันเดียว ไส้เหี้ยมว่าเขาเอาโยนิด้วยอุปปาติกโยนินั้น เพื่อเขาพูนเกิดเป็นรูปดาย[๑] เทียว เอาปฏิสนธิก็เอาด้วยอกุศลวิบากอุเปกขาสหคตสันตีรณปฏิสนธิ สัตว์ทั้งหลายอันเกิดในเปรตวิสัยภูมิ ก็เอาปฏิสนธิดังนั้นแล ปฏิสนธินั้นว่าดังนี้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นพิจารณาด้วยบาปแลอุเปกขา จิงเอาปฏิสนธิแลเกิดที่นั้น สัตว์อันเกิดในติรัจฉานภูมิ สัตว์อันเกิดในเปรตวิสัยภูมิ สัตว์อันเกิดในอสุรกายภูมิ ทั้ง ๓ ภูมินี้ ย่อมเอาปฏิสนธิดั่งกันแล เอาปฏิสนธิ ๔ จำพวกนั้นได้ทุกอันแล ลางคาบเอาด้วยอัณฑชโยนิก็มี ลางคาบเอาด้วยชลาพุชโยนิก็มี ลางคาบเอาด้วยสังเสทชโยนิก็มี ลางคาบเอาด้วยอุปปาติกโยนิก็มีเอาปฏิสนธิด้วยอกุศลวิบากอุเปกขาสหคตสันตีรณอันเดียวไส้ ผิว่าผู้มีบุญยังมีปฏิสนธิ ๙ จำพวก สัตว์อันเกิดในมนุสสภูมิเอาโยนิด้วยปฏิสนธิ ๑๐ อันนั้นได้ทุกอันแล เอาปฏิสนธิพิจารณาบุญและเอาปฏิสนธิ ๙ จำพวก ผิฝูงคนมีมุลทินแลฝูงวินิปาติกาสูร เอาปฏิสนธิทีเดียว ด้วยอกุศลวิบากอุเปกขาสหคตสันตีรณอันเดียวไส้ ส่วนปฏิสนธินั้นว่าดังนี้ ใจเอาปฏิสนธินั้นพิจารณาบาปแลเอาปฏิสนธิจิงเกิดทีนั้น ปฏิสนธินั้นแต่ ๘ จำพวกนั้นได้แก่คนฝูงรู้หลักมีปรีชา[๒] รู้บุญรู้ธรรมเป็นต้นว่า โพธิสัตว์เอาปฏิสนธิ

---

(๑) คาบเดียว (อย.)

(๒) ปัญญา (อย.)

๘ จำพวกนั้นแล ฝูงใดควรแก่ปฏิสนธิอันใด ก็เกิดด้วยปฏิสนธิอันนั้นแล อันว่าปฏิสนธิ ๘ อันนั้น อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณสัมปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ปฏิสนธินั้นว่าดังนี้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นเห็นแลรู้ด้วยปัญญาอันหาคนบอกมิได้เลยยินดีจึงเอาปฏิสนธิอันหนึ่งชื่อ โสมนัสสสหคตญาณสัมปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ปฏิสนธินั้นว่าดังนี้ ใจอันเอาปฏินั้นมีคนบอกจึงจะเห็นแลรู้ด้วยปัญญาแลยินดี จึงเอาปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณวิปปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นบมิรู้แท้แลหาคนบอกบมิได้แลยินดี จึงเอาปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่อโสมนัสสสหคตญาณวิปปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นบมิรู้แท้แลมีผู้บอกจึงยินดี จึงเอาปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออุเบกขาสหคตญาณสัมปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ในอันเอาปฏิสนธินั้น เห็นแท้แลรู้ด้วยปัญญาหาคนบอกบมิได้ จึงเอาปฏิสนธิด้วยใจอันประกอบ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณสัมปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นมีคนบอกจึงจักเห็นแลรู้ด้วยปัญญา จึงเอาปฏิสนธิด้วยใจอันประกอบ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณวิปปยุตตอสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นบมิรู้แท้แลหาคนบอกบมิได้ จึงเอาปฏิสนธิด้วยใจอันประกอบ อันหนึ่งชื่ออุเปกขาสหคตญาณวิปปยุตตสสังขาริกวิบากปฏิสนธิ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นมีคนบอกก็ดี บมิเห็นบมิรู้แท้ จึงเอาปฏิสนธิด้วยใจอันประกอบ

สัตว์อันเกิดในกามาพจรภูมิเป็นต้นว่าจาตุมหาราชิกาภูมิ เอาปฏิสนธิโยนิด้วยอุปปาติกโยนิอันเดียวไส้ เอาปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ ๘ อันดังกล่าวมานี้แล ผสมปฏิสนธิในกามาพจรภูมิได้ ๑๐ จำพวก ผสมกันกับโยนิ ๔ จำพวก

สัตว์อันเกิดในปฐมฌาณภูมิเป็นพรหมนั้น เอาโยนิด้วยอุปปาติกโยนิไส้ เอาปฏิสนธิด้วยวิตักกวิจารปีติสุเขกัคคตาสหิตๆ ปฐมฌานวิบากปฏิสนธิจิตใจอันเอาปฏิสนธินั้นรำพึงดูแลพิจารณาจึงมักยินดีสุขนักหนา จึงตั้งตนเป็นอันเดียวจึงเอาปฏิสนธิ ผิรำพึงปฏิสนธิสะหน่อยไส้ ได้ไปเกิดในพรหมปาริสัชชาภูมิ ผิรำพึงทรามไปไส้ ได้ไปเกิดในพรหมปโรหิตาภูมิ ผิรำพึงนักหนาไส้ได้ไปเกิดในมหาพรหมภูมิ ภูมิทั้ง ๓ ชั้นนี้ชื่อปฐมฌานภูมิแล

สัตว์อันเกิดในทุติยฌานภูมิ เป็นพรหมด้วยอุปปาติกโยนิอันเดียวแลเอาปฏิสนธิด้วยวิจารปีติสุเขกัคคตาสหิตๆทุติยฌานวิบากปฏิสนธิจิต ใจอันเอาปฏิสนธินั้นพิจารณาจึงมักยินดียินสุขนักหนา จึงตั้งตนเป็นอันเดียวจึงเอาปฏิสนธิ ผิรำพึงปฏิสนธินั้นสะหน่อยไส้ได้ไปเกิดในพรหมปริตตาภูมิ ผิรำพึงทรามไส้ ได้ไปเกิดในพรหมอัปปมาณาภูมิ ผิรำพึงนักหนาไส้ ได้ไปเกิดในพรหมอาภัสสราภูมิ ภูมิทั้ง ๓ ชั้นนี้ ชื่อทุติยฌานภูมิแล

สัตว์อันเกิดในตติยฌาณภูมิ เป็นพรหมเอาโยนิด้วยอุปปาติกโยนิอันเดียวแลเอาปฏิสนธิด้วยปีติสุเขกัคคตาสหิตๆตติยฌานวิบากปฏิสนธิจิต ใจอันเอาปฏิสนธินั้น บมิรำพึงพิจารณา

เลย เห็นสากแสก[๑] ยินดียินสุขนักหนาจิงเอาปฏิสนธิ ผิรำพึงปฏิสนธินั้นสะหน่อยไส้ ได้ไปเกิดในพรหมปริตตสุภาภูมิ ผิรำพึงทรามไส้ ได้ไปเกิดในพรหมอัปปมาณสุภาภูมิ ผิรำพึงนักหนาไส้ ได้ไปเกิดในพรหมสุภกิณหาภูมิ ภูมิทั้ง ๓ ชั้นนี้ชื่อตติยฌานภูมิแล

สัตว์อันเกิดในจตุตถฌาณภูมิเป็นพรหม ย่อมเอาโยนิอันเดียวไส้ เอาปฏิสนธิด้วยอุเปกเขกัคคตาสหิตจตุตถฌานวิปากปฏิสนธิจิต ใจอันเอาปฏิสนธินั้น เห็นปฏิสนธินั้นสุขแท้ แลเพื่อตั้ง[๒] ตนไปด้วยอุเปกขายินดี จิงเอาปฏิสนธิ และได้ไปเกิดในเวหัปผลาภูมิสัตว์อันเกิดเอาปฏิสนธิในอสัญญีสัตตาภูมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยอุปปาติกอันเดียวไส้ สัตว์อันเกิดในสุทธาวาสคืออวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา เจติ สุทธาวาสภูมิ ปัญจวิธา โหติ ว่าเป็นที่อยู่แห่งพรหมอนาคา แลอรหันต์ ปฏิสนธิ ๖ จำพวกนี้ชื่อรูปาวจรปฏิสนธิแล

สัตว์อันเอาปฏิสนธิในอรูปาวจรภูมิ ๔ ชั้น อันชื่อว่าปัญจมฌานนั้น เอาปฏิสนธิในอากาสานัญจายตนภูมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยอากาสานัญจายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวไส้ใจอันเอาปฏิสนธินั้นว่าบมีรูปใดน้อยหนึ่งเลย เอาอากาสานัญจายตนะ เอาใจจับอยู่ในอากาสน้อยหนึ่ง จิงเอาปฏิสนธิ สัตว์อันเอาปฏิสนธิในวิญญาณัญจายตนภูมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญจายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวไส้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นว่าบมิเห็นอากาสเลย จิงเอาปฏิสนธิแล สัตว์อันเอาปฏิสนธิในอากิญจัญญายตนภูมินั้น เอาปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวไส้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นเอาปฏิสนธิอันเดียวไส้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นเอาปฏิสนธิด้วยวิญญาณอันละเอียดแล จิงเอาปฏิสนธิ สัตว์อันเอาปฏิสนธิในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมินั้นเอาปฏิสนธิด้วย เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากปฏิสนธิอันเดียวไส้ ใจอันเอาปฏิสนธินั้นว่าดังจักมีดังจักบมีจิงเอาปฏิสนธิ แต่ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเอาโยนิปฏิสนธิแห่งภูมิ ๓๑ เป็นประเภทในไตรภูมิดังกล่าวมานี้แล.

๑. ปฐมกัณฑ์

นรกภูมิ

สัตว์อันเกิดในนรกภูมินั้นเป็นด้วยอุปปาติกโยนิ พูนเป็นรูปได้ ๒๘ สิ้นคาบเดียว รูป ๒๘ นั้นคืออันใดสิ้น ? คือปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ รูปะ สัททะ

---

(๑) สักแสก (อย.)

(๒) ค้ำตน (อย.)

คันธะ รสะ โผฏฐัพพะ อิตถีภาวะปุริสภาวะ หทยะ ชีวิตินทริยะ อาหาระ ปริจเฉทะ กายวิญ-ญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา อุปจยะ สันตติ รูปัสสชรตา รูปัสสอนิจจตา

อันว่าปถวีรูปนั้นคือกระดูกและหนังแล อาโปรูปนั้นคือน้ำอันไหลไปมาในตนแล เตโชรูปนั้นคือว่าไฟอันร้อนแล เกิดเป็นเลือดในตนแล อันว่าวาโยรูปนั้นคือลมอันทรงสกนธ์(๑) แลให้ติงเนื้อติงตนแล จักขุรูปนั้นคือตาอันแต่งดู โสตรูปนั้นคือหูอันแต่งฟัง ฆานรูปนั้นคือจมูกอันแต่งดมให้รู้รสทั้งหลาย ชิวหารูปนั้นคือลิ้นอันรู้จักรสอันส้ม(๒) แลฝาด แลรสทั้งหลายแลกายรูปนั้นคือรูปอันรู้เจ็บรู้ปวดอันถูกต้อง รูปรูปนั้นคือรูปอันเห็นแก่ตา สัททรูปนั้นคือรูปอันได้ยิน คันธรูปนั้นคือรูปอันเป็นกลิ่นเป็นคันธะอันหอม รสรูปนั้นคือรูปอันเป็นรส โผฏฐัพพรูปนั้นคือรูปอันถูกต้อง อิตถีรูปนั้นคือรูปอันเป็นผู้หญิง ปุริสรูปนั้นคือรูปอันเป็นผู้ชาย หทยรูปนั้นคือรูปอันเป็นต้นแก่รูปทั้งหลายอันอยู่ภายใน ชีวิตินทริยรูปนั้นคือชีวิตอันอยู่ในรูปทั้งหลาย อาหารรูปนั้นคืออาหารอันกิน ปริจเฉทรูปนั้นคือรูปที่ต่อที่ติดกัน กายวิญญัตติรูปนั้นคือรูปอันรู้แต่ตน วจีวิญญัตติรูปนั้นคือรูปอันรู้แต่ปาก รูปัสสล-หุตารูป รูปนั้นคือรูปอันรู้พลัน รูปัสสมุทุตารูปนั้นคือรูปอันอ่อน รูปัสสกัมมัญญตา รูปนั้นคือรูปอันควรรูป รูปัสสอุปจยรูปนั้นคือรูปอันให้เป็นอีก รูปัสสสันตตินั้นคือรูปอันสืบอันแทน ดังฤๅจิงว่าสืบว่าแทนนั้น ? สืบหลากวันคือนั้นแล รูปัสสชรตารูปนั้นคือรูปอันแก่อันเถ้า รูปัสสอนิจตา รูปนั้นคือรูปอันบยืนบทน อันจะใกล้ล้มอันจะใกล้ตายนั้นแล รูปทั้ง ๒๘ รูปนี้มีแก่สัตว์ในนรกแล

ฝูงสัตว์อันไปเกิดในที่ร้ายที่เป็นทุกข์ลำบากใจเขานั้น เพื่อใจเขาร้ายแลทำบาปด้วยใจอันร้าย มี ๑๒ อันแล อันหนึ่งคือโสมนสฺสสหคตๆ ทิฏฐิคตสมฺปยุตฺตๆ อสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งมิรู้ว่าบาปแลกระทำบาปเองด้วยใจอันกล้าแลยินดี อันหนึ่งคือ โสมนสฺสสหคตๆ ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺตๆ สสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งมิรู้ว่าบาปแลยินดีกระทำบาปเพื่อมีผู้ชวน อันหนึ่งคือ โสมนสฺสสหคตๆ ทิฏฐิควิปฺปยุตฺตๆ อสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งรู้ว่าบาปแลกระทำเองด้วยใจอันกล้าแลยินดี อันหนึ่งคือ โสมนสฺสสหคตๆ ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺตๆ สสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งรู้ว่าบาปแลยินดีกระทำบาปเพื่อมีผู้ชวน อันหนึ่งคือ อุเปกฺขาสหคตๆ ทิฏฐิคตสมฺปยุตฺตๆ อสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งมิรู้ว่าบาปแลกระทำเองด้วยใจอันประกลายบมิยินดียินร้าย อันหนึ่งคืออุเปกฺขาสหคตๆ ทิฏฐิคตสมฺปยุตฺตๆ สสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งมิรู้ว่าบาปแลกระทำเพื่อมีผู้ชวน แลกระทำด้วยใจอันร้ายอันประกลาย อันหนึ่งคืออุเปกฺขาสหคตๆ ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺตๆ อสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งรู้ว่าบาปแลกระทำเองด้วยใจอันประกลาย อันหนึ่งคืออุเปกฺขาสหคตๆ ทิฏฐิคตวิปฺยยุตฺตๆ สสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่งรู้ว่าบาป แลมีผู้ชวนแลกระทำด้วยใจอันประกลาย อันหนึ่งคือโทมนสฺสสหคตๆ ปฏิฆสมฺปยุตฺตๆ อสงฺขาริกเมกๆ ใจอันหนึ่ง

---

(๑) ขันธ์ (อย.)

(๒) ขม (อย.)

ประกอบด้วยโกรธขึ้งเคียด กระทำบาปด้วยใจอันกล้าแข็งเองแลร้าย อันหนึ่งคือโทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกเมกํ ใจอันหนึ่งประกอบด้วยโกรธขึ้งเคียด กระทำบาปเพื่อเหตุมีผู้ชวน อันหนึ่งคือ อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ ใจอันหนึ่งบมิเชื่อบาป บมิเชื่อบุญแลกระทำบาปด้วยใจอันประกลาย อันหนึ่งคืออุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ ใจอันหนึ่งย่อมขึ้นไปฟุ้งดั่งกองเท่าอันคนเอาก้อนเส้าทอดลง ย่อมจมลงทุกเมื่อแลกระทำบาปด้วยใจอันประกลาย ใจร้ายทั้ง ๑๒ นี้ ผิแลมีแก่คนผู้ใด คนผู้นั้นย่อมได้ไปเกิดในที่ร้าย เป็นต้นว่าจตุราบายแล

เหตุเท่าใดแลมีใจร้ายดังนี้แก่สัตว์ทั้งหลาย เหตุนั้นยังมี ๓ อัน อันหนึ่งชื่อว่าโลโภเหตุ อันหนึ่งชื่อว่าโทโสเหตุ อันหนึ่งชื่อว่าโมโหเหตุ อันชื่อว่าโลโภเหตุนั้น เพื่อมักใคร่สินท่านมักข้ามักตีท่าน เพื่อจะเอาสินท่าน แลใจนั้นชวนกระทำบาปอันชื่อว่าโทโสเหตุนั้น เพื่อขู่ท่านใจขึ้งเคียดหิงสาแก่ท่านมักคุม(๑) นุมคุมโทษแก่ท่าน ชวนใจกระทำบาป อันชื่อว่าโมโหเหตุนั้น บมิรู้พระธรรมมีใจพาล ใจหลง ใจกระทำบาป บมิชอบ บมิพอทุกเมื่อแล(๒) เพื่อเหตุ ๓ อันนี้แล หากพาสัตว์ไปเกิดในที่ร้าย คือจตุราบายแลด้วยสุภาวะกระทำบาปฝูงนั้น มี ๑๐ จำพวกโสด

กาเยน ติวิธํ กมฺมํ
(ปาณาติปาตา อทินฺนาทานา กาเมสุมิจฺฉาจารา)
วาจากมฺมํ จตุพฺพิธํ
(มุสาวาทา ผรุสวาจา เปสุญฺญวาจา สมฺผปฺปลาปวาจา)
มนสา ติวิธญฺเจว
(มิจฺฉาทิฏฐิ พฺยาปาท วิหิสา)
ทส กมฺมปถา อิเม

สุภาวะกระทำบาปด้วยตนมี ๓ จำพวก สุภาวะกระทำบาปด้วยปากมี ๔ จำพวก สุภาวะกระทำบาปด้วยใจมี ๓ จำพวก ผสมเข้าด้วยกันเป็น ๑๐ จำพวกแล อันว่ากระทำบาปด้วยตนมี ๓ จำพวกนั้น อันหนึ่งคือข้าคนและข้าสัตว์อันรู้ติง ด้วยมือด้วยตีนตน อันหนึ่งคือว่าลักเอาสินท่าน อันท่านบมิได้ให้แก่ตน แลเอาด้วยตีนมือตน อันหนึ่งคือทำชู้ด้วยเมียท่านผู้อื่น อันว่ากระทำบาปด้วยปากมี ๔ จำพวกนั้นฉันนี้ อันหนึ่งคือมุสาวาท กล่าวถ้อยคำอันท่านมิพึงเอา อันหนึ่งคือเปสุญญวาท กล่าวถ้อยคำส่อเสียดยุยงให้ท่านผิดใจกัน อันหนึ่งคือผรุสวาท กล่าวถ้อยคำติเตียนนินทาท่านแลกล่าวคำอันบาดเนื้อผิดใจท่าน กล่าวถ้อยคำอันหยาบช้า อันหนึ่งคือ (สัมผัสปลาปวาท)

---

(๑) คำนุม (อย.)

(๒) ไปชวนพบทุกเมื่อแล (อย.)

กล่าวถ้อยคำตลก[๑] เหล้นอันบมิควรกล่าวแลกล่าวอันเป็นถ้อยคำติรัจฉานกถานั้นแล อันว่าเกิดบาปด้วยใจมี ๓ จำพวกนั้น อันหนึ่งคือมิจฉาทิฏฐิ ถือหมั้น บมิชอบบมิพอแลว่าชอบว่าพอ อันชอบพอแลว่าบมิชอบพอ อันหนึ่งคือเดือดฟุ้ง[๒] แก่ผู้ใด แลถือหมั้นว่าเป็นข้าศึกตนพอล้มพอตาย[๓] สู้ความโทษให้ร้าย แลคุมความเดือดนั้นไว้หมั้นคง อันหนึ่งคือว่าปองจะทำโทษโพยท่าน จะใคร่ข้าฟันเอาทรัพย์สินท่าน สุภาวะอันเป็นบาปนั้นมี ๑๐ จำพวกดังกล่าวมานี้แล แต่ใจบาปทั้งหลายดังกล่าวมานี้แล

ยังมีเพื่อนใจอันเป็นเจตสิกแต่งมายังใจให้กระทำบาปนั้น ๒๗ คือ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยํ มนสิกาโร วิตกฺโก วิจาโร อธิโมกฺโข วีริยํ ปีติ ฉนฺโท โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปี อุทฺธจฺจํ โลโภ ทิฏฐิ มาโน โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ถีนํ มิทฺธํ วิจิกิจฺฉา. ผสฺโส มาให้ต้องใจ เวทนา มาให้เสวย สญฺญา ให้รู้ เจตนา ให้รำพึง เอกคฺคตา ให้ถือหมั้น ชีวิตินฺทฺริยํ แต่งให้ใจ อันเป็นเจตสิก มนสิกาโร มั่วมวลใจ วิตกฺโก แต่งตริระบิทำบาป วิจาโร ให้พิจารณาแต่บาป อธิโมกฺโข ให้จำเหตุเฉพาะแก่บาป วีริยํ ให้พยายามทำบาป ปีติ ให้ชมชื่นยินดีกระทำบาป ฉนฺโท ให้ใจเงี่ยน[๔] แก่บาป โมโห ให้หลงแก่บาป อหิริกํ ให้บมิอายแก่บาป อโนตฺตปฺปี บมิให้กลัวแก่บาป อุทฺธจฺจํ ให้ขึ้นฟุ้ง โลโภ ให้โลภ ทิฏฐิ ให้ถือบาปหมั้น มาโน ให้เยียะใหญ่[๕] เยียะสำหาว โทโส ให้เคียดฟุ้ง อิสฺสา ให้ริษยาหึงสา มจฺฉริยํ ให้ตระหนี่ กุกฺกุจฺจํ ให้สนเท่ห์ ถีนํ ให้เหงาเงียบบมิให้รู้สึกตน มิทฺธํ ให้หลับ วิจิกิจฺฉานั้นท่านว่าชอบว่าพอก็ดี บมิให้ยินดีเพื่อใจนั้นฟุ้งซ่าน ฝูงชวนให้กระทำบาปนั้นได้ ๒๗ ดังกล่าวมานี้แล

นรกใหญ่

ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันได้กระทำบาป (ด้วยกาย) ด้วยปาก ด้วยใจ ดังกล่าวมานี้แล้วย่อมได้ไปเกิดในจตุราบายมีอาทิคือนรกใหญ่ ๘ อัน

สญฺชีโว กาฬสุตฺโต จ สงฺฆาโต โรรุโว ตถา
มหาโรรุวตาโป จ มหาตาโปวีจินิรโย

อันหนึ่งชื่อสัญชีพ (นรก) อันหนึ่งชื่อกาฬสุตตนรก อันหนึ่งชื่อสังฆาฏนรก อันหนึ่ง

---

(๑) ประหลกหลอกหลอน (อย.)
(๒) เคียดฟุน (อย.)
(๓) ต่อตาย (อย.)
(๔) เหนี่ยว (อย.)
(๕) ให้ดุดัน (อย.)

ชื่อโรรุวะนรก อันหนึ่งชื่อมหาโรรุวะนรก อันหนึ่งชื่อตาปนรก[๑] อันหนึ่งชื่อมหาตาปนรก[๒] อันหนึ่งชื่อมหาอวีจีนรก

ฝูงนรกใหญ่ ๘ อันนี้อยู่ใต้แผ่นดินอันเราอยู่นี้แล ถัดกันลงไปแลนรกอันชื่อว่าอวีจีนรกนั้น อยู่ใต้นรกทั้งหลาย แลนรกอันชื่อว่าสัญชีพนรกนั้น อยู่เหนือนรกทั้ง ๗ อันนั้น ฝูงสัตว์อันเกิดในนรกอันชื่อว่าสัญชีพนรกนั้น ยืนได้ ๕๐๐ ปีด้วยปีในนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในนรกได้ ๙ ล้านปี ในเมืองมนุษย์นี้ ๕๐๐ ปีในสัญชีพนรก ได้ล้านหกแสนล้านญิบ[๓] หมื่นปี ในเมืองคนนี้ ๑๖๒๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ฝูงสัตว์อันเกิดในกาฬสุตตนรกนั้น ยืนได้ ๑๐๐๐ ปีในนรกนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่งในกาฬสุตตนรกนั้น ๓๖,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์ ๑๐๐๐ ปีในนรก ได้มหาปทุมปทุมประพินทุ ๑๒๖๙๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ในปีมนุษย์ ฝูงสัตว์อันเกิดในสังฆาฏนรกนั้น ยืนได้ ๒๐๐๐ ปีในนรกนั้น ในสังฆาฏนรกนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่งได้ ๑๔๕๐,๐๐๐๐๐ ปีในมุนษย์ ๒๐๐๐ ปีในสังฆาฏนรกนั้น ได้ ๑๐๓๖๘๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์แล ฝูงสัตว์อันเกิดในโรรุวนรก ยืนได้ ๔๐๐๐ ปีในนรกนั้น ในโรรุวนรกนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่ง ๕๗๖,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้ ทั้ง ๔๐๐๐ ปีในโรรุวนรกนั้น ได้๘๒๙๔๔๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้ ฝูงสัตว์อันเกิดในมหาโรรุวนรกนั้นยืนได้ ๘๐๐๐ ปีในนรกนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่งในนรกนั้น ได้ ๒๓๐๔,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้ ทั้ง ๘๐๐๐ ปีในนรกนั้น ได้ ๖๖๓๕๕๒๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้แล ฝูงสัตว์อันเกิดในตาปนรกนั้นยืนได้ ๑๖๐๐๐ ปีในนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในนรกนั้น ได้ ๙๒๓๖,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้ทั้ง ๑๖๐๐๐ ปี ในตาปนรกนั้น ได้ ๕๓๐๘๔๑๖๐๐๐๐,๐๐๐๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้แล ฝูงสัตว์อันเกิดในนรกอันชื่อว่ามหาตาปนรกนั้น อันจักนับปีแลเดือนอันเสวยทุกข์ในนรกนั้นบมิถ้วน ย่อมนับด้วยกึ่งกัลป์แล อวีจีกัลป์หนึ่ง

ฝูงนรกใหญ่ ๘ อันนี้ ย่อมเป็น ๔ มุม แลมีประตู ๔ ประตูอยู่ ๔ ทิศ พื้นหนต่ำย่อมเหล็กแดง ฝาง่ำหนบน[๔] ย่อมเหล็กแดง แลนรกฝูงนั้น โดยกว้างแลสูงเท่ากันเป็นจตุรัส แลด้านแล ๑๐๐ โยชน์ แลโยชน์ ๘๐๐๐ วา โดยหนาทั้ง ๔ ด้านก็ดี พื้นเบื้องต่ำก็ดี ฝาเบื้องบนก็ดี ย่อมหนาได้แล ๙ โยชน์ แลนรกนั้นบ่มีที่เปล่าสักแห่ง เทียรย่อมฝูงสัตว์นรกทั้งหลาย หากเบียดเสียดกันอยู่เต็มนรกนั้น แลไฟนรกนั้นบ่มิดับเลยสักคาบแลไหม้อยู่รอดต่อสิ้นกัลป์แล กรรมบาปคนฝูงนั้นหากไปเป็นไฟลุกในตัวคนนั้น เป็นฟืนลุกเอง ไฟนั้นไหม้บมีแล้วสักคาบเพื่อดังนั้น แลนรกใหญ่ ๘ อันนั้น มีนรกบ่าวอันเป็นบริวารอยู่รอบ ๑๖ อันอยู่ทุกอันแล อยู่แลด้าน แล๔ อัน แลนรกบ่าวนั้น

---

(๑) ตาพะนรก (อย.)

(๒) มหาตาพะนรก (อย.)

(๓) สอง (อย.)

(๔) ฝาอันปิดเบื้องบน (อย.)

ยังมีนรกเล็กยมโลก ๔๐ อยู่รอบนั้น ฝูงนรกบ่าวนั้นโดยกว้างได้แล ๑๐ โยชน์ทุกอัน แต่นรกบ่าวนั้นทั้งนรกใหญ่ได้ ๔๕๖ อัน แต่นรกใหญ่ ๘ อันนั้นหายมพะบาลอยู่ในบมิได้ ใช่ที่ยมพะบาลจะอยู่ แต่ฝูงนรกบ่าวแลนรกเล็กทั้งหลาย หากมียมพะบาลอยู่ไส้ แต่ฝูงนรกบ่าวมียมพะยาลอยู่ ดังนั้นเรียกชื่อว่าอุสุทนรก

ฝูงยมพะบาลนั้น เมื่ออยู่ในเมืองคน บาปเขาก็ได้กระทำ บุญเขาก็ได้กระทำบ้าง เมื่อตายไป ได้ไปเกิดในนรกนั้น ๑๕ วัน แลมียมพะบาลฝูงอื่นมาข้าฟันพุ่งแทงกว่าจะถ้วน ๑๕ วันนั้น แล้วจิงคืนมาเป็นยมพะบาล ๑๕ วันเล่า เวียนไปเวียนมาดั่งนั้น หึงนานนัก เพราะว่าไป่มีสิ้นบาปอันเขาได้กระทำนั้น ดุจดั่งเปรตจำพวกหนึ่งอันชื่อวิมานเปรตนั้นแล ลางคนนั้นกลางวันเป็นเปรต ครั้นกลางคืนเป็นเทวดา ลางคนกลางวันเป็นเทวดา ครั้นกลางคืนเป็นเปรต ลางคนเดือนขึ้นเป็นเปรต เดือนแรมเป็นเทวดา ลางคนเดือนขึ้นเป็นเทวดา เดือนแรมเป็นเปรต ด้วยบาปกรรมเขาฝูงนั้นบ่มิสิ้น เป็นดังนี้ทุกเดือนหลายปีนักแล ฝูงเปรตฝูงนั้นแลยมพะบาลดุจกันแล ยังไป่บ่มีสิ้นกรรมสิ้นบาปดั่งนี้ ยังเวียนไปมาเป็นคนนรก เป็นยมพะบาลทุกเมื่อบ่มิได้หยุดสักคาบ ผิว่าสิ้นบาปกรรมนั้นจึงเป็นยมพะบาลเที่ยงไส้ ลางคาบสิ้นบาปกรรมนั้น บ่มิเป็นยมพะบาลแล ตายไปเกิดแห่งอื่นแล

แลมีเมืองพระยายมราชนั้นใหญ่นักหนา อ้อมรอบประตูนรกนั้นทั้ง ๔ ประตูนรกถ้วนทุกนรกนั้น พระยายมราชนั้นทรงธรรมนักหนา พิจารณาถ้อยความอันใดด้วยอันซื่อแลชอบธรรมทุกอันทุกเมื่อ ผู้ใดตายย่อมไปไหว้พระยายมราชก่อน พระยายมราชจิงถามผู้นั้นว่า มึงยังได้กระทำบุญกระทำบาปอันใด มึงเร่งคำนึงดู แลมึงว่าโดยสัตย์โดยจริง เมื่อนั้น เทพดาทั้งหลาย ๔ องค์อันแต่งมาซึ่งบาญชี[๑] บุญแลบาปแห่งคนทั้งหลายนั้นก็ไปอยู่ในแห่งนั้นด้วยแลถือบาญชีอยู่ ผู้ใดกระทำบุญอันใดไส้ เทพดานั้นเขียนชื่อผู้นั้นใส่ในแผ่นทองสุก แล้วทูนใส่เหนือหัวไปถึงพระยายมราช พระยายมราชก็จบใส่หัว แล้วก็สาธุการอนุโมทนายินดีด้วย แล้วก็วางไว้ในแท่นทองอันประดับนิด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะแลมีรัศมีอันเรืองงาม ผู้ใดกระทำบาปไส้ เทพดานั้นก็ตราบาญชีลงในแผ่นหนังหมา แลเอาไว้แห่งหนึ่ง เมื่อพระยายมราชถามดังนั้น ผู้ใดกระทำบุญ ด้วยอำนาจบุญ ผู้นั้นหากรำเพิงรู้ทุกอันแลกล่าวแก่พระยายมราชว่า ข้าได้กระทำบุญกระทำธรรมดังนั้น เทพดาถือบาญชีนั้น ก็เอาบาญชีนั้นมาดูที่หมายบาญชีไว้ในแผ่นทองนั้น ก็ดุจคำอันเจ้าตัวกล่าวนั้น พระยายมราชก็เชิญ[๒] ให้ขึ้นไปสู่สวรรค์ อันมีวิมานทองประดับนิด้วยแก้ว ๗ ประการ แลมีนางฟ้าเป็นบริวาร แลมีบริโภคเทียรย่อมทิพย์ แลจะกล่าวเถิงความสุขนั้นบ่มิได้เลย ผิแลผู้ใดกระทำบาปนั้น มันคำนึงดูตนมันเองนั้น แลมันบ่มิอาจบอกบาปนั้นได้เลย จิงเทพดานั้นเอาบาญชีในแผ่นหนังหมามาอ่าน

---

(๑) มาตราบาญชี (อย.)

(๒) ธก็ชี้ (อย.)

ให้มันฟัง(๑) มันได้ฟังบาญชีนั้น มันจิงสารภาพว่ามีจริง พระยายมราชแลเทพดานั้นจิงบังคับแก่ฝูงยมพะบาลให้เอามันไป โดยกำลังบาปกรรมมันอันหนักอันเบานั้น แลบังคับอันควรในนรกอันหนักแลเบานั้น แลความทุกขเวทนาแห่งเขานั้นจักกล่าวบ่มิถ้วนได้เลย ผู้ใดบุญก็ได้กระทำ บาปก็ได้กระทำ เทพดานั้นจิงชั่งบุญแลบาปดูทั้งสองข้าง ข้างใดหนักไปข้างนั้นก่อน แม้นว่าผู้บุญหนักแลได้ไปสวรรค์ก็ดี เมื่อภายหลังยังจักมาใช้บาปตนนั้นเล่า บ่มิอย่าเลย ส่วนผู้บาปหนักแลไปนรกก่อนแล้ว เมื่อภายหลังยังจักได้มาเสวยบุญแห่งตนนั้น บ่มิอย่าเลย อันว่าคนผู้กระทำบุญ กระทำบาปเสมอกันดังนั้นไส้ พระยายมราชแลเทพดาถือบาญชีนั้น บังคับให้เป็นยมพะบาล ๑๕ วัน มีสมบัติทิพย์ดุจเทพดา แลตกนรก ๑๕ วันต่อสิ้นบาปมันนั้นแล

คนผู้ใดเกิดมาแลบ่มิรู้จักบาปจักบุญ แลบ่มิรู้จักคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แลบ่มิได้ให้ทาน ตระหนี่ทรัพย์ แลเมื่อท่านจะอวยทานไส้มักห้ามปรามท่าน อันหนึ่ง มันบ่มิรู้รักพี่รักน้อง บ่มิรู้เอ็นดูกรุณา เทียรย่อมข้าสิงสัตว์อันรู้ติง แลลักเอาสินท่านอันท่านเจ้าสินบ่มิให้แก่ตน มักทำชู้ด้วยเมียท่าน แลลอกลักรักเมียท่านผู้อื่น แลเจรจาเหลาะแหละลุยล่าย มักกล่าวความร้ายส่อเสียดเบียดเบียนท่าน กล่าวความสระประมาททำท่าน และกล่าวความหยาบช้ากล้าแข็งให้ท่านบาดเนื้อผิดใจ ให้ท่านได้ความเจ็บอาย(๒) แลกล่าวความมุสาวาทเหลาะแหละลุยล่ายอันบ่มิเป็นประโยชน์เป็นติรัจฉานกถา แลมักกินเหล้าเมามาย แลบ่มิยำผู้เถ้าผู้แก่สมณพราหมณาจารย์ อันว่าคนผู้กระทำร้ายฉันนี้ไส้ ครั้นว่าตายไป ก็ได้ไปเกิดในนรกอันใหญ่ ๘ อันนั้นแล อันว่าความอันเขาเจ็บปวดทนทุกขเวทนาแห่งเขานั้น จักกล่าวบ่มิได้เลย

นรกบ่าว

ในฝูงนรกเล็กอันอยู่เป็นบริวารนรกบ่าวนั้นมากนักแล บ่มิอาจกล่าวได้เลย เท่าจะกล่าวแต่นรกบ่าว ๑๖ อัน อันอยู่ล้อมรอบสัญชีพนรกนั้น อันอยู่บนนรกทั้งหลาย อันพระมาตุลีเอาพระยาเนมิราชไปดูนั้น(๓) เมื่อจะไปดูสัญชีพนรกอันใหญ่อันอยู่ท่ามกลางนั้น ให้ดูแต่นรกบ่าว ๑๖ อันอยู่รอบสัญชีพนรกนั้น ชื่ออุสุทนรกแล นรกอันเป็นอาทิชื่อเวตรณีนรก คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้แล มั่งคั่งเป็นดี มีเข้าของมาก ไพร่ฟ้าข้าไทมากหลาย มักกระทำร้ายแก่คนผู้อื่น ชิงเอาทรัพย์เข้าของของท่านผู้อื่น ด้วยตนมีกำลังกว่า ครั้นตายได้ไปเกิดในนรกอันชื่อเวตรณีนั้น ยมพะบาลอันอยู่เวตรณีนรกนั้นเทียรย่อมถือไม้ ค้อน มีดพร้า หอก ดาบ หลาว แหลน เครื่องข้าเครื่องแทง เครื่องยิง

---

(๑) ให้พระญายมราชฟัง (อย.)

(๒) ให้ท่านเกลียดท่านอาย (อย.)

(๓) ดู ชาตกฎฐกถา ภาค ๙ หน้า ๑๗๗–๒๐๐

เครื่องตีทั้งหลายฝูงนั้นเทียรย่อมเหล็กแดง แลมีเปลวพุ่งขึ้นไปดังไฟไหม้ฟ้านั้น ลุกดังนั้นบ่มิวาย ฝูงยมพะบาลจิงถือเครื่องพุ่งเครื่องแทงฝูงนั้นไล่พุ่งไล่แทงไล่ตีฝูงคนนรกด้วยสิ่งดั่งนั้น เขาก็เจ็บปวดเวทนานักหนา อดทนบ่มิได้เลย ในนรกนั้นมีแม่น้ำใหญ่อันชื่อว่าเวตรณี(๑) แลน้ำนั้นเค็มนักหนา ครั้นว่าเขาแล่นหนีไป แม่น้ำนั้นมีลำหวายเครือหวายพานไปมา มีหนามอันใหญ่เท่าจอบเทียรย่อมเหล็กแดงเป็นเปลวไฟลุกทุกเมื่อ แล่นลงน้ำข้องหนามหวาย แลตนขาดดังท่านเอามีดกรดอันคมแลแสร้งมาตัดทุกแห่ง(๒) ใต้เครือหวายนั้นเทียรย่อมขวากใหญ่แลยาว ย่อมเหล็กแดง ลุกเป็นเปลวไฟไหม้ตัวเขาดังไฟไหม้ต้นไม้ในกลางป่า ครั้นว่าตัวเขาตระลอดตกลงจากหนามหวายนั้น ลงไปยอกขวากเหล็กอันอยู่ใต้นั้น ตนเขานั้นขาดหวิ้นทุกแห่ง เมื่อขวากนั้นยอกตนเขาอยู่ดังท่านเสียบปลานั้นแล บัดเดี๋ยวหนึ่งเป็นไฟไหม้ขวากเหล็กนั้นลุกขึ้นไหม้ตนเขาอยู่หึงนานนักแล ตนเขานั้นสุกเน่าเปื่อยไปสิ้น ใต้ขวากเหล็กในน้ำเวตรณีนั้น มีใบบัวหลวง แลใบบัวนั้นเทียรย่อมเหล็กแดงเป็นคมรอบนั้นดังคมมีด แลใบบัวนั้นเป็นเปลวลุกอยู่บ่มิดับเลยสักคาบ ครั้นว่าตนเขานั้นตระลอด(๓) จากขวากเหล็กนั้นตกลงเหนือใบบัวเหล็กแดงอันคมดังนั้น ใบบัวเหล็กแดงอันคมนั้นก็บาดขาดหวิ้นทุกแห่งดังท่านกันขวางกันรี(๔) นั้นไส้ เขาข้องอยู่ในใบบัวเหล็กแดงนั้นช้านานนักหนา แล้วจิงตระลอด(๕) ตกลงไปในน้ำ น้ำนั้นเค็มนักหนา แลแสบเนื้อแสบตนเขาแสนสาหัส ดิ้นไปมาดังปลาอันคนตีที่บนบกนั้น บัดเดี๋ยวแม่น้ำนั้นก็กลายเป็นเปลวไฟแลไหม้ตนเขานั้นดุจควันพุ่งขึ้นทุกแห่งรุ่งเรืองเทียรย่อมเปลวไฟ ในพื้นแม่น้ำเวตรณีนั้น เทียรย่อมคมมีดหงายขึ้นอยู่ทุกแห่งคมนักหนา เมื่อคนนรกนั้นร้อนด้วยเปลวไฟไหม้ดังนั้น เขาจิ่งคำนึงในใจว่า มา กูจะดำน้ำนี้ลงไป ชะรอยจะพบน้ำเย็นภายใต้โพ้น และจะอยู่ได้แรงสน่อย เขาจิงดำลงไปในพื้นน้ำนั้น แลถูกคมมีดอันหงายอยู่ใต้พื้นน้ำนั้นตัวเขาก็ขาดทุกแห่ง ดังท่านแสังกันเขานั้น ยิ่งเจ็บยิ่งแสบสาหัส แลร้องลั่นร้องตายด้วยเสียงแรงแข็งนักหนา ลางคาบน้ำพัดตัวเขาพุ่งขึ้น ลางคาบลมพัดตัวเขาดำลง เทียรย่อมทนทุกขเวทนานักหนา ฝูงสัตว์อันเกิดในนรกอันชื่อเวตรณีนั้นเป็นทุกข์เจ็บปวดดังกล่าวมานี้แล

นรกอันเป็นคำรบ ๒ นั้น ชื่อว่าสุนัขนรก คนผู้ใดกล่าวคำร้ายแก่แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลแลพ่อแม่ผู้เถ้าผู้แก่ครูปัธยาย์ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าสุนัขนรกนั้นแล ในสุนัขนรกนั้นมีหมา ๕ จำพวก หมาจำพวกหนึ่งนั้นขาว หมาจำพวกหนึ่งนั้นแดง หมาจำพวกหนึ่งนั้นด่าง หมาจำพวกหนึ่งนั้นดำ หมาจำพวกหนึ่งนั้นเหลือง หมาฝูงนั้นใหญ่เท่าช้างสารทุกตัว ฝูงแร้งแลกาอันอยู่

---

(๑) ไพตรณี (อย.)

(๒) มาแล่มากันทุกแห่ง (อย.)

(๓) พลาดจาก (อย.)

(๔) กันขวางกันยาว (อย.)

(๕) ลอด (อย.)

ในนรกนั้นใหญ่เท่าเกียนใหญ่ทุก ๆ ตัว ปากแร้งแลปากกาแลเล็บตีนนั้นเทียรย่อมเหล็กแดงเป็นแปลวไฟลุกอยู่บ่มิได้เหือดสักคาบ แร้งแลกาหมาฝูงนั้น เทียรย่อมจิกแหกหัวอกย่อมขบย่อมตอดคนทั้งหลายผู้อยู่ในนรกนั้น แลบาปกรรมของเขานั้นบ่มิให้ตาย(๑) แลให้เขาทนเจ็บปวดสาหัส ทนทุกขเวทนาพันประมาณอยู่ในนรกอันชื่อว่าสุนัขนรกนั้นแล

นรกบ่าวอันดับนั้นไปเป็นคำรบ ๓ ชื่อว่า สโซตินรก คือผู้ใดกล่าวร้ายแก่ท่านผู้มีศีล อันท่านบ่มิได้ให้คำผิดแก่ตนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย แลมากล่าวร้ายแก่ท่านดั่งเอาหอกมาแทงหัวใจท่านให้ได้ความเจ็บอาย คนผู้นั้นครั้นว่าตายก็ได้ไปเกิดในนรกนั้นแล ในพื้นนรกนั้นย่อมเหล็กแดงเป็นแปลวไฟลุกอยู่บ่มิเหือดเลยสักคาบ ฝูงคนนรกนั้นไส้เหยียบเหนือแผ่นเหล็กแดงนั้น แลฝูงยมพะบาลถือค้อนเหล็กแดงอันใหญ่เท่าลำตาลไล่ตีฝูงคนนรกนั้น ฝูงคนนรกนั้นแล่นไปบนแผ่นเหล็กแดง แผ่นเหล็กแดงลุกเป็นไฟเร่งไหม้ตีนเขา แลร้อนเวทนานักหนา แลฝูงยมพะบาลไล่ตีคนนรกนั้นเนื้อแลตนเขานั้นก็แหลกเป็นภัสมะไปสิ้น บัดเดี๋ยวไส้ก็เกิดเป็นตนเขาคืนมาดั่งเดียวนั้นเล่า เพราะว่าบาปกรรมแห่งเขาไป่มิสิ้นตราบใด แลทนเวทนาไปในนรกอันชื่อว่า สโซตินรก ตราบนั้นแล

นรกบ่าวอันเป็นคำรบ ๔ นั้นชื่อว่า อังคารกาสุนรก คนผู้ใดแลชักชวนท่านผู้อื่นว่าจะกระทำบุญ แลท่านเอาเอาทรัพย์สินมาให้แก่ตนว่าให้ทำบุญแลตนมิได้กระทำบุญ แลลวงเอาทรัพย์สินท่านมาไว้เป็นอาณาประโยชน์แก่ตน คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าอังคารกาสุนรกนั้น แลฝูงยมพะบาลอันอยู่รักษานรกนั้น บ้างถือหอกดาบ บ้างถือค้อนเหล็กแดงลุกเป็นแปลวไฟแลไล่ขับต้อนบ้าง แทงบ้าง ฟันบ้าง ตีบ้าง ไล่ผลักไสให้ตกลงในหลุม(๒) ถ่านไฟอันแดง แลถ่านไฟอันแดงนั้นไหม้ตนเขา เขาร้อนทนเวทนานักหนา ฝูงยมพะบาลจิงเอาจะหวักเหล็กอันใหญ่ตักเอาถ่านไฟแดงหลั่งรดเหนือหัวเขาลง เขาก็บ่มิอาจอดร้อนได้ เขาก็ร้องไห้ด้วยเสียงอันแข็งนักหนาแลกรรมบาปแห่งเขานั้นบ่มิให้เขาตาย ครั้นเขาหนีจากขุมถ่านไฟนั้นได้ เขาแล่นหนี แลฝูงยมพะบาลไล่ต้อนตีพุ่งแทงเล่า ตกลง ทำดั่งก่อนนั้นต่อเท่าสิ้นอายุสม์ในนรกนั้นอันชื่อว่าอังคารกาสุนรกนั้นแล

นรกบ่าวอันดับอันเป็นคำรบ ๕ ชื่อว่า โลหกุมภีนรก แลคนผู้ใดตีฝูงสัตว์สมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลไส้ คนผู้นั้นตายไปเกิดในโลหกุมภีนรกนั้น นรกนั้นมีหม้อเหล็กแดงอันใหญ่เท่าภูเขาอันใหญ่หลายนัก หม้อนั้นเต็มด้วยเหล็กแดงเชื่อมเป็นน้ำอยู่ ฝูงยมพะบาลจับสองตีนคนนรกชันตีนขึ้น แลหย่อนหัวลงเบื้องต่ำแล้วแลพุ่งตัวคนนั้นลงไปในหม้ออันใหญ่นั้น แลสัตว์นั้นร้อนนักหนา ดิ้นไปมาอยู่ในหม้อนั้น ทนเวทนาอยู่ดังนั้นหลายคาบหลายคราแลทนอยู่กว่าจะสิ้นอายุสม์สัตว์ในนรกอันชื่อว่าโลหกุมภีนรกนั้นแล

---

(๑) ด้วยกรรมบาปของเขานั้นแลมิให้เขาอยู่สบาย (อย.)

(๒) ขุม (อย.)

นรกบ่าวอันดับเป็นคำรบ ๖ (ชื่อว่า อโยทกนรก) แล คนผู้ใดอันข้าสัตว์อันมีชีวิต เชือดคอสัตว์นั้นให้ตายไส้ คนผู้นั้น ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกนั้นแล สัตว์นรกนั้นมีตัวอันใหญ่แลสูงได้ ๖๐๐๐ วา ในนรกนั้นมีหม้อเหล็กแดงใหญ่เท่าภูเขาอันใหญ่ แลฝูงยมพะบาลเอาเชือกเหล็กแดงอันลุกเป็นเปลวไฟไล่กระหวัดรัดตัวเขา แล้วบิดให้คอเขานั้นขาดออก แล้วเอาหัวเขาทอดลงในหม้อเหล็กแดงนั้น เมื่อหัวเขาด้วนอยู่ดังนั้น บัด(๑) เดี๋ยวก็บังเกิดหัวอันหนึ่งขึ้นมาแทนเล่า ฝูงยมพะบาลจึงเอาเชือกเหล็กแดงบิดคอให้ขาดแล้วเอาหัวทอดลงในหม้อเหล็กแดงอีกเล่า แต่ทำอยู่ดั่งนี้หลายคาบหลายครานัก ตราบเท่าสิ้นอายุสม์แลบาปกรรมแห่งเขาในที่นั้นแล

นรกบ่าวอันดับถัดนั้นเป็นคำรบ ๗ ชื่อว่า ถุสปลาสนรกแล คนฝูงใดเอาเข้าลีบก็ดี แกลบก็ดี ฟางก็ดี มาระคนปนด้วยเข้าเปลือก แลเอาไปพรางขายแก่ท่านว่าเข้าดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกนั้น นรกนั้นมีแม่น้ำอันหนึ่งเล็งเห็นมานั้นใสงามดีไหลไปบ่มิขาดสักคาบ ในพื้นน้ำนรกนั้นดาษไปด้วยเหล็กแดงเป็นแผ่น แลเป็นเปลวไฟลุกไหม้ตนคนนั้น เขาร้อนเนื้อตนเขานักหนา แลเขากระหายแลอยากน้ำนักหนาเพียงไส้จะขาดออก เขาจึงเอามือทั้งสองข้างพาดเหนือหัวเขาแล้วร้องไห้แล่นไปเหนือแผ่นเหล็กแดงดังไฟ ก็เร่งไหม้ตีนเขา เขาแล่นไปสู่แม่น้ำอันใสงามนั้น เขาโจน(๒) ลงในน้ำนั้นบัดเดี๋ยว น้ำนั้นก็กลายเป็นไฟขึ้นทั้งสองฟากนั้นมาไหม้ตนเขา น้ำนั้นกลายเป็นเข้าลีบแลแกลบเป็นไฟไหม้ตนเขาลุกนักหนา เขานั้นให้อยากน้ำนักหนาอดบ่มิได้ เขาก็ร้องไห้แล้วเขาก็เอาเข้าลีบแลแกลบนั้นกิน เมื่อเขากินเข้าลีบแลแกลบนั้น ครั้นเข้าไปเถิงท้องแล้วดั่งนั้น จึงกลายเป็นไฟออกเบื้องทวารเขาภายต่ำ แลเป็นไฟเข้าลีบ แลแกลบพุ่งออกจากทวารเขานั้น เขาร้องไห้นักหนาอดบ่มิได้ จึงเอามือพาดเหนือหัวแล้วร้องไห้ด้วยเสียงดังนักหนา สิ้นกาลหึงนานนักหนาแล

นรกบ่าวอันเป็นคำรบ ๘ นั้น ชื่อ สัตติหตนรก คนฝูงใดเร่งลักสินท่าน แลคนฝูงกล่าวร้ายใส่โทษเขาว่าเป็นโจร แลให้เจ้าของแพ้แรง พรางเอาของท่าน บ่มิได้ให้ แลเอาโสด คนฝูงนั้นตายได้ไปเกิดในนรกนั้นแล ยมพะบาลฝูงรักษานรกนั้น ยืนอยู่รอบคนทั้งหลายหมู่ตกนรกนั้น ดังคนแวดวังขับเนื้อทั้งหลายในกลางป่าทุกแห่งทุกภาย แลบ่มิให้หนีให้รอดได้นั้น ฝูงยมพะบาลเอาหอกชะนักไล่แทงไล่พุ่งเขาทั้งหลายหลายที ก็ถูกบาดเจ็บทั่วตัวคนฝูงนั้นหลายแห่งดุจดังใบตองแห้งอันท่านเอามาสับให้แหลกนั้น แลฝูงคนนรกทั้งหลายนั้นก็แหลกไปดุจดั่งนั้นแล

นรกบ่าวอันดับเป็นคำรบ ๙ นั้น พิลสนรก คนฝูงใดข้าปลาแลหาบมาขายในกลางตลาดไส้ ตายได้ไปเกิดในนรกนั้น ฝูงยมพะบาลเอาเชือกเหล็กแดงคล้องคอเขาแล้วลากเอาไปทอดลงเหนือแผ่นเหล็กแดง แล้วจิงแทงด้วยหอกชะนัก แล้วจึงฟันด้วยพร้า แล่เอาเนื้อเขาออกเรียงขายดั่งท่าน

---

(๑) ตระบัด (อย.)

(๒) ทอดตัวลง (อย.)

เรียงชิ้นเนื้อชิ้นปลาขายกลางตลาดนั้นแล แล้วเขาก็คืนเป็นตัวมาดังเก่าเล่า หลายคราวหลายครานั้นแล

นรกบ่าวอันดับอันเป็นคำรบ ๑๐ นั้น ชื่อว่า โปราณมิพหนรก คนฝูงท่านท้าวพระยาใช้ให้ไปเอาส่วยสาอากรแก่ไพร่ฟ้าราษฎรทั้งหลาย แลเรียกเอามากกว่ากำหนดท่าน แลกล่าวร้ายแก่ท่านเป็นต้นว่า ข้าท่าน ตีท่าน ผู้มีไมตรีรักตน แลเป็นมิตรโทษดังนั้น ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้น บาปกรรมอันกระทำคุกคามคำรามแก่เขาว่าจะใส่ขื่อใส่คา ผูกตีนแลมือเขา ทำข่มเหงเอาแก่เขา แลคนหมู่กระทำร้ายแก่ท่าน เป็นต้นว่าข้าท่าน ตีท่านผู้มีไมตรีรักตน แลเป็นมิตรโทษดังนั้น ครั้นว่าตายไปเกิดในนรก คนนรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่งเต็มไปด้วยลามุกอาจม แลเหม็นนักหนา แม้นว่าอยู่ไกลได้แลโยชน์ก็ดี[๑] ยังเหม็นอยู่ เขายืนอยู่นักหนา เขาอดบ่มิได้ เขาก็กินอาจมนั้นต่างเข้าต่างน้ำทุกวันแล[๒]

นรกบ่าวอันดับนั้นไปเป็นคำรบ ๑๑ โลหิตปุพพนรก นั้น คนฝูงใดกระทำร้ายแก่พ่อแม่ แลพระสงฆ์ แลคนผู้มีคุณ และท่านผู้มีศีลก็ดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกนั้น คนในนรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง เทียรย่อมเต็มไปด้วยเลือดแลหนองทั้งหลาย เขานั้นหาอันจะกินบ่มิได้ แลร้องไห้[๓] เพื่ออยากนั้นนักหนา คนนรกนั้นจิงกินเลือดแลหนองนั้น เมื่อเขากินเลือดแลหนองนั้นเข้าไปเถิงท้องเขาไส้ ก็กลายเป็นไฟไหม้แลตลอด[๔] ลงไปภายทวารหนต่ำเป็นไฟพุ่งออก[๕]

นรกบ่าวอันดับนั้นอันเป็นคำรบ ๑๒ ชื่อ โลหพิสนรก คนฝูงใดอันเจรจาซื้อสิ่งสินท่าน แลไปพรางว่าจะให้เบี้ยให้เงือนท่าน แลตนใส่กลเอาสินทานด้วยตาชั่งก็ดี ด้วยทนานก็ดี ก็ใส่กลให้เขาพลั้งเขาพลาด แลประบัดสิ่งสินเขา แลบ่มิได้ให้เงือนแก่เขา ครั้นว่ามันตาย ได้ไปเกิดในนรกนั้น ฝูงยมพะบาลเอาคีมคาบลิ้นเขาชักออกมา แล้วเอาเบ็ดเหล็กเกี่ยวลิ้นเขา ลำเบ็ดนั้นใหญ่เท่าลำตาล เทียรย่อมเหล็กแดงลุกบ่มิเหือดสักเมื่อ ฝูงยมพะบาลลากไปผลักไปให้ล้มหงายเหนือแผ่นเหล็กแดง ลุกเป็นเปลวพุ่งไหม้ตนเขาตลอด[๖] ฝูงยมพะบาลจิงเถือเอาหนังเขาออก แล้วขึงดั่งขึงหนังวัว ฝูงคนนรกอดเจ็บบ่มิได้ จิงร้องไห้นักหนา แลมีตนอันสั่นระทดดั่งปลาอันคนหักคอแลทอดขึ้นเหนือบกนั้น เขาย่อมรากขี้รากเลือดออกดั่งนั้นหลายคาบแล

นรกบ่าวอันดับอันเป็นคำรบ ๑๓ ชื่อว่า สังฆาฏนรก ผู้ชายแรงทำชู้ด้วยเมียท่าน

---

(๑) ๑๐๐ โยชน์ ๑ ก็ดี (อย.)
(๒) ทุกวารแล (อย.)
(๓) ร้อนใจ (อย.)
(๔) ลอดลง (อย.)
(๕) ลุกออก (อย.)
(๖) โสด (อย.)

ผู้หญิงทำชั่วจากผัวตน ครั้นว่าตาย ไปเกิดในนรกนั้น นรกนั้นมีผู้หญิงก็หลายผู้ชายก็มาก ฝูงยมพะบาลเอาหอกแทงตนเขาขาดหวิ้นนักหนา มีเลือดแลน้ำหนองย้อยนักหนา ดุจดั่งวัวอันท่านแทงด้วยหอกหลายแห่งแลมีเลือดอันย้อยเต็มตัวทุกแห่ง แลตัวคนนรกนั้นจมอยู่ในแผ่นเหล็กแดง จมลงครึ่งตนเขา ทุกตนเขาเทียรย่อมเอามือพาดเหนือหัวเขาแลร้องไห้อยู่นักหนา ตนเขาฝังอยู่ในแผ่นเหล็กนั้นดั่งคนแสังฝังไว้ ยังมีภูเขาเหล็กแดงอันหนึ่งลุกเป็นเปลวไฟแลกลิ้งเข้ามา แลมีเสียงอันดังดั่งเสียงฟ้าผ่าแลกลิ้งมาทับตัวเขาแหลกตายไปแล้วก็ดี เป็นคนขึ้นมาดังเก่าเล่า ภูเขาอันหนึ่งเป็นเหล็กแดงกลิ้งมาดั่งเก่าเล่าทับเขา ลางคาบเป็นภูเขาเหล็กแดงใหญ่กลิ้งมาทั้งสองข้างหนีบตนเขาดั่งท่านหีบอ้อยนั้นเป็นหลายคาบนักแล

นรกบ่าวถัดนั้นอันเป็นคำรบ ๑๔ ชื่อว่า อวังสิรนรก คนฝูงอันกระทำชู้ด้วยเมียท่าน ตายไปเกิดในนรกนั้นแล นรกนั้นเทียรย่อมผู้หญิงก็หลาย ผู้ชายก็มากนัก ยมพะบาลจับ ๒ ตีนเขา แลหย่อนหัวลงในขุมนรกนั้นแล้วจิงเอาค้อนเหล็กแดงตีตนเขาให้ยับย่อยไปเล่า

นรกบ่าวถัดนั้นอันเป็นคำรบ ๑๕ ชื่อ โลหสิมพลีนรก ฝูงคนอันทำชู้ด้วยเมียท่านก็ดี แลผู้หญิงอันมีผัวแล้วแลทำชู้จากผัวก็ดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรกนั้น นรกนั้นมีป่าไม้งิ้วป่าหนึ่งหลายต้นนักแล ต้นงิ้วนั้นสูงได้แลต้นแลโยชน์ แลหนามงิ้วนั้นเทียรย่อมเหล็กแดงเป็นเปลวลุกอยู่ แลหนามงิ้วนั้นยาวได้ ๑๖ นิ้วมือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่บ่ห่อนจะรู้ดับสักคาบแล ในนรกนั้นเทียรย่อมผู้หญิงผู้ชายหลาย แลคนฝูงนั้นเขารักใคร่กันดั่งกล่าวมาดุจก่อนนั้นแล ลางคาบผู้หญิงอยู่บนปลายงิ้ว ผู้ชายอยู่ภายต่ำ ฝูงยมพะบาลก็เอาหอกดาบหลาวแหลนอันคมเทียรย่อมเหล็กแดงแทงตีนผู้ชายจำให้ขึ้นไปหาผู้หญิงว่า ชู้สูอยู่บนปลายงิ้วโพ้น เร็ว อย่าอยู่ แลฝูงผู้ชายนั้นทนเจ็บบ่มิได้จิงปีนขึ้นไปบนต้นงิ้วนั้น ครั้นว่าขึ้นไปไส้ หนามงิ้วนั้นบาดทั่วตนเขาขาดทุกแห่ง แล้วเป็นเปลวไฟไหม้ตนเขา เขาอดบ่มิได้จิงบ่ายหัวลงมา ฝูงยมพะบาลก็เอาหอกแทงซ้ำเล่าร้องว่า สูเร่งขึ้นไปหาชู้สูที่อยู่บนปลายงิ้วโพ้น สูจะลงมาเยียะใดเล่า เขาอดเจ็บบ่มิได้ เขาเถียงยมพะบาลบ่มิได้ เขาจิงปีนขึ้นไป แลหนามงิ้วบาดทั่วทั้งตัวเขา เขาเจ็บปวดนักหนาดั่งใจเขาจะขาดตายแล เขากลัวฝูงยมพะบาลเขาจิงปีนขึ้นไปเถิงปลายงิ้วนั้น ครั้นจะใกล้เถิงผู้หญิงนั้นไส้ ก็แลเห็นผู้หญิงนั้นกลับลงมาอยู่ภายต่ำเล่า ยมพะบาลหมู่หนึ่งแทงตีนผู้หญิงให้ขึ้นไปหาผู้ชายผู้เป็นชู้ว่า สูเร่งขึ้นไปหาชู้สูอันอยู่บนปลายงิ้วนั้นเล่า เมื่อเขาขึ้นเขาลงหากันอยู่ดังนั้น เขาบ่มิได้พบกัน ยมพะบาลจับผู้หญิงผู้ชายจำให้ขึ้นจำให้ลงหากันดั่งนั้น หลายคาบหลายคราลำบากนักหนาแล

นรกบ่าวถัดนั้นอันเป็นคำรบ ๑๖ ชื่อมิจฉาทิฏฐินรก คนฝูงใดอันอยู่ในเมืองมนุษย์นี้ ย่อมถือมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิมี ๒ ประการ ประการหนึ่งชื่อ อเหตุกทิฏฐิ(๑) อันหนึ่งชื่อ

---

(๑) อุจเฉททิฏฐิ (?)

รสาทิฏฐิ[๑] หมู่มิจฉาทิฏฐินี้ บุญเขาบ่มิรู้จัก บาปเขากระทำ ฝูงคนนรกนั้นโสด ความเขาร้ายในนรกนั้นแล มียมพะบาลนั้นใหญ่นักหนา เทียรย่อมถือหอกดาบแลหลาวแหลนและค้อนเหล็กแดง เทียรย่อมลุกเป็นเปลวอยู่ทุกคาบ เขาทิ่มเขาแทงเขาข้าเขาฟัน แลฝูงคนนรกนั้นย่อมเจ็บปวดเวทนากว่าตนพันประมาณดูลำบากนัก เทียรย่อมทนทุกข์มากกว่านรกทั้งหลายอันกล่าวแล้วนั้นแล อันกล่าวแล้วนี้คือนรกบ่าว ๑๖ อัน อันอยู่รอบสัญชีพนรกอันอยู่บนนรกทั้งหลายไส้ แลนรกบ่าวทั้งหลายซึ่งอยู่รอบนรกใหญ่ ๗ อันนั้น ซึ่งอยู่ใต้สัญชีพนรกลงไปภายใต้นั้นเราบ่มิกล่าวเถิงได้เลย ร้ายกว่านี้ยิ่งหนักหนาแล[๒]

โลกันตนรก

อันว่าโลกันตนรกนั้นมีดังนี้ ฝูงจักรวาฬทั้งหลายนี้แล ๓ อัน อยู่ใกล้กันดั่งเกียน ๓ อันแล วางไว้ข้างกันดั่งบาตร ๓ ลูกอันขว้ำไว้ใกล้กันนั้นหว่างจักรวาฬ ๓ อันแล มีนรกชื่อว่าโลกันตนรกแลอันแลอัน ในโลกกันตนรกนั้นกว้างได้ ๘๐๐๐ โยชน์ ด้วยหลายนักหนาแลจะนับบ่มิได้[๓] มีคูลึกวงรีหาพื้นน้ำบ่มิได้[๔] หาฝาเบื้องบนมิได้ เบื้องใต้ไส้ น้ำอันชู[๕] แผ่นดินนี้หากเป็นพื้น ขึ้นชื่อโลกันตนรกนั้นแล เบื้องบนนั้นเป็นปล่องขึ้นไปเถิงพรหมโลก อันว่าจะมีวิมานเทพดาอยู่ตรงบนโลกันตนรกขึ้นไปนั้นหาบ่มิได้โสด แลในโลกันตนรกนันมืดนักหนา ฝูงสัตว์ซึ่งได้ไปเกิดในโลกันตนรกนั้นดั่งหลับตาอยู่เมื่อเดือนดับนั้นแล เมื่อดาวเดือนแลตะวันอันเป็นไฟส่องให้คนทั้งสี่แผ่นดินนี้เห็นหนทุกแห่งดังนั้น ก็บ่มิอาจจะส่องให้เห็นในโลกันตนรกนั้นได้ เพราะว่าเดือนแลตะวันอันเป็นไฟแล

---

(๑) สัสสตทิฏฐิ (?)

(๒) แต่คนฝูงอยู่ในเมืองคนนี้แล ย่อมถือมิจฉาทิฏฐิ บ่รู้จักคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บ่มิรู้จักการอันจะเป็นบุญเป็นบาป ถือมิจฉาทิฏฐิ อันหนึ่งชื่ออนาคเตติกทิฏฐิ (นัตถิกทิฏฐิ ?) อันหนึ่งชื่อเหตุทิฏฐิ (อเหตุกทิฏฐิ ?) อันหนึ่งชื่อกิริยาทิฏฐิ (อกิริยาทิฏฐิ ?) หมู่หนึ่งถือมิจฉาทิฏฐิดังนั้นบุญเขาบ่รู้จัก บาปเขาบ่รู้จัก เขาว่าหามิได้สักคาบ ผิมีผู้รู้หลักสอนเขาให้เขารู้ว่าบุญว่าบาปไส้ เขาด่าผู้นั้น เขาว่าร้ายแก่ผู้นั้นโสด เขาถือความผิดด้วยผู้นั้น แล้วแลเขาสอนผู้อื่น ถือความร้ายด้วยเขาโสด แลคนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้นอันชื่อ มิจฉาทิฏฐินรกนั้นแล ในนรกนั้นมียมพะบาลใหญ่นักหนาเทียรย่อมถือหอกดาบแลหลาวแหลนค้อนเหล็ก เทียรย่อมเหล็กแดงเป็นเปลวทุกคาบแล เขาแทงเขาข้าฟันเขาตีฝูงคนนรกนั้นเจ็บปวดเวทนาพันประมาณดูลำบากนักหนา เทียรย่อมทุกข์มากกว่านรกทั้งหลายอันกล่าวมานั้นแล อันกล่าวมาแล้วนี้ นรก ๑๖ อันอยู่รอบสัญชีพนรกอันอยู่บนนรกทั้งหลายนั้นไส้ แต่นรกบ่าวทั้งหลายอยู่รอบนรกใหญ่ ๗ อัน อันอยู่ใต้สัญชีพนรกลงไป บ่มิได้กล่าวเถิงได้เลย แรงร้ายกว่านี้นักหนาแล (อย.)

(๓) โดยหนาแลจะนับบ่มิได้ (อย.)

(๔) หาพื้นต่ำบ่มิได้ (อย.)

(๕) อันรอง (อย.)

ส่องให้คนทั้งหลาย ๔ แผ่นดินนี้ไปส่องสว่างกลางหาวแต่เพียงปลายเขายุคันธรไส้ แลส่องสว่างไปแต่ในกำแพงจักรวาฬ แลโลกันตนรกนั้นอยู่นอกกำแพงจักรวาฬไส้ อยู่หว่างเขาจักรวาฬภายนอกเรานี้ จิงบ่มิได้เห็นหนไส้ เมื่อดั่งนั้นแล เพราะว่าเดือนและตะวันบ่มิได้ส่องเข้าได้ เพราะว่าปลายเขากำแพงนั้นสิสูงกว่าปลายเขายุคันธร อันเพียงเดือนแลตะวันส่องไปนั้นแล ถ้าแลว่าต่อเมื่อใดพระโพธิสัตว์ผู้จะลงมาตรัสแก่สัพพัญญุตญาณ และเมื่อท่านเสด็จลงเอาปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้นก็ดี และเมื่อท่านสมภพจาก(๑) มาตุคัพโภทรก็ดี และเมื่อพระพุทธิเจ้าตรัสแก่สัพพัญญุตญาณนั้นก็ดี และเมื่อพระพุทธิเจ้าตรัสเทศนาพระธรรมจักรนั้นก็ดี แลเมื่อพระพุทธิเจ้าเสด็จเข้าสู่นิพพานนั้นก็ดี ในกาลทั้ง ๕ ครั้งนี้ ในโลกันตนรกนั้นจิงได้เห็นหนแท้นักหนา คนซึ่งอยู่ในนรกนั้นจิงได้เห็นกันแล สัตว์ในโลกันตนรกก็คิดว่าฉันนี้(๒) กูเดียวว่าแต่กูมาอยู่ที่นี้คนเดียวดอกหรือ ว่ามิรู้คนทั้งหลายก็ย่อมมาอยู่ในนรกที่ร้ายนี้ ด้วยกูมากดุจเดียวแลหรือ อันว่าเขาแลเห็นกันดั่งนั้นก็ดี บมิได้เห็นอยู่นานแล เห็นเร็วประมาณดีดนิ้วมือเดียวไส้ เห็นปานดังสายฟ้าแมลบคาบเดียวไส้ เมื่อเร็วดังนั้นเขาทั้งหลายนั้นว่า "อันใด ๆ" ครั้นเขาว่าแต่เท่านั้นแล้วไส้ก็กลับมืดไป(๓) ดั่งเก่าเล่าแล ผิเมื่อพระพุทธิเจ้าตรัสเทศนาพระธรรมจักรนั้นยังค่อยเรืองอยู่แวนนานกว่าทุกคาบสน่อยแสนสายจิงวายเรือง(๔)

คนฝูงใดอันกระทำร้ายแก่พ่อแลแม่แลสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลแลยุยงสงฆ์ให้ผิดกัน ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าโลกันตนรกนั้นแล ตนเขานั้นใหญ่นักหนาโดยสูงได้ ๖๐๐๐ วา เล็บตีนแลเล็บมือเขานั้นดั่งผืนค้างคาว แลใหญ่ยาวนักหนาสมด้วยตัวอันใหญ่นั้น เล็บนั้นเสี้ยมนักหนาผิแลเกาะแห่งใดก็ติดอยู่แห่งนั้น(๕) เขาเอาเล็บเขานั้นเกาะกำแพงจักรวาฬหมั้นหน่วงอยู่แล(๖) เขาห้อยตนอยู่ดั่งค้างคาวนั้นแล เมื่อเขาอยากอาหารนักหนาไส้ เขาปีนไปมาเพื่อจะหากิน ครั้นได้ต้องมือกันเข้าไส้ ใจเขานึกว่าเข้ากิน(7) ก็จับกุมกันกิน คนผู้หนึ่งนั้น ก็ใส่ใจว่าของกิน จิงคนทั้งสองนั้นก็จับกุมกันกิน ต่างคนต่างตะครุบกันกิน ก็รัดเอาด้วยกันทั้งสองมือ ก็ตกลงทั้งสองคนในน้ำอันชูแผ่นดินนี้ เมื่อเขาตกลงในน้ำนั้น ดุจลูกไม้อันใหญ่แลหล่นลงในน้ำนั้นแล ใต้น้ำนั้น

---

(๑) เสด็จจาก (อย.)
(๒) ดั่งนี้ (อย.)
(๓) มืดมา (อย.)
(๔) หายเรือง (อย.)
(๕) แห่งนั้น (อย.)
(๖) ภายนอกอยู่แล (อย.)
(๗) ของกิน (อย.)

โสด แต่แรกตั้งแผ่นดิน แดดบ่ห่อนจะ(๑) ไปต้องน้ำนั้นได้สักคาบหนึ่งเลย แลน้ำนั้นเย็นนักหนา ครั้นว่าเขาตกลงมาในน้ำนั้น บัดเดี๋ยวใจไส้ ตนเขาก็เปื่อยแหลกออกไปสิ้น ดั่งก้อนอาจมซึ่งตกลงในน้ำนั้นก็ตายบัดใจ แล้งจิงกลาย(๒) เป็นตนเขาขึ้นล่าโสด เขาจิงปีนขึ้นไปเกาะกำแพงจักรวาฬภายนอกนั้นอยู่ดั่ง(๓) ก่อนเล่าแล แต่เขาตายเขาเป็นอยู่ดั่งนั้นหลายคาบหลายคานักหนาแล แต่(๔) เขาทนทุกขเวทนาอยู่ที่นั้นช้าหึงนานนัก ชั่ว(๕) พุทธันดรกัลป์หนึ่งแล.

มหาอวีจีนรก

ฝูงสัตว์อันเกิดในมหาอวีจีนรกนั้น ทนทุกขเวทนาด้วย(๖) หึงนานสิ้นกัลป์หนึ่งจิงพัน แลกัลป์หนึ่งนั้นช้าหึงนานประมาณเท่าใดเล่า แลจะนับด้วยปีแลเดือนไส้บ่มิอาจนับได้ เท่าเว้นไว้แต่จะอุปรมาให้รู้ว่ายังมีภูเขาอันหนึ่งโดยสูงไส้ได้โยชน์หนึ่งโดยรอบเขานั้นไส้ได้ ๓ โยชน์ แลเถิงร้อยปีมีเทพดาตนหนึ่งเอาผ้าทิพย์อันอ่อนดั่งควันไฟมากวาดภูเขาแต่แลคาบ เมื่อใดภูเขานั้นราบเพียงแผ่นดิน จิงเรียกว่าสิ้นกัลป์หนึ่งแล ผิแลมีผู้(๗) โจทนาว่า ดั่งนี้ว่า คนอันที่ได้กระทำบาปอันเป็นปัญจานันตริยกรรม แลได้ไปตกในนรกอันชื่อว่ามหาอวีจีนรกนั้นดั่งฤๅ แลจะนับด้วยกัลป์ดั่งกล่าวนั้นเลย เพราะว่ากัลป์หนึ่งพันไปแล้ว ๓ ส่วน แลยังส่วนเดียวไส้ แลไฟจักไหม้กัลป์ ? ท่าน(๘) ผู้เฉลยว่าฉันนี้ ฝูงที่ไปตกในมหาอวีจีนรกตราบใดแลไปบ่มิถ้วนกัลป์ดั่งกล่าวนั้น ผิแลไฟกัลป์มาก็ดีบ่มิไหม้คนนรกนั้นได้เมื่อดั่งฤๅไส้ ? ครั้นว่าไฟกัลป์ไหม้มาเถิงมหาอวีจีนรกนั้น แลว่ายังมีลมอันหนึ่งเป็น(๙) บาป ก็พัดเอาตัวสัตว์อันอยู่ในอวีจีแลไปบ่มิถ้วนกัลป์นั้น ก็พัดเอาสัตว์(๑๐) นั้นไปไว้ในมหาอวีจีนรกอันมีในจักรวาฬอันอื่นที่ไฟไหม้ไปบ่มิเถิงนั้น ลมพัดเอาเขาไป(๑๑) พลันนัก ผิ(๑๒) จะอุปรมา

---

(๑) จะส่องได้สักคาบ (อย.)
(๒) เป็นคนคืนมาเล่าโสด (อย.)
(๓) ดังเก่าเล่าแล (อย.)
(๔) แต่เขาอยู่เป็นทุกขเวทนาดั่งนั้น (อย.)
(๕) ฮอดพุทธันดร (อย.)
(๖) อยู่ (อย.)
(๗) ผู้ถาม (อย.)
(๘) ควรผู้เฉลยว่าดั่งนี้ (อย.)
(๙) เกิดแต่บาป (อย.)
(๑๐) ตัวเขา (อย.)
(๑๑) ไปพลันบ่ทันรู้ (อย.)
(๑๒) อุปรมาดั่งนกตัวหนึ่ง (อย.)

ดุจนกตัวหนึ่งจับต้นไม้อันสูง แลสูงเท่าใดก็ดี ครั้น[๔] ว่านกนั้นบินไปจากต้นไม้นั้น ตราบใดยังเห็นเงานกตกอยู่ที่กลางดินนั้นพร้อมกันบ่มิทันรู้ว่าอันก่อนอันหลังนั้นแล มีฉันใด คน[๕] อันจากอวีจีนรกอยู่ในจักรวาพอันไฟไหม้นั้น แลไปอยู่อวีจีอันอื่นในจักรวาพอันอื่นอันไฟไหม้บ่มิเถิงนั้น ดุจดั่งเงานกแล สัตว์คนนรกนั้น ตราบใดบ่มิถ้วนกัลป์ดังกล่าวมานั้น บ่มิพ้นบาปอันใด แลบาปแห่งพระเทวทัตอันได้ไปไหม้อยู่ในมหาอวีจีนรกนั้น ไกลแต่เราอยู่นี้ไปเถิงยมโลกได้ ๑๔๐ โยชน์ แต่ยมโลกลงไปเถิงอวีจีได้ ๑๐๐๐ โยชน์ ลมอันจรดได้โยชน์แลแผ่นดินอันเราอยู่นี้โดยกว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ โดยหนาได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ แลน้ำอันทรงแผ่นดินไว้หนาได้ ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์ ลมอันทรงน้ำแลดินไว้บ่มิให้จม บ่มิให้ไหวโดยหนาได้ ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ ฝูงนรกทั้งหลายนั้นย่อมอยู่ใต้แผ่นดินที่เราอยู่นี้แล

กล่าวถึงฝูงสัตว์อันเกิดในนรกภูมิอันเป็นปฐมกัณฑ์โดยสังเขปกถาเท่านี้แล.

๒. ทุติยกัณฑ์

ติรัจฉานภูมิ

แลสัตว์อันเกิดในติรัจฉานภูมินั้น ลางคาบ[๖] เป็นด้วยอัณฑชโยนิ ลางคาบเป็นด้วยชลาพุชโยนิ ลางคาบเป็นด้วยสังเสทชโยนิ ลางคาบเป็นด้วยอุปปาติกโยนิ แต่สิ่งอันกิดดั่งนี้ชื่อติรัจฉานมีอาทิดังว่าครุฑแลนาค สิงห์ ช้าง ม้า วัว ควาย เนื้อถึก[๔] ทุกสิ่งเป็ดแลห่าน ไก่แลนก แลสัตว์ทั้งหลายฝูงนี้ สิ่งอันบ่มีตีนก็ดี สิ่งอันมี ๒ ตีนก็ดี ๔ ตีนก็ดี หลายตีนก็ดี เทียรย่อมเดินไปมา แลว่ำอกลงเบื้องต่ำ แต่ฝูงดั่งนั้นเรียกชื่อติรัจฉาน อันว่าติรัจฉานนั้นเทียรย่อมพลันด้วย ๓ ชื่อ อันหนึ่งชื่อกามสัญญา อันหนึ่งชื่ออาหารสัญญา อันหนึ่งชื่อมรณสัญญา อันชื่อว่ากามสัญญานั้น เขาพลันด้วยกามกิเลสแล อันชื่อว่าอาหารสัญญานั้น เขาพลันด้วยอาหารอันล่าหากิน อันชื่อว่ามรณสัญญานั้น เขาพลันด้วยความตายคืออายุสมแห่งเขานั้นน้อยเขาอ่อน[๔] ด้วยพลัน ๓ ชื่อนี้ทุกเมื่อ อันว่าติรัจฉานนี้แลจะมีธรรมสัญญานั้นหาบ่มิได้มากนักหนาแล อันว่าธรรมสัญญานั้นรู้จักบุญจักธรรม เลือกติรัจฉานนั้นจะรู้จักบุญจักธรรมไส้ อันว่าติรัจฉานนั้น บ่ห่อนจะเลี้ยงตนด้วย

---

(๑) ครั้นมันบินไปจากต้นไม้นั้นพร้อมเห็นเงานกตกกลางดินพร้อมกัน บ่ทันรู้อันก่อนอันหลังแลมีดั่งฤๅ (อย.)

(๒) อันว่าฝูงคนอันจากอวีจีนรก (อย.)

(๓) เกิดด้วย (อย.)

(๔) เนื้อเถือน (อย.)

(๕) หย่อน (อย.)

ค้าแลขาย แลทำไร่ไถนาเลี้ยงชีวิตหาบ่มิได้ ลางสิ่งกินหญ้าก็มี ลางสิ่งกินลำเชือกเขา กินใบเชือกเขา กินใบไม้ มีลางสิ่งกินแต่เพื่อนฝูงตนเอง มีลางสิ่งกินอันบ่แรงหลัก[๑] ถานเขา เนื้ออันบ่แรงนั้น กลัวเขาก็แล่นไปเร้นที่ลับ เขาไล่ทันจิงกินสิ่งนั้น ฝูงติรัจฉานนั้นข้าสิงสัตว์อันรู้ติงมาเลี้ยงตนรอดชั่วตนเขา เมื่อเขาตายไปแล เขาย่อมไปเกิดในจตุราบายไส้เลือกแลนักจิงสัตว์จะได้เกิดเมืองฟ้าไส้ ฝูงสัตว์อันเดินไปมาย่อมขว้ำอกลงต่ำดั่งนั้นมีสิ่งร้ายไส้ ซึ่ง[๒] ว่าสิ่งอันดีนั้น คือราชสีห์ อันว่าราชสีห์นั้นมี ๔ สิ่ง[๓] (สิ่งหนึ่งชื่อ ติณสีหะ) สิ่งหนึ่งชื่อกาพสีหะ (สิ่งหนึ่งชื่อปัณฑุรสีหะ) สิ่งหนึ่งชื่อไกรสรสีหะ อันว่าติณสีหะนั้นมีตนหม่นดั่งปีกนกเขา ย่อมกินแต่หญ้าเป็นอาหาร กาพสีหะนั้นมีตัวดำดั่งวัวดำ ย่อมกินหญ้าเป็นอาหาร ปัณฑุรสีหะนั้นมีตัวเหลืองดั่งใบไม้ ย่อมกินเนื้อเป็นอาหาร ไกรสรสีหะนั้นมีฝีปากแลปลายตีนทั้ง ๔ นั้นแดง ดั่งท่านเอาน้ำครั่งละลายด้วยน้ำชาดหรคุณทา ทั้งปากทั้งท้องแดงดั่งนั้นโสด เป็น[๔] แนวแดงแต่หัวตลอดรอบจนหลัง อ้อมลงในแค่งขา ปากหลังแดงดั่งรัดสะเอวนั้น งามดั่งท่านแสงแต้มตนราชสีห์นั้น[๕] มีสร้อยอันอ่อนดั่งนั้น งามดั่งท่านเอาผ้าแดงอันมีค่าได้แสนตำลึงทอง แลเอามาพาดเหนือตนไกรสรสีหะนั้น ในตัวไกรสรสีหะนั้นที่ขาวก็ขาวงามนักหนาดั่งหอยสังข์อันท่านฝนใหม่ ผิเมื่อไกรสรสีหะนั้นออกจากคูหาทองก็ดี คูหาแก้วก็ดี อันเป็นที่อยู่แห่งไกรสรสีหะ[๖] นั้น ตนจิงไปยืนอยู่เหนือแผ่น[๗] ศิลาเหลืองอันเรืองงามดั่งทองสิงคี สอง[๘] ตีนหลังเหยียบเพียงกันแลเหยียบสองตีนหน้า จิงขัดขนหลังนั้น แลเหยียบสองตีนเบื้องหน้า จิงฟุบสองตีนลงแลยืนตัวขึ้น แล้วจิงกระทำเสียงออกดั่งเสียงฟ้าลั่น แล้วจิงสั่งขน[๙] ฟุ้งในตนเสียแล้วจิงแต่งตนเดินไป แล่นไปมาดั่งลูกวัวแล่นนั้นเมื่อไกรสรสีหะนั้นเดินไปเดินมา ครั้นดูพลันงามนักดั่งผู้มีกำลัง แลถือดุ้นไฟแกว่งไปโดยกำลังเมื่อเดือนดับนั้นแล แลเดิน

---

(๑) หลังบ้านเขา (อย.)

(๒) สิ่งอันว่าดีนั้น (อย.)

(๓) ดู ทสชาติ เวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน, มโนรถปูรณี ภาค ๒ หน้า ๓๔๐ - ๓๔๓ สารัตถสังคหะแปลร้อยเล่ม ๓ หน้า ๑๓๔๔–๑๓๔๘, สารัตถปกาสินี ภาค ๒ หน้า ๓๔๔–๓๔๗

(๔) เป็นแถวแดงแต่หัวรอดเถิงตระโพกรอดหลัง (อย.)

(๕) มีลายอันอ้อมดั่งนั้น (อย.)

(๖) สีหราชนั้น (อย.)

(๗) แผ่นหิน (อย.)

(๘) จิงเคลื่อนสองตีนหลังเหยียดเพียงกันแลยื่นสองตีนหน้า แล้วจิงสะบัดขนพองหลังนั้นแล้วเหยียดสองตีนเบื้องหน้า จิงฟุบสองตีนหลังลงแล้วแลยืนตัวขึ้น. (อย.)

(๙) ขนผง (อย.)

บ่าย[๑] ไปบ่ายมาดั่งนั้น ก็ร้องด้วยเสียงอันแรง ๓ คาบ แลเสียงนั้นไปไกลได้ ๓ โยชน์แล แต่บรรดามี สัตว์ ๒ ตีน ๔ ตีนอยู่แห่งใด ๆ ก็ดี แลเสียงได้ยินเถิงใด ๆ กลัวมีตัวนั้นสั่นแลตกใจสลบอยู่บ่มิรู้สึกตนเลย เขาหนีจากที่นั้นสิ้นแล แต่ฝูงสัตว์ซึ่งว่าอยู่ในน้ำ ก็ดำหนีลงไปเถิงพื้นน้ำภายต่ำแลคราง[๒] อยู่ ช้างสารอยู่ในป่าครั้นได้ยิน กลัวแลร้องพ่ายในกลางป่า ผิมีช้างบ้านอันท่านผูกด้วยเชือกเหล็กอันหมั้นก็ดี เชือกหนังก็ดี ครั้นว่าได้ยินเสียงไกรสรสีหะนั้น ก็ดิ้นนักดั่งเชือกจะขาดออก ทั้งขี้เยี่ยวราดแลแล่นหนีไปสิ้น เว้นแต่ไกรสรสีหราชดั่งกันเอง (ช้างอาชาไนย) แลฝูงม้าแก้วอันชื่อว่า พลาหกกระกูล (โคอุสุภอาชาไนย) และผู้มีบุญคือโพธิสัตว์แล อรหันตาขีณาสพเจ้า หากจะฟังเสียงไกรสรสีหะนั้นได้ไส้

แลไกรสรสีหะนั้นเมื่อยืนอยู่ในที่เหล่านั้น แลเต้นเบื้องซ้ายเบื้องขวาไกลได้แลชั่ววัวมอ เมื่อเต้นขึ้นมาเบื้องบน ลางคาบสูงได้แล (๔) ชั่ววัวมอ ลางคาบเต้นขึ้นสูงได้ ๗ ชั่ววัวมอ[๓] เมื่อเต้นเบื้องหน้าเหนือที่เพียงไกลได้ ๑๖ ชั่ววัวมอ ลางคาบไกลได้ ๒๐ ชั่ววัวมอไส้ ผิอยู่เหนือตลิ่ง[๔] ก็ดี แลเต้นหนต่ำ ลางคาบไกลได้ ๖๐ โยชน์[๕] ลางคาบได้ ๘๐ โยชน์ ผิเมื่อเต้นไปในกลางหาวแลมันแลเห็นต้นไม้ใหญ่ออก มันหลีกผีก[๖] เบื้องซ้ายเบื้องขวาก็ดี ยังได้แลชั่ววัวมอเลย แลเมื่อหยุด[๗] สักแห่ง เมื่อร้องด้วยเสียงแรง ๓ คาบดั่งนั้น ครั้นว่าหายร้องไส้ มันจึงเต้นเหล่น[๘] ไปหน้าได้แล ๓ โยชน์ เมื่อมันเต้นไปนั้นเร็วนักแล ส่วนลมบันลือเสียงอยู่ มันยืนอยู่ฟัง มันได้ยินเสียงภายหลังเล่า เพราะมันเร็วนัก อันว่าไกรสรสีหะนั้นมีกำลังนักหนาดั่งกล่าวมานี้แล แต่ติรัจฉาน ๔ ตีน เท่าอย่านับ[๙] ช้างแก้วทั้งหลายอันว่าจะให้ล่วงอากาศนั้นแลจะยิ่งกว่าไกรสรสีหะนี้หาบ่มิได้เลย

ฝูงช้างแก้วนั้นมี ๑๐ จำพวก[๑๐] จำ[๑๑] พวกหนึ่งชื่อกาพาพกหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อ

---

(๑) ม่ายไปม่ายมา

(๒) กรางอยู่ (อย.)

(๓) มโนรถปูรณี ภาค ๒ และสารัตถสังคหะแปลร้อย ภาค ๓ ว่า ๘ อุสุภ.

(๔) เดิมว่าหลัง ซึ่งน่าจะเป็นหลิ่ง คำว่าตลิ่งมีในฉบับ อย. ในสารัตถสังคหะว่าที่ดอน.

(๕) ดู มโนรถปูรณี ภาค ๒ หน้า ๓๔๒

(๖) เดิมว่าผิด

(๗) ยืนอยู่ (อย.)

(๘) เต้นแล่น (อย.)

(๙) ม้าแก้ว (อย.)

(๑๐) ดู มโนรถปูรณ ภาค ๓ หน้า ๓๖๘. สารัตถสังคหะแปลร้อย เล่ม ๑ หน้า ๕๐. สารัตถปกาสินี ภาค ๒ หน้า ๕๖.

(๑๑) จำพวกอันหนึ่ง (อย.)

ดังเคยยหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อปัณฑรหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อตามพหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อปิงคลหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อคันธหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อมังคลหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อเหมหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่ออุโปสถหัตถีกุล สิ่งหนึ่งชื่อฉัททันตหัตถีกุล ฝูงช้างนั้นโสด เทียรย่อมอยู่ในคูหาทอง แล[๑] ใหญ่งามนักหนา แต่งแลรอบโสด

แต่ติรัจฉานอันหาตีนบ่มิได้ ปลา[๒]ใหญ่ ๗ ตัว ตัวหนึ่งชื่อติมิยาวได้ ๒๐๐ โยชน์[๓] ตัวหนึ่งชื่อติงมิงคลยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ ตัวหนึ่งชื่อติมิรปิงคลยาวได้ ๕๐๐ โยชน์ ตัวหนึ่งชื่ออานนท์ ตัวหนึ่งชื่อติมินทะ ตัวหนึ่งชื่ออัชฌนาโรหะ ตัวหนึ่งชื่อมหาติมิระ และปลาทั้ง ๔ ตัวนี้ ย่อมยาวได้แลตัวแล ๑๐๐๐ โยชน์ ผิเมื่อปลาตัวชื่อติมิรปิงคล อันยาวได้ ๕๐๐ โยชน์นั้น ติงปีกซ้าย ติงปีกขวาก็ดี แลติงปลายหางก็ดี ติงหัวก็ดี น้ำสมุทรนั้นก็สะเทือนตี[๔]ฟองดั่งหม้อแกงเดือดไปไกลได้ ๔๐๐ โยชน์[๕] ผิมันติงปีกทั้ง ๒ ข้างแลแกว่งหางแกว่งหัววัดแว้งตีน้ำเหล้น น้ำนั้นสะเทือนดินตีฟองไกลได้ ๗๐๐ โยชน์ ลางคาบตีฟองไกลได้ ๘๐๐ โยชน์ แรงปลาตัวอันชื่อติมิรปิงคลนั้นมีกำลังดั่งกล่าวนี้แล แลปลา ๔ ตัวนั้นยังใหญ่กว่านี้ยิ่ง มีกำลังนักแล

ฝูงติรัจฉานดั่งครุฑราชดั่งเมื่อเป็นดุจดั่งติรัจฉานทั้งหลายแล เครื่องเขากินเขาอยู่นั้นดั่งเทพดาในสวรรค์ไส้ และมีเดชตบะศักดานุภาพ รู้หลักรู้นิมิตรดั่งเทพดาในสวรรค์โสด ดั่งนั้นเรียกเขาชื่อเทพโยนิแล แลตีนเขาพระสุเมรุราชนั้น มีสระใหญ่อันหนึ่งชื่อว่าสิมพลีสระ โดยกว้างได้ ๕๐๐ โยชน์ รอบนั้นเทียรย่อมป่าไม้งิ้วเป็นรอบ ปลายไม้งิ้วนั้นสูงเพียงกันดั่งแสร้งปลูกแลเห็นเขียวงามแลพึงพอใจนักหนา และมีงิ้วใหญ่ต้นหนึ่ง โดยธรรมดาใหญ่เท่าไม้ชมพู[๖] ทวีปเรานี้แล ต้นงิ้วนั้นใหญ่ฝูงงิ้วนั้นเป็นหนารอบฝั่งสระนั้น สระนั้นเป็นที่อยู่แก่ฝูงครุฑทั้งหลายนั้นแล แต่สัตว์อันมีปีกแลจะเสมอด้วยครุฑหาบ่มิได้เลย ครุฑราชตัวเป็นพระญาแก่ครุฑทั้งหลายนั้นมีตนนั้นใหญ่ได้ ๑๕๐ โยชน์[๗] ขนปีกซ้ายก็ดี ขนปีกขวาก็ดี ย่อมยาว ๑๕๐ โยชน์ หางย่อมยาว ๖๐ โยชน์ คอย่อมยาว ๓๐ โยชน์ ปากนั้นยาวได้ ๙ โยชน์ แลตีนทั้งสองยาวได้ ๑๒ โยชน์แล ผิแลเมื่อครุฑนั้นกางปีกไปล่วงกลางหาวเต็มที่ได้ ๗๐๐ โยชน์ ผิเมื่อครุฑนั้นอ้าปีก

---

(๑) แลสิ่งใหญ่ (อย.)

(๒) จะกล่าวเถิงปลาใหญ่ (อย.)

(๓) ดู สารัตถปกาสินี ภาค ๒ หน้า ๑๑๒ สารัตถสังคหะแปลร้อย ภาค ๓ หน้า ๑๓๕๔

(๔) ฟื้นฟอง (อย.)

(๕) ๕๐๐ โยชน์ (อย.)

(๖) ไม้ชมพูในชมพูทวีป (?)

(๗) ดู สารัตถปกาสินี ภาค ๒ หน้า ๑๑๒ (นิทานวคฺควณฺณนา) และมหานิทานวณฺณนา, สารัตถสังคหะแปลร้อย ภาค ๓ หน้า ๑๐๘๗-๑๐๘๘

ออกให้เต็มที่ไส้ได้ ๘๐๐ โยชน์ ตนครุฑนั้นมันใหญ่ดั่งนั้นเรี่ยวแรงนักหนาแล ผิแลเมื่อจะเฉี่ยวเอานาคในกลางมหาสมุทร น้ำสมุทรนั้นแตกออกทั้งรอบนั้นทุกแห่งได้แล ๑๐๐ โยชน์ มันจิงเอาเล็บรัด เอาหางนาคนั้นพาไปกลางหาว เอาหัวนาคห้อยลงมาเบื้องต่ำ จิงพาไปยังที่อยู่แลก็กิน เมื่อครุฑราชเอานาคกินดั่งนั้น เอานาคอันเท่าตน แลน้อยกว่าตนดั่งนั้นแลใหญ่กว่าตนดั่งนั้นก็เอากินบ่มิได้แล ครุฑราชอันเป็นชลาพุชโยนิแลอัณฑชโยนิได้ไส้ อันจะเอานาคอันเป็นสังเสทชโยนิแลอุปปาติกโยนินั้นดีกว่าตนดั่งนั้นบ่มิได้ ฝูงครุฑก็ดีเทียรย่อมเป็นในโยนิ ๔ อันแล

เมื่อไฟไหม้กัล์ปแล้วแลตั้งแผ่นดินใหม่ บ่มิได้ตั้งทุกแห่ง บ่มิเป็นโดยธรรมดาแต่ก่อนมีที่เปล่า ยังมีลางแห่งเปล่าโดยกว้างโดยสูงได้แล ๓๐๐ โยชน์ก็มี ลางแห่งโดยกว้างโดยสูงได้แล ๕๐๐ โยชน์ก็มี ลางคาบลางแห่งโดยกว้างโดยสูงได้ ๗๐๐ โยชน์ก็มีแล ที่นั้นกลายเป็นแผ่นดินเสมอกันทุกแห่ง เหลื้อมขาวงามดั่งแผ่นเงินยวง มีหญ้าแพรกเขียวมันเหมือนตามกัน โดยสูง ๔ นิ้วมือ ๓ นิ้วมือ เขียวงามดั่งแผ่นแก้วไพฑูรย์ฉันนั้นแล ดูรุ่งเรืองทั่วแผ่นดิน มีเหมือนดั่งนั้นทุกแห่งแล มีสระหลายอันเทียรย่อมดาษไปด้วยบัว ๕ สิ่ง แลดูงามนักหนา มีฝูงต้นไม้ทั้งหลายเป็นต้นเป็นลำงาม แลมิได้เป็นด้วงเป็นแลง แลเป็นลูกเป็นดอก ดูตระการงามนักหนา แลมีเชือกเขาเถาวัลย์ ลางสิ่งเป็นดอกแดง ลางสิ่งเป็นดอกขาว ลางสิ่งเป็นดอกเหลือง ดูรุ่งเรืองงามแต่ที่นั้นทุกแห่งดั่งท่านแสังแต่งไว้แล แห่งนั้นเรียกชื่อว่านาคพิภพแล เป็นที่อยู่แก่ฝูงนาคทั้งหลายแล แลมีปราสาทแก้ว แลมีปราสาทเงิน และมีปราสาททอง งามนักหนา แลมีที่อันเปล่าอยู่นั้น ลางแห่งหาสิ่งอันจะอยู่บ่มิได้ หากเป็นที่กลวงอยู่เปล่าอยู่ไส้ ในใต้เขาพระหิมพานต์กว้างได้ ๕๐๐ โยชน์ เป็นเมืองแห่งนาคราชจำพวกหนึ่งอยู่แห่งนั้น แลมีแก้ว ๗ ประการ เป็นแผ่นดินงามดั่งไตรตรึงษ์อันเป็นที่อยู่แห่งพระอินทร์เจ้านั้นแล มีสระใหญ่ ๆ นั้นหลายอันอยู่ทุกแห่งแลเป็นที่อยู่แห่งฝูงนาคแต่ไปเหล้นทุกตาไป แลน้ำนั้นใสงามบ่มีชระไชร ดุจแผ่นแก้วอันใหญ่แลท่านขัดหลายครา แลมีท่าอันราบนักหนา ที่นาคแร่งอาบแร่งเหล้นนั้น มีฝูงปลาใหญ่ ไหลไปขบปลาเล็ก แผงจอกดอกบัว ๕ สิ่ง บานอยู่ดูตระการทุกแห่ง ดอกบัวหลวงดวงใหญ่เท่ากงเกียน ผิเมื่อน้ำสะเทือนไหวไปมา ดูงามนักหนา ดั่งแสังแต่งไว้นั้นแล

นาคจำพวกหนึ่งในสมุทร ถ้าแลเมื่อใด ฝูงนาคตัวเมียแลมีครรภ์แก่ แลเขาคำนึงในใจเขาว่าฉันนี้ ผิแลว่าออกลูกในกลางสมุทรนี้ สมุทรนี้ตีฟองนักหนาแล อีกทั้งนกน้ำก็ตีฟองด้วยลมปีกครุฑโสด ฝูงตัวมีครรภ์อันแก่นั้น เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ ๕ อัน อันหนึ่งชื่อว่าคงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหีมหานที อันไหลไปสู่มหาสมุทรใหญ่นั้นจิงดำน้ำนั้นขึ้นไปเถิงป่าใหญ่อันชื่อพระหิมพานต์นั้น มีถ้ำคูหาคำหมู่ครุฑไปบ่มิเถิง จิงคลอดลูกไว้ในที่แห่งนั้น แล้วแลอยู่เลี้ยงดูลูกในที่นั้น ต่อเมื่อลูกตนนั้นกล้าแล้ว จิงพาไปยังน้ำลึกเพียงหน้าแค่ง แลสอนให้หว้ายน้ำแร่งหว้ายวน แร่งพาไปเถิงที่น้ำลึกแลน้อยถ้วน ๒ ครั้นว่าเห็นลูกตนนั้นใหญ่แลรู้หว้ายดีแล้ว

จึงพาลูกนั้นหว้ายแม่น้ำใหญ่ข้ามไปข้ามมา ผิว่าลูกนั้น ข้ามพลันแล้ว นาคนั้นจึงนฤมิตให้ฝนนั้นตกนัก แลให้น้ำนั้นนองเต็มป่าพระหิมพานต์ ข้ามน้ำสมุทรแล้ว จึงนฤมิตปราสาททองคำอันประดับนิด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะอันรุ่งเรืองงามนักหนา แลในปราสาทนั้นมีเครื่องประดับนิแลเครื่องบริโภค ทั้งเครื่องกินเครื่องอยู่นั้นเทียรย่อมเป็นทิพย์ทุกประการ ดั่งวิมานเทพดาในสวรรค์นั้นแล นาคนั้นจึงเอาลูกตนขึ้นอยู่บนปราสาทนั้นแล้ว แล้วจึงเอาปราสาทนั้นลอยล่องน้ำลงมาเถิงมหาสมุทรที่ลึกได้ ๑๐๐๐ วา จึงพาเอาปราสาทแลลูกตนนั้นดำน้ำลงไปอยู่สมุทรนั้นแล

นาคนั้นยังมี ๒ สิ่ง สิ่งหนึ่งชื่อถลชะ สิ่งหนึ่งชื่อชลชะ นาคอันชื่อว่าถลชะนั้น นฤมิตตนได้แต่บนบกไส้ แลในน้ำนั้นนฤมิตบ่มิได้ นาคอันชื่อชลชะนั้น นฤมิตตนได้แต่ในน้ำ แลบนบกไส้ตนนนิฤมิตบ่มิได้ ที่เขาเกิดที่เขาตายก็ดี ที่เขานอนก็ดี ที่เขาสมาคมด้วยกันนั้นก็ดี ที่เขาลอกคราบเขาก็ดี แลในสถานทั้งนี้แล เขาอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี เขาบ่มิอาจนฤมิตตนเขาให้เป็นอันอื่นไส้ หาบ่มิได้ ผิแลเขาไปสถานแห่งอื่นไส้ เขาจึงนฤมิตตนเขาให้เป็นอันอื่นไป แลแม้นว่าเขาจะนฤมิตตนเขาให้งามดั่งเทพดาก็ได้แล ผินาคตัวเมียจะนฤมิตตนให้งามดั่งนางเทพยธิดาอัปสรก็ได้แล ผิเมื่อนาคนั้นจักไปล่าหากิน แลเป็นสิ่งใดอันหาเหยื่อกินได้ง่ายนั้นไส้ เขาก็ย่อมนฤมิตตนเขาเป็นสิ่งนั้นแล แล้วเขาจึงเที่ยวขึ้นมาล่าหากินในแผ่นดินนี้ ลางคาบเขาเป็นงูไซ ลางคาบเขาเป็นงูกระสา ลางคาบเขาเป็นงูเห่า ลางคาบเขาเป็นงูเขียว ลางคาบเขาเป็นงูอีน ลางคาบเขาเป็นสัตว์อื่น แลเขาล่าหากินแล เหตุว่าเขานั้นชาติติรัจฉานแล

แต่แผ่นดินอันเราอยู่นี้ลงไปเถิงนาคพิภพ อันชื่อว่าติรัจฉานภูมินั้น โดยลึกได้โยชน์หนึ่งแล ผิจะนับด้วยวาได้ ๘๐๐๐ วาแล

แต่ติรัจฉานคือราชหงส์อันอยู่ในเขาคิชฌกูฏและอยู่ในคูหาถ้ำ[๑] ก็ดี อันอยู่ในปราสาททั้งหลายด้วยฝูงนกก็ดี อยู่ด้วยหมู่สัตว์ในป่าพระหิมพานต์นั้นก็ดี ก็มีอยู่เป็นอันมากนักหนาแล แลอยู่ในบ้านในเมืองไส้ คือว่าเป็ดแลไก่อันคนเลี้ยงกินดั่งนี้ ดั่งนี้ก็มีแล อย่างว่านกว่าห่านนั้นก็มี ครุฑกินนาค นาคนั้นกินกบกินเขียด กบแลเขียดนั้นกินแมลงปุ้งก็ดี แลติรัจฉานลางสิ่งย่อมกินติรัจฉานอันน้อยกว่าตน ส่วนว่าเสือโคร่งเสือเหลืองอันเป็นตัวเมียนั้น ครั้นว่าเขามีลูกมีเต้าเลี้ยงดั่งนั้น แลเมื่อเขาไปล่าหากินไส้ เขาอยากพันกว่ายากนัก เขาอดบ่มิได้ เขาเห็นลูกเขาเข้ามาสู่เขา เพื่อความรักจะกินนมดั่งนั้นแล เขามิได้รักลูกเขาเลย เขาก็กินลูกเขาเอง เพราะว่าเขาอยากนักแล เขาอดมิได้แล

ติรัจฉานลางจำพวกเป็นนอกเนื้อ ลางจำพวกเป็นในเนื้อติรัจฉานเอง โสดลางจำพวกเป็นที่ร้าย แลมันหากเลี้ยงตนเอง ผิเมื่ออันร้ายสิ้น เขาหาจะกินบ่มิได้ เขาก็ตายในที่ร้ายนั้น

---

(๑) คูหาคำ (ฉบับพระมหาจันทร์).

ลางจำพวกนี้ก็เป็นในท้องเรานี้ได้ ๘ ครอก[๑] มีหนอนฝูงอื่นออกลูกออกเต้า หากตายในท้องเรานี้ก็มีแล แลในท้องสิ่งอื่นใหญ่กว่าคนนี้ ในท้องเขาเป็นขี้เป็นเรือนในท้องนั้น ยังมีหลายกว่านี้ก็มี คือสะเดือนอันมีในท้องตนนั้นแล ฝูงสัตว์ลางจำพวกโสด มีขนมีเล็บมีเนื้อมีเอ็นมีกระดูกมีเขามีงาอันจักเข้าการคน แม้นชื่อว่าสัตว์นั้นบ่มีความผิดเขาสักสิ่งก็ดี ฝูงอื่นไปล่าหาข้าแทงตีสัตว์ฝูงใดเอามาเป็นประโยชน์แก่ตน ลางจำพวกดังวัว ควาย ช้าง ม้า แลมาให้คนทั้งหลายใช้ ต่างช้านักหนาโสด และจะอยู่พักก็บ่มิได้เลยสักคาบ ผิแลว่าอยากหญ้าแลอยากน้ำ แลจะอยู่กินก็ดี เขาก็ตีเขาก็ด่าจำใจโสด กล่าวถึงฝูงเกิดในติรัจฉานภูมินั้น อันเป็นทุติยกัณฑ์โดยสังเขปแล้วเท่านี้แล

๓. ตติยกัณฑ์

เปรตภูมิ

สัตว์อันเกิดในเปรตภูมิก็เอาโยนิทั้ง ๔ นั้นทุกอันแล ฝูงเปรตอันมีดั่งนี้อยู่ในรอบเมืองราชคฤหนครนั้น ภายนอกเมืองราชคฤหนครนั้นมีถิ่นฐานบ้านเมืองฝูงเปรตอยู่แห่งนั้นเรียกว่าเปรตยมโลกแล อันว่าเปรตชื่อว่ายมโลก[๒] นั้นแล มีฝูงเปรตอยู่มากนักหนา แลเปรตลางจำพวกอยู่ในกลางสมุทร เปรตลางจำพวกอยู่เหนือเขา เปรตลางจำพวกอยู่กลางเขา แลเปรต ๓ จำพวกนี้ จำพวก ๑ ชื่อ (ทวิเหตุปฏิสนธิ)[๓] จำพวก ๑ ชื่อตรีเหตุปฏิสนธิ (จำพวก ๑ ชื่ออเหตุปฏิสนธิ) จำพวกหนึ่งนั้นดีมีปราสาทแก้ว แลมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีคูล้อมรอบ ดูงามนักหนาแล เปรตจำพวกหนึ่งมีช้างม้าข้าคน มียั่วยานคามหามทองขี่เที่ยวไปโดยอากาศ แม้นชื่อว่าเปรตฝูงนั้น แม้นจะเป็นดีมียศศักดิ์เท่าใด ๆ ก็ดี มีบ่มิดุจเทวดาในสวรรค์ แลฝูงเปรตลางหมู่เป็นดั่งนั้นก็นานนักหนาแล

ฝูงเปรตลางจำพวก เมื่อเดือนแรมเป็นเปรต เมื่อเดือนขึ้นเป็นเทพยดา ฝูงเปรตลางจำพวก เมื่อเดือนขึ้นเป็นเปรต เมื่อเดือนแรมเป็นเทพยดา เปรตลางจำพวกเป็นเปรตนานนักรอดชั่วพุทธันดรกัล์ปโสด เปรตลางจำพวกที่เป็นเปรตตรีเหตุปฏิสนธินั้น ก็รู้พระจตุราริยสัจธรรม

---

(๑) ๘๐ ครอก (?) ดู หน้า ๖๓ ด้วย

(๒) อันว่าเปรตยมโลก (?)

(๓) ดู สารัตถสังคหะแปลร้อย ภาค ๓ หน้า ๑๐๙๑

เปรตลางจำพวกไปอยู่แฝงต้นไม้ใหญ่ เปรตลางจำพวกอยู่แทบที่ราบ แลย่อมกินอันราบ[๑] เป็นอาหารเลี้ยงตนเขา เปรตลางจำพวกมีปราสาททิพย์ มีเครื่องกินนั้นย่อมเป็นทิพย์ดั่งเทพยดา

ฝูงผีเสื้อลางจำพวกอยู่ในต้นไม้ แลย่อมกินเข้าเป็นอาหาร ฝูงผีเสื้อเป็นตรีเหตุปฏิสนธิก็รู้พระจตุราริยสัจธรรม แลฝูงผีทั้งหลายอยู่ในแผ่นดินอันชื่อปีศาจซ่อนตนอยู่ แม้นว่าเขาอยู่ลับต้นไม้รากไม้น้อยหนึ่งก็ดี คนทั้งหลายบ่มิเห็นตัวเขาเลย

ฝูงเปรตแลฝูงผีเสื้อทั้งหลาย เมื่อตาย เขากลายเป็นมดตะนอยดำ ลางคาบเป็นตะเข็บแลแมลงป่อง มะแลงเม่า ลางคาบเป็นตักแตน เป็นหนอน ลางคาบเป็นเนื้อแลนกแสกน้อย ดั่งฝูงนกจิบนกจาบนั้น ลางคาบกลายเป็นเนื้อเถื่อน ผิแลว่าเขาตายไส้ เนื้อเขากลายเป็นดั่งนั้นทุกเมื่อแล

เปรตลางจำพวกยืนได้ ๑๐๐ ปี ลางจำพวกยืนได้ ๑๐๐๐ ปี ลางจำพวกยืนชั่วพุทธันดรกัล์ปแล แม้นว่าเข้าเมล็ดหนึ่งก็ดี น้ำหยาดหนึ่งก็ดี แลจะได้เข้าไปในปากในคอเขานั้นหาบ่มิได้เลย

เปรตลางจำพวกตัวเขาใหญ่ปากเขาน้อยเท่ารูเข็มนั้นก็มี เปรตลางจำพวกผอมนักหนาเพื่อหาอาหารจะกินบ่มิได้ แม้นว่าจะขอดเอาเนื้อน้อยหนึ่งก็ดี เลือดหยาดหนึ่งก็ดี บ่มิได้เลย เท่าว่ามีแต่กระดูกแลหนังพอกกระดูกภายนอกอยู่ไส้ หนังท้องนั้นเหี่ยวติดกระดูกสันหลัง แลตานั้นลึกแลกลวงดั่งแสร้งควักเสีย ผมเขานั้นหยุ้งรุ่ยร่ายลงมาปกปากเขา มาตราว่าผ้าร้ายน้อยหนึ่งก็ดีแลจะมีปกกายเขานั้นก็หาบ่มิได้เลย เทียรย่อมเปลือยอยู่ชั่วตน ตัวเขานั้นเหม็นสาบพึงเกลียดนักหนาแล เขานั้นเทียรย่อมเดือดเนื้อร้อนใจเขาแลเขาร้องไห้ร้องครางอยู่ทุกเมื่อแล เพราะว่าเขาหยากอาหารนักหนาแล ฝูงเปรตทั้งหลายนั้นเขายิ่งหาแร่งบ่มิได้ เขาย่อมนอนหงายอยู่ไส้ เมื่อแลฝูงเขานั้นนอนอยู่แลหูเขานั้นได้ยินประดุจเสียงคนร้องเรียกเขาว่า สูทั้งหลายเอ๋ยจงมากินเข้ากินน้ำ แลฝูงเปรตทั้งหลายนั้น เขาได้ยินเสียงดั่งนั้น เขาก็ใส่ใจเขาว่ามีเข้ามีน้ำจิงเขาจะลุกไปหากินไส้ ก็ยิ่งหาแรงบ่มิได้ เขาจะชวนกันลุกขึ้น ต่างคนต่างก็ล้มไปล้มมาแล บางคนล้มขว้ำ บางคนล้มหงาย แต่เขาทนทุกข์อยู่ฉันนั้นหลายคาบนักแล แต่เขาล้มพัดกันหกไปหกมาแลค่อยลุกไป ดั่งนั้นแลเขาได้ยินดั่งนั้น แลเขามิใช่ว่าแต่คาบเดียวไส้ ได้ยินอยู่ทั้งพันปีนั้นแล ผิแลว่าเขาอยู่เมื่อใด หูเขานั้นเทียรย่อมได้ยินดั่งนั้นทุกเมื่อ ครั้นว่าเขาลุกขึ้นได้ เขาเอามือทั้งสองพาดเหนือหัว แล้วแล่นชื่นชมดีใจไปสู่ที่เสียงเรียกนั้น เร่งไปเร่งแลหาที่แห่งใดแลจักมีเข้าแลน้ำไส้ก็หาบ่มิได้ เขาจิงร่ำร้องไห้ด้วยเสียงแรง แล้วเขาเป็นทุกข์นักหนา เขาก็ล้มนอนอยู่เหนือแผ่นดินนั้นแล เปรตทั้งหลายเมื่อเขาแล่นไปดั่งนั้นไกลนักหนาแล เปรตเหล่านี้ไส้ เมื่อ

---

(๑) อันร้าย (ฉบับพระมหาจันทร์)

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
สาขาวัดคอนรัก จังหวัดสงขลา

เป็นคนอยู่นั้นมักริษยาท่าน เห็นท่านมีดูบ่มิได้เห็นท่านยากไร้ดูแคลน เห็นท่านมีทรัพย์สินจะใคร่ได้ทรัพย์สินท่าน ย่อมริกระทำกลที่จะเอาสินท่านนั้นมาเป็นสินตนแล ตระหนี่มิได้ให้ทานครั้นว่าเห็นเขาจะให้ทาน ตนย่อมห้ามปราม มิให้เขาให้ทานได้แล ฉ้อเอาทรัพย์สินสงฆ์มาไว้เป็นประโยชน์แก่ตน คนจำพวกนี้แลตายไปเกิดเป็นเปรตอยู่ที่ร้ายนักดั่งนั้นทุกคนแล แลเปรตจำพวกหนึ่งมีตัวดั่งมหาพรหม แลงามดั่งทอง แลปากนั้นดั่งปากหมูแล อดหยากนั้นนักหนา หาอันจะกินบ่มิได้สักสิ่งสักอัน เขานั้นมีตนงามดั่งทองนั้นเพื่อดั่งฤๅสิ้น ? เมื่อก่อนเขาได้บวชเป็นชีจำศีลบริสุทธิ์อันว่าปากหมูนั้นเพราะว่าเขาได้ประมาทแลกล่าวขวัญครูบาอาจารย์แลเจ้ากูสงฆ์รู้มีศีล เปรตจำพวกหนึ่งตัวงามดั่งทองแล ปากนั้นเหม็นนักหนา หนอนออกเต็มปากแล หนอนนั้นย่อมบ่อนกินปากเขา เจาะกินหน้าตาเขา เขามีตัวงามดั่งทองนั้น เพราะเขาได้รักษาศีลเมื่อก่อน แลปากเขาเหม็นเป็นหนอนออกบ่อนกินปากเขานั้น เพราะว่าเขาได้ติเตียนยุยงสงฆ์เจ้าให้ผิดกัน

เปรตฝูงผู้หญิงจำพวกหนึ่งเทียรย่อมเปลือยอยู่ แลมีตนอันเหม็นนักหนาทั่วสารพางค์แล มีแมลงวันตอมอยู่เจาะกินตนเขามากนัก แลตนเขานั้นผอมนักหนา หาเนื้อบ่มิได้เลยสักหยาดเท่าว่ามีแต่เอ็นแลหนังพอกกระดูกอยู่ไส้ เปรตเหล่านี้อดหยากนักหนา หาสิ่งอันจะกินบ่มิได้เลยสักหยาด แลเมื่อเขาจะคลอดลูกแลลูกเขานั้นได้แลเจ็ด แลเจ็ดตน เขาหากกินเนื้อลูกเขานั้นเองเขาก็บ่มิอิ่มโสด เมื่อเขาคลอดลูกเขาได้แลเจ็ดตนโสด เขาหากินลูกเขาเองก็บ่มิรู้อิ่มโสด แลเขากินเนื้อลูกเขานั้น เพราะว่าเขาอยากนักหนาอดบ่มิได้แล เปรตฝูงนี้เมื่อเขาเป็นคนอยู่นั้นเขาให้ยา[๑] แก่ผู้หญิงอันมีท้องนั้นกินแล ให้ลูกเขาตกจากคัพภะแล้ว แล้วเขาทนสบถว่าฉันนี้ผิว่ากูให้ยากินแลให้ลูกคนตกไส้ แลให้กูเป็นเปรตมีเนื้อตัวอันเหม็นแลมีแมลงวันอยู่เจาะตอมกูกินทุกเมื่อแล ให้กูคลอดลูกกูเมื่อเช้าเจ็ดคน (เมื่อเย็นเจ็ดคน)[๒] ทุกวันแลให้กูกินเนื้อลูกกูเองทุกวัน จงอย่ารู้สิ้นสักคาบเลยด้วยบาปกรรมอันเขาได้ให้ยาแก่ผู้หญิงอันมีคัพภะนั้นกิน แลให้ลูกเขาตกจากคัพภะแล้ว แล้วเขาสบถดั่งนั้น เขาก็อยู่เปลือย แลมีแมลงวันตอมตนเขา เขาผอมหาเนื้อบ่มิได้แล ย่อมจิกเนื้อลูกตนกินเองทุกวันเสมอ วันแล ๑๔ ตน เพื่อดั่งนั้นแล เปรตฝูงหญิงจำพวกนี้ ย่อมอยู่เปลือยบ่มิงามสักแห่ง เทียรย่อมอยากเผ็ดนักหนาแล ครั้นว่าเขาเห็นเข้าแลน้ำมาซึ่งหน้าเขา ครั้นเขาหยิบเอามากินไส้ เข้าแลน้ำนั้นก็กลายเป็นก้อนอาจมเป็นเลือดเป็นหนองไป ครั้นเขาเห็นผ้ามาซึ่งหน้าเขา ครั้นเขาเอาผ้ามาห่มไส้ ผ้านั้นก็กลายเป็นแผ่นเหล็กแดงไหม้ทั้งตัวเขาทุกแห่งแล เปรตฝูงนี้ เมื่อเขาอยู่เป็นคนไส้ ผัวเขานั้นให้เข้าน้ำผ้าผ่อนเป็นทานแก่สงฆ์ แลเขาขึ้งเคียดด่าทอผัวตนด้วยถ้อยคำว่าฉันนี้ อันมึงทำบุญให้ทานเข้าน้ำผ้าผ่อนทั้งนี้แก่ชีนั้น

---

(๑) ต้นฉบับเป็น "อยา."

(๒) ดู เปตวัตถุอรรถกถา.

จงกลายเป็นลามกอาจม แลเป็นเลือดเป็นหนอง ให้มึงกินจงทุกคำเทิด แลผ้าผ่อนนั้นจงกลายเป็นเหล็กแดงไหม้จึงจงทุกแห่งเทิด ด้วยบาปกรรมอันตนได้ด่าผัวแช่งผัวเขาดั่งนั้น เหตุเขาได้กระทำแลได้เป็นเปรตเพื่อดั่งนั้นแล

เปรตจำพวกหนึ่งมีตนใหญ่สูงเพียงลำตาล แลมีผมนั้นหยาบนักแล มีตัวนั้นเหม็นนักหนา หาที่จะดีบ่มิได้สักแห่ง เขานั้นอดอยากเผ็ดเร็ดไร้นักหนา แม้ว่าเข้าเมล็ดหนึ่งก็ดี น้ำหยาดหนึ่งก็ดี ก็มิได้เข้าท้องเลยสักน้อย แลเปรตฝูงนี้เมื่อกำเนิดเกิดก่อน เขานี้ตระหนี่นักแล เขาบ่มิมักกระทำบุญให้ทานเลย เขาเห็นท่านทำบุญให้ทานไส้ มันย่อมห้ามปรามเสียมิให้ท่านทำบุญให้ทานได้ ด้วยบาปกรรมอันตนตระหนี่แลมิมักกระทำบุญให้ทานดั่งนั้น เอาได้ไปเป็นเปรตแลอดอยากนักหนา อาหารจะกินไส้ก็หาบ่มิได้สักอันนั้น เพราะบาปแลกรรมเขาอันได้กระทำบ่มิดีนั้นแล

เปรตจำพวกหนึ่งไส้เขาเทียรย่อมเอาสองมือกอบเอาเข้าลีบอันลุกเป็นไฟนั้นมาใส่บนหัวตนเองอยู่ทุกเมื่อไส้ เปรตจำพวกนี้เมื่อกำเนิดเขากระทำก่อนนั้น เขาเอาเข้าลีบปนด้วยเข้าดีแล้วเอาไปลวงขายแก่ท่าน แลด้วยบาปกรรมเขาดั่งนี้ เขาจิงเอามือเขากอบเอาเข้าลีบเป็นไฟนั้นมาใส่เหนือหัวเองไว้ลุกเป็นไฟไหม้หัวเขาอยู่ทุกเมื่อ เพราะบาปกรรมเขาได้กระทำเขาจิงทนทุกข์ ทุกเมื่อดั่งนี้แล

เปรตจำพวกหนึ่ง เขาย่อมเอาค้อนเหล็กอันแดงตีหัวเขาเองอยู่ทุกเมื่อบ่มิวายไส้ แลเปรตจำพวกนี้ เมื่อกำเนิดเขาแต่ก่อนไส้ เขาได้ตีหัวพ่อแม่แห่งเขาด้วยมือก็ดี ด้วยไม้ก็ดี ด้วยเชือกก็ดี ด้วยบาปกรรมอันได้ตีหัวพ่อแม่เขานั้น เขาก็เอาค้อนเหล็กแดงตีหัวเขาเองอยู่ทุกเมื่อเพื่อบาปกรรมเขาทำเองนั้นแล

แลเปรตจำพวกหนึ่งนั้น อดอยากนักหนา แลเห็นเข้าน้ำเป็นอันหวานอันนี้แลมีรสนักเปรตนั้นจิงเอามากิน ครั้นว่ากินเข้าไปนั้น เข้านั้นก็กลายเป็นลามกอาจม เป็นเน่าเป็นหนอนเหม็นนักบ่มิวายสักคาบ ด้วยบาปกรรมเขาเอง แต่ก่อนโพ้นเขาเห็นท่านมาขอทานเข้าแก่เขา แลเข้าเขามีอยู่ไส้แลเขาพรางเสียว่า เข้าข้าหามิได้ ผู้นั้นก็เร่งขอซ้ำเล่า เขานั้นมิให้ จิงสบถว่าดั่งนี้ ผิแลว่ามีเข้าแลกูพรางว่าหามิได้ไส้ แลขอให้กูกินลามกอาจมอันระคนด้วยเน่าแลหนอนอันเหม็นนักหนานั้นเทิด ด้วยบาปกรรมเขาอันได้สบถแลพรางท่านว่าหามิได้นั้น ครั้นว่าตายไปเป็นเปรตอยู่ เขาก็ทนทุกข์กินแต่ลามกอาจมอันระคนด้วยเน่าแลหนอนเหม็นนักหนาอยู่ดั่งนั้นทุกเมื่อ เพื่อบาปแห่งเขาได้พรางแลทนสบถนั้นแล

แลเปรตฝูงหญิงจำพวกหนึ่งเล่า เทียรย่อมมีเล็บมืออันใหญ่ยาวแลคมดั่งมีดกรดนั้นย่อมขูดเอาเนื้อแลหนังของตนกินเองทุกเมื่อ แลเปรตฝูงนี้เมื่อชาติก่อนโพ้นเขาได้ลักเนื้ออันเป็น

ส่วนของผู้อื่นนั้นมากิน ครั้นว่าท่านเจ้าของถามตนไส้ ตนมิรับ รับแต่ว่าข้ามิได้ลักของท่าน มันจิงสบถฉันนี้ ผิแลว่า ข้าได้ลักของท่านกินจริงไส้ ขอให้กูเอาเล็บมือกูขูดเนื้อแลหนังกูกินเทิด ครั้นว่าตายไปเป็นเปรตอยู่ก็เอาเล็บมือตนขูดเนื้อตนหนังตนกินเองอยู่ทุกเมื่อ เพื่อบาปตนลักของท่านแลสบถให้ท่านเชื่อตนนั้นแล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่ง เมื่อกลางวันไส้ เขายิงเขาตีเขาข้าเขาแทงตน แลมีหมาใหญ่เท่าช้างสาร มันไล่ขบไล่กัดกินเนื้อเขา เขาลำบากทนทุกขเวทนานักหนาอยู่ฉันนี้ทุกเมื่อ เมื่อกลางคืนไส้ เขาได้เป็นเทพดาแลมีนางฟ้าเฝ้าจำเริญ แลได้เสวยสมบัติอันเป็นทิพย์ดั่งเทพดาแล เขาเป็นดั่งนี้ทุกวารทุกเดือน ตราบเท่าสิ้นบาปกรรมเขานั้น อันว่าเปรตฝูงนี้ไส้ เมื่อก่อนเป็นพราน เมื่อกลางวันเขาเข้าป่าล่าเนื้อ เมื่อกลางคืนไส้ เขาจำศีล ด้วยบาปกรรมเขาอันได้ข้าเนื้อเมื่อกลางวันนั้นแล จิงท่านได้ข้าได้ตีได้พุ่งได้แทง แลจิงมีหมาเท่าช้างสารไล่ขบกินเนื้อเขาดั่งนี้ เพราะว่าเปรตฝูงนี้ทำบาปกลางวันไส้ จึงได้ทนทุกข์กลางวัน เพื่อดั่งนั้นแล แลด้วยผลบุญอันเขาได้จำเริญศีลเมื่อกลางคืนนั้น เขาจิงได้เป็นเทพยดา และมีนางฟ้าเฝ้าจำเริญเสวยสมบัติเป็นทิพย์เมื่อกลางคืนนั้นทุกคืนไส้ ได้ด้วยกุศลผลบุญอันเขาได้จำศีลนั้นแล

แลมีเปรตจำพวกหนึ่งมีวิมานดั่งเทพยดา แลมีเครื่องประดับนิเทียร ย่อมแล้วไปด้วยเงินแลทองของแก้ว แลเครื่องประดับนิอาภรณ์ไส้แล้วด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ แลมีนางฟ้าหมื่นหนึ่งห้อมล้อมเป็นบริวาร เปรตนั้นยากเผ็ดเร็ดไร้นักหนา หาอาหารจะกินมิได้แล ย่อมเอาเล็บมือของตนอันคมดั่งมีดกรดนั้นมาข่วนมาขูดเอาเนื้อแลหนังของตนออกมากินต่างอาหารไส้ เปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพ้นมันได้เป็นนายเมือง แลแต่งบังคับความราษฎรทั้งหลายไส้ แลมันย่อมมีกินสินจ้างของเขาที่ผู้ชอบไส้มันว่าผิดที่ผู้ผิดไส้มันว่าชอบ มันมิได้กระทำโดยแพ่งธรรมหาบ่มิได้แล

ยังมีในกาลวันหนึ่งไส้ พอเป็นวันจำศีล พระญาผู้เป็นเจ้าเมืองนั้นธทรงศีล ๘ อันแลฝูงขุนนางอีกด้วยมุนนายทั้งหลายก็จำศีลด้วยพระญาผู้เป็นเจ้าเป็นนายเมืองนั้นทุกคน ส่วนว่านายเมืองนั้น มันมิได้จำศีลไส้ แลนายเมืองนั้นมันไปเฝ้าพระยา ด้วยนายมันบังคับคนทั้งหลายซึ่งเป็นข้าเฝ้านั้น พระญาก็ตรัสถามมันว่าดั่งนี้ มึงยังจำศีลหรือว่ายังมิได้จำศีล แลนายเมืองนั้นมันมิได้จำศีลไส้ มันก็ละอายแก่คนทั้งหลาย มันก็กราบทูลแด่พระญาว่า ข้าพระเจ้าได้จำศีล ยังมีเกลอมันคนหนึ่งอยู่แทบข้างมันนั้น เกลอคนนั้นรู้ใจมันว่ามันมิรู้จำศีลมิรู้ทำบุญมิรู้นำธรรม(๑) จิงเกลอผู้นั้นก็ค่อยลอบถามมันว่า เกลอเหย เกลอจำศีลจิงฤๅ มันก็บอกแก่เกลอมันตามจริงว่า กูก็สับปลับว่า ว่ากูได้จำศีลแล เกลอมันจิงว่าแก่มันฉันนี้ ผิแลว่าดั่งนั้น แต่วันนี้ไป

---

(๑) ทำธรรม (ฉบับพระมหาจันทร์)

เมือหน้า[๑] เถิงค่ำก็ดีเถิงคืนก็ดี เกลออย่ากินเข้าเพราเลยเกลออดเข้าเพราให้เถิงรุ่ง ครั้นว่ารุ่งแล้วจิงกินเข้า ได้บุญแก่เกลอแลอันหนึ่ง เกลอก็ได้กราบทูลท่านแล้วว่า เกลอได้จำศีลด้วยท่านทั้งหลายท่านทั้งหลายจะว่าแก่สหายว่า สหายพรางนายไส้ นายเมืองมันจำความเกลอ มันก็เห็นความด้วยวันนั้นมันก็อดเข้าเพรานอนในกลางคืนวันนั้นเหตุว่ามันมิเคยอดเข้าเพรา ครั้นว่ามันอดเข้าเพรานอน ลมก็ถือตนมัน มันก็ตายในกลางคืนวันนั้นแล ด้วยบาปกรรมของมันที่มันเป็นนายเมือง แลกินสินจ้าง แลมิบังคับความโดยกลอง[๒] ธรรมดั่งนั้น มันจึงเป็นเปรตยากเผ็ดเร็ดไร้ใหญ่หลวงนักหนา หาอาหารจะกินบ่มิได้เลยสักหยาดแล ย่อมเอาเล็บมือของตนอันคมดั่งมีดกรดแล่ขอดเอาเนื้อหนังของตนเองทุกเมื่อดั่งนี้ เพราะบาปที่กินสินจ้างบังคบความมิโดยกลองธรรมนั้นแล ด้วยผลบุญอันได้ฟังคำสหายให้โอวาทสั่งสอนแลได้จำศีล แลอดเข้าเพราเถิงตัวตายดั่งนั้นมันก็ได้วิมานแลเครื่องประดับตนอันแล้วไปด้วยสัตตพิธรัตนะแลมีนางฟ้าหมื่นหนึ่งเป็นบริวารไส้ได้ด้วยบุญอันจำศีลนั้นแล

แลยังมีเปรตจำพวกหนึ่งไส้ ย่อมกินแต่เสลษม์แลรากแลน้ำลายกินไคลกินน้ำเน่าน้ำหนอง แลกินลามกอาจมอันร้ายแลเหม็นนั้นอยู่ทุกเมื่อแล เปรตนั้นเมื่อชาติก่อนนั้น เขาย่อมเอาเข้าแลน้ำอาหารอันเป็นเดนเป็นชานนั้นไส้ แลเอาไปให้แก่พระสงฆเจ้าผู้มีศีล ด้วยบาปกรรมเขาอันได้ให้เข้าแลน้ำอาหารที่เป็นเดนเป็นชานนั้น แก่พระสงฆเจ้าฉันนั้น ครั้นว่าเขาตาย จิงได้เป็นเปรต ก็กินแต่เสลษม์แลราก แลน้ำลาย แลน้ำเน่าน้ำหนองลามกอาจมอันเหม็นเป็นอาหารทุกเมื่อ เพื่อบาปกรรมเขาดั่งนี้แล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า เขาเทียรย่อมกินแต่น้ำหนองเน่าแลหมาเน่าหมาพองอันเขาเอาไปทอดเสียในป่าช้านั้นทุกเมื่อแล เปรตผู้นี้เมื่อชาติก่อนโพ้น เขาย่อมเอาเนื้อช้าง เนื้อหมาแลเนื้อสัตว์ทั้งหลายอันมีเล็บก็ดี หาเล็บมิได้ก็ดี ในลักขณะพระวินัยอันพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้มิให้พระสงฆเจ้าฉันไส้ แลเขาได้เอามาอำพรางให้พระสงฆ์เจ้าฉัน ด้วยความอำพรางให้ท่านฉันนั้น ครั้นว่าตนตายได้เป็นเปรตจำพวกนี้ เพราะว่าบาปกรรมอันได้พรางพระสงฆเจ้า แลให้มีใจโมหะดั่งนั้น จิงเขาได้กินแต่น้ำเลือดน้ำหนองหมาเน่าหมาพองเป็นอาหารทุกเมื่อ เพื่อบาปกรรมเขา เพราะเขาอำพรางพระสงฆ์เจ้าให้ฉันนั้นแล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า แลมีเปลวไฟพุ่งออกแต่อกแลลิ้น แต่ปากแห่งเขาแล้ว แล้วเปลวไฟนั้นลามไหม้ทั้งตนตัวเขาทุกแห่งแล เปรตจำพวกนี้ เมื่อชาติก่อนโพ้นไส้ เขาได้ด่าแลสบประมาทพระสงฆ์เจ้า อันหนึ่งเขากล่าวความมุสาวาทแก่พระสงฆ์ผู้เถ้าผู้แก่ผู้มีศีลด้วยคำอำพรางท่านก็

---

(๑) พบหน้า (ฉบับพระมหาจันทร์).

(๒) คลอง (?)

ดี ครั้นตายไปเป็นเปรตอยู่ ด้วยว่าบาปกรรมเขาอันเขาได้ด่าทอไส้ แลกล่าวสบประมาท แลกล่าวใส่ความแก่ท่าน แลพรางท่านผู้มีศีลดั่งนั้น แลเปลวไฟจิงพุ่งออกแต่อก แต่ปาก แต่ลิ้น แลลามไปไหม้ทั่วตัวเขาดั่งนั้นทุกเมื่อเพื่อบาปกรรมเขาได้กระทำดั่งกล่าวมานี้แล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่าร้ายนักหนา หาน้ำจะกินบ่มิได้เลยสักหยาด แลเปรตนั้นอยากน้ำนักหนาดั่งว่าใจจะขาด จิงแล่นไปข้างซ้ายข้างขวาเพื่อจะหาน้ำกินจิงแลเห็นน้ำใสงามแก่ตา ครั้นว่าเขาเอามือกอบเอาน้ำนั้นมากินไส้ น้ำนั้นกลายเป็นไฟไหม้ทั้งตัวเขา เขาก็เกลือกไปเกลือกมา เขาก็ตายในนั้นหึงนานนักหนาแล เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนโพ้น เขาย่อมข่มเหงคนข็ญใจด้วยอันหาความกรุณาปรานีบ่มิได้ แลเห็นของท่านจะใคร่ได้แก่ตน เห็นสินท่านจะใคร่เกียดเอา ท่านหาความผิดบ่มิได้ไส้ตนว่าท่านผิด ครั้นว่าตายก็เป็นเปรตอยู่ช้าหึงนาน ด้วยบาปกรรมเขาอันเขาได้กระทำข่มเหงผู้เข็ญใจให้เขาร้อนเนื้อเดือดใจเขาดั่งนั้นแล เปรตนั้นผอมบางร้ายนักหนาหาอันจะกินบ่มิได้เลย อดอยากนักหนาดั่งใจเขาจะขาด ครั้นเขาเห็นว่าน้ำใสแลกอบเอามากินไส้ น้ำนั้นกลายเป็นไฟไหม้ทั้งตนเขา เขาก็กลิ้งเกลือกตายในไฟนั้นนานนักหนา เพราะว่าบาปเขา เขาทำข่มเหงท่านผู้อื่นเพื่อดั่งนั้นแล

ยังมีเปรตจำพวกหนึ่งเล่า เทียรย่อมมีตัวเปื่อยเน่าแลผอมนัก มีหลังก็ขด มือก็เน่าตีนก็เปื่อย แลเขาย่อมเอาไฟมาคลอกตัวเขาเองอยู่ทุกเมื่อแล ตัวเขานั้นดั่งขอนไม้อันกลิ้งอยู่ ณ กลางไร่ แลเขากลิ้งไปกลิ้งมาทนทุกขเวทนานักหนาดั่งนั้นเป็นช้านานนักแล เปรตฝูงนี้ไส้เมื่อก่อนเขาคลอกป่าเผาป่าแลสิงสัตว์อันใดที่หนีมิทันนั้นไฟก็ไหม้ลามตาย

ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่ง มีตนนั้นใหญ่เท่าภูเขา แลมีเส้นขนอันรียาวเสียบแหลมนักหนา ทั้งเล็บตีนเล็บมือใหญ่ แลเล็บนั้นคมนักดั่งมีดกรดแลหอกดาบ ครั้นว่าเล็บตีนเล็บมือแลขนนั้นพัดกันเมื่อใด ได้ยินดังดั่งเสียงฟ้าลั่น แล้วเป็นไฟลุกขึ้นไหม้ทั้งตนเขาแลบาดตัวเขาดุจดั่งขวานฟ้าผ่าลงทั่วตนเขาทุกแห่งแล เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนเขาได้เป็นนายเมือง แลแต่งความเมืองมิชอบทางธรรม ย่อมเห็นแก่สินจ้างสอดบ่มิเป็นกลาง การย์ผู้ชอบไส้ว่าผิดการย์ผู้ผิดไส้ว่าชอบ ด้วยบาปกรรมแต่งความบ่มิชอบธรรมดั่งนั้นไส้ ครั้นว่าตายเขาไปเป็นเปรตอยู่แล มีตัวใหญ่เท่าภูเขา แลมีขนมีเล็บตีนเล็บมืออันใหญ่ยาว แลคมดั่งมีดกรดแลดาบหอก ครั้นแลพัดกันดังดั่งเสียงสายฟ้าผ่า เส้นขนแลเล็บตีนเล็บมือเขานั้นลุกเป็นเปลวไฟ สะเทือนมาแทงตัวเขาเองอยู่ทุกเมื่อแล เพื่อบาปกรรมกินสินจ้างสินสอด แลแต่งความเมืองมิเป็นธรรมนั้นแล

แลกล่าวเถิงสัตว์อันเกิดในเปรตภูมิอันเป็นตติยกัณฑ์โดยสังเขปกถาจบเท่านี้แล.

๔. จตุตถกัณฑ์

อสุรกายภูมิ

จะกล่าวเถิงสัตว์อันเกิดในอสุรกายภูมิ สัตว์อันเกิดในอสุรกายภูมินั้นย่อมเอาปฏิสนธิในโยนิทั้ง ๔ อันแล ลางอสูรเอาด้วยอัณฑชโยนิ ลางอสูรเอาด้วยชลาพุชโยนิ ลางอสูรเอาด้วยสังเสทชโยนิ ลางอสูรเอาด้วยอุปปาติกโยนิแล อันว่าอสูรกายเหล่านี้[๑] มีเป็นคำรบ ๒ สิ่ง สิ่งหนึ่งชื่อกาลกัญชกาอสูรกาย สิ่งหนึ่งชื่อว่าทิพยอสูรกายแล อันว่ากาลกัญชกาอสูรนั้น มีตนสูงได้เถิงคาพยุต ๑ ผิจะคณนาด้วยวามนุษย์นี้ได้ ๒๐๐๐ วา แลมีตัวนั้นผอมนักหนา มาตราว่าเนื้อน้อยหนึ่งก็ดี เลือดน้อยหนึ่งก็ดี ก็หามิได้ในตัวเขานั้น แลตัวเขานั้นดั่งไม้อันแห้งนั้นแล มีตาอันน้อยดั่งตาปู แลตาเขานั้นขึ้นไปตั้งอยู่เหนือกระหม่อม แลปากเขานั้นน้อย น้อยเท่ารูเข็ม แลปากนั้นอยู่เหนือกระหม่อมโสด ผิแลว่าเขาเห็นสิ่งอันใด แลเขาจะใคร่เอากินไส้ เทียรย่อมปักหัวลง เอาตีนชันขึ้นจิงได้กินแล ที่เขาอยู่ไส้เทียรย่อมอยู่ถือสากไล่ตีกันทุกเมื่อแล ฝูงกาลัญชกาสูรกายนี้อยู่หาความสุขบ่มิได้ ยากเย็นเข็ญใจนักหนากว่าอสูรกายฝูงอื่นแล อันว่ากาลกัญชกาสูรกายนั้นมี ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งไส้เป็นทุกข์ลำบากเข็ญใจนักดั่งกล่าวมานี้แล แลจำพวกหนึ่งนั้นไส้มีตนสูงได้คาพยุต ๑ ดุจเดียว แต่ว่ามีรูปนั้นต่าง ๆ กันแล มีหน้าบ่มิงาม ท้องยานฝีปากใหญ่ แลมีเล็บตีนเล็บมืออันรี แลมีตานั้นฝั่งตาต่ำสูง หลังหัก จมูกเบี้ยว ใจกล้าหน้าแข็ง แรงมักเดียด มักฟุนแก่กาลกัญชกาสูรกายฝูงนั้น ยังมี มีช้าง มีม้า มีข้า มีไท แกล้วหาญ มีรี้พลเพียงดั่งพระอินทร์ อันว่าที่อยู่แห่งอสูรกายนั้น เขาย่อมอยู่ใต้เขาพระสุเมรุราช ยังมีอันหนึ่งชื่อว่าอสูรพิภพ โดยกว้างได้หมื่นโยชน์ เทียรย่อมแผ่นทองคำ ดูเรืองงามนักหนา ที่นั้นเป็นเมืองพระญาอสูรราชอยู่หั้นแล แต่มนุษย์เราอยู่นี้ลงไปเถิงอสูรพิภพอยู่นั้น ลึกได้ ๘๔๐๐๐ โยชน์ มีเมืองอสูรใหญ่ ๔ เมือง แลเมืองมีพระยาอสูรอยู่ละเจ้า ๆ แห่งละสอง ๆ พระญาแลเมืองนั้นมีปราสาทราชมนทิระย่อมแล้วด้วยทอง แลประดับนิด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ แลมีกำแพงทองประดับนิด้วยแก้วอันมีค่าได้อนันต์ แลมีปราการประตูเมืองได้แล ๑๐๐๐ ประตู ย่อมสรรพด้วยแก้วอันมีค่า แลประดับนิด้วยแก้ว แลมีคูล้อมรอบโดยลึกได้ชั่วลำตาล ๑ กลางเมืองนั้นมีสระทองมีดอกบัว ๕ สิ่งบานงามมักรุ่งเรืองดั่งทองแล ย่อมประดับนิด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะพระญาอสูรย่อมลงเหล้นสนุกนี้ดุจดั่งนันทนโบกขรณีอันมีในไตรตรึงษาสวรรค์ แลมีเมืองน้อยก็มาก แลมีบ้านใหญ่บ้านน้อยก็มาก แลมีน้ำสมุทรซุ่มครึ่งกลางเมืองอสูรนั้น ในท่ามกลางแผ่นดินอันชื่ออสูรพิภพนั้นแล มีต้นไม้ต้นหนึ่งเกิดแต่อาทิตั้งแผ่นดินเป็นธรรมดา แลไม้ต้นนั้น

---

(๑) ทั้งนี้ (ฉบับพระมหาจันทร์)

ใหญ่เท่าไม้ปาฏกชาตอันมีในไตรตรึงษาสวรรค์นั้นแล ไม้ต้นนั้น แต่ต้นขึ้นไปเถิงค่าคบได้ ๔๐ โยชน์ แต่ค่าคบถึงยอดไม้ ๔๐ โยชน์ มีตารอบนั้นย่อมยาว แลตาแลตาได้ ๕๐ โยชน์ ใต้ต้นไม้นั้นมีศิลา ๔ แผ่นอยู่รอบต้นไม้แคฝอยนั้นโดยทิศใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ แลแผ่นศิลานั้นแต่ละแผ่นโดยกว้างได้แล ๓ โยชน์จตุรัส ครั้นว่าเมื่อใดวันดีคืนดีแลพระญาอสูรทั้งหลายย่อมไปเหล้นสนุกน์สำราญด้วยกันแห่งนั้นแล อสูรฝูงนั้นเป็นดีนักแล มีปราสาทราชมนทิระเทียรย่อมเงือนแลทองแล ประดับนิด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการ แล้วแลรุ่งเรืองงามนักหนา เท่าว่ายังถ่อมกว่าเมืองไตรตรึงษานั้นน้อยหนึ่งแล

เมืองทิศตะวันออกนั้นมีพระญาอสูร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อว่าเวปจิตราสูร เวปจิตราสูรนั้นเป็นพระญาแก่อสูรทั้งหลายอยู่เบื้องบุพพวิเทหะนั้นแล เมืองทักษิณทิศ มีพระญาอสูร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อว่าอสัพพระ ตนหนึ่งชื่อสุลิ เป็นพระญาแก่อสูรทั้งหลายอยู่เบื้องชมพูทวีปนี้แล ฝ่ายตะวันตกมีพระญาอสูร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อว่าเวราสูร ตนหนึ่งชื่อว่าบริกาสูร เป็นพระญาแก่อสูรทั้งหลายอันอยู่เบื้องอมรโคยานีทวีปแล เมืองอุตตรทิศมีพระยาอสูร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อพรหมทัต ตนหนึ่งชื่อราหู เป็นพระญาแก่หมู่อสูรทั้งหลายอันอยู่เบื้องอุตตรกุรุทวีปนั้นแล

พระญาอสูรผู้ชื่อว่าราหูนั้น มีอำนาจแลมีกำลังกล้าแกล้วหาญกว่าพระญาอสูรทั้งหลาย ใหญ่กว่าเทพดาทั้งหลายในสวรรค์โดยสูงได้ ๔๘๐๐ โยชน์[๑] แลอ้อมรอบหัวโดยใหญ่ ๙๐๐ โยชน์ แลหัวเข่ากว้างได้ ๑๒๐๐ โยชน์ แต่ข้างแลข้างได้ ๖๐๐ โยชน์แล หน้าผากโดยกว้างได้ ๓๐๐ โยชน์ แลจมูกโดยยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ แต่หว่างคิ้วก็ดี หว่างตาก็ดี ได้ ๕๐ โยชน์ แต่หัวคิ้วมาเถิงหางคิ้วได้ ๒๐๐ โยชน์ แต่หัวตามมาเถิงหางตาได้ ๒๐๐ โยชน์ แต่ปากโดยกว้างได้ ๒๐๐ โยชน์ โดยลึกปากได้ ๓๐๐ โยชน์ โดยกว้างฝ่ามือได้ ๒๐๐ โยชน์ ขนตีนขนมือขนนั้นแลยาวได้เถิง ๓๐ โยชน์ ครั้นเมื่อวันเดือนเพ็งแลเดือนนั้นงาม ครั้นเมื่อวันเดือนดับแลตะวันงาม แลราหูนั้นมีหน้าจะมักเห็นพระอาทิตย์แลพระจันทร์อันงามดั่งนั้นแล มันมีใจหิงสา มันจิงขึ้นเหนือจอมเขายุคันธรนั้นแล้ว ก็นั่งอยู่ถ้าพระอาทิตย์อันอยู่ในปราสาทอันสถิตอยู่ในเกียนทองพายทอง แลประดับนิด้วยแก้วอันชื่ออินทนิลแลมีรัศมีได้พันหนึ่ง อันงามนักแล มีม้าสินธพชาติพันหนึ่งเข็นเกวียนทองนั้นไปลวงอากาศ เลียบรอบคอบพระสิเนรุราชไปด้วยเพียงปลายเขายุคันธรแล พระจันทร์เจ้าไส้อยู่ในปราสาทไส้อันมีอยู่ในเกียนแก้วมณีรัตนะ แลมีม้าสินธพชาติ ๕๐๐ เข็นไปลวงอากาศต่ำกว่าทางพระอาทิตย์นั้นโยชน์หนึ่ง เลียบรอบเขาพระสิเนรุราชแลดาษไปด้วยดาวดารากรทั้งหลาย ครั้นไปเถิงราหูอยู่นั้น ลางคาบราหูอ้าปากออกเอาพระอาทิตย์แลพระจันทร์วับเข้าไปไว้ในปาก ลางคาบเอานิ้วมือบังไว้ ลางคาบเอาไว้ใต้คาง ลางคาบเอาไว้ใต้รักแร้ แลกระทำดั่งนั้นไส้ อันว่ารัศมีพระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ก็ดีเศร้าหมองบ่มิงามได้เลย แลคนทั้งหลายว่ามีสุริยอังคาธ[๑] (แลจันทร์อังคาธ)แล

---

(๑) ดู สารัตถปกาสินี. ภาค ๑ หน้า ๑๒๘-๙ และปปญจสูทนี ภาค ๓ หน้า ๓๘๖-๗

จะกล่าวเถิงพระพุทธศากยมุนีโคดมเจ้าเรา เมื่อเสด็จยังธรรมานอยู่ในโลกนี้เลยังมิไปเสด็จเข้าสู่พระนิพพานไส้ ในกาลคาบหนึ่ง พระเจ้าเสด็จอยู่ในเชตุพนมหาวิหาร อันเป็นอารามแห่งนายอนาถปิณฑกเศรษฐีแลอาศัยแก่เมืองสาวัตถีมหานคร ในกาลเมื่อวันเพ็งบูรณมีทิวสแลเกิดมีจันทร์อังคาธ จิงพระจันทรเทพบุตรก็ระลึกเถิงพระพุทธิเจ้า ก็นมัสการแด่พระพุทธิเจ้า แล้วแลกล่าวด้วยคาถาว่าดั่งนี้ว่า ข้าแต่พระพุทธิเจ้าผู้มีเพียร ข้าก็ไหว้พระบาทแห่งพระผู้มีพระภาค พระองค์อันพ้นจากกิเลสทั้งปวง แลบัดนี้ข้าผู้เป็นข้าพระองค์เจ้ามาบังเกิดภัยอันตรายยากเนื้อแค้นใจนักหนา แลพระองค์เจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า แลช่วยทุกข์ข้าผู้ลำบากใจดั่งนี้ ในกาลนั้นพระสัพพัญญูเจ้า ผู้เป็นโลกวิทูธก็ตรัสรู้อาการดั่งนั้น พระองค์เจ้าก็มีพระกรุณาแก่จันทรเทวบุตร พระองค์เจ้าจิงมีพุทธบัณฑูรแก่อสุรินทรราหูด้วยพระคาถาดั่งนี้

ตถาคตๆ อรหนฺตๆ จนฺทิมา สรณๆ คโต
ราหุ จนฺทๆ ปมุญฺจสฺสุ พุทฺธา โลกานุกมฺปกาติ(๒)

ว่าดูกรราหู อันว่าจันทรเทวบุตรนี้ลุแก่สรณาคมน์ พระตถาคตไส้จะยังราหูอสุรินทร์นี้ให้ปล่อยซึ่งจันทรเทพบุตร เพื่อดังฤาแลว่าสิ้น ? ซื่ออันว่าพระพุทธิเจ้าทั้งหลายไส้ ก็ย่อมมีพระกรุณาอันอนุเคราะห์แก่โลกทั้งหลาย

ในกาลเมื่อดั่งนั้น ราหูอสุรินทร์ ครั้นได้ยินพระพุทธิเจ้าบัณฑูรดั่งนั้นจิงวางแก่จันทรเทพบุตรนั้นเสีย แล้วก็แล่นหนีไปสู่พระญาอสูรอันชื่อว่าไพจิตราสูรราชแลราหูอสุรินทร์นั้นก็มีใจยินร้าย ขนลุกหนังหัวพอง จิงยืนอยู่ในสถานแห่งหนึ่ง พระญาอสูรผู้ชื่อว่าไพจิตราสูรราชนั้น จิงถามอสุรินทร์ว่าฉันนี้ว่า ดูกรราหู ท่านเป็นฉันใดแล ราหูจิงวางจันทรเทวบุตรเสียแลมาด้วยด่วนนักหนา มายืนอยู่ แลมีสวภาพอันยินร้าย แลตระหนกตกใจกลัวนักหนาปานนี้ ราหูอสุรินทร์นั้น จิงขานไพจิตราสูรว่า ด้วยถ้อยคำดั่งนี้ มหาราช ข้าแต่เจ้ากู บัดนี้ข้ากลัวแต่คาถาพระพุทธิเจ้าบัณฑูรว่า แลข้าก็วางจันทรเทวบุตรนั้นเสีย เพื่อดั่งนั้นไส้ ผิแลว่าข้าบ่มิได้วางจันทรเทพบุตรนั้นเสียไส้ อันว่าศีรษะแห่งข้าเพียงจะแตกออกเป็นเจ็ดภาคแล แม้นว่าศีรษะบ่มิแตกบ่มิตายแลว่ายังมีชีวิตอยู่ไส้ แลความสุขจะมีแต่ใดแก่ข้าเลย

ในกาลคาบหนึ่ง พระพุทธิเจ้าเสด็จอยู่ในเชตุพนมหาวิหาร อันเป็นอารามแห่งอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี อาศัยแก่เมืองสาวัตถีมหานคร ในกาลเมื่อวันเข้าพระวรรษา แลเกิดมีสุริยอังคาธแลสุริยเทพบุตรตระหนกตกใจนักหนา ก็ระลึกเถิงพระพุทธิเจ้า ก็นมัสการแก่พระพุทธิเจ้าว่าดั่ง

---

(๑) สุริยคาธ (ฉบับพระมหาจันทร์).

(๒) พระไตรปิฎกเล่ม ๑๕ หน้า ๖๙

นี้ ข้าแต่พระพุทธิเจ้าผู้มีเพียรไส้ พระองค์พ้นจากกิเลสทั้งมวล บัดนี้ข้าผู้เป็นข้าพระองค์เจ้า เกิดความทุกข์มากนัก แลลำบากยากเนื้อแค้นใจนักหนา จงพระพุทธิเจ้ามาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าบัดนี้เทิด เมื่อดั่งนั้น พระโลกวิทูเจ้าก็ตรัสรู้อาการทั้งปวงนั้น พระสัพพัญญูเจ้าก็ทรงพระกรุณาแก่สุริย-เทพบุตร พระพุทธิเจ้าจิงมีพุทธฎีกาแก่อสุรินทราหูว่าดั่งนี้ ว่าดูกรราหู อันว่าสุริยเทวบุตรนี้ลุแก่สรณาคมน์ พระตถาคตผู้บำบัดกิเลสทั้งมวล แลอสุรินทรราหูท่านจงปล่อยสุริยเทวบุตรนั้นเสีย เพราะว่าพระพุทธิเจ้าทั้งหลายแต่ก่อน เทียรย่อมอนุเคราะห์แก่โลกทั้งหลายแล ดูกรราหู อันว่าพระอาทิตย์อันมีรัศมีอันรุ่งเรือง แลเบาเทามืดมนอนธการทั้งหลาย แลย่อมเส็จในแล ราหูอสุรินทร์อย่าได้กลืนพระอาทิตย์ มึงเร่งปล่อยพระอาทิตย์ผู้ลุแก่ไตรสรณาคมน์ของพระตถาคตนี้เสีย

เมื่ออสุรินทรราหูได้ยินพุทธบัณฑูรจิงวางพระอาทิตย์เสีย แล้วก็แล่นไปยังพระญาอสูรอันชื่อไพจิตราสูรราชนั้น แลราหูอสุรินทร์ก็มีใจยินร้ายตระหนกตกใจนักหนา มีขนลุกหนังหัวพอง แล้วก็ยืนอยู่ในสถานแห่งหนึ่ง แลไพจิตราสูรมหาราช จิงถามอสุรินทรราหูด้วยคำว่าดั่งนี้ว่า ดูกรราหู ท่านเป็นฉันใดแลราหู ท่านจิงวางพระอาทิตย์เสีย แลวิ่งมาด้วยด่วน อันมีสวภาพยินร้าย แลตระหนกตกใจนักหนา แลมายืนอยู่เห็นปานดั่งนี้ แลอสุรินทรราหูจิงขานไพจิตราสูรราชด้วยคำว่าดั่งนี้ ข้าแต่เจ้ากู บัดนี้ข้ากลัวแต่คาถาพระพุทธิเจ้าบัณฑูรแล ข้าจิงวางพระอาทิตย์เทพบุตรเสียไส้ ผิแลว่าข้ามิได้วางสุริยเทพบุตรเสียไส้ ศีรษะแห่งข้าจะแตกได้ ๗ ภาค แม้นว่าข้ามิตายแลมีชีวิตอยู่ไส้ ความสุขนั้นจักมีแก่ข้าแต่ที่ใดเลย ราหูนั้นมีอำนาจอาจนักหนา แลเป็นพระญาแก่ฝูงทิพยอสูรกายอันอยู่ทิศอุดร แลเป็นใหญ่กว่าฝูงกาลกัญชกาสูรกายทั้งสองหมู่นั้นด้วยแล

กล่าวเถิงสัตว์อันเกิดในอสูรกายภูมิเป็นจตุตถกัณฑ์โดยสังเขป แล้วแต่เท่านี้แล

อันว่าภูมิทั้ง ๔ นี้ อันหนึ่งชื่อว่านรกภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าติรัจฉานภูมิ อันหนึ่งชื่อเปรตภูมิ อันหนึ่งชื่ออสูรกายภูมิ แลงผสมภูมิทั้ง ๔ อันเข้าด้วยกัน เรียกชื่อว่าจตุราบายภูมิก็ว่า ชื่อทุติภูมิก็ว่า ทั้งนี้ย่อมสงเคราะห์เข้าในกามภูมิด้วยมนุษย์แลฉกามาพจรภูมิแล.

ปัญจมกัณฑ์

มนุสสภูมิ

โยนิ ๔

ฝูงสัตว์อันเกิดในมนุสสภูมินี้ ย่อมเกิดในโยนิ ๔ อันนั้นทุกอัน โยนิ ๓ อันคราภาลจิงเกิดไส้ ย่อมเกิดในชลามพุชโยนิกว่าทุกอันไส้ ที่ท้องคนทั้งหลายอันมีผู้มาเกิดเอาปฏิสนธิมีดั่งนี้ หญิงทั้งหลายอันยังหนุ่ม แลจะควรมีลูกนั้น ที่ใต้ท้องน้อยภายในแห่งคนแร่งมาเกิดนั้น มีก้อนเลือดก้อนหนึ่งซึ่งหนัก อันนั้น ผิบุตรนั้นแร่งมาบุตรนั้น แร่งใหญ่แลแดงอย่างลูกผักปลัง ผิเมื่อใดผู้หญิงนั้นเถิงระดูโดยเดือนแล้ว แลเลือดไหลออกจากท้องที่นั้นแล้วแต่นั้นไปเมือหน้า ๗ วัน ชื่อเขตผู้มีสิ่งอันมาเกิดเอาปฏิสนธิไส้ แต่นั้นไปเลือดบ่มิได้ไหลออกจากท้องที่เคยปรกติดั่งก่อนเลย แต่ฝูงหญิงทั้งหลายอันไปมีเถ้ามีแก่นั้นไส้ ควรมีลูกทุกคนแล ผู้หญิงอันหาลูกบ่มิได้นั้นไส้ เพราะว่าบาปกรรมของคนผู้มาเกิดนั้นแลให้บังเกิดเป็นลมในท้องผู้หญิงนั้น แลลมนั้นหากพัดต้องคัพภะนั้นก็แท้งก็ตาย ลางคาบมือตีดมีเอื่อนในท้องนั้น แลตีดแลเอื่อนนั้น หากไปกินคัพภะนั้นก็ตาย ผิผู้หญิงอันหาลูกบ่มิได้เพื่อดั่งนั้น ผู้หญิงอันมีคัพภะด้วยชลามพุชโยนิ เมื่อแรกก่อเป็นนั้นน้อยนักหนา แลเรียกชื่อว่ากลละ หัวปีมีเท่านี้ เอาผมคนในแผ่นดินเราอยู่นี้มาผ่าออกเป็น ๘ คาบ เอาแต่คาบเดียวมาเปรียบเท่าผมคนในแผ่นดินอันชื่ออุตตรกุรุนั้น แลเอาเส้นผมของชาวอุตตรกุรุนั้นแต่เส้นหนึ่งชุบน้ำมันงาอันใสงามนั้น มาสลัดเสียได้ ๗ คาบแล้วจิงถืออยู่ น้ำมันนั้นย้อยลงมาปลายผมนั้น ท่านว่ายังใหญ่กว่ากลละนั้นเลย ทรายอันชื่อชาติอุณาโลม อันอยู่ในตีนเขาพระหิมพานต์แลเส้นขนนั้นยังน้อยกว่าเส้นผมชาวอุตตรกุรุทวีปนั้นเล่า ให้เอาขนทรายอันชื่อชาติอุณาโลมเส้นหนึ่ง ชุบน้ำมันงาอันใสงาม เอาออกมาสะบัดเสียได้ ๗ คาบ แล้วจิงถืออยู่ น้ำมันนั้นย้อยลงมาในปลายขนทรายนั้น จิงเท่ากลละนั้นไส้ กลละนั้นใสงามนักหนาดั่งน้ำมันงาอันพึ่งตักใหม่ งามดั่งเปรียงประโคอันแรกออกใหม่ แต่นั้นจิงก่อเป็นลม ๕ สิ่งอันถือตีนคนนี้ให้แรง ก็มาอยู่กลละนั้น ลมทั้งหลาย ๕ สิ่งนั้นมาพร้อมกันทีเดียวแล เมื่อแรกจะก่อเป็นกลละนั้น มีรูป ๘ อัน แลรูป ๘ อันนั้นคือ รูปอันหนึ่งชื่อว่าปฐวีรูป อันหนึ่งอันเป็นน้ำชื่อว่าอาโปรูป อันหนึ่งร้อนขึ้น ๆ ชื่อว่าเตโชรูป รูปอันหนึ่งเป็นลมทรงสัตว์ชื่อว่าวาโยรูป อันหนึ่งเป็นตัวชื่อกายรูป อันหนึ่งให้เป็นผู้หญิงผู้ชายชื่อภาวรูป รูปอันเป็นใจชื่อหทัยรูป รูปอันหนึ่งให้คงรูปทั้งหลาย ชื่อชีวิตรูป ในรูปฝูงนั้นมี ผิชีวิตอันให้เป็น ๓ ก่อน อันเกิดด้วยชีวิตอันให้เป็น ๓ อันนั้นเกิดรูปคือใดเล่า ? ชีวิตอันเกิดในกายรูป (ชีวิตอันเกิดในภาวรูป) ชีวิตอันเกิดในหทยรูปมี รูป ๓ อันนั้นมีองค์แล ๙ แล ๙ เป็นบริวารโสด อันใดสิ้น ? คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย วณฺโณ

คนฺโธ รโส โอชา องค์ฝูงนี้ ผสมเข้าด้วยกาย เอากายใส่อีกเป็นคำรบ ๙ ผิแลเข้าในภาวะ เอาภาวะใส่อีกเป็นคำรบ ๙ ผิเข้าในหทย เอาหทย (ใส่อีก) เป็นคำรบ ๙ เพื่อดั่งนั้น จิงว่ามีแล ๙ แล ๙ เป็นองค์แก่ชีวิต เพื่อดั่งนั้นได้ ๓ (ทสกะ) เกิดด้วยเมื่อเอาปฏิสนธิแต่อาทิพร้อมกันทีเดียวแล

ฝูงสัตว์อันเกิดในท้องแม่เมื่ออาทิ มีรูปเท่าดั่งกล่าวแล้วนั้นแล อันว่าจักษุรูป แลโสตรูป ฆานรูป ชิวหารูป ๔ อันนี้ จิงเกิดโดยอันดับกันชอบกาล แลรูปอันเกิดแต่กรรมชรูปไส้ อาศัยแก่ปฏิสนธิจิงเกิด (ถัดนั้นรูปอันเกิดแต่อาหารชรูปนั้น อาศัยแก่อาหารอันแม่กิน จิงบังเกิดรูป รูปฝูงนี้เกิดเมื่อภายหลังเป็นโดยอันดับกันถ้วน ๒ โดยดังกล่าวมานี้แล)[๑] เมื่อรูปอันเกิดแต่ใจไส้อาศัยแก่ทุติยจิตจิงเกิดนั้นเกิดรูปได้๘ อันรูปนั้นชื่อจิตตสมุฏฐานกลาปะแล เมื่อรูปอันเกิดแต่อุตุชรูปนั้น อาศัยแก่ฐิติกาล จิงเกิดนั้น เกิดรูปได้ ๘ อันโสด รูปอันนั้นชื่ออุตุสมุฏฐานกลาปะแล เมื่อรูปอันเกิดแต่อาหารนั้น อาศัยแก่โอชารสอันแม่ตนกินเข้าน้ำนั้นเกิดรูป ได้รูป ๘ อันโสด รูปอันนั้นชื่ออาหารสมุฏฐานกลา ปะแล[๒]

ผิรูปอันจะเกิดเป็นชายก็ดีเป็นหญิงก็ดี เกิดมีอาทิแต่เป็นกลละนั้นโดยใหญ่แต่ละวันแลน้อย ครั้นเถิง ๗ วัน เป็นดั่งน้ำล้างเนื้อนั้นเรียกว่าอัมพุทะ อัมพุทะนั้นโดยใหญ่ไปทุกวารไส้ครั้นได้เถิง ๗ วาร ขันเป็นดั่งตะกั่วอันเชื่อมอยู่ในหม้อ เรียกชื่อว่าเปสิ เปสินั้นค่อยใหญ่ไปทุกวัน ครั้นเถิง ๗ วัน แข็งเป็นก้อนดั่งไข่ไก่ เรียกฆนะ ฆนะนั้นค่อยใหญ่ไปทุกวัน ครั้นเถิง ๗ วันเป็นตุ่มออกได้ ๕ แห่งดั่งหูดนั้น เรียกว่าปัญจสาขาหูด หูดนั้นเป็นมือ ๒ อัน เป็นตีน ๒ อัน หูดเป็นหัวนั้นอันหนึ่ง แลแต่นั้นค่อยไปเบื้องหน้าทุกวัน ครั้งเถิง ๗ วันเป็นฝ่ามือ เป็นนิ้วมือแต่ (นั้น) ไป (เถิง ๗ วันคำรบ) ๔๒ จิง (เป็นผม) เป็นขน เป็นเล็บตีนเล็บมือ เป็นเครื่องสำหรับเป็นมนุษย์ถ้วนทุกอันแล[๓] แต่รูปอันมีกลางคนไส้ ๕๐ แต่รูปอันมีหัวได้ ๘๔ แต่รูปอันมีเบื้องต่ำได้ ๕๐ ผสมรูปทั้งหลายอันเกิดเป็นสัตว์อันอยู่ในท้องแม่ได้ ๑๘๔ แลกุมารนั้นนั่งกลางท้องแม่แลเอาหลังมาต่อหนังท้องแม่ อาหารอันแม่กินเข้าไปแต่ก่อนนั้นอยู่ใต้กุมารนั้น อาหารอันแม่กินเข้าไปใหม่นั้นอยู่เหนือกุมารนั้น เมื่อกุมารอยู่ในท้องแม่นั้นลำบากนักหนา พึงเกลียดพึงหน่ายพันประมาณนัก ก็ชื้นแลเหม็นกลิ่นตีด[๔] แลเอื่อนอันได้ ๘๐ ครอก ซึ่งอยู่ในท้องแม่ อันเป็นที่เหม็นแลที่ออกลูกออกเต้าที่เถ้าที่ตายที่เร่ว ฝูงตีดแลเอื่อนทั้งหลายนั้นคนกันอยู่ในท้องแม่ ตีดและเอื่อนฝูงนั้นเริมตัวกุมารนั้นไส้ ดุจดั่งหนอนอันอยู่ในปลาเน่า แลหนอนอันอยู่ในลามกอาจมนั้นแล อันว่าสายสะดือแห่งกุมารนั้นกลวงดั่งสายก้านบัวอันมีชื่อว่าอุบล จะงอยไส้ดือนั้นกลวงขึ้นไปเบื้องบนติดหลังท้องแม่

---

(๑) ความในวงเล็บนี้ เข้าใจจะเพิ่มเข้ามาภายหลัง

(๒) ดู อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้า ๓๗, และอภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้า ๒๑๒

(๓) ดู สถาควคฺคสํยุตฺตปาลิ หน้า ๓๐๓, และสารตฺถปกาสินี ภาค ๑ หน้า ๓๕๑-๒.

(๔) ตีก (ฉบับพระมหาจันทร์)

แล เข้าน้ำอาหารอันใดแม่กินแลโอชารสนั้นก็เป็นน้ำซุ่มเข้าไปในไส้ดือนั้น แลเข้าไปในท้องกุมารนั้นแลสะหน่อย ๆ แลผู้น้อยนั้นก็ได้กินทุกค่ำเช้าทุกวัน แม่จะพึงกินเข้าไปอยู่เหนือกระหม่อมทับหัวกุมารอยู่นั้นแล แลลำบากนักหนา แต่อาหารอันแม่กินก่อนไส้ แลกุมารนั้นอยู่เหนืออาหารนั้น เบื้องหลังกุมารนั้นต่อหนังท้องแม่ แลนั่งยองอยู่ในท้องแม่ แลกำมือทั้งสองต่อหัวเข่าตัว คู้หัวเข่าทั้งสอง เอาหัวไว้เหนือหัวเข่าเมื่อนั่งอยู่นั้น เลือดแลน้ำเหลืองย้อยลงเต็มตนยะหยดทุกเมื่อแล ดุจดั่งลิงเมื่อฝนตก แลนั่งกำมือเซาเจ่าอยู่ในโพรงไม้นั้นแล ในท้องแม่นั้นร้อนนักหนาดุจดั่งเราเอาใบตองเข้าจูดแลต้มในหม้อนั้นไส้ สิ่งอาหารอันแม่กินเข้าไปในท้องนั้นไหม้และย่อยลง ด้วยอำนาจแห่งไฟธาตุอันร้อนนั้น ส่วนตัวกุมารนั้นบ่มีไหม้ เพราะว่าเป็นธรรมดาด้วยบุญกุมารนั้นจะเป็นคนแล บ่มีไหม้บ่มีตายเพื่อดั่งนั้นแล แต่กุมารนั้นอยู่ในท้องแม่ บ่ห่อนจะได้หาใจเข้าออกเลย บ่ห่อนได้เหยียดตีนมือออกดั่งเราท่านทั้งหลายนี้สักคาบหนึ่งเลยแลกุมารนั้นเจ็บเนื้อเจ็บตัวดั่งคนอันท่านขังไว้ในไหอันคับแคบนักหนา แค้นเนื้อแค้นใจ แลเดือดเนื้อเดือดใจนักหนา เหยียดตีนมือบ่มิได้ ดั่งท่านเอาใส่ไว้ในที่คับ ผิแลว่าเมื่อแม่เดินไปก็ดี นอนก็ดี ฟื้นตนก็ดี กุมารอยู่ในท้องแม่นั้นให้เจ็บเพียงจะตายแลดุจดั่งลูกทรายอันพึ่งออกแล อยู่ธระห้อยในมือคนอันแมาเหล้า[๑] ผิบ่มี ดุจดั่งลูกงูอันหมองูเอาไปเหล้นนั้นแล อันอยู่ลำบากยากใจดุจดั่งนั้น บ่มิได้ลำบากแต่ ๒ วาร ๓ วาร แลจะพ้นได้เลยอยู่ยากแล ๗ เดือน ลางคาบ ๘ เดือน ลางคาบ 9 เดือน ลางคาบ ๑๐ เดือน ลางคน ๑๑ เดือน ลางคนคำรบปีหนึ่งจิงคลอดก็มีแล

คนผู้ใดอยู่ในท้องแม่ ๖ เดือนแลคลอดนั้น บ่ห่อนจะได้สักคาบ คนผู้ใดอยู่ในท้องแม่ ๗ เดือนแลคลอดนั้น แม้เลี้ยงเป็นคนก็ดี บ่มิได้กล้าแข็ง บ่มิทนแดดทนฝนได้แล คนผู้ใดจากแต่นรกมาเกิดนั้น เมื่อคลอดออกตนกุมารนั้นร้อน เมื่อมันอยู่ในท้องแม่นั้น ย่อมเดือดเนื้อร้อนใจ แลกระหนกระหายอีกเนื้อแม่นั้นก็พลอยร้อนด้วยโสด คนผู้จากแต่สวรรค์ลงมาเกิดนั้นเมื่อจะคลอดออก ตนกุมารนั้นเย็น เย็นเนื้อเย็นใจ เมื่อยังอยู่ในท้องแม่นั้น อยู่เย็นเป็นสุขสำราญบานใจ แลเนื้อแม่นั้นก็เย็นด้วยโสด คนผู้อยู่ในท้องแม่ก็ดี เมื่อเถิงจักคลอดนั้นก็ดี กลายเป็นลมในท้องแม่สิ่งหนึ่ง พัดให้ตัวกุมารนั้นขึ้นหนบน ให้หัวลงมาสู่ที่จะออก ดุจดั่งฝูงนรกอันยมพะบาลกุมตีนแล หย่อนหัวลงในขุมนรกนั้น ลันลึกได้แลร้อยวานั้น เมื่อกุมารนั้นคลอดออกจากท้องแม่ ออกแลไปบ่มิพ้นตน ตนเยิน[๒] นั้นแล เจ็บเนื้อเจ็บตนนักหนา ดุจดั่งช้างสารอันท่านชักท่านเข็นออกจากประตูลักษ์อันน้อยนั้น แลคับตัวออกยากลำบากนั้น ผิบ่มีดั่งนั้น ดั่งคนผู้อยู่ในนรกแล แลภูเขาอันชื่อดังไกยบรรพตหีบแลเหงแลบดบี้นั้นแล ครั้นออกจากท้องแม่ไส้ ลมอันมีในท้องผู้น้อยค่อยพัดออก

---

(๑) ดู วิสุทธิมัค ภาค ๓ หน้า ๘๔

(๒) ต้นฉบับว่า เยน.

ก่อน ลมอันมีภายนอกนั้นจิงพัดเข้านักหนา พัดเข้าเถิงต้นลิ้นผู้น้อยนั้นจิงอย่า ครั้นออกจากท้องแม่ แต่นั้นไปเมือหน้ากุมารนั้นจิงรู้หาใจเข้าออกแล ผิแลคนอันมาแต่นรก แลมาแต่เปรตก็ดี มันคำนึงเถิงความอันลำบากนั้น ครั้นว่าออกมาก็ร้องไห้แล ผิแลคนผู้มาแต่สวรรค์ แลคำนึงถึงความสุขแต่ก่อนนั้น ครั้นว่าออกมาไส้ ก็ย่อมหัวร่อก่อนแล แต่คนผู้มาอยู่ในแผ่นดินนี้ทั่วทั้งจักรวาฬอันใดอันอื่นก็ดี เมื่อแรกมาเกิดในท้องแม่ก็ดี เมื่ออยู่ในท้องแม่ก็ดี เมื่อออกจากท้องแม่ก็ดี ในกาลทั้ง ๓ นั้นย่อมหลงบ่อมิได้คำนึงรู้อันใดสักสิ่ง ฝูงที่อันมาเกิดเป็นพระปัจเจกโพธิเจ้าก็ดี แลเป็นพระอรหันตาขีณาสพเจ้าก็ดี แลเป็นพระองค์อัครสาวกเจ้าก็ดี เมื่อธแรกมาเอาปฏิสนธินั้นก็ดี เมื่อธอยู่ในท้องแม่นั้นก็ดี แลสองสิ่งนี้เมื่ออยู่ท้องแม่นั้น บ่ห่อนจะรู้หลง แลยังคำนึงรู้อยู่ทุกอัน เมื่อจะออกจากท้องแม่วันนั้นไส้ จิงลมกรรมชวาตก็พัดให้หัวผู้น้อยนั้นลงมาสู่ที่จะออก แลคับแคบมาสู่ที่จะออก แลคับแคบแอ่นยันนักหนา เจ็บเนื้อเจ็บตนลำบากนักดั่งกล่าวมาแต่ก่อน แลพลิกหัวลงบ่มิได้รู้สึกสักอัน บ่เริ่มดั่งท่านผู้จะออกมาเป็นพระปัจเจกโพธิเจ้าก็ดี ผู้จะมาเกิดเป็นลูกพระพุทธิเจ้าก็ดีคำนึงรู้สึกตน แลบ่มิหลง แต่สองสิ่งนี้คือ เมื่อจะเอาปฏิสนธิแลอยู่ในท้องแม่นั้นได้แล เมื่อจะออกจากท้องแม่นั้นย่อมหลงดุจคนทั้งหลายนี้แล ส่วนว่าคนทั้งหลายนี้ไส้ย่อมหลงทั้ง ๓ เมื่อ ควรอิ่มสงสารแล

พระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อชาติลงมาตรัสแก่สัพพัญญุตญาณ เมื่อแรกเอาปฏิสนธิก็ดี เมื่ออยู่ในคัพภะก็ดี แลเสด็จจากคัพภะพระมารดาก็ดี บ่ห่อนจะรู้หลงสักที ย่อมคำนึงรู้ทุกประการแล เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในคัพภะพระมาดานั้น บ่มิเหมือนดุจคนทั้งหลาย เบื้องหลังพระโพธิสัตว์ถูกหลังท้องแม่ แลนั่งแพนงเชิงอยู่ดั่งนักปราชญ์ผู้งามนั้น นั่งเทศนาในธรรมมาสน์นั้น ตัวแห่งพระโพธิสัตว์เจ้านั้นเรืองงามดั่งทอง เห็นออกมารอง ๆ ดั่งจะออกมาภายนอกท้อง มาดาโพธิสัตว์ก็ดี แลผู้อื่นก็ดี ก็แลเห็นรุ่งเรืองงามดั่งท่านเอาไหมอันแดงนั้นมาร้อยแก้วขาวนั้นแล เมื่อโพธิสัตว์เจ้าเสด็จออกจากท้องแม่ ลมอันเป็นบุญนั้น บ่มิได้พัดให้หัวลงมาเบื้องต่ำ แลให้ตีนขึ้นเบื้องบนดั่งสัตว์ทั้งหลายนั้น หาบ่มิได้ เมื่อโพธิสัตว์จะออกจากคัพภะมาดานั้น ธ เหยียดตีนแล เมื่อจะออก แล ธ ลุกยืนขึ้น แล้ว ธ จิงออกจากท้องแม่ ธ แล แต่เมื่อ ธ ยังเป็นแต่มนุษย์ทั้งหลายอันมาเกิดในท้องแม่นั้น แลจะมีประดุจเป็นโพธิสัตว์เมื่อปัจฉิมชาติ จักได้ตรัสเป็นพระนี้บ่ห่อนมีแล แต่ก่อน ๆ โพ้นไส้ ย่อมเป็นโดยปกติดั่งคนทั้งหลายนี้แล เมื่อโพธิสัตว์เสด็จลงมาเอาปฏิสนธิ (ก็ดี) เมื่อ ธ สมภพก็ดี แผ่นดินไหวได้แลหมื่นจักรวาฬ ทั้งน้ำอันชูแผ่นดินก็ไหว ทั้งน้ำสมุทรก็ฟูมฟอง เขาพระสุเมรุราชก็ทรงอยู่บ่มิได้ ก็หวั่นไหวด้วยบุญสมภารพระโพธิสัตว์เจ้าผู้มาตรัสเป็นพระพุทธเจ้านั้นแล อันว่าปรกติคนทั้งหลายในโลกนี้ก็ดี องค์พระโพธิสัตว์เจ้าก็ดี ดิรัจฉานทั้งหลายก็ดี ครั้นว่าออกมาจากท้องแม่แลไส้ อันว่าเลือดซึ่งมีอยู่ในอกแม่นั้น เหตุว่าแม่ตนมีใจรักนัก จิงเลือดนี้ในอกของแม่นั้น ก็กลายเป็นน้ำนมไหลออกมาจากอกของแม่ให้ลูกนั้นได้ดูดกิน อันนี้เป็นพิสัยแห่งโลกทั้งหลายแล อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้ ครั้นว่าผู้น้อยนั้นใหญ่ ก็มาอาศัยแก่พ่อแม่นั้นเจรจาภาษาอันใด ๆ

ก็ดี ครั้นแลว่าลูกนั้นได้ยินพ่อแม่เจรจาโดยภาษาอันนี้ ๆ อันนั้น ๆ ตามภาษาพ่อแม่นั้นแล ผิว่าผู้น้อยนั้นเกิดมาแล้วแลใหญ่มากล้าแข็งแล้วไส้ ถ้าแลว่าบ่มิได้ภาษาอันใด ๆ เลยไส้ กุมารนั้นก็เจรจาภาษาโดยสัจจบาฬีแล โดยกำหนดท่านว่าไว้ ต่อได้ ๑๖ ปี จิงได้หย่านมแล

ประเภทมนุษย์-สี่แผ่นดิน

ฝูงกุมารมนุษย์ทั้งหลายอันเกิดมานี้มี ๓ สิ่ง สิ่งหนึ่งชื่อว่าอภิชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่อว่าอนุชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่อว่าอวชาติบุตร อันว่าอภิชาติบุตรนั้นไส้ ลูกนั้นเฉลียวฉลาดช่างเชาว์เหลาเกลี้ยงดียิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ แลรู้หลักนักปราชญ์ยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่ ทั้งรูปนั้นก็งามกว่าพ่อกว่าแม่ มั่งมีเป็นดี มียศฐาน์ศักดิ์ มีกำลังยิ่งกว่าพ่อแม่ลูกอันดีกว่าพ่อกว่าแม่ดั่งนี้ไส้ ชื่อว่าอภิชาติบุตรแล ลูกอันเกิดมาแลรู้หลักเรี่ยวแรงแลรูปโฉมแต่พอเพียงแม่ทุกประการดั่งนั้น ชื่อว่าอนุชาติบุตรแล ลูกอันเกิดมานั้นถ่อยกว่าพ่อกว่าแม่ทุกประการดั่งนั้นไส้ ชื่อว่าอวชาติบุตรแล

อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้มี ๔ จำพวกหนึ่งชื่อว่าคนนรก อันหนึ่งชื่อคนเปรต จำพวกหนึ่งชื่อดิรัจฉาน อันหนึ่งชื่อคนมนุษย์ ฝูงคนอันที่ข้าสิงสัตว์ อันรู้กระทำการอันเป็นบาปนั้นมาเถิงตน แลท่านได้ตัดตีนสินมือและทุกข์โศกเวทนานักหนาดั่งนี้ชื่อว่าคนนรกแล จำพวกหนึ่งคนอันหาบุญอันจะกระทำบ่มิได้แลแต่เมื่อก่อน แลเกิดมาเป็นคนเข็ญใจหนักหนา แลจะมีผ้าแลเสื้อรอบตนนั้นบ่มีได้อยู่ หาอันจะกินบ่มิได้ยากเผ็ดเร็ดไร้นักหนาแลมีรูปโฉมโนมพรรมนั้นก็บ่มิงาม คนหมู่นี้ชื่อว่าเปรตมนุษย์แล คนอันที่มิรู้ว่าบุญแลบาปย่อมเจรจาที่อันหาความเมตตากรุณามิได้ ใจกล้าหาญ แข็งบ่มิรู้ยำเกรงท่านผู้เถ้าผู้แก่ บ่มิรู้ปฏิบัติพ่อแม่ แลครูปาธยาย์ บ่มิรู้รักพี่รักน้อง ย่อมกระทำบาปทุกเมื่อ คนผู้นี้ชื่อว่าดิรัจฉานมนุษย์แล คนอันที่ว่ารู้จักผิดแลชอบ แลรู้จักที่อันเป็นบาปแลบุญ แลรู้จักประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า แลรู้จักกลัวแก่บาปแลละอายแก่บาป รู้จักว่ายากว่าง่าย แลรู้รักพี่รักน้อง แลรู้เอ็นดูกรุณาต่อผู้เข็ญใจ แลรู้ยำเกรงพ่อแม่ ผู้เถ้าผู้แก่ สมณพรหมณาจารย์อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธิเจ้าทุกเมื่อ แลรู้จักคุณแก้ว ๓ ประการไส้ แลคนฝูงนี้แลชื่อมนุษย์ธรรมแล

คนทั้งหลายอันชื่อว่ามนุษย์นี้มี ๔ จำพวก จำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินชมพูทวีปนี้แล คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินบุรพวิเทหะเบื้องตะวันออกเรา คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินอุตตรกุรุทวีปอยู่ฝ่ายเหนือเรานี้ คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินอมรโคยานทวีปเบื้องตะวันตกเรานี้

คนอันอยู่ในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ หน้าเขาดั่งดุมเกียนแลฝูงคนอันอยู่ในบุรพวิเทหะหน้าเขาดั่งเดือนเพ็งแล กลมดั่งหน้าแว่น ฝูงคนอันอยู่ในอุตตรกุรุนั้นแล หน้าเขาเป็น ๔

มุม ดุจดั่งท่านแกลังถากให้เป็น ๔ เหลี่ยม กว้างแลรีนั้นเท่ากันแล ฝูงคนอันอยู่ในแผ่นดินอมรโคยานทวีปนั้น หน้าเขาดั่งเดือนแรม ๘ ค่ำนั้นแล

อายุคนทั้งหลายอันอยู่ในชมพูทวีปนี้ ย่อมรู้ขึ้นลง เพราะเหตุว่าดั่งนี้ ลางคาบคนทั้งหลายมีศีลมีธรรม ลางคาบคนทั้งหลายหาศีลหาธรรมบ่มิได้ ผิแลเมื่อคนทั้งหลายนั้นมีศีลอยู่ไส้ ย่อมกระทำบุญแลธรรม แลยำเกรงผู้เถ้าผู้แก่ พ่อแลแม่ แลสมณพราหมณาจารย์ดั่งนั้นแล อายุสม์คนทั้งหลายนั้น ก็เร่งจำเริญขึ้นไป ๆ เนือง ๆ แล ผิแลว่าคนทั้งหลายมิได้จำศีลแลมิได้ทำบุญ แลมิได้ยำเกรงผู้เถ้าผู้แก่พ่อแลแม่สมณพราหมณาจารย์ ครูปาธายย์ แลดั่งนั้นไส้ อันว่าอายุสม์คนทั้งหลายนั้นก็เร่งถอยมา ๆ เนือง ๆ แล แลอายุสม์คนในแผ่นดินชมพูทวีปเราอยู่นี้ จิงว่าหากำหนดบ่มิได้ เพราะเหตุดั่งนี้แล อันว่าฝูงคนอันอยู่ในบุรพวิเทหะนั้นแล อายุสม์เขายืนได้ ๑๐๐ ปี เขาจิงตาย อันว่าฝูงคนทั้งหลายอันอยู่ในอมรโคยานทวีปนั้น อายุสม์เขายืนได้ ๔๐๐ ปี จิงตายแล อันว่าฝูงคนอันอยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น อายุสม์เขายืนได้ ๑๐๐๐ ปี จึงตายแล แลอายุสม์คนทั้ง ๓ ทวีปนั้น บ่ห่อนจะรู้ขึ้นรู้ลงเลยสักคาบ เพราะว่าเขานั้นอยู่ในปัญจศีลทุกเมื่อ บ่มิได้ขาด เขาบ่ห่อนจะรู้ข้าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย เขาบ่ห่อนจะรู้ลักเอาทรัพย์สินท่านมากก็ดีน้อยก็ดี อันเจ้าของเข้ามิได้ให้ เขาบ่ห่อนจะรู้ฉกลักเอาอันหนึ่ง เขาบ่ห่อนจะรู้ทำชู้ด้วยเมียท่านผู้อื่น ส่วนว่าผู้หญิงเล่าเขาก็บ่ห่อนจะรู้ทำชู้ด้วยผัวท่านแล ผู้อื่นแลเขาบ่ห่อนจะรู้ทำชู้จากผัวของตน อันหนึ่งเขาบ่ห่อนจะรู้เจรจามุสาวาท แลเขาบ่อห่อนจะรู้เสพสุรายาเมา แลเขารู้ยำรู้เกรงผู้เถ้าผู้แก่แลพ่อแม่ของเขา เขารู้รักพี่รู้จักน้องของเขา เขาก็ใจอ่อนใจอดเขารู้เอ็นดูกรุณาแก่กัน เขาบ่ห่อนจะรู้ริษยากัน เขาบ่ห่อนจะรู้เสียดรู้ส่อ รู้ด่ารู้ทอ รู้พ้อรู้ตัดกัน แลเขาบ่ห่อนจะรู้ทะเลาะเบาะแว้งถุ้งเถียงกัน เขาบ่ห่อนจะรู้ชิงช่วงหวงแหนแดนแลที่บ้านรั้วราวของกัน แลเขาบ่ห่อนจะรู้ทำข่มเหงเอาเงินเอาทองของแก้วลูกแลเมีย แลเขาไร่โคนาหัวป่าค่าที่ห้วยละหานธารน้ำ เชืองเรือน เรือกสวนเผือกมัน หัวหลักหัวตอ หัวล้อหัวเกียน เขามิรู้เบียดเบียนเรือชานาวาโคมหิงสา ช้างม้าข้าไท สรรพทรัพย์สิ่ง สินอันใดก็ดีเขาบ่ห่อนรู้ว่าของตนของท่าน ดูเสมอกันสิ้นทุกแห่งแล เขานั้นบ่ห่อนทำไร่ไถนาค้าขายหลายสิ่งเลย

เบื้องตะวันตกเขาพระสุเมรุใหญ่อันชื่อว่าอมรโคยานทวีปนั้น โดยกว้างได้ ๗๐๐๐ โยชน์ แลมีแผ่นดินล้อมรอบเป็นบริวาร ฝูงคนอันอยู่ที่ในแผ่นดินนั้น หน้าเขาดั่งเดือนแรม ๘ ค่ำ แลมีแม่น้ำใหญ่แลแม่น้ำเล็ก (มีเขา) แลมีเมืองใหญ่แลเมืองน้อย (ฝูงคนที่นั้นมากมายหลายนักแล มีท้าวพระญาแลมีนายบ้านนายเมือง) แผ่นดินเบื้องตะวันออกเขาพระสิเนรุนั้นมีแผ่นดินใหญ่อันหนึ่งชื่อว่าบุพพวิเทหทวีป บุพพวิเทหทวีปนั้น โดยกว้างได้ ๗๐๐๐ โยชน์[๑] ด้วยปริมณฑลรอบไส้ได้๒๑๐๐๐ โยชน์แลมีแผ่นดินเล็กได้ ๕๐๐ แผ่นดินล้อมรอบเป็นบริวาร ฝูงคนอยู่ที่นั้นหน้าเขากลมดั่ง

---

(๑) ดู โลกปญฺญตฺติ ในจตุทีปกณฺฑ.

เดือนเพ็ง แลมีแม่น้ำใหญ่แม่น้ำเล็ก มีเขามีเมืองใหญ่เมืองน้อย ฝูงคนอยู่ที่นั้นมากมายหลายนัก แล มีท้าวพระญา และมีนายบ้านนายเมือง

แผ่นดินเบื้องตีนนอนพระสิเนรุนั้น ชื่อว่าอุดรกุโรทวีป โดยกว้างได้ ๘๐๐๐ โยชน์ แผ่นดินเล็กได้ ๕๐๐ แผ่นดินนั้น ล้อมรอบเป็นบริวาร ฝูงคนอยู่ในที่นั้นหน้าเขาเป็น ๔ มุมแล มีภูเขาทองล้อมรอบ ผู้คนทั้งหลายอยู่ที่นั้นมากมายนักเทียรย่อมดีกว่าคนทุกแห่ง เพื่อว่าเพราะบุญเขาแล เขารักษาศีล แลแผ่นดินเขานั้นราบเคียง(๑) เรียงเสมอกัน ดูงามนักหนา หาที่รามที่หลุบที่ขุ่มที่เทงบ่มิได้ แลมีต้นไม้ทุกสิ่งทุกพรรณ แลมีกิ่งตาสาขางามดี มีค่าคบมั่งคั่งดั่งแกล้งทำไว้ เป็นหย้าวเป็นเรือนเลือนกันมองงามดั่งปราสาท เป็นที่อยู่ที่นอนฝูงคนในแผ่นดินชาวอุดรกุโรทวีปแลไม้นั้นหาด้วงหาแลงบ่มิได้ แลไม่มีที่คดที่โกงหาพุกหาโพรงหากลงบ่มิได้ ซื่อตรงกลมงามนักหนา แลเฌอดอก(๒) เทียรย่อมมีดอกแลลูกอยู่ทุกเมื่อบ่มิได้ขาดเลย อันหนึ่งที่ใดแลมีบึงมีหนองมีตระพังทั้งนั้น เทียรย่อมมีดอกบัวแดงบัวขาวบัวเขียวบัวหลวงและกระมุท อุบล จงกลนี แลนิลุบล บัวเผื่อน บัวขม ครั้นลมพัดต้อง มีกลิ่นอันหอมขจรอยู่บ่มิรู้วายสักคาบ คนฝูงนั้นบ่มิต่ำบ่มิสูงบ่มิพีบ่มิผอม ดูงามสมควรนัก คนฝูงนั้นเรี่ยวแรงอยู่ซู่คน แต่หนุ่มเถิงเถ้าบ่มิรู้ถอยกำลังเลย แลคนชาวอุดรกุรุนั้น หาความกังวล(๓) บ่มิได้ ด้วยจะทำไร่ไถนาค้าขายล่ายล่องทำมาหากินดั่งนั้นเลยสักคาบ อันหนึ่งชาวอุดรกุรุนั้น เขาบ่ห่อนจะรู้ร้อนรู้หนาวเลย แลมิมีไยขาว แลริ้นร่านหานยุงแลงเงี้ยวเปี้ยวของทั้งหลายเลย แลสรรพสัตว์อันมีพิษบ่ห่อนจะรู้ทำร้ายแก่เขาเลย ทั้งลมแลฝนก็บ่ห่อนจะร้ายแก่เขา ทั้งแดดก็บ่ห่อนจะรู้ร้อนตัวเขาเลย เขาอยู่แห่งนั้นมีเดือนวันคืนบ่ห่อนจะรู้หลากสักคาบหนึ่งเลย แลชาวอุดรกุรุนั้นบ่ห่อนจะรู้ร้อนเนื้อเดือดใจ ด้วยความสิ่งอันใดบ่ห่อนจะมีสักคาบ แลชาวอุดรกุรุนั้นมีเข้าสารสิ่งหนึ่ง ชื่อสัญชาตสาลี(๔) บ่มิพักทำนา แลสาลีนั้นหากเป็นต้นเป็นรวงเอง เป็นเข้าสารแต่รวงนั้นมาเองแลเข้านั้นขาว แลหอมปราศจากแกลบแลรำ บ่มิพักตำแลผัดแล หากเป็นเข้าสารอยู่ เขาชวนกันกินทุกเมื่อแล ในแผ่นดินอุดรกุรุนั้น ยังมีศิลาสิ่งหนึ่งชื่อโชติปาสาณ คนทั้งหลายฝูงนั้น เอาข้าวสารนั้นมาใส่ในหม้อทองอันเรืองงามดั่งแสงไฟ จิงยกไปตั้งลงเหนือศิลาอันชื่อโชติปาสาณ บัดใจหนึ่งก็เป็นไฟลุกขึ้นแต่ก้อนศิลาอันชื่อโชติปาสาณนั้น ครั้นว่าเข้านั้นสุกแล้ว ไฟนั้นก็ดับไปเองแล เขาแลดูไฟนั้น ครั้นเขาเห็นไฟนั้นดับแล้ว เขารู้ว่าเข้านั้นสุกแล้ว เขาจิง

---

(๑) เพียง (?)

(๒) แลมีดอก (ฉบับพระมหาจันทร์.)

(๓) กลัว (ฉบับพระมหาจันทร์.)

(๔) อาฏานาฏิยสูตรว่า อกฏฐปากิมं สาลิं – ดู พระไตรปิฎกเล่ม ๑๑ หน้า ๒๑๓ สุมงฺคลวิลาสินี ภาค ๓ หน้า ๑๙๖, สารตฺถทีปนี ภาค ๑ หน้า ๔๒๔-๗ และจกฺกวาฬทีปนี อุตฺตรกุรุทีปวณฺณนา.

เอาถาดแลตระไลทองนั้นอันใสงามนั้นมาคดเอาเข้าใส่ในถาดแลตระไลทองนั้นแล อันว่าเครื่องอันจะกินกับเข้านั้น จะแม่นว่าเขาพอใจจักใคร่กินสิ่งใด ๆ เขาบ่มีพักหาสิ่งนั้น หากบังเกิดขึ้นมาอยู่แทบใกล้เขานั้นเองแล คนฝูงกินเข้านั้นแลจะรู้เป็นหิดแลเรื้อนเกลื้อนแลกลาก หูดแลเปาเป็นต่อม เป็นเต้า เป็นง่อย เป็นเพลีย ตาฟูหูหนวก เป็นกะจอกงอกเงื่อย เบื่อย เนื้อเมื่อยตน ท้องขึ้นท้องพอง เจ็บท้องต้องไส้ ปวดหัวมัวตา ไข้เจ็บเหน็บเหนื่อย วิการดังนี้ไส้ บ่ห่อนจะบังเกิดมีแก่ชาวอุดรกุรุนั้นแต่สักดาบหนึ่งเลย ผิว่าเขากินเข้าอยู่ แลมีคนไปหามาหาเมื่อเขากินเข้าอยู่นั้น เขาก็เอาเข้านั้นให้แก่ผู้ไปเถิงเขานั้นกินด้วยใจอันยินดี บ่ห่อนจะรู้คิดสักเมื่อเลย

แลในแผ่นดินอุดรกุรุทวีปนั้น มีต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่ง โดยสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ โดยกว้างได้ ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบปริมณฑลได้ ๓๐๐ โยชน์ แลต้นกัลปพฤกษ์นั้น ผู้ใดจะปราถนาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอันใด ๆ ก็ดี ย่อมได้สำเรทธิในต้นไม้นั้นทุกประการแล ถ้าแลคนผู้ใดปราถนาจะใคร่ได้เงือนแลทองของแก้ว แลเครื่องประดับนิทั้งหลายเป็นต้นว่า เสื้อสอยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี แลผ้าผ่อนท่อนแพรพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี แลเข้าน้ำโภชน อาหารของกินสิ่งใดก็ดี ก็ย่อมบังเกิดปรากฏขึ้นแต่ค่าคบต้นกัลปพฤกษ์นั้นก็ให้สำเรทธิความปราถนาแก่ชนทั้งหลายนั้นแล

แลมีฝูงหญิงอันอยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคน รูปทรงเขานั้นบ่มีต่ำบ่มีสูงบ่มีพีบ่มีผอม บ่มีขาวบ่มีดำ สีสมบูรณ์งามดั่งทองอันสุกเหลืองเรืองเป็นที่พึงใจฝูงชายทุกคนแล นิ้วตีนนิ้วมือเขานั้นกลมงามนะแน่ง เล็บตีนเล็บมือเขานั้นแดงงามดั่งน้ำครั่ง อันท่านแต่งแล้วแลแต้มไว้ แลสองแก้มเขานั้นไส้งามเป็นนวลดั่งแกลังเอาแป้งผัด หน้าเขานั้นหมดเกลี้ยงปราศจากมุลทินหาฝ้าหาไฝบ่มิได้ แลเห็นดวงหน้าเขาไส้ ดุจดั่งพระจันทร์วันเพ็งบูรณนั้นเขานั้นมีตาเป็นอันดำดั่งตาแห่งลูกทรายพึ่งออกได้ ๓ วัน ที่พรรณขาวก็ขาวงามดั่งสังข์อันท่านพึ่งฝนใหม่ แลมีฝีปากนั้นแดงดังลูกฟักเข้าอันสุกนั้น แลมีลำแค่งลำขานั้นงามดั่งลำกล้วยทองฝาแผ่ดนั้นแล แลมีท้องเขานั้นงามราบเพียง ลำตัวเขานั้นอ้อนแอ้นเกลี้ยงกลมงาม แลเส้นขนนั้นก็ละเอียดด่อนนักแล เส้นผมเขานั้นละเอียดอ่อนนัก ๘ เส้นผมเขาจิงเท่าผมเรานี้เส้นหนึ่ง แลผมเขานั้นดำงามดั่งปีกแมลงภู่ เมื่อประลงมาเถิงริมบ่าเบื้องต่ำ แลมีปลายผม เขานั้นง้อมเบื้องบนทุกเส้นแลเมื่อเขานั่งอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี เดินไปก็ดี ดั่งจักแย้มหัวทุกเมื่อแล ขนคิ้วเขานั้นดำแลงามดั่งแกลังก่อ เมื่อเขาเจรจาแล น้ำเสียงเขานั้นแจ่มใส ปราศจากเสมหะเขพะทั้งปวงแล ในคอเขานั้นเทียรย่อมประดับไปด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์บวรยุคัณฐี แลมีรูปโฉมโนมพรรณอันงามดั่งสาวอันได้ ๑๖ เข้า แลรูปเขานั้นบ่ห่อนจะรู้เถ้ารู้แก่ แลหนุ่มอยู่ดั่งนั้นชั่วตนทุก ๆ คนแล

อันว่าฝูงผู้ชายอันอยู่ในแผ่นดินอุดรกุรุนั้นโสด รูปโฉมโนมพรรณเขานั้นงามดั่งบ่าวหนุ่มน้อยอันได้ยี่สิบปี มิรู้แก่มิรู้เถ้า เขาหนุ่มอยู่ดั่งนั้นชั่วตนทุก ๆ คนแล เขานั้นไส้ เทียรย่อมกินเข้าแล

น้ำสรรพาหารอันดี อันมีโอชารสนั้น แลแต่งแต่ตัว เขาทากระแจะแลจวงจันทน์น้ำมันอันดีแลมีดอกไม้หอมต่าง ๆ กัน เอามาทัดมาทรงเหล้น แล้วก็เที่ยวไปเหล้นตามสบาย บ้างเต้นบ้างรำบ้างฟ้อนระบำบรรลือเพลงดุริยางคดนตรี บ้างดีดบ้างสี บ้างตีบ้างเป่า บ้างขับสัพพสำเนียงเสียงหมู่นักดุนจุนกันไปเดียรดาษ พื้นม้องกลองแตรสังข์กังสดาล หรทึกกึกก้อง ทำนุกพิธีมีดอกไม้อันตระการต่าง ๆ สิ่ง มีจวงจันทน์กฤษณาคันธา ทำนองละบองดั่งเทพยดาในเมืองฟ้า สนุกทุกเมื่อ บำเรอกันบ่มิวายสักคาบหนึ่งเลย ลางหมู่ชวนเพื่อนกันไปเหล้นทุกแห่งทุกที่ตระการ สนุกนั้นก็มี ลางหมู่ไปเหล้นในสวนที่สนุกที่ดี มีดอกไม้อันตระการต่าง ๆ สิ่ง มีจวงจันทน์กฤษณาคันธา ปาริกชาตนาคพฤกษ์ ลำดวน จำปา โยธกา มาลุตี มนีชาตบุตรทั้งหลาย อันมีดอกอันงามตระการแลหอมกลิ่นฟุ้งขจรไปบ่มิรู้วาย ลางหมู่ก็ชวนกันไปเหล้นในสวน อันมีสรรพลูกไม้อันตระการ แลมีลูกอันสุกแลหวาน คือว่าขนุนนั้นไส้ ลางลูกนั้นใหญ่เท่าไหหาม ลางลูกเท่ากละออมหอมก็หอมหวานก็หวาน เขาชวนกันกินเหล้นสำราญบานใจในสวนนั้น บางหมู่ชวนกันไปเหล้นในแม่น้ำใหญ่อันมีท่าอันราบอันปราศจากเปือกแลตม เขาชวนกันหว้ายล่องท่องเหล้นแต้นเด็ดเอาดอกไม้อันมีในแม่น้ำนั้นด้วยกัน แล้วแลลงอาบฉาบตัวเก็บเอาดอกไม้มาทัดทรงไว้เหนือหูแลหัว บ้างก็ชวนกันเหล้นเหนือกองหาดทรายอันงาม เมื่อจะพากันลงอาบน้ำนั้นเขาถอดเอาเครื่องประดับนั้นออกวางไว้เหนือหาดทรายแลฝั่งน้ำนั้นด้วยกันแล้ว แล้วก็ลงอาบเหล้นหว้ายเหล้นในน้ำนั้น ถ้าแลผู้ใดขึ้นมาก่อนไส้ ผ้าใครก็ดี เครื่องประดับใครก็ดี เอานุ่งเอาห่มเอามาประดับก่อนแล ส่วนว่าผู้ขึ้นมาภายหลังเล่าไส้ เครื่องประดับใครก็ดี ผ้าใครก็ดี เอามานุ่งมาห่ม แลเขาก็มิได้ว่าของตนของท่าน เขาบ่ห่อนยินร้ายแก่กัน ด้วยความดั่งนี้แล เขาบ่ห่อนด่าบ่ห่อนเถียงกันเลย ผิว่ามีรูไม้อยู่ที่ใดแล เขาเข้าอยู่อาศัยในที่นั้น ที่นั้นก็พูนเกิดขึ้นมาเป็นเสื่อสาดอาสนะแลเป็นฟูกนอนหมอนอิง เป็นม่านแลเพดานกางกั้น แลสนุกถูกเถิงเพิงใจเขาทุกเมื่อแล ผิว่าเมื่อเขาพึ่งใหญ่ขึ้นก็ดี เมื่อเขายังหนุ่มอยู่นั้นก็ดี เมื่อเขาจะแรกรักใคร่กันก็ดี เมื่อเขาแรกได้กันเป็นผัวเป็นเมียก็ดีแล เขาอยู่ด้วยกัน แลเสพเมถุนไส้แต่ ๗ วันนั้นแล พ้นกว่านั้นไป เขามิได้เสพด้วยเมถุนเลย เขาอยู่เย็นเป็นสุขนักหนาแล ตราบเท่าสิ้นชนมาอายุเขา ๑๐๐๐ ปีนั้น บ่มิได้มีอาวรสิ่งใด ๆ ดั่งอรหันตาขีณาสพเจ้าอันขาดกิเลสแล้วนั้นแล

ฝูงผู้หญิงอันอยู่ในแผ่นดินนั้น เมื่อเขามีคัพภะแลจะคลอดลูกไส้ในที่อยู่นั้นบ่ห่อนจะรู้เจ็บท้องเจ็บพุง ครั้นว่าท้องนั้นสนใจรู้ว่าจะคลอดลูก แลแม่อยู่แห่งใดก็ดี เทียรย่อมเป็นแท่นเป็นที่อยู่ที่นอนเกิดขึ้นมาเอง ดั่งกล่าวมาแต่ก่อนนั้นแล เขาจิงคลอดลูกในที่นั้น เขาบ่ห่อนจะรู้เจ็บท้องเจ็บไส้บ่ห่อนจะรู้แค้นเนื้อแค้นใจด้วยคลอดลูกนั้นสักอันเลย ครั้นว่าเขาออกลูก ลูกเขานั้นหมดใส ปราศจากเลือดฝาด แลเปลือกคาวทั้งปวง แลหามุลทินบ่มิได้เลย งามแลงามดั่งแท่งทองอันสุกใสอันปราศจากราคีนั้นแล ผู้หญิงผู้แม่นั้น เมื่อแลเขาออกลูก เขาบ่ห่อนจะอาบน้ำให้แก่ลูกนั้นเลย เขาบ่มิได้ล้างได้สีได้ลูบได้คลำ เขาบ่มิให้ลูกกินข้าวกินน้ำกินนมเลย เขาเอาลูกเขานั้นไปนอนหงายไว้ในริมหนทาง

ที่คนทั้งหลายเดินไปมากล้ำกลายนั้นแล แลที่นั้นมีหญ้าอันอ่อนดั่งสำลี แลแม่นั้นมิได้อยู่ด้วยลูกอ่อนนั้นเลย แม่นั้นก็คืนไปยังที่อยู่สู่ที่กินของเขานั้นแล จิงผู้หญิงก็ดี ผู้ชายก็ดี คนทั้งหลายนั้นเดินไปเดินมากล้ำกลาย ครั้นว่าแลเห็นลูกอ่อนนอนหงายอยู่ดั่งนั้น เทียรย่อมเอานิ้วมือเขาป่อนเข้าไปในปากลูกอ่อนนั้น ด้วยบุญของลูกอ่อนนั้น ก็บังเกิดเป็นน้ำนม ไหลออกมาแต่ปลายนิ้วมือเขาก็ไปในคอลูกอ่อนนั้น หากเกิดเป็นเข้า กล้วย อ้อย ของกิน บำเรอลูกอ่อนนั้นทุกวัน ครั้นว่าหลายเดือนแล้ว ลูกอ่อนนั้นใหญ่ รู้เดินไปมาได้แล้วไส้ ถ้าว่าลูกอ่อนนั้นเป็นผู้หญิง ก็ไปอยู่ด้วย เพื่อนเด็กผู้หญิงทั้งหลายนิ่งกันนั้นแล ถ้าว่าเด็กอ่อนนั้นเป็นผู้ชายไส้ ก็ไปอยู่ด้วยฝูงเด็กผู้ชายทั้งหลายนั้นแล ลูกเต้าเขานั้นหากใหญ่ ณ กลางบ้าน ลูกก็มิรู้จักแม่ แม่ก็มิรู้จักลูก ถ้อยทีถ้อยมิรู้จักกัน เพราะว่าคนฝูงนั้นงามดั่งกันทุกคนแลอันหนึ่ง เมื่อเขาแรกรักกันแลจะอยู่ด้วยกัน แรกเป็นผัวเป็นเมียกันวันนั้น แม่แลลูกก็ดี พ่อแลลูกก็ดี เขาบ่ห่อนได้กันเป็นผัวเป็นเมีย เพราะว่าเขาฝูงนั้นเป็นคนนักบุญ แลเทพดาหากตกแต่งเขาให้เป็นธรรมดาเขาแล ผิแลว่าเมือเขาแลตายจากกัน เขาบ่มิได้เป็นทุกข์เป็นโศก แลมิได้ร้องไห้รักกันเลย เขาจิงเอาศพนั้นอาบน้ำแลแต่งแง่ หากระแจะแลจวงจันทน์ น้ำมันอันหอม แลนุ่งผ้าห่มผ้าให้ แล้วประดับนิด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์ทั้งปวงให้แล้ว แล้วจิงเอาอศภนั้นไปวางไว้ในที่แจ้งยังมีนกสิ่งหนึ่ง เทียรย่อมบินเทียวไปทั่วแผ่นดินอุดรกุรุทวีปนั้น นกนั้นครั้นว่าแลเห็นซากอศภไส้ นกนั้นก็คาบเอาซากอศภนั้นไปเป็นกำนัลบ้านนกนั้น เพราะว่าบ่มิให้อุกกรุกในแผ่นดินแขานั้นได้ ลางคาบ คาบไปเสียในแผ่นดินอันอื่นก็ว่า ลางคาบ คาบไปเสียในฝั่งทะเลว่าชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ก็ว่าเหตุให้พันอันตรายในแผ่นดินอุดรกุรุทวีปนั้นแล อันว่านกนั้นไส้ ลางอาจารย์ว่านกหัสดีลิงค์ ลางอาจารย์ว่านกอินทรี ลางอาจารย์ว่านกกด มันมาคาบเอาอศภไปเสียนั้น ลางอาจารย์ว่าเอาตีนคีบไปเสีย

ฝูงคนอยู่ในอุดรกุรุทวีปนั้น เมื่อเขาตาย เขาบ่ห่อนได้ไปเกิดในจตุราบายทั้ง ๔ คือว่านรกแลเปรต แลดิรัจฉาน อสุรกายนั้น นั้นเลยเขาไส้เทียรย่อมไปเกิดในที่ดีคือสวรรค์ชั้นฟ้าแล เพราะว่าเขานั้น ย่อมตั้งอยู่ในปัญจศีลนั้นทุกเมื่อแลบ่มิได้ขาด เครื่องเป็นดีคนฝูงนั้นบ่มิรู้สิ้นสุดเลย ยังตั้งบริบูรณ์อยู่ต่อเท่ากาลบัดนี้แล

ในพระคัมภีร์อันหนึ่งว่าดั่งนี้ แผ่นดินในอุดรกุรุทวีปนั้นราบคาบเสมอกัน งามนักหนา บ่มิได้เป็นขุมเป็นรู บ่มิได้ลุ่มบ่มิได้เทง อันว่าคนทั้งหลายอันอยู่ที่นั้น บ่ห่อนจะรู้มีความทุกความโศกเลย อันว่าสิงสัตว์ทั้งหลายมีอาทิคือหมู แลหมี หมา แลงูเงี้ยวเกี้ยวของ แลสรรพสัตว์อันร้ายอันคะนอง และจะได้เบียดเบียนคนทั้งหลาย อันอยู่ในที่นั้นหาบ่มิได้เลย แลว่ายังมีหญ้าสิ่งหนึ่งชื่อว่าฉวินยา[๑] เป็นขึ้นในแผ่นดินนั้น แลเห็นเขียวงามดำงามนักดั่งแววนกยูง แลละเอียดอ่อนดั่งฟูก

---

(1) ดู จกฺกวาฬทีปนี อุตฺตรกุรุทีปวณฺณนา.

ดั่งสำลี แลสูงขึ้นพ้นดิน ๔ นิ้ว แลน้ำนั้นใสเย็นสะอาดกินหวาน เชราะท่าน้ำนั้นดูงามเทียรย่อมเงือนทองแล แก้วสัตตพิธรัตนะไหลเรียงเพียงเสมอฝั่ง กากินบ่มิพักกัม คนแห่งหั้นลางคนสูงสูงค่าคนในบุรพพิเทหทวีป แลคนในอุดรกุรุทวีปนั้น เขานุ่งผ้าขาวอันเขานึกเอาแต่ต้นกัลปพฤกษ์นั้นแล ต้นกัลปพฤกษ์นั้นโดยสูงได้ ๑๐ วา ๒ ศอก โดยกว้างได้ ๑๐ วา คนแห่งนั้นเขาบ่ห่อนจะข้าสิงสัตว์อันรู้ตึง แลเขาบ่ห่อนจะรู้กินเนื้อ ผิว่าคนแห่งนั้นเขาตายไส้ เขาบ่มิพักเอาอศภนั้นไปเสียเลย แลยังมีนกสิ่งหนึ่ง ชื่อว่านกอินทรี นกอินทรีนั้น หากมาคาบเอาไปเสียกลางป่าแล ฝูงคนทั้งหลายคือว่าผู้หญิงผู้ชายในที่แผ่นดินนั้น เมื่อเขาจะรักกันเป็นผัวเมียนั้น เขาบ่มิพักเสียสิ่งอันใดอันหนึ่งเลย ใจเขารักใคร่กัน ขาก็อยู่ด้วยกันเองแล ครั้นว่าเขาเห็นกันเมื่อใด ใจเขาผูกพันกันข้า หากสอดตาแลหากัน เขารักกันแล อันนี้ฎีกา แต่อยู่หั้นต่อเท้าไฟไหม้กัลป์ ๔ อันในนี้ รูปกระต่ายอันอยู่ในพระจันทร์[๑] แลโยคาทิโพธิสัตว์ เป็นนกขุ้ม[๒] อยู่ในรังไฟบ่มิไหม้ ต่อเท้าสิ้นกัลป์ ๑ อันว่าคำในที่นี้ เรือนโพธิสัตว์ เมื่อท่านมล้างคาไปมุงกุฎีเจ้าไทย แลฝนบ่มิได้รั่วในที่เรือนอันมล้างคาออกนั้น ฝนบ่มิได้รั่วเลย ตราบเท่าสิ้นกัลป์ ๑ แล[๓] ไม้อ้ออันอยู่รอบริมสระพัง เมื่อโพธิสัตว์เป็นพระยาแก่วานร[๔] แลมีบริวารได้ ๘ หมื่น แลท่านอธิฐานว่าให้ไม้อ้อนั้นกลวงรอดอยู่ต่อเท้าสิ้นกัลป์ ๑ แลคนแห่งนั้นแต่บ่าวแต่สาวตราบเท่าเถิงแก่เถิงเถ้า เขาเสพเมถุนด้วยกัน ๔ คาบไส้ ลางคาบเล่าคนนั้นแต่หนุ่มเถิงเถ้าบ่มิได้เสพเมถุนเลยสักคาบ คนฝูงนั้นเขากินข้า เขาบ่ห่อนรู้ทำนา เขาเทียรย่อมเอาเข้าสารอันเป็นเองนั้นมากิน แลเข้าสารนั้นหากขาวอยู่ บ่มิพักตากพักตำพักผัดพักซ้อมเลย หากเป็นเข้าสารมาเองแล

ยังมีลูกไม้สิ่งหนึ่งชื่อว่า ตุณหิรกะ[๕] เครื่องลูกไม้นั้นเกิดมาเป็นหม้อเข้าของเขา เขาเอาน้ำใส่ในเข้าแล้ว เขาตั้งขึ้นเหนือศิลาอันชื่อว่าโชติปาสาณะ ศิลาอันชื่อว่าโชติปาสาณะนั้นก็เป็นไฟลุกขึ้นเองแล ครั้นว่าเข้านั้นสำเร็จดีแล้ว ไฟนั้นก็ดับไปเองแล เขาก็คดเข้านั้นมากิน เข้านั้นหวานนักแล อันว่าชาวอุดรกุรุทวีปนั้น เขาบ่ห่อนจะรู้ทำเรือนอยู่เลย ยังมีไม้สิ่ง ๑ เทียรย่อมเป็นทองชื่อว่า มัญชุสกา[๖] เป็นดั่งเรือน แลไม้นั้นเป็นหย้าวเป็นเรือนของเขาทั้งหลายอันอยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้นแล

---

(๑) ดู ชาตกฏฐกถา ภาค ๔ หน้า ๒๙๕

(2) ดู ชาตกฏฐกถา ภาค ๑ หน้า ๓๒๐

(๓) ดู มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก หน้า ๓๘๕–๖ และปปญฺจสูทนี ภาค ๓ หน้า ๒๖๖

(๔) ดู ชาตกฏฐกถา ภาค ๑ หน้า ๒๕๙

(๕) ดู โลกปญฺญตฺติ กัณฑ์ที่ ๑๐

(๖) ดู โลกปญฺญตฺติ กัณฑ์ที่ ๑๐

มว.ค.
294.3123
ม194ม
ฉ.9
5.220280

มหาจักรพรรดิราช

สมเด็จพระเจ้าบัณฑูรเทศนาดังนี้ว่า พระพุทธิเจ้าก็ดี แลพระปัจเจกโพธิเจ้าก็ดี แลพระอัคคสาวกเจ้า แลพระอรหันตาขีณาสพเจ้าก็ดี แลโพธิสัตว์อันจะได้ตรัสเป็นพุทธิเจ้าก็ดี และพระยาจักรวรรติราชก็ดี อันว่าท่านผู้มีบุญทั้งหลายดั่งกล่าวมานี้ไส้ ท่านบ่ห่อนรู้ไปเกิดในแผ่นดิน ๓ อันนั้นเลย ท่านย่อมมาเกิดในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล คนอันเกิดในแผ่นดินชมพูทวีปนี้ เขาบ่ห่อนไปเกิดในแผ่นดิน ๓ อันนั้นเลย ฝูงคนอันอยู่ในแผ่นดินใหญ่ ๆ ๓ อันนั้นก็ดี แลคนอันอยู่ในแผ่นดินเล็ก ๆ ทั้งสองพันนั้นก็ดี ผิแลว่าเมื่อใด มีพระยาจักรพรรดิราชไส้ คนทั้งหลายฝูงนั้น ย่อมมาเฝ้ามาแหนท่านนั้นดั่งคนทั้งหลายอันอยู่แผ่นดินเรานี้แลเทียรย่อมไหว้คำรพยำเกรงพระญาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล ท่านผู้เป็นพระญาจักรพรรดิราชนั้นไส้ ท่านมีศักดิ์มียศดั่งนี้ แลจะกล่าวแลน้อย ๆ แต่พอให้รู้ไส้ คนผู้ใดที่ได้ทำบุญแต่ก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แลรู้จักคุณพระพุทธิเจ้า พระธรรมเจ้าแลสงฆเจ้า แลให้ท่านรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาตนไปเกิดในสวรรค์ ลางคาบเล่าได้เกิดเป็นท้าวเป็นพระญาผู้ใหญ่ แลมีศักดิ์มียศบริวารเป็นอเนกอนันต์ไส้ ได้ปราบทั่วทั้งจักรวาฬแล แม้ท่านว่ากล่าวถ้อยคำสิ่งใดก็ดีแล บังคับบัญชาสิ่งใดก็ดี เทียรย่อมชอบด้วยทรงธรรมทุกประการแล ท่านนั้นเป็นพระญาทรงพระนามชื่อว่าพระญาจักรวรรดิราช พระญามีบุญดั่งนั้น ใจ ธ มักใคร่ฟังธรรมเทศนานักหนา ธ ย่อม ฟังธรรมเทศนาแด่สำนักนิสมณพราหมณาจารย์ แลนักปราชญ์ผู้รู้ธรรม แลพระยานั้นทรงปัญจศีลทุกวารบ่มิได้ขาดในวันอุโบสถศีลไส้ ย่อมทรงอัฏฐศีลทุกวันอุโบสถบ่มิได้ขาด ในวันเพ็งบูรณ์ไส้ ครั้นเมื่อเช้า ธ ย่อมให้แต่ธนทรัพย์สรรพเหตุอันอเนกนั้น แล้ว ธ ให้ขนเอามากองไว้ที่หน้าพระลานชัย แล้ว ธ แจกให้เป็นทานแก่คนอันเที่ยวมาขอ ครั้นว่า ธ แจกทานสิ้นแล้ว ธ จิงชำระสระพระเกศ แลสรงน้ำด้วยกละออม ทองคำอันอบไปด้วยเครื่องหอมได้ละพันกละออมแล้ว ธ จิงทรงผ้าขาวอันเนื้อละเอียดนั้น แล้ว ธ จึงเสวยโภชนาหารอันมีรสอันดี ดุจมีในสวรรค์นั้น แล้ว ธ จึงเอาผ้าขาวอันเนื้อละเอียดอันชื่อว่าทุกูลพัสตร์[๑] มาห่มแลพาดเหนือจะงอยบ่า แล้วจิงสมาทานเอาศีล ๘ อันแล้ว ธ จิงเสด็จลงไปนั่งกลางแผ่นดินทองอันประดับนิด้วยแก้ว แลรุ่งเรืองงามดั่งแสงพระอาทิตย์นั้นแล กอปรด้วยฟูก เมาะ เบาะแพร แลหมอนทอง สำรับ ย่อมประดับด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะแท่นทองนั้นอยู่ในปราสาทแก้วอันรุ่งเรืองงามนักหนา แลพระญานั้น ธ รำพึงเถิงทานอัน ธ ให้นั้น แลรำพึงเถิงศีลอัน ธ รักษาอยู่นั้น แล ธ รำพึงถึงธรรมอัน ธ ทรงไว้นั้น ธ ก็เมตตาภาวนาแล ด้วยอำนาจบุญสมภาร ธ นั้น ธ จิงได้ปราบทั่วทั้งจักรวาฬดั่งนั้นแล

---

(๑) ต้นฉบับว่า สุกลพัต.

จักรรัตนะ

ยังมีกงจักรแก้วอัน ๑ ชื่อว่าจักกรัตนะแล ประดับนิด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการ แลมีกำนั้นได้พัน ๑ อยู่รอบดุมนั้น ดูงามนักงามหนา แลจมอยู่ในท้องมหาสมุทร โดยลึกไส้ได้ ๘๔๐๐ โยชน์ แลกงจักรนั้นแก้ว แลดุมนั้นแก้วอินทนิล หัวกำอันฝังเข้าไปในดุมนั้นย่อมเงินแลทอง งามนักหนาเมื่อแลเห็นปานดั่งดุมนั้นรู้หัว แลเห็นพรรณขาวงามนัก โดยปากดุมนั้นหุ้มด้วยแผ่นเงิน แลเห็นงามดั่งเดือนเมื่อวันเพ็งบูรณ์ เท่าว่ากลางนั้นแป็นรูตลอดไป โดยรอบหัวกำนั้นย่อมประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ แลท่อนเหลื้อมใสงามดั่งฟ้าแมลบ แลมีรัศมีดั่งพระอาทิตย์ เมื่อพิจารณาดูใสเหลื้อมพรายงามดั่งสายฟ้าแมลบรอบ ๆ ไพล่ ๆ ไขว้ ๆ ไปมา ดูงามนักหนาทั่วทุกแห่งแลชื่อว่านาภีสรรพการบริบูรณ์ แต่กำอันได้พัน[๑] ๑ นั้น เทียรย่อมประดับนิด้วยแก้ว ๗ ประการ ดูเหลื้อมงามดั่งฟ้าแมลบ รุ่งเรืองด้วยรัศมีดั่งรัศมีพระอาทิตย์ เทียรย่อมแก้วอันตีเป็นตาปูดูลายงาม แลมีรัศมีฉวัดเฉวียนไปมาดั่งเทพยดาผู้ชื่อว่าพระวิศณุกรรมนั้น แลกงนั้นเทียรย่อมแก้วประพาพรัตนะ ดูเกลิงเกลี้ยงดุจดั่งแสร้งทำ แลมีรัศมีดั่งพระอาทิตย์เมื่อพึ่งขึ้น แลเต็มงาม บ่มีปมผ่าเบี้ยว บ่มีผิง เมื่อแลดูในหน้ากล้องนั้น รูปล่องตลอดไปมา ดั่งกล้องอันชื่อว่าพังกาอันเทพยดาเป่าในเมืองฟ้านั้น กล้องแก้วประพาพรัตนะนั้นเพ่งเอาลม แลได้ยินเสียงมี่เสียงดีนักหนา เสียงเผ่นเสียงโผน เสียงกลมเสียงกล้า เสียงหื่อ พึงพัง แก้วร้อยหนึ่งอยู่เหนือรอบลำกล้องแก้วฝูงนั้น กล้องแก้วฝูงนั้นรองตีนต้นกลดขาวร้อยหนึ่งนั้นโสด แลกลดนั้นมีหอกดาบแลแห่งร้อยอยู่รอบกลดนั้นโสด เหนือกลดซึ่งกลางนั้นมียอดทองเรืองงามดั่งแสงไฟฟ้า เหนือฉัตรแก้วนั้น มีราชสีห์ทองสองตัวประดับนิด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ แลมีแสงทองงามนักหนา เมื่อจักรแก้วนั้นหันไปเบื้องบนอากาศ แลดูพรายงามดั่งไกรสรสีหะสองตัวนั้นเหาะ แลหว้ายหน้าออกมาแห่งชายกงจักรแก้วนั้นดุจดั่งจะเข้าขบเข้าแหกเอาฝูงข้าศึกนั้นแล

เมื่อแลคนทั้งหลายเห็นดั่งนั้น คนทั้งหลายนั้นว่าดั่งนี้ว่าบุญเจ้านายเราผู้เป็นพระยามหาจักรวรรดิราชมีมากนักหนาแล แม้นว่าราชสีห์อันมีกำลังแลมีชัยชำนะแก่ศัตรูทั้งหลายดั่งนี้ก็ดีสิ ยังอยู่มิได้แลยังมาไหว้มาถวายบังคมแลมาสวาวิภักดิ์แก่พระญาท่านผู้เป็นเจ้านายแห่งเรา อันว่าฝูงคนทั้งหลายต่างคนต่างยกมือขึ้นเพียงหัวแล้วไหว้วันทนาการแล้วว่าดั่งนี้ว่า ชาวเราทั้งหลายเอ๋ย มิใช่แต่ปากราชสีห์ ๒ ตัวนั้นหาบ่มิได้มีหมู่ส้อยมุกดา ๒ อันด้วยเล่า ใหญ่เท่าลำตาล ดูรุ่งเรืองงามดั่งรัศมีพระจันทร์เมื่อวันเพ็งบูรณ์ แลปากราชสีห์นั้นคาบสร้อยมุกดานั้นเลื้อยลงมา แก้วนั้นอันอยู่ในชายมุกดานั้น เหลื้อมดูแดงดุจรัศมีพระอาทิตย์เมื่อแรกขึ้นมานั้นแล ผิเมื่อกงจักรแก้วนั้นลอย

---

(๑) ดู สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๒๘๙–๒๙๑

-อยู่บนอากาศ แลบ่ไหวดุจสัยมุกดานั้นพรายงามดั่งน้ำอันชื่ออากาศคงคาอันไหลลงมานั้น ขณะเมื่อกงจักรแก้วนั้นยังลอยอยู่ไส้ แลฝูงมุกดานั้นพองออกรอบกงจักรแก้วนั้น แลดุมกงจักรแก้ว ๓ อันหันผันไปด้วยกันคาบเดียวนั้น อันว่ากงจักรแก้วนั้นไส้ ใช่อินทร์แลพรหม เทพยดาผู้มีฤทธาอานุภาพ กระทำกงจักรแก้วนั้นหามิได้ แลกงจักรแก้วนั้นหากเป็นแอง แลเกิดมาสำหรับบุญท่านผู้เป็นพระญามหาจักรวรรดิราชเจ้านั้นแล

ผิเมื่อว่ากัลป์อันใดแลบ่มีพระพุทธิเจ้าและพระปัจเจกโพธิเจ้าไส้ จิงมีพระญามหาจักรวรรดิแทนไส้ กัลป์อันมีดั่งนั้น ครั้นไฟไหม้แผ่นดินแล้วด้วยบุญท่านอันจะมาเป็นพระญาจักรพรรดิราชนั้น กงจักรแก้วนั้นหากเป็นก่อน แลจมอยู่ในมหาสมุทรนั้น หากอยู่ถ้าท่านผู้จะมาเป็นจักรวรรดิราชนั้นแล แลเครื่องอันเป็นสำหรับท่านผู้มีบุญนี้คือ สิ่งใดแลจักเสมอด้วยกงจักรแก้วนั้นหาบ่มิได้เลย แลกงจักรแก้วนั้นเกิดมาเพื่อว่าจะให้รู้จักคนผู้มีบุญกว่าคนทั้งหลายไส้ แลจะให้ฝูงคนทั้งหลาย ๔ แผ่นดินรักกันดั่งใจเดียว เพื่อบุญท่านผู้เป็นพระญาจักรวรรดิราชนั้นแล

กงจักรแก้วนั้นมีศักดานุภาพนักหนา ผิแลว่ามีผู้ใดไปไหว้นบคำรพบูชาแก่กงจักรแก้วนั้นด้วยเข้าตอกดอกไม้ไส้ แลกงจักรนั้นเทียรย่อมบำบัดเสียซึ่งความไข้ ความเจ็บประพฤติให้อยู่ดีกินดี สรรพสวัสดิ์วิพัฒนาการด้วยทรัพย์สิ่งสินแลสมบัตินั้นมากนักแล กงจักรแก้วนี้ประเสริฐกว่าแก้วอันชื่อว่าสรรพกามททะนั้นได้แลแสนเท่าไส้ แลกงจักรแก้วนั้นหาใจบ่มิได้ดุจดั่งมีใจ เมื่อแลกงจักรแก้วนั้นเหาะขึ้นมา แลยังมิทันที่จะพ้นท้องพระมหาสมุทรดั่งนั้น แลน้ำพระมหาสมุทรนั้นหลีกแตกออกให้กงจักรแก้วนั้นเหาะขึ้นมาเถิงบนอากาศ แลเห็นดุจดั่งกงจักรแก้วนั้นเป็นเครื่องประดับบนอากาศเหลื้อมพรรณรายพรายงามดั่งพระจันทร์เมื่อเพ็งบูรณ์แล

ในกาลวันนั้นพอเป็นเดือนเพ็ง แลฝูงชนทั้งหลายแต่งแง่แผ่ตนแล้ว แลนั่งอยู่ในสำราญ แลเจรจาเหล้นหัวไปมาด้วยกันสบายพร้อมเพรียงกันทั้งฝูงบ่าวและฝูงสาว เด็กเล็กหญิงชายทั้งหลายย่อมแต่งแง่แผ่ตนแล้วไปเหล้นด้วยกัน บางหมู่ก็เหล้นในกลางป่า บ้างเหล้นในกลางน้ำกลางนาแลหนทางหลวง วันนั้นคนทั้งหลายอยู่ในเมือง พระญาผู้เป็นมหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นอยู่นั้นแล เมื่อกงจักรแก้วนั้นพุ่งขึ้นเทียมพระจันทร์เจ้านั้น พอเมื่อยามค่ำสนธิบาตแล้ว แลเท่าพระจันทร์มา ดุจพระจันทร์ขึ้นมาวันนั้นสองดวง ครั้นมาใกล้ยัง ๑๒ โยชน์จักรนั้นจักมาเถิง เมื่อนั้นคนทั้งหลายได้ยินเสียงแห่งกงจักรแก้วอันผันแลต้องลม เสียงนั้นดังเพราะนักหนา แลเพราะกว่าเสียงพาทย์แลพิณฆ้องกลองแตรสังข์กังสดาลดุริยดนตรีทั้งหลายนั้น จิงคนทั้งหลายนั้นได้ยินเสียงอันเพราะแลถูกเนื้อจำเริญใจนักหนา แลยินหลากยินดีทุกคน แล้วก็ชวนกันว่าฉันนี้ หลากหนอ วันนี้เป็นไฉนอันว่าเราทั้งหลายแต่ก่อนบ่ห่อนเห็นแลมาให้เห็นเป็นอัศจรรย์ฉันนี้ วันนี้เล่า พระจันทร์เจ้าก็ขึ้นมาเป็นสองดวง แลเต็มงามบริบูรณ์เสมอกันทั้งสองอัน แลขึ้นมาเทียมกันดั่งราชหงส์ทองสองตัว

นั้น แลเทียมกันขึ้นมาบนอากาศ เขาจิงร้องเรียกกันให้มาแลดูทั้งหลายแล บางคนไส้ว่าพระจันทร์ออกสองดวง ลางคนร้องว่าสูนี้เป็นบ้าชั่วปู่ชั่วย่า ยังจะห่อนได้ยินว่ามีเดือน ๒ อันบ้างฤๅ อันนี้ ตะวันไส้ มันหากพ้นที่ที่จะร้อนแลมันบ่มิร้อนแล คนจำพวก ๑ ร้องว่ามาดั่งนี้ เหวยชาวเราสูมาดู เขาเหล่านี้เป็นบ้าทุกอันทุกเหล่า ใช่ความที่จะกล่าวแลมากล่าว บัดแปรว่าเดือนขึ้นเป็น ๒ อัน ตระบัดแห่งว่าอันนี้เป็นอันหนึ่ง เป็นตะวันฉันนั้นหนา ใคร่หัว เขาฝูงนี้เป็นบ้าจริงแล ตะวันสิพึ่งตกไปบัดเดี๋ยวนี้ไส้ ดั่งฤๅแลว่าตะวันจะมาออกด้วยเดือนบัดเดี๋ยวทันใดปานนี้ อันนี้มิใช่อันอื่นเลย อันนี้คือว่าปราสาทของเทพยดาแล จิงดูรุ่งเรืองสุกใส เพราะว่าแก้วแหวนเงินทองอันที่ประดับประดาปราสาทนั้นแล คนจำพวกหนึ่งร้องหัว แลว่าเขาฝูงนั้นมาว่าดั่งนี้เล่าไส้ เหวย ๆ สูชาวเจ้าทั้งหลาย อย่าได้โจทย์เถียงกันไปมาเลย อันนี้มิใช่เดือนมิใช่ตะวัน มิใช่ปราสาทแก้วเทพยดาอันสูทั้งหลายว่าเดือนก็ดี ตะวันก็ดี ว่าปราสาทแก้วเทพยดาก็ดี แลบ่ห่อนเคยได้ยินเสียงมี่เสียงก้อง เสียงดังนักหนาดั่งนี้สักคาบ อันนี้ถ้าจะมีไส้คือกงจักรแก้วอันชื่อว่าจักรรัตนะนั้น ได้ยินท่านย่อมกล่าวมาแต่ก่อนดั่งนี้แล

อันว่ากงจักรแก้วนั้นย่อมมาด้วยบุญท่านผู้มีบุญและจะได้เป็นพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นไส้ คนทั้งหลายต่างคนก็ต่างว่าไปว่ามาแก่กันอยู่ดั่งนั้น เขาบ่มิได้เชื่อถ้อยเชือคำของกันและกันแต่สักคนเลย จิงกงจักรแก้วนั้นจากพระจันทร์เจ้ามาแล เข้าใกล้กว่าเก่ายังแต่โยชน์ ๑ จิงจะเถิงเมืองนั้น จิงชนทั้งหลายเห็นแท้แลเห็นงามนัก แลมีใจรักทุก ๆ คน แลเสียงกงจักรนั้นดังมี่ก้องนักหนา ดั่งท่านให้เสียงฦๅชาปรากฏว่า พระญาองค์นั้น ธ จะได้เป็นพระญาบรมมหาจักรพรรดิราชเจ้าแล จิงมาเถิงพระนครที่พระญาผู้มีบุญเสด็จอยู่นั้น เมื่อดั่งนั้น คนทั้งหลายจิงว่าดั่งนี้ อันว่ากงจักรแก้วดวงนี้จะไปสู่พระญาองค์ไดหนอ คนจำพวกหนึ่งนั้น จิงว่าดั่งนี้เล่า อันว่ากงจักรแก้วดวงนี้ไส้ มิได้มาด้วยบุญพระญาองค์อื่นเลย ดีร้ายมาด้วยพระญาท่านผู้เป็นเจ้าเป็นนายนี้แล ท่านนี้ไส้มีบุญนักหนา ท่านจะได้เป็นบรมมหาจักรพรรดิราชแล ท่านคำนึงเถิงกงจักรแก้วอยู่แล จิงกงจักรแก้วดวงนี้มาหาท่านแล จิงกงจักรแก้วนั้นก็มาเถิงเมืองนั้น แล้วร่อนลงที่ประตูเมืองท่านแล้วแล้วกระทำประทักษิณรอบเมืองนั้น ๗ รอบแล้วแลเข้าล่วงอากาศโดยหนทางหลวง แล้วก็เข้ามาสู่พระราชมนเทียรของพระญา แลประทักษิณพระญานั้น ๓ รอบ พระราชมนเทียรพระญานั้น ๗ รอบ แลก็เข้ามาสู่พระญานั้นดุจดั่งมีใจ แลจะมานบมานอบแก่พระญานั้น แล้วแลเข้ามาสู่แทบตีนนอนนั้น ที่นี้แลที่แห่งใดก็ดีไส้ กงจักรแก้วนั้นก็อยู่ในสถานที่นั้น จิงฝูงคนทั้งหลาย เขาก็เอาเข้าตอกแลดอกไม้บุปผชาติเทียนแลธูปวาสะชวาลา แลกระแจะจวงจันทน์น้ำมันหอม มาไว้มานบคำรพวันทนาการบูชาแก่กงจักรแก้วนั้น แลเมื่อกงจักรแก้ว แลสถิตตั้งอยู่ในที่อันบังควรแล้วไส้ แลยังรัศมีกงจักรแก้วนั้นก็รุ่งเรืองรอบคอบทั่วทั้ง พระราชมนเทียรนั้นทุกแห่งดั่งยอดเขายุคันธรเมื่อเพ็งบูรณ์ แลเมื่อพระจันทร์เสด็จขึ้นมาเหนือจอมเขานั้นแลรุ่งเรืองนักหนาแล เมื่อนั้นพระญานั้นจิง

เสด็จออกมาจากปราสาท เพื่อว่าจักมาชมกงจักรแก้วนั้น จึงอำมาตย์ก็ทูลแด่พระญาว่า ขออังเชิญพระองค์เจ้าชมกงจักรแก้ว อันมีรัศมีอันรุ่งเรืองงาม งามทั่วทั้งพระราชมนเทียรพระองค์เจ้านี้ พระญาองค์นั้นจึงเสด็จมานั่งในแท่นทอง อันประดับด้วยแก้วนั้นอันมีอยู่แทบบัญชรนั้น พระมหากษัตริย์เจ้านั้นก็ชมกงจักรแก้วอันรุ่งเรืองด้วยแก้ว ๗ ประการนั้นงามนักหนา หาที่จะอุปมาบ่มิได้ดั่งนั้น พระญาองค์นั้นจึงมีพระโองการประภาสด้วยอำมาตย์ราชมนตรีทั้งหลายว่าฉันนี้

ดั่งได้ยินมา พระอาจารย์ทั้งหลายกล่าวมาแต่ก่อนว่าพระญาองค์ใดแลมีบุญไส้ แลจะได้เป็นมหาจักรพรรดิราชแลปราบทั่วทั้งจักรวาฬไส้ แลกงจักรแก้วอันชื่อว่าจักรรัตนะนั้นย่อมมาสู่ด้วยบุญสมภารพระญาองค์นั้น แลว่าคราทีนี้เยียวว่าเราไส้ได้กระทำบุญแต่ก่อน แลบุญนั้นจะมาเถิงแก่เราจริง จึงกงจักรแก้วอั้นมาหาเราบัดนี้ รู้ว่าวันนั้นพอเป็นวันเพ็งอุโบสถศีล แลพระญาองค์นั้นจะให้ทาน แล้วแลรักษาศีล ๘ อัน แล้วเมตตาภาวนาอยู่ แลรำพึงเถิงทานแลศีลภาวนาแล จึงกงจักรแก้วนั้นมาหาเราในเมื่อกลางคืนนี้แล พระญาองค์นั้นจึงเอาผ้าอันขาวอันเนื้อละเอียดนั้นมาพาดเหนือพระอังสาทั้งสองส้องกราบไหว้ด้วยผ้าเล็กหลกผ้าสาลี มีลางพวกห่มผ้าชมพูผ้าหนังผ้าเกราะ เทียรย่อมถือเครื่องข้าหน้าไม้กับธนูหอก ดาบ แหลน หลาว หมวกในหัวเขา หมวกสวมใส่เครื่องเงินคำ ถม ยอกลิ้งกลดชุมสายหลายคันกั้นไปชมหมู่ไม้ในกลางป่าดง มีพวกถือธงเล็กแลธงใหญ่ธงราม ธงแดง ธงขาวดูงามด้วยพิสดารแลระเมา เป็นแองชัพพนิกาอันดี มีอันขาวอันดำอันแดง มีอันเหลืองเรืองทุกแห่งทุกพาย พรายงามดั่งแสงตะวันเรืองทั่วแผ่นดิน เป็นได้แก่สิ้นแผ่นดิน จึงเสด็จไปลวงอากาศกลางหาวด้วยพระญาจักรพรรดิราช เมื่อนั้นเสนาบดีผู้ใหญ่ จึงบังคับเจ้าเมืองทั้งหลายให้เอากลองอันงามอันท่านเอาทองเป็นสาย แลมีแสงเป็นอันแดงงามดั่งแสงไฟนั้น ไปตีป่าวแก่ฝูงราษฎรทั้งหลาย ด้วยถ้อยคำว่าดั่งนี้ ท่านผู้เป็นพระญาผู้เจ้านายของเรานี้ ธ ได้เป็นมหาบรมจักรพัตราธิราช แลบัดนี้ปราบทวีปได้ทั้ง ๔ ทวีปนี้แล้ว ผู้ใดจะใคร่ไหว้ใคร่ชมบุญเจ้านายไส้ เร่งให้ชักชวนกันมาไหว้มาชมเจ้านายเทิด บัดนี้เจ้านายเราเสด็จไปปราบทวีปทั้ง ๔ แลจงท่านทั้งหลายเร่งแต่งแง่ตน แลพากันไปโดยเสด็จเจ้านายเรา แลพลางชมสมภารเจ้านายเราด้วยเทิด เมื่อนั้น คนทั้งหลายได้ยินเสียงกงจักรแก้วนั้น เพราะดังไปก่อนหน้าพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นโดยอากาศเวหา จึงคนทั้งหลายต่าง ๆ ก็ละการงานอันตนทำค้างอยู่นั้น ก็ละไว้แล้วจึงชักชวนกันแต่งแง่แผ่ตน ทากระแจะแลจันทน์น้ำมันหอม แลมีมือถือเข้าตอกดอกไม้ไปบูชากงจักรแก้วนั้นแล

เมื่อนั้น คนทั้งหลายยินลากยินดีแล้วก็ไปโดยเสด็จทุกคนแล ครั้นว่าเขานึกในใจเขาว่าไปโดยเสด็จท่านไส้ คนทั้งหลายนั้นหากเปรี่ยวไปโดยอากาศด้วยบุญอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้นแล ฝูงพราหมณาจารย์ก็ดี แลลูกเจ้าลูกไททั่วบ้านทั่วเมือง แลลูกขุนมนตรี หัวหมื่นหัวพันแลไพร่กฎุมพี เศรษฐีพญารีพ่อค้า พ่อครัว ศูทร แพทย์ ทั้งหลาย ฝูงนี้เทียรย่อมมีกายอันงามบริสุทธิ์ทุกคน

หามุลทินบ่มิได้เลยสักคน แม้ว่าแต่ก่อนโพ้นไส้ ตัวเขานั้นกอร์ปด้วยมุลทินด้วยการณใด ๆ ก็ดี แลด้วยเดชบุญอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้น แลอาจสามารถมาบันเทาเสียซึ่งสรรพมุลทินอันมีในกายแห่งมนุษย์ปุถุชนทั้งหลายนั้นเสียสิ้นทุกประการแล แลจะกล่าวให้รู้ ๆ ว่ากำลังรี้พลโยธาแห่งมหาบรมจักรพัตราธิราชเจ้านั้นเท่าใดนัก ผิจะใคร่รู้ไส้ว่ายังมีที่ทำเนแห่งหนึ่งโดยกว้าง ๑๒ โยชน์ แลโดยปริมณฑลรอบนั้นได้ ๓๖ โยชน์ แล้วจิงให้รี้พลทั้งหลายนั้นนั่งอยู่ในที่แห่งนั้น จิงกงจักรแก้วก็พออยู่ไส้ พระองค์สมเด็จพระมหาจักรพัตราธิราชเจ้านั้นก็ดี แลรี้พลทั้งหลายนั้นก็ดี ก็ย่อมไปโดยอากาศดุจดั่งวิชาธรอันมีฤทธิ์ด้วยศาสตราคมสมถนำอันพิเศษ แลไปบนอากาศนั้นทุกเมื่อ พระญาก็ดี รี้พลก็ดีไปบนอากาศดั่งนั้นเพื่อเพราะอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้นแล องค์พระญามหาจักรพรรดิราชนั้นรุ่งเรืองงามดั่งเดือนเพ็งบูรณ์ แลมีลูกเจ้าเหง้าขุนทั้งหลายที่ไปโดยเสด็จท่านนั้น ก็รุ่งเรืองงามดั่งดารากรทั้งหลายอันห้อมล้อมเป็นบริวารพระจันทร์เจ้านั้นแล

อันว่าชนทั้งหลายนั้นยินดีตรีสนุกน์สุขสารสำราญบานใจ แลชมชื่นหื่นเริงตาเกิงบรรจง มีองค์แต่งแง่แผ่ตนชมเหล้นชมหัว แล้วแลร้องก้องร้องขับ เสียงพาทย์ เสียงพิณ แตรสังข์ทั้งเสียงกลองใหญ่แลกลองราม กลองเล็ก แลฉิ่งแฉ่ง บัณเฑาะว์ เสนาะวังเวง ลางคนตีกลอง ตีพาทย์ฆ้อง ตีกรับสรรพทุกสิ่ง ลางจำพวกดีดพิณ แลสีซอพุงดอแลกันฉิ่งริงรำ จับระบำเต้นเหล้น สรรพนักคุนทั้งหลาย สรรพดุริยดนตรีอยู่ครื้นเครง อลวลละเวงดั่งแผ่นดินจะทล่ม แลฝูงคนทั้งหลายอันเป็นบริวารซึ่งไปด้วยเสด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้าในกลางอัมพราอากาศวันนั้น งามนักหนาดั่งเทพดาทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารแห่งสมเด็จอัมรินทราธิราชเจ้านั้นแล

เมื่อ ธ เสด็จไปในอากาศนั้น แลกงจักรแก้วนั้นไปก่อน พระองค์ไส้ไปถัด แลฝูงรี้พลทั้งหลายก็ดี แลพฤกษาชาติทั้งหลายอันใหญ่แลน้อยแลมีลูกแลดอกอันกระการนั้น ก็พร่ำไปโดยเสด็จทั้งสองตราบข้างหนทางแล อันว่าฝูงคนทั้งหลายหมู่ใดแล มีใจจะใคร่กินผลไม้สิ่งใดก็ได้โดยใจผู้นั้น แลคนผู้ใดจะใคร่ได้ดอกไม้สิ่งใดมาทัดทรงไส้ ก็ได้สิ่งนั้นโดยใจแล คนผู้ใดจะใคร่อยู่ร่มก็เข้าในร่มไม้นั้นโดยใจ อันว่าฝูงคนทั้งหลายอันอยู่ต่ำไส้ ก็แลดูรี้พลของท่านอันไปวันนั้น แลมีใจว่าจะใคร่รู้ จักลูกเจ้าลูกไทก็ดี ขุนนางก็ดี หัวหมื่นหัวพันทมุนทนายทั้งหลาย คือผู้ใดชื่อใด ๆ ดั่งนั้นไส้ด้วยเดชอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้นดัง แลดั่งรู้เจรจา แลไปบอกชื่อคนทั้งหลายนั้นแก่บุคคลอันที่จะใคร่รู้จักชื่อเขานั้น ๆ เขาก็หากรู้จักชื่อลูกเจ้า ลูกไทอีกด้วย คนทั้งหลายนั้นเอง เพราะด้วยเสียงแห่งกงจักรแก้วนั้นหากพรรณนาให้เขารู้ได้ยิน เขาจิงรู้จักชื่อทั้งหลายแล

จะกล่าวเถิงฝูงคนทั้งหลายไส้ ผิแลว่าผู้ใดแลจะใคร่ไปด้วยเสด็จพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น แม้นว่ายืนก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี หากปลิวขึ้นไปโดยอากาศเอง แลมิพักย่างพักเดินเลย ทั้งเสื่อสาดอาสนะที่นั่งที่นอนที่อยู่ที่กิน แลจะใคร่เอาไปด้วยไส้ สิ่งนั้นก็ไปด้วยแล ถ้าว่าผู้ใดจะใคร่ยืน

ไป ผู้นั้นก็ยืนไปแล ผู้ใดจะใคร่นั่งไป ผู้นั้นก็นั่งไปแล ผู้ใดจะใคร่นอนไป ก็นอนไปแล ผู้ใดจะใคร่ทำการงานไป ทำการงานไป ถ้าแลผู้ใดทำการงานค้างอยู่ไส้ ครั้นนึกว่ามิเอาไป การงานทั้งปวงนั้นก็มิได้ไปด้วยแล ผู้ใดจะใคร่ไปโดอากาศด้วยท่าน แลใคร่ทำการงานไปด้วยเล่า เขาผู้นั้นกระทำการงานไปพลาง แลบ่มิได้ป่วยการของเขาเลย

ตะวันออกกลางเขาพระสุเมรุราช แลเขาสัตตบริภัณฑ์ฝ่ายป้าน[๑] ซ้ายข้ามสมุทรอันมีฝ่ายทิศตะวันออกนั้น จิงไปเถิงแผ่นดินอันมีฝ่ายตะวันออกอันชื่อว่าปุพพวิเทหะนั้นแล กว้างได้ ๗๐๐๐ โยชน์[๒] ครั้นไปเถิงแห่งหนึ่งที่นั้นราบเพียงดีสนุก มีน้ำสุกใสงามบ่มิหา ท่าก็บ่มิได้ลึก ที่นั้นดั่งแสร้งแต่งแสร้งถากด้วยพร้าด้วยขวาน ได้ ๑๒ โยชน์ โดยมณฑลรอบได้ ๓๖ โยชน์ แลที่นั้นที่ทัพหลวงพระญามหาจักรดิราชแต่โบราณ เมื่อ ธ เสด็จไปพิพาสเหล้นนั้นแล จิงกงจักรแก้วนั้นก็หยุดอยู่ในอากาศดุจดั่งมีเพลาลักขัดไว้ แลบ่มิได้ติงได้ไหว แลมิได้ผูผัดไปเลย ครั้นว่ากงจักรแก้วแลหยุดอยู่ดั่งนั้น องค์พระญามหาจักรพรรดิราชแลรี้พลทั้งหลายจิงลงมาจากอากาศแลมายังพื้นดินดูรุ่งเรืองงามดั่งดาว ผิบ่มีดั่งนั้น ดั่งฟ้าแมลบ ผิบ่มีดั่งนั้น ดั่งแสงแห่งอินท์ธนู แลลงมาอยู่ที่สนุกนี้ทุกคน ผู้ใดจะใคร่อาบน้ำก็ได้อาบโดยใจ ผู้ใดจะใคร่กินข้าแลน้ำก็ได้กินโดยใจ ปรารถนาสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้นทุกคน เมื่อพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าเสด็จไปอยู่ดั่งนั้น แลท้าวพระญาทั้งหลายแต่บรรดามีอยู่ในแผ่นดินบุรพพิเทหะนั้น ครั้นเขารู้ว่าพระยามหาจักรพรรดิราชเสด็จไปเถิงแผ่นดินที่เขาอยู่นั้น แลพระยาใหญ่ก็ดี น้อยก็ดี แลพระญาองค์ใดองค์หนึ่งก็ดี แลจะอาจสามารถแลจะแต่งเครื่องสรรพยุทธ แลจะมารบพุ่งด้วยพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น มิอาจสามารถเพื่อจะทำได้เลย เทียรย่อมมีใจรักใจใคร่ชักชวนกันมานบมาไหว้มาเฝ้ามาแหนองค์สมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าอยู่แล สรรพปิศาจแลผีสางก็ดี สรรพสิงสัตว์อันใดอันหนึ่ง อันรู้ข้ามนุษย์ให้ตายนั้นก็ดี แลมีใจนึกร้ายต่อสมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น แต่น้อยหนึ่งก็หามิได้เลย เพราะเหตุว่ากลัวบุญแลอำนาจแห่งสมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล

เมื่อกงจักรแก้วแรกมาแต่มหาสมุทรไส้ ชื่อว่าจักรรัตนะแล แลเมื่อพระญามหาจักรพรรดิราช ธ ไปปราบทั้ง ๔ แผ่นดินได้แล้วไส้ แลกงจักรแก้วนั้นจิงได้ชื่อว่าอรินทมะ[๓] แลเป็น ๒ ชื่อดั่งนี้แล

อันว่าท้าวพระญาทั้งหลายอันอยู่ในแผ่นดินบุรพพิเทหะนั้น ต่างองค์ต่างแต่งเครื่องบรรณาการทั้งหลาย มีอาทิคือเทียนแลธูป วาสสุคนธชาติอันดีอันตระการอุดมแลประณีต แล้วก็ชวนกัน

---

(๑) สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๒๙๔

(๒) บาลีว่า ประมาณ ๘๐๐๐ โยชน์

(๓) สุมังคลวิลาสินี หน้า ๒๙๕.

มาไหว้นบคำรพยำแยงแด่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้านั้น แล้วก็มาเฝ้ามาถวายบังคม แล้วก็ถวายตัวเป็นข้าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นทุกคนแล เมื่อท้าวพระยาทั้งหลายมาเฝ้ามาคัลพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าอยู่ดั่งนั้น ดูรุ่งเรืองงามด้วยกุตการลถิ[๑] แลเครื่องประดับสรรพาภรณ์อันประดับตน แลท้าวพระญาทั้งหลายนั้น เทียรย่อมประดับตนแล้วด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ แลดูรุ่งเรืองงามนักหนา ดั่งฟองน้ำแต่คนทีทองมาล้างตีนพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล อันว่าท้าวพระญาทั้งหลายครั้นว่าถวายบังคมแล้ว ก็กราบถวายตัวแด่ท่านว่าดั่งนี้ บพิตรท่าน แต่นี้ไปเมือหน้า ตูทั้งหลายถวายตัวเป็นข้าท่านแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ท่านผู้เป็นเจ้าจะปรารถนาสิ่งใด ตูข้าทั้งหลายจะหามาถวายแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ท่านผู้เป็นเจ้าจะใช้ตูข้าทั้งหลายให้ทำการงานสิ่งใดแล ตูข้าท่านทั้งหลายจะทำการงานสิ่งนั้นถวายแด่ท่านผู้เป็นเจ้า อันว่าบ้านแลเมืองแห่งตูทั้งหลายหมู่นี้แล ขอถวายเป็นอำเภอแก่ท่านผู้เป็นเจ้าแลอังเชิญท่านผู้เป็นเจ้าได้โปรดเกล้ากระหม่อมผู้ข้าทั้งหลายนี้เทิด แลท้าวพระญาทั้งหลายถวายบังคมประณมนอบนบคำรพ ยำแยงแด่พระญามหาจักรพรรดิราชแล้วกล่าวดั่งนั้น ส่วนอันว่าพระญามหาจักรพรรดิราชบพิตรท่านนั้นแลพระองค์จะได้กล่าวถ้อยคำตอบท้าวพระญาทั้งหลายฝูงนั้น ว่าเราจะเอาทรัพย์สิ่งสินส่วยสาอากรแก่ท้าวพระญาองค์ใดองค์หนึ่งนั้นหามิได้เลย เพราะเหตุท่านนั้นมีสมบัติเหมือนทิพย์อยู่แล้ว ด้วยเดชอำนาจแห่งกงจักร์แก้วนั้น

อันหนึ่งเล่า ท่านบ่มิถอดถ้อยร้อยความการงานท้าวพระญาทั้งหลายให้เขาพลัดที่นาคลาที่อยู่ ให้เขาน้อยเนื้อน้อยใจดั่งนั้นก็หามิได้เลย พระองค์เจ้าไส้ เทียรย่อมอนุเคราะห์เขาให้เขาชื่นเนื้อชื่นใจเขา ให้เขาได้ความสุขเกษมเปรมปรีดิ์ยินดีมิให้เป็นอันตรายแก่เขาเลย สมเด็จมหาจักรพรรดิราชนั้น ธ รู้บุญรู้ธรรม ธรู้สั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ในธรรมเพียงดั่งพระพุทธิเจ้าเกิดมา แลสั่งสอนโลกทั้งหลายให้อยู่ในธรรมไส้ ครั้งนั้นพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระญาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม ธ จิงกล่าวดั่งนี้ว่า ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ ประการอย่าให้ขาด จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนทมุนทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รัก อย่าได้มักที่ชัง แลรักเขาจงเสมอกันแล คนทั้งหลายนี้ยากที่จะเกิดมาเป็นคน ครั้นว่าเกิดมาได้เป็นท้าวเป็นพระญาดั่งชาวเจ้าทั้งหลายนี้ ย่อมมีบุญสมภารมากแล้ว จิงชาวเจ้าทั้งหลายรู้บุญรู้ธรรม รู้กลัวรู้ละอายแก่บาปนั้นจงนักเทิด จะบังคับถ้อยความสิ่งอันใดก็ดี ด้วยใจอันซื่ออันชอบด้วยทางธรรม อย่าให้พ้นวันพ้นคืน ถ้าแลทำดั่งนี้ไส้ เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายก็สรรเสริญคุณแห่งท่านแล อันว่าชาวเจ้าทั้งหลายเกิดมาแลได้เป็นท้าวเป็นพระญาดังนี้ไส้ สูชาวเจ้าหากอยู่แลหากเกิดมาเมื่อไร แลสูชาวเจ้าทั้งหลาย เทียรย่อมได้ทำบุญแลธรรมแลทำกุศลมาแต่ก่อนโพ้น จิงได้เกิดมา

---

(๑) เครื่องกกุธภัณฑ์ (?)

เป็นท้าวเป็นพระญาดั่งนี้ไส้ แลสูชาวเจ้าทั้งหลายได้รู้จักคุณแก้ว ๓ ประการ คือ พระพุทธิ-เจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ได้ไหว้นบคำรพแต่ก่อน แลพระธรรมอันบุราณาจารย์มีต้นว่าพระพุทธิเจ้าเทศนาไว้ แลมีนักปราชญ์ผู้รู้เทศนาให้ท่านทั้งหลายฟังว่าอันใดชอบธรรม ควรชาวเจ้าจำแลทำตามอันนั้น อันใดว่ามิชอบธรรม ควรชาวเจ้าเว้นเสียทั้งหลายเว้นเสีย

แลเราจะกล่าวเถิงบาป ๕ ประการอันควรเว้นเสียนั้น ให้ชาวเจ้าทั้งหลายฟังบัดนี้ บาปอันหนึ่งไส้ คือว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอันมีชีวิตจิตวิญญาณ รู้ไหวรู้ติง ประดาว่ามดตัวหนึ่งก็ดี ปลวกตัวหนึ่งก็ดี มิควรข้าให้ตายเลย มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใด ๆ ก็ดี บ่มิควรข้าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล เพราะว่าปลงชีวิตสัตว์อันรู้ติงนั้นเป็นบาปร้ายนักหนา ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกทนทุกข์เวทนาเดือดร้อนอยู่หึงนานนัก เมื่อพ้นจากนรกแล้วขึ้นมาเกิดเป็นคน ย่อมได้เป็นคนทนทุกข์โศกเดือดร้อน ท่านย่อมได้ทำร้ายแก่ตนลำบากนัก แลหาความสุขเย็นใจบ่มิได้ ได้ร้อยชาติพันชาติ แลย่อมได้พลัดพรากจากญาติกาที่รักทั้งหลายแล ผิแลว่าตนมิกลัวบาปนั้น แลยังทำบาปอีกเล่าก็เร่งสืบบาปนั้นไปอีกบ่มิรู้สิ้นสุดเลย

อันหนึ่งคือว่าทรัพย์สิ่งสินท่าน อันเจ้าของเขามิได้ให้แก่ตน ชาวเจ้าอย่าควรเอา อันหนึ่ง ตนมิได้เอา แลใช้ให้ผู้อื่นเอาก็ดี มิควรใช้ให้ผู้อื่นเอาเลย ได้โลภแลผู้ใดเอาสินท่านอันท่านมิได้ให้แก่ตนดั่งนั้น ครั้นว่าไปเกิดในนรกแล้วทนทุกขเวทนาหึงนานนัก ครั้นว่าพ้นจากนรกนั้นขึ้นมาเป็นคนโหดปรีชนักหนา ยากเผ็ดเร็ดไร้เข็ญใจนักหนา แลมิอาจพรรณนาเถิงความยากไร้นั้นถ้วนถี่ได้เลย แม้นมาตรว่าจะมีทรัพย์อันใด ๆ แลเป็นสินของตนเล็กน้อยก็ดีย่อมมีผู้มาชิงช่วงฉกลักเอา แม้นได้ใส่พกไว้ก็ตกเสีย บ่มิ ไฟไหม้เสีย บ่มิ ก็น้ำพัดพาเอาไป แต่เป็นคนเข็ญใจอยู่ดั่งนี้ได้เถิงพันกำเนิด จิงสิ้นบาปนั้นแล ผิคนแลมิรู้จักบาปกรรมวิบากดั่งนั้น แลตนยังกระทำบาปไปเบื้องหน้าอีกเล่าไส้ ก็เร่งสืบบาปนั้นไปอีกเล่า บ่มิรู้สิ้นบ่มิรู้สุดบาปนั้นเลย

อันหนึ่ง อันว่าบาปปรทารกรรมแล คือว่าทำชู้ด้วยเมียท่านนั้น ชาวเจ้าทั้งหลายอย่าควรกระทำเลย มาตรน้อยหนึ่งก็ดี อย่าได้กระทำเลย ผิแลผู้ใดแลกระทำปรทารกรรมไส้ จะไปตกนรกสิมพลีวัน ไม้งิ้วนั้นเป็นเหล็กแลหนามนั้นยาวย่อมเหล็กแหลมคมนัก แลมีเปลวไฟลุกอยู่บ่มิรู้เหือดแล มีฝูงยมพะบาลถือหอกทิ่มแทงขับให้ขึ้นให้ลง ทนทุกขเวทนาอยู่หึงนานนัก ครั้นว่าพ้นจากนรกขึ้นมาเป็นสระสเปเทิน[๑] เป็นกระเทยได้พันชาติ ผิเกิดมาเป็นผู้ชายก็ดีไส้ เขาย่อมได้สืบหลายกำเนิดนักแล

อันหนึ่ง อันว่าความมุสาวาท คือว่าหาคำบ่มิได้แลกล่าวนั้น สูชาวเจ้าทั้งหลายอย่าควรกล่าว ถ้าแลว่าผู้ใดกล่าวคำมุสาวาทไส้ ผู้นั้นแลจะตกนรก แลมีฝูงยมพะบาลทั้งหลายหาก

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า สระสเจเทิน (สปัตตเวร ?)

กระทำให้ทนทุกขเวทนาหึงนานนักหนา ครั้นพ้นจากนรกขึ้นมาเป็นคนไส้ ย่อมเหม็นกลิ่นลามกอาจมทั้งหลายนักหนา แลมีรูปกายอันให้หืนนักหนา ผิผิดท่าน แลท่านจะกระทำร้ายหนีท่านบ่ห่อนจะรอด ท่านได้กระทำร้ายทุกชาติ ซึ่งว่าผ้าอันจะนุ่งจะห่มนั้นก็เหม็นสาบเหม็นสางพึงเกลียดนักหนา ได้พันชาติจิงสิ้นบาปนั้น ผิแลมิรู้จักกรรมวิบากของตนดั่งนั้น แลยังกล่าวมุสาวาทไปภายหน้าอีกเล่าไส้ แลบาปนั้นหาที่สุดที่แล้วบ่มิได้เลย

อันหนึ่ง อันว่าเหล้านั้นแล สูชาวเจ้าทั้งหลายอย่าพึงดบหากันกินเลย ถ้าแลว่าผู้ใดดบหากันกินเหล้าไส้ บาปนั้นจะให้ตกนรก แลมียมพะบาลทั้งหลายทำร้ายแก่ตน ๆ ทนทุกขเวทนาหึงนานนักหนาแล เมื่อพ้นจากนรกขึ้นมาได้เป็นผีเสื้อ ๕๐๐ ชาติ แลเป็นสุนัขบ้า ๕๐๐ ชาติ แม้นเกิดมาเป็นคนไส้ ก็เป็นบ้า อันหนึ่งแลมีรูปกายนั้นบ่มิงามเป็นคนอัปลักษณ์ใจพาล แลมิรู้จักความผิดแลชอบ แลเป็นคนโหดหินนักหนา ผิว่ามิรู้จักบาปตนนั้น แลยังกระทำบาปนั้นสืบไปเล่า แลบาปนั้นก็เร่งมากไปเล่า แลยากที่จะพ้นจากบาปทั้งหลาย

แลกรรมอันใดอันมิควรกระทำแล ชาวเจ้าทั้งหลายอย่าได้กระทำสืบไปอีกเลย อันว่าถ้อยคำที่เรากล่าวมานี้ ชื่อเบญจศีลแล ควรแก่ชาวเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ท้าวเป็นพระญาเร่งจำไว้ให้หมั้น แลสั่งสอนท้าวพระญาลูกเจ้าเหง้าขุนทมุนทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันมีในอาณาราชเพราะตนให้รู้แล ให้อยู่ในความชอบดั่งนั้นให้จำเริญ สวัสดีทุก ๆ ชาติแล

ดูกร ชาวเจ้าท้าวพระญาทั้งหลาย ประการหนึ่ง ด้วยไพร่ฟ้าข้าไทราษฎรทั้งหลายทำไร่ไถนากินในแผ่นดินเรานี้ เมื่อใดเข้านั้นเป็นรวงไส้ ให้ผู้ดีเข็ญใจซื่อนั้น ไปดูปันค่าโดยอุดมเทียบนั้นแล กระทำเข้าเปลือกนั้นเป็น ๑๐ ส่วน แลเอาเป็นหลวงนั้นแต่ส่วนหนึ่ง แล ๙ ส่วนนั้นให้แก่เขาแล ผิแลเห็นว่าเขามิได้เข้านั้นไส้ มิควรเอาแก่เขาเลย อันหนึ่ง ควรให้เข้าสักส่วนแก่ไพร่แลทแกล้วทหารทั้งหลายเดือนแลหกคาบจิงพอเขากิน อย่าให้เขาอดเขาอยาก ผิว่าจะใช้เขากระทำการอันใด ๆ ไส้ ให้ใช้เขาแต่พอบังควร แลอย่าใช้เขานักหนาให้ล้ำเหลือใจ ผิผู้ใดเถ้าแก่ไส้ ผู้นั้นบ่มิควรใช้เขาเลย ปล่อยเขาไปตามใจเขาแล อันหนึ่ง ด้วยเอาสินส่วยแก่ราษฎรทั้งหลายไส้ให้เอาโดยโบราณท้าวพระญาทั้งหลายแต่ก่อน อันนั้นแลผู้เถ้าผู้แก่ทั้งหลายสรรเสริญว่าชอบธรรมนั้น บ่มิควรเอายิ่งเอาเหลือไปเลย ผิว่าเราเอาของเขาให้ยิ่งให้เหลือไปไส้ แลท้าวพระญาผู้ใดแลจะมาเสวยราชย์ภายหน้าเรานั้น จักได้เอาเป็นอย่างแลทำเนียมสืบ ๆ กันไป แลจะได้บาปแก่เรานี้นักหนา เพราะว่าเราทำความอันมิชอบธรรมฝูงนี้ไว้กับแผ่นดินแล

อันหนึ่งไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันอยู่แว่นแคว้นแดนดินเมืองเรา ผิแลว่าเขาจะไปค้าขายกินก็ดี แลว่าเขาหาทุนบ่มิได้ แลเขามาหา ขอเราผู้เป็นเจ้านายแลขอกู้เงินทองไปเป็นทุนค้าขายกินดั่งนั้น เราผู้เป็นท้าวพระญานี้ควรปลงเงินทองในท้องพระคลังนั้นให้แก่เขา แลว่าเขาเอาไปมากน้อยเท่า

ใดก็ดี ให้ตราเป็นบาญชีไว้แต่ต้น ๆ ปีไส้ เราผู้เป็นไทบ่มิควรเอาเป็นดอกเป็นปลายแก่เขาเลย ควรให้เรียกเอาแต่เท่าทุนเก่านั้นแลคืน แลภาษีแลดอกนั้นอย่าได้เอาของเขาเลย

อันหนึ่ง ผู้เป็นท้าวเป็นพระญาควรให้ทรัพย์สิ่งสินแก่ลูกแก่เมียชาวแม่ชาวเจ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย เพื่อเป็นสะเบียงเบี้ยเลี้ยงเขากินอยู่เป็นกำลัง เป็นเครื่องแต่งแง่แผ่ตนนั้น ควรให้แก่เขา เขาจิงเต็มใจเขา แลเราผู้เป็นท้าวพระญา อย่าควรคิดเสียดายทรัพย์นั้นเลย

อันหนึ่งเมื่อเรานั่งอยู่ไส้ เมื่อแลลูกขุนทั้งปวงเข้าเฝ้านั้น ผู้เป็นท้าวพระญานี้แม้นจะพิภาษเจรจาสิ่งใดก็ดี อย่าเจรจามาก แม้นจะยิ้มแย้มด้วยสิ่งใด อย่ายิ้มแย้มมาก แต่พอประมาณเทิดเร่งให้รำพึงเถิงความชอบ อย่าได้ประมาทลืมตนเลย แม้นจะบังคับถ้อยความของไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายไส้ อย่าว่าโพ้น ๆ ว่าพี้ ๆ ด่าตีกัน บังคับถ้อยความให้ถูกถ้วนโดยธรรม พิจารณารูปความนั้นแต่ต้นจนปลายให้ตลอดรอดแล้ว จิงบังคับด้วยใจอันซื่ออันตรงนั้นแล

อันหนึ่ง ให้เลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์แลนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรม สมณพราหมณ์แลนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรมมานั้นให้นั่งอยู่ที่สูงแล้ว แล้วจิงถามเถิงธรรมอันประเสริฐนั้นแล

อันหนึ่ง ข้าคนไพร่ฟ้าข้าคน คือว่าผู้ใด ๆ ก็ดี แลกระทำความชอบให้ได้เป็นประโยชน์แก่ท้าวพระญา ด้วยความอันชอบของเขานั้นไส้ ด้วยให้รังวัลแก่ผู้นั้นตามมากแลน้อย หนักแลเบา โดยอำเภอคุณแลอำเภอประโยชน์ของเขานั้นแล ผิแลว่าท้าวพระญาองค์ใด แลเสวยราชสมบัติแล้ว แลทำความชอบธรรมไส้ ไพร่ฟ้าข้าไท ทั้งหลายก็อยู่เย็นเป็นสุข ได้หลักขาดดีในศรีสมบัติ เพราะด้วยบุญสมภารของท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอม แลเข้าน้ำซ้ำปลาอาหารแก้วแหวนแสนสัดเนาว-รัตนเงินทอง ผ้าผ่อนแพรพรรณนั้นก็บริบูรณ์ อีกฝูงเทวฟ้าฝนนั้นก็ตกชอบระดูกาล บ่มีน้อยบ่มีมาก ทั้งเข้าในนาทั้งปลาในน้ำก็บ่ห่อนรู้ร่วงโรยเสียไปด้วยฝนแล้งเลย

อันหนึ่ง วันคืนและปีเดือนทั้งหลายบ่ห่อนรู้หลากเลย อันหนึ่งฝูงเทพดารักษาทั้งหลายอันอยู่รักษาเป็นเสื้อบ้านทรงเมือง ท่านก็รักษาดุจเกรงท้าวพระญาผู้ได้กระทำความอันชอบด้วยคลอง-ธรรมนั้นแล แลท้าวพระญาองค์ใดกระทำความอันบ่มิชอบคลองธรรมนั้น เทวาฟ้าฝนนั้นก็พิปริต แม้นทำไร่ไถนาก็บันดาลให้เสียหายตายด้วยแล้งแลฝนแล

อันหนึ่ง ผลไม้ทั้งหลายแลพืชอันเกิดเหนือแผ่นดินอันมีโอชารสอันดีอร่อยนั้นกลับหายเสียไป เมื่อโอชารสนั้นจมลงไปใต้แผ่นดินสิ้น ทั้งต้นแลลำอันปลูกนั้น มันบ่มิงามเลย ทั้งแดดแลลม ทั้งฝนแลเดือนดาว ก็บ่มิชอบอุตุกาลดั่งเก่าเลย เพราะว่าท้าวพระญากระทำบ่มิชอบธรรมนั้น แลเทพยดาทั้งหลาย เขาเกลียดเขาชังพระญาอาธรรมนั้นนัก เขาบ่มิใคร่แลดูหน้าคนนั้นแม้นว่าเขาแลดูก็ดี บ่ห่อนแลดูซึ่งหน้าย่อมแลดูแต่หางตาเขาไส้ ดูกรชาวเจ้าทั้งหลาย ตราบใดชาวเจ้าทั้งหลายแลมีอายุสม์อยู่ไส้ จงชาวเจ้าจำคำที่กูสั่งสอนนี้ไว้จงหมั้น แลเร่งทำตามความชอบธรรมนี้ไว้

เทิด ในกำเนิดนี้ก็ดี กำเนิดหน้าโพ้นก็ดี เทียรย่อมจะจำเริญสรรพสวัสดีทุกประการแล เมื่อสิ้นชนมายุพิธีไส้ ไปเกิดกำเนิดหน้า ย่อมได้ไปเกิดในชั้นฟ้า ๖ ชั้น แม้นเกิดในมนุษย์ก็ดี ย่อมได้เกิดที่กระกูลอันมียศศักดิ์ มีบุญสมภารทุกประการนั้นแล

ผิว่าได้เห็นมีคนโจทย์ว่า เมื่อพระญามหาจักรพรรดิราช ธ สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายครั้งนั้น แลท้าวพระญาทั้งหลายฝูงนั้น เขายังยินดีด้วยพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นบ้างฤๅ ฤๅว่าเขาบ่มิได้ยินดี แลมิได้ตั้งอยู่ในความอันสั่งสอนนั้นให้ประเสริฐเลยว่าดั่งนี้? ว่าบรมพระพุทธิเจ้า พระองค์สร้างสมภารมามาก แลเท้าเถิงได้ตรัสแก่สัพพัญญุตญาณดั่งนั้นก็ดี พระเจ้า (บ่มิยินบ่มิทำตามบัณฑูรเทศนานั้น)(๑) สั่งสอนโลกทั้งหลาย ลางคนยินดีแลทำตามพระบัณฑูร ลางคนสิยังบ่มิยินดีบ่มิทำตามพระบัณฑูรพระพุทธิเจ้าไส้ ผู้ใดมีบุญมีสมภารจิงกระทำตามไส้ ผู้ใดบุญน้อยบ่มิอาจทำตามได้ เทียรย่อมกระทำตามความอันมิชอบดั่งนั้น ก็ยังมีมากนัก พระญามหาจักรพรรดิราชบ่มิคู่บ่มิเหมือนด้วยพระพุทธิเจ้า แลคลาดกันไกลกันมากนัก ดั่งฤๅ แลท้าวพระญาทั้งหลายจะทำตามคำสั่งสอนนั้นได้ถ้วนคน ลางคนเอาคำสั่งสอนแลทำตาม ลางคนก็มิเอาคำสั่งสอน บ่มิได้ทำตามคำสั่งสอนนั้นแล้ว

เมื่อครั้งนั้น พระมหาจักรพรรดิราชเทศนาธรรมอันชื่อว่า ชัยวาทสาสน์สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายอันมีฝ่ายตะวันออกในแผ่นดิน อันชื่อบุพพวิเทหะนั้น แล้วจิง ธ จิงเลี้ยงลาอามสายท้าวพระญาทั้งหลาย อีกลูกเจ้าเหง้าขุนทมุนทนายไพร่ฟ้าทั้งหลายด้วยเข้าแลน้ำโภชนาหารทั้งปวงอันมีโอชารสอันมีสัมเร็ทธิ จิงกงจักรแก้วนั้นก็เหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วก็นำพระญามหาจักรพรรดิราชแลรี้พลทั้งหลายไปโดยอากาศไปสู่ทิศตะวันออกแล้ว จิงบ่ายหน้าไปยังกำแพงจักรวาฬฝ่ายบุรพทิศ แล้วจิงลุเถิงฝั่งมหาสมุทรอันมีฝ่ายบุรพทิศ จิงกงจักรแก้วนั้นลงสู่น้ำมหาสมุทร น้ำมหาสมุทรอันแรงตีฟองนองละลอกนักนั้น แลน้ำมหาสมุทรนั้นกลัวกงจักรแก้ว แลมิอาจตีฟองนองละลอกขึ้นมาได้เลย ผิจะอุปมาดุจดั่งพระญานาคราชอันเลิกพังพานอยู่แล้ว แลถูกอาชญาแลกลัวอาชญานั้น แลก้มหัวซบลงเร้นอยู่นั้นแลมีดังฤๅ คือมหาสมุทรกลัวบุญแห่งกงจักรแก้วนั้น แลมิอาจตีฟองนองละลอกขึ้นได้เลย เมื่อกงจักรแก้วนั้นไปสู่พระสมุทรวันนั้น แลน้ำมหาสมุทรนั้นน้อย(๒) หลีกแยกแตกเป็นคลองไป โดยกว้างได้โยชน์หนึ่ง ผิจะนับด้วยวาได้ ๘๐๐๐ วาแล แลเห็นน้ำสองข้างนั้นงามดั่งกำแพงแก้วไพฑูรย์ จิงกงจักรแก้วนั้นลงไปเถิงพื้นพระสมุทร แลน้ำก็หลีกกงจักรแก้วแปลงพื้นสมุทรด้วยวาได้ ๘๐๐๐ วา แลอันว่าแก้วสัตตพิธรัตนะ ๗ ประการอันมีในพื้นพระสมุทรนั้นแล แก้วสัตตพิธรัตนะอันประเสริฐต่าง ๆ ก็มาเองแลอยู่ชิงทางที่พระญาจักรพรรดิราชเสด็จ

---

(๑) ข้อความในวงเล็บนี้เข้าใจว่าเกิน.

(๒) น่าจะเป็น น้อม.

ไปด้วยรี้พลทั้งหลายนั้น ด้วยเดชอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้นแล แลโดยริมหนทางแต่ฝั่งมหาสมุทรข้างนี้ไปเถิงฝั่งข้างโพ้นแลตลอดไปเถิงตีนกำแพงจักรวาฬนั้นแล

กล่าวเถิงเมืองนั้น ฝูงคนทั้งหลายนั้นไปโดยเสด็จวันนั้น ต่างคนต่างเห็นแก้วแหวนเงินทองอันดี ต่างคนต่างก็เลือกเอาอันดีอันพึงใจตน ลางคนกวาดเอาใส่พกใส่ห่อผ้า แลคนทั้งหลายนั้นย่อมชื่นชมยินดีทั่ว ทุกคนร้องชมว่าแต่ก่อนเรามา เราบ่ห่อนได้พบได้เห็น แลบัดนี้เรามาได้พบได้เห็นดั่งนี้เพราะบุญสมภารเจ้านายเราแล จิงกงจักรแก้วนั้น ก็นำไปเถิงสมุทรฝั่งสมุทรข้างโพ้นจรดตีนเขากำแพงจักรวาฬฝ่ายบุรพทิศ พระยาจักรพรรดิราชนั้นจิงจับเอาสุวรรณภิงคารอันเต็มไปด้วยน้ำอันหอมนั้นมา แล้ว ธ จิงหลั่งน้ำลงแล้ว ธ ก็ว่าดั่งนี้ แดนนี้เป็นแดนเมืองแห่งกูแล เป็นอาณาราษฎร์แห่งกูฝ่ายหนตะวันออกแล ครั้น ธ ว่าเท่านั้นแล้ว พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นก็กลับคืนมาโดยหนทางเก่านั้นเล่าแล จิงลูกเจ้าเหง้าขุนแลไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย บางคนมาก่อน บางคนมาหลังพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล ส่วนว่ากงจักรแก้วนั้นจิงค่อยมาภายหลังคนทั้งหลาย เพราะว่ามิให้น้ำในสมุทรนั้นกลบหนทางคนทั้งหลายเสีย ส่วนว่าน้ำพระสมุทรนั้นมีใจรักกงจักรแก้วนักหนา มิใคร่จะให้ไปจากเลย ผิจะอุปมาดุจนางผู้หนึ่ง แลมีรูปงาม แลได้ผัวอันพึงใจ แลผัวนั้นไปจากตนช้านานแล้ว แลคืนมาหาตนเล่า แล้วชิว่าผัวนั้นจะไปจากตนอีกเล่า แลว่าใจตนรักผัวตนมิใคร่ให้ไปจากเลย แลกล่าวถ้อยคำเล้าโลมผัวตน เพราะมิใคร่ให้ไปจากตนนั้นแล มีดังฤๅ? คือว่าน้ำมหาสมุทรมิใคร่ให้กงจักรแก้วนั้นไปจากตนแล มีอุปมาดุจนั้นแล แลน้ำพระสมุทรมีใจรักนักอดทนมิได้ จิงตามมาส่งกงจักรแก้วนั้น น้ำนั้นค่อยกลมหนทางตามมา แต่ว่าน้ำนั้นมิได้ถูกต้องริมกงจักรแก้วนั้น แก้วแหวนเงินทองทั้งหลายก็มีใจรักกงจักรแก้วนั้นนักหนา จิงชวนกันมาส่งกงจักรแก้วเถิงฝั่งสมุทรข้างหนึ่งแล ครั้นว่ากงจักรแก้วขึ้นจากพระมหาสมุทร พระมหาสมุทรนั้นก็เต็มมาดั่งเก่าแล

เมื่อนั้นสมเด็จพระมหาบรมจักรพรรดิราชบพิตร ธ ปราบแผ่นดินเมืองเบื้องตะวันออกอันชื่อว่าบุรพพิเทหะแล เอาน้ำสมุทรแลตีนเขากำแพงจักรวาฬเป็นแดนเบื้องซ้ายข้างตะวันออกแล แลจะใคร่มาปราบแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ แลมีพระสมุทรหากเป็นแดนนั้น ธ ก็เสด็จมาโดยทางอากาศเวหาเล่าแล เมื่อนั้น จิงกงจักรแก้วนั้นหากชักชวนพระองค์เสด็จไปโดยอัมพรากาศโดยนิยมดั่งกล่าวมาแต่ก่อนนั้น ดุจเดียวแล แล้วจิงมาในแผ่นดินอันเราอยู่นี้แล

อันว่าท้าวพระญาทั้งหลายซึ่งอยู่ในชมพูทวีปนี้ ต่างองค์ก็ต่างมาถวายเครื่องบรรณาการแลไหว้นบคำรพยำเกรง(๑) แต่บรมมหาจักรพรรดิราช แลมหาจักรพรรดิ

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ยำแยง.

ราชนั้น ตรัสสั่งสอนด้วยบุญแลธรรมอันชื่อว่าชัยวาทสาสน์แล้ว ธ ก็เสด็จไปยังพระสมุทร แลน้ำในพระสมุทรก็หลีกออก ๒ ข้างให้เป็นทางดั่งกล่าวมาแต่ก่อนนั้น อันว่ารี้พลทั้งหลายก็เก็บเอาแก้วแหวนในท้องสมุทรตามใจเขาปรารถนา เก็บเอาเต็มหอบเต็มพกแล้วจิงไปเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องทักษิณแล จิงพระยามหาจักรพรรดิราชจิงเอาน้ำในสุวรรณภิงคารหลั่งลง แล้วว่าดั่งนี้ แต่นี้เป็นแดนเมือง เป็นอาณาราษฎร์แห่งกูเบื้องทักษิณแล ครั้น ธ ว่าแล้วจิงคืนมาโดยหนทางเก่าอันเดินในมหาสมุทรนั้น ครั้นคืนมาน้ำสมุทรนั้นก็กลบรอยเต็มงามดั่งเก่าเล่าแล

เมื่อนั้น พระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ ปราบแผ่นดินเบื้องตะวันออกแล้ว แล้วมาปราบแผ่นดินอันเราอยู่นี้กว้างได้ ๑๐๐๐๐ โยชน์ อันชื่อว่าชมพูทวีปแล้ว แล้ว ธ จักใคร่ไปปราบแผ่นดินเบื้องข้างตะวันตกอันกว้างได้ ๑๐๐๐ โยชน์ ชื่อว่าอมรโคยานี อันมีน้ำสมุทรเป็นแดน จิงจากน้ำสมุทรไปหนปัจฉิมทิศ ธ จึงปราบแผ่นดินนั้น แล้ว ธ ก็สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายนั้นโดยดั่งกล่าวก่อนนั้นแล้ว แล้วก็ข้ามสมุทรไปเถิงตีนเขากำแพงจักรวาฬฝ่ายข้างปัจฉิมทิศ แล้ว ธ จิงเอาน้ำในคนทีทองมาหลั่งลงแล้ว แล้วว่าแต่นี้เป็นแดนเมืองกู เป็นอาณาราษฎร์กูแก แล้ว ธ จิงคืนมาแล แล้ว ธ จะใคร่ไปปราบแผ่นดินเบื้องอุดรกุรุทวีปอันกว้างได้ ๘๐๐๐ โยชน์ อันชื่อว่าอุดรกุรุทวีปนั้นแล ฝูงท้าวพระญามาไหว้นบ ธ แล้ว ธ จิงสั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายเสร็จแล้ว แล้วข้ามน้ำสมุทรไป ไปเถิงตีนเขากำแพงจักรวาฬเบื้องอุดรทิศนั้น แล้วจิงเอาน้ำในคนทีทองมาหลั่งลง แลว่า แต่นี้เป็นแดนเมืองกู นี้เป็นอาณาราษฎร์แห่งกูแล แล้วจิงคืนมาโดยทางในกลางสมุทรดั่งเก่า ครั้น ธ มาแล้ว น้ำสมุทรคอยกลบตามมาเต็มงามดั่งเก่าแล

ฝูงท้าวพระญาทั้งหลายอันมีในแผ่นดินเล็กน้อย ๒ พันนั้นเล่า เขาหากมาเอง ออกหาเอง แลมิพักไปปราบเขาเลย แลกล่าวเถิงแผ่นดิน ๒ พันนั้น เพราะว่าเป็นแผ่นดิน ๒ พันนั้นเป็นบริวารแผ่นดินใหญ่ ๔ อันนั้นแล แผ่นดินใหญ่อันหนึ่งแลมีบริวารได้ ๕๐๐ แผ่นดินแล แลสรรพทรัพย์อันมีในแผ่นดินทั้งหลายอันมีในสรรพจักรวาฬแลมีอยู่ในน้ำสมุทรทั้ง ๔ อัน สมุทรแต่ละอัน ๆ รัศมีพระอาทิตย์พระจันทร์จรมาส่องไปย่อมเป็นสมบัติแห่งพระญาจักรพรรดิราชแล เมื่อดูมหิมาเพียงดั่งกงจักรเทียมพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าไตรตรึงษาสวรรค์นั้นแล เมื่อพระญาจักรพรรดิราช ธ ปราบทวีปจักรพาฬแล้ว ธ ก็คำนึงในพระหทัย แลมีพระทัยจะใคร่แลดูสมบัติอันมหิมาของพระองค์ทั้งปวง ครั้นว่า ธ คำนึงดั่งนั้น อันว่ากงจักรแก้วนั้นดุจดั่งว่ารู้พระทัยท่าน จิงกงจักรแก้วนั้นก็ผันเหาะพุ่งขึ้นไปเบื้องบนอากาศ แลมีรัศมีดั่งพระจันทร์พุ่งขึ้นแวดเขาพระสิเนรุราชนั้น ดูดั่งพระ-อาทิตย์ ๒ อันเป็นใต้แผ่นดินขึ้นทั้งมวลนี้ เร่งพุ่งขึ้นไปบน แลฝูงคนทั้งหลายเห็นเหลื่อมใสดูรุ่งเรืองงาม ชนทั้งปวงมุ่งว่าพระอาทิตย์เป็น ๒ ดวงแล เมื่อพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าแลรี้พลทั้งหลายอันมาด้วยพระองค์ดั่งกล่าวมานั้นก็ขึ้นไปเถิงบนอากาศด้วยด้วยอำนาจแห่งกงจักรแก้วนั้นเขาก็แล

เห็นทั่วทุกแห่งทุกตำบล แลเห็นเขาพระสิเนรุราชนั้นอยู่ท่ามกลาง แลเขาเห็นแผ่นดินอันใหญ่อยู่รอบเขาพระเมรุทั้ง ๔ ทิศ แล้วก็เห็นแผ่นดินน้อย ๒ พันซึ่งเป็นบริวารแห่งแผ่นดินใหญ่ ๔ ทิศนั้นแล แลก็แลเห็นน้ำพระมหาสมุทรทั้ง ๔ อันอยู่ขั้นทุกแดน เห็นแม่น้ำใหญ่แลแม่น้ำน้อยทั้งหลาย เห็นยอดภูเขาใหญ่ทุกอัน เห็นป่าใหญ่ทั้ง ๔ แผ่นดินนั้นแล้ว แลเห็นเมืองน้อยแล เมืองใหญ่เมืองราม แลถิ่นถานคามชลบทอันมิรู้จักชื่อนามนั้นจะนับบ่มิถ้วนได้เลย

อันหนึ่งเล่า เขาเห็นห้วยหนองคลองน้ำ บึงใหญ่บางน้อย ท่อธารละหานสระอันมีปทุมกุสุมทุกสิ่งทุกพรรณ มีดอกแลเหง้าขึ้น แลดูกระการนักหนาแล แลกงจักรแก้วนั้นให้พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าทอดพระเนตรแลดูถ้วนทุกสิ่งทุกพรรณแล้วไป แลกงจักรแก้วนั้นจิงนำลงมาสู่แผ่นดินอันเราอยู่นี้แล ลงมาสู่เมืองที่พระญามหาจักรพรรดิราช ธ เสด็จอยู่นั้นแล เมื่อกงจักรแก้วนั้นมาเถิงประตูเรือนหลวงแห่งพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็อยู่เหนือกลางอากาศนั้น บ่มิต่ำบ่มิสูง แต่พอประมาณสมควรดีนั้น ที่ฝูงคนทั้งหลายเอาเข้าตอกแลดอกไม้มาไหว้นบคำรพบูชา เมื่อพระยามหาจักรพรรดิราช ธ มาเถิงเรือนหลวงแล้ว ธ จิงตรัสสั่งให้ปลูกมณฑปผาแก้วอันหนึ่งขึ้นที่ดีแล้ว แลมีแก้ว ๗ ประการ เป็นเครื่องประดับมณฑปผาแก้วนั้น แลมีประตูคูหานั้นแล้วด้วยแก้วแลทองรุ่งเรืองงามนักหนา แล้วให้กงจักรแก้วนั้นอยู่ที่นั้น แลให้ฝูงคนทั้งหลายเอาเข้าตอกดอกไม้มาไหว้นบคำรพบูชา กงจักรแก้วนั้นจิงมาอยู่ในมณฑปผาแก้วนั้น อันว่าในปรางค์ปราสาทที่พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าอยู่นั้น ธ มิพักตามประทีปแลชวาลาเลย หากส่องอยู่ด้วยรัศมีแห่งกงจักรแก้วนั้นส่องไปให้รุ่งเรืองทั่วทุกแห่ง แม้นว่ากลางคืนก็ดีเหมือนดั่งกลางวันนั้นแล ผู้ใดแลมีใจจะใคร่ให้ปิดไส้ ก็มืดไปโดยใจเขาผู้นั้นแล กล่าวเถิงกงจักรแก้วแล้วเท่านี้แล.

หัตถีรัตนะ

เมื่อนั้นฝูงลูกเจ้าเหง้าขุนทมุนทนายจิงให้ปลูกโรงช้างอันหนึ่ง งามนักหนาหลังคาแลเสานั้นเทียรย่อมเงินแลทอง กับด้วยแก้ว ๗ ประการ แล้วจิงทากระแจะจวงจันทน์อันหอมไว้ในกลางโรงช้างนั้น จิงปูผ้าหลายชั้นเหนือแท่นทองอันมีในโรงช้างนั้น เบื้องบนดาดด้วยผ้าพิดานมีแก้ว ๕ เป็นตาบดูเรือง แล้วจิงใส่บนชัพพนิการย่อมแก้วแกว่งไปแกว่งมางามนักหนาด้วยแก้ว ๗ ประการไส้ แก้วเข้าฤดูงามดั่งดาวในเมืองฟ้า เหนือผ้าแลเสื้อนั้นหอม อบแลรมด้วยกระแจะจวงจันทน์ ท่านเอาเข้าตอกดอกไม้อันหอมทุกสิ่งมาลาดลงเหนือ ๆ นั้น ท่านกรองเป็นสร้อยผูกย้อยเป็นพู่พวงทั่วกลางโรงช้างนั้น ท่านแสร้งแต่งล้วนแต่ด้วยแก้ว ๗ประการ แลมีรัศมีเขียวขาวแดงเหลืองดูเรืองดูรุ่งดูเหลื้อมดูใส ในโรงช้างนั้นท่านใส่ผ้าเขียวผ้าขาวผ้าดำผ้าแดงผ้าเหลืองเรืองด้วย

แก้ว ๗ ประการ ยิ่งดูยิ่งเรืองดั่งวิมานเทพยดาในเมืองฟ้า ครั้นเขาแต่งโรงช้างนั้นแล้ว เขาจิงทูลบอกแด่พระญามหาจักรพรรดิราชว่า ตูข้าท่านแต่งโรงช้างต้นผู้เป็นเจ้าท่าน แล้วสรรพอังเชิญผู้เป็นเจ้าท่านคำนึงเถิงช้างแก้วอันจะควรมาเป็นช้างต้นของผู้เป็นเจ้าท่านเทิด คราทีนั้น จิงสมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ จิงอวยทานรักษาศีลสิ้น ๗ วัน แลคำนึงเถิงบุญอันกระทำ คำนึงเถิงธรรมอัน ธ รู้ดั่งกล่าวมาแต่ก่อนนั้น แล้ว ธ จิงคำนึงเถิงช้างแก้วอันตัวดี ด้วยเดชบุญพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล อันว่าฝูงช้างแก้วทั้งหลายนั้นอันชื่อฉัททันต์ก็ดี แลฝูงช้างแก้วทั้งหลายอันชื่อว่าอุโปสถกระกูลก็ดี เทียรย่อมตัวใหญ่ตัวสารอันงามขาวดั่งเดือนเมื่อวันเพ็งบูรณ์นั้น แลมีตีนแดงงามดั่งตะวันแรกออก แลมีลักษณะเท้า ๙ แห่งดูงามดั่งแสร้งปั้น มีงวงแดงงามดั่งดอกบัวแดง อาจไปโดยอากาศดั่งอรหันต์ผู้มีอำนาจ แลไปโดยอากาศเร็วนัก ช้างนั้นใหญ่สูงงามดั่งเขาเงิน แลพระพิษณุกรรมเอาชาติหิงคุลทาให้งามอันมาก อันดีอันมีลักษณะดั่งนั้นด้วยบุญพระญามหาจักรพรรดิราช ช้างนั้นหากมาเองโดยอากาศดั่งราชหงส์ทองอันชื่อธรรมราช แลบินมายังเมืองพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ช้างแก้วนั้นจิงมาเถิงเมืองพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น จิงเข้าไปในโรงทองอันท่านแต่งไว้ถ้าแลงามนักหนา จิงมาอยู่เหนือฟูกผ้าอันท่านลาดปูไว้ แล้วก็ยืนอยู่เหนือแท่นทองนั้นแล ช้างนั้นรู้เชื่องแลชำนิดีนักหนา ดั่งช้างเก่าอันสำเรียกเสียกสารช้าหึงนานแล้ว แลช้างนี้ดีนักหนา ผิมาแต่ฉัททันตกระกูลก็ดี ผิมาแต่อุโบสถกระกูลก็ดี เทียรย่อมตัวดียิ่งกว่าช้างทั้งหลายจิงจะมาแล คราทีนั้นเขาจิงขึ้นไปไหว้ทูลบอกแด่พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้า แลว่าช้างเผือกผู้ตัวงามมาอยู่ในโรงแล้ว ขออังเชิญท่านผู้เป็นเจ้าเสด็จไปชมช้างเผือกผู้เทิด คราทีนั้นจิงพระญามหาจักรพรรดิราชท่านนั้น จิงเสด็จไปยังโรงช้าง แลทอดพระเนตรดูช้าง ช้างนั้นงามนักหนาพระญา ธ มีใจรักแลยินดีนักหนา พระองค์จิงยื่นพระหัตถ์ไปลูบคลำช้างแก้ว ช้างแก้วนั้นจิงค่อยชม้อยหัวแล้วก้มลง เอางาเท้าดิน ไว้สำคัญว่าไหว้พระญามหาบรมจักรพรรดิราชเจ้า พระญามหาบรมจักรพรรดิราชนั้น เขาจิงตบแต่งเครื่องประดับนิช้างนั้นให้ถ้วนทั่วสารพางค์ด้วยสิ่งทั้งหลาย เป็นต้นว่าเงือนแลทองแก้วแหวนทั้งหลายแลผ้าอันมีค่าอันควร ผิจะคณนาเงือนทองเข้าของแก้วทั้งนั้นบ่มิได้เลย ดูรุ่งเรืองงามดั่งดาวในเมืองฟ้า พระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ จิงขึ้นขี่ช้างนั้นแล้ว ธ จิงมีพระทัยจะใคร่ไปโดยอากาศ ช้างนั้นจิงเหาะขึ้นไปบนอากาศดั่งราชหงส์ทองอันเป็นพระญาแก่หงส์ทั้งหลาย พระญาหงส์นั้นชื่อพระญาธรรมราชแล จิงฝูงรี้พลทั้งหลายก็ไปในอากาศด้วยท่านดั่งเมื่อไปด้วยกงจักรแก้วนั้นแล

องค์พระญาจักรพรรดิราชนั้นงามนักหนา ดั่งสมเด็จพระอินทราเมื่อ ธ ทรงช้างไอยราวัณนั้น แลมีหมู่เทพยดาทั้งหลายล้อมเป็นบริวารอันว่าพระญาจักรพรรดิราชเจ้าก็ดี แลฝูงรี้พลทั้งหลายก็ดี ก็ไปเวียนเขาพระสุเมรุราช แล้วจิงไปเลียบกำแพงจักรวาฬ แล้วจิงเสด็จกลับ

คืนมาสู่พระนครที่พระองค์เสด็จอยู่นั้นเร็วแต่เช้าก่อนงาย ไปแล้วกลับมากินเข้ายังมิทันสายเลยแล หัตถีรัตนวัณณนา นิฏฐิตา

อัศวรัตนะ

ตโต ถัดนั้น จิงลูกเจ้าเหง้าขุนทมุนทนายเสวกทั้งหลายจิงแต่โรงม้าอันงามนักหนาแล ประดับนิสรรพทุกประการดั่งโรงช้างแก้วอันกล่าวแต่ก่อนนั้นแล ครั้นว่าเขาแต่งสรรพแล้ว เขาจิงเข้าไปไหว้ทูลบอกแด่พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าว่าตูข้าพระเจ้าทั้งหลาย แต่งโรงม้าต้นสำเร็จแล้ว บัดนี้ขอเชิญพระองค์เจ้าเสด็จคำนึงเถิงม้าแก้วอันจะมาด้วยบุญของพระองค์เจ้าเทิด กาลนั้น จิงพระญาจักรพรรดิราชนั้น ธ จิงอวยทานแล้วรักษาศีล ๘ ประการ แล้ว ธ จิงคำนึงเถิงบุญแลธรรมอันกระทำแลรู้แล้วจิงคำนึงเถิงม้าแก้วทั้งหลายอันตัวดีตัวประเสริฐกว่าม้าทั้งหลาย ครั้นว่าพระองค์ ธ คำนึงเถิงดั่งนั้นไส้บัดใจ จิงม้าแก้วตัวประเสริฐตัวดีตัวเร็วอันชื่อว่าม้าพลาหก อัศวราชตัวดีกว่าม้าทุกตัวอันเกิดในกระกูลสินธพชาติอันงามดั่งสีเมฆ แลหมอกขาว แลมีรุ่งเรืองเขียวดั่งสายฟ้าแมลบรอบไส้ แลมีกีบเท้าทั้ง ๔ แลหน้าผากแดงดั่งน้ำครั่ง ดูตัวนั้นพิลึกกำยำดั่งนายช่างหากแสร้งปั้น ดูสันหลังนั้นขาวงามแลเกลี้ยงเรืองงามดั่งเดือนแล ดูขนหัวนั้นดำเหลื้อมงามดั่งคอกา[๑] เรืองงามดั่งแก้วอินทนิล แลดูเส้นผมคอขาวอ่อน[๒] ชื่นบานดั่งไส้หญ้าปล้อง แลท่านแสร้งเอามาเรียงไว้ดูงามนักหนาแลม้านั้นอาจไปโดยอากาศดุจฝูงฤาษีสิทธ์ผู้มีศักดิ์แลไปโดยอากาศนั้นแล ด้วยบุญญานุภาพพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นหากให้ชักนำม้าแก้วนั้นมาโดยอากาศ แลเห็นเรืองงามดั่งหมอกเมฆขาวแลรุ้งเขียวนั้นมาอยู่ในโรงทองที่ท่านกระทำด้วยแก้ว ๗ ประการนั้นเองแล จิงลูกเจ้าเหง้าขุนทั้งหลาย เขาจิงมาไหว้ทูลบอกแด่พระญามหาจักรพรรดิราชให้ ธ รู้ ครั้นว่า ธ รู้แล้ว ธ จิงสั่งให้ประดับประดาม้าแก้วตัวประเสริฐนั้น ด้วยเครื่องประดับทั้งหลายมีอาทิคือใส่กะดิงแลพรวนทองเครื่องสนิมอาภรณ์ ซองหางพานหน้า สำหรับประดับอานแก้วแววสะอาดพาดเหนือหลังพระญาพาชี เท้าทั้ง ๔ มีด้วยพรวนทอง สองหูไส้ใส่ปลอกแก้ว แลจิงใส่สร้อยทองในคอ เรืองงามดั่งแสงไฟฟ้า เบื้องหน้าเฉลิมตาบทองคำแลว่าท่านทำเครื่องประดับทั้ง ๔ กีบนั้น แลเครื่องในตัวม้านั้นเทียรย่อมแต่ล้วนทองแลแก้ว ๗ ประการ ดูเรืองงามยิ่งกว่าเดือนเมื่อเพ็งบูรณ์นั้นแล ครั้นว่าเขาประดับม้าต้นนั้นแล้วจิงเอาไปถวายแด่พระญามหาจักรพรรดิราช พระญามหาจักรพรรดิราช ธ จิงขึ้นขี่ม้านั้น ม้านั้นจิงพาพระองค์เหาะไปโดยอากาศกับด้วยรี้พลทั้งหลาย ธ ก็เสด็จไปเลียบกำแพงจักรวาฬ ดุจช้างแก้วแลกงจักรแก้วนั้นแล ครั้นว่า ธ เลียบแล้ว ธ จิงกลับคืนมาเถิงที่อยู่ ธ นั้น พอทันกินเข้างายบ่มิทันสายเลยแล อัศวรัตนวัณณนา นิฏฐิตา

---

(๑), (๒), ดู สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๓๐๐

ดับนั้น จิงลูกเจ้าเหง้าขุนแลโหราจารย์ทั้งหลาย เขาจิงกราบทูลแดพระญามหาจักรพรรดิราชว่าฉันนี้ว่า เครื่องสำหรับบุญของพระองค์เจ้าไส้ไป่มีถ้วนก่อนแลขอเชิญพระองค์เจ้าคำนึงเถิงแก้วอันเกิดสำหรับบุญของพระองค์เจ้าก่อนเทิด เมื่อแลเขากราบทูลแด่พระองค์ดังนั้น กาลนั้นจิงพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ จิงอวยทาน แลรักษาศีล ๘ ประการ ธ จิงรำพึงเถิงบุญอันกระทำแลธรรมอันรู้ แลคำนึงเถิงแก้วอันเป็นของแห่งพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าแต่ก่อนนั้นแล

จะกล่าวเถิงแก้วดวงหนึ่งโดยยาวได้ ๔ ศอก โดยใหญ่เท่าดุมเกียนใหญ่ สองหัวแก้วนั้นมีดอกบัวทองสองดอกออกแห่ง มีสายมุกดามากหากหลายติดในกลางมุกดาแลดอกบัวทองนั้นโสด ดูขาวใสงามดั่งอยู่ในกลีบดอกบัวทองนั้นแล แก้วอันเป็นพระญาแก่แก้วทั้งหลายได้ ๘๔๐๐๐ จำพวก แลแก้วทั้งหลายฝูงนั้น ลางจำพวกเท่าลูกฟัก ลางจำพวกเท่าลูกตาล ลางจำพวกเท่าลูกมะตูม ลางจำพวกเท่าลูกมะนาว ลางจำพวกเท่าลูกมะม่วง ลางจำพวกเท่าลูกมะขามป้อม ลางจำพวกเท่าลูกมะกล่ำ ลางจำพวกยาว ลางจำพวกกลม ลางจำพวกเป็น ๔ เหลี่ยมดูงามนักหนา ลางอันมีพรรณอันแดง ลางอันสีขาว ลางอันสีเขียว ลางอันทราม ลางอันแดงก่ำ ลางอันหม่น ลางอันก่าน ลางอันเหลือง ดูรุ่งเรืองหนักหนา เทียรย่อมเข้ามาเฝ้าพระญาแก้วดวงนั้น (ดั่ง) พระญาหงส์ตัวหนึ่งชื่อพระยามัททราชแล มีหมู่หงส์ทั้งหลายได้ ๘๔๐๐๐ มาล้อมรอบเป็นบริวารนั้นแล เมื่อนั้นแก้วอันมีศักดิ์นักหนา แลมีแก้วทั้งหลายเป็นบริวารแก้วนั้นอยู่ในยอดภูเขาอันชื่อพิบุลบรรพตโพ้นไส้ด้วยบุญแห่งพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น หากไปชักไปชวนเอาแก้วดวงนั้นมาแลแก้วนั้นบ่มิอาจอยู่ในที่อยู่แห่งตนนั้นได้เลย แก้วนั้นจิงเหาะมาโดยอากาศแลมีหมู่แก้วบริวารได้ ๘๔๐๐๐ ตามกันมาวันนั้น ดูรุ่งเรืองเต็มทั้งอากาศแลอันว่าแก้วจำพวกนี้ ต่อว่าเมื่อใดแลมีพระญามหาจักรพรรดิราชไส้ แก้วนั้นจิงมาแข่งด้วยรัศมีแห่งพระจันทร์นั้นทุกเมื่อแล ผินแลว่าเมื่อใด พระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแลสวรรคาลัยแล้ว แก้วนั้นจิงคืนไปอยู่ในยอดเขาอันชื่อวิปุลบรรพตนั้นช้าหึงนานนักแล มิได้เปล่งรัศมีออกแข่งด้วยรัศมีแห่งพระจันทร์นั้นเลย เพราะว่าอยู่ถ้าท่านมีบุญที่ท่านจะมาเป็นพระญามหาจักรพรรดิราชภายหน้าโพ้นแล แลแก้วนั้นจิงมิได้เปล่งรัศมีออกแข่งด้วยพระจันทร์เพื่อดังนั้นแล เมื่อใดต่อมีพระญามหาจักรพรรดิราช พระยามหาจักรพรรดิราชนั้นคำนึงเถิงแก้วนั้น แก้วนั้นจิงมาหาพระญาจักรพรรดิราช แลเปล่งรัศมีออกแข่งด้วยรัศมีพระจันทร์แลรัศมีแห่งแก้วนั้นแล เห็นดูรุ่งเรืองงามดั่งรัศมีพระจันทร์เมื่อวันเพ็งบูรณ์นั้นแล.

แลมีแก้วทั้งหลายเป็นบริวารล้อมมาทั้ง ๔ ด้าน คือหน้าแลหลัง ซ้ายขวาตามกันมาโดยอากาศแล้ว แล้วก็เข้าไปในปราสาทแห่งพระมหาจักรพรรดิราชนั้นแลฝูงแล้วบริวารตามล้อมมา รุ่งเรืองงามนักหนา เหมือนดาวดารากรอันล้อมพระจันทร์ในเมื่อเพ็งบูรณ์นั้นแล แลพระญาแก้วนั้นก็มาเฝ้าพระญาจักรพรรดิราชอยู่ดั่งนั้น จิงพระญามหาจักรพรรดิราชพระองค์นั้นมีพระหทัย

จะใคร่ลองตบะของพระญาแก้วอันชื่อว่ามณีรัตนนั้น ธ จิงให้ทำไม้ลำหนึ่งยาว ๑๖ ศอก แลพอกทองงามแล้ว แล้วจิงให้ตีตะเคียวทองใส่พระญาแก้วนั้น แล้วจิงเอาสายทองคำผูกแขวนไว้กับปลายไม้แล้ว แล้วยกไม้นั้นให้คนถือไปก่อน แล้วจิงแลดูเห็นรุ่งเรืองสว่างส่องให้เห็นหนทางทุกแห่งแม้นมืดทั้ง ๔ ประการ(๑) ก็ดี มืดประการหนึ่งคือว่าเดือนดับมืด มืดกลางคืนดึก มืดประการหนึ่งคือว่าป่าชัฏ มืดประการหนึ่งคือว่ามืดฟ้ามืดฝน มืดประการหนึ่งคือมืดเที่ยงคืน แม้นว่ามืดทั้ง ๔ ประการดั่งนี้ก็ดี บ่มิอาจมืดอยู่ได้เลย ด้วยอำนาจรัศมีพระญาแก้วนั้นก็สว่างให้เห็นทางทั่วทุกแห่งดั่งกล่าววันนั้นแล แลพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ก็เสด็จไปด้วยรี้พลทั้งหลาย แลเห็นหนทางรุ่งเรืองใสสว่างดั่งกลางวันฝูงคนที่ทำไร่ไถนา เขาก็ไปทำดั่งกลางวันนั้นแล คนทั้งหลายที่ซื้อขายก็ไปซื้อขายดั่งกลางวันนั้นแล คนทั้งหลายที่ถางถากไม้แลฟันไม้ เขาก็ไปถากไม้ฟันไม้เมื่อกลางคืนได้สรรพการทั้งปวงเหมือนกลางวันนั้นแล ฝูงคนที่กระทำสิ่งใด เขากระทำสิ่งนั้นทุกประการแม้นกลางคืนก็ดีเหมือนดั่งกลางวันสิ้นแล แลคนทั้งหลายจิงรู้จักศักดิ์ฤทธีตบะแห่งพระญาแก้วนั้น เพราะด้วยบุญสมภารแห่งพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล ท่านผู้มีบุญดั่งนี้ไส้ ได้เสวยราชสมบัติ เย็นเนื้อเย็นใจนักหนา ฝูงอาณาราษฎร์ทั้งหลายได้ความสุขสำราญปูนปานดั่งเทพยดาในสวรรค์นั้นแล มณีรัตน-วัณณนา นิฏฐิตา กล่าวเถิงพระญาแก้วอันชื่อมณีรัตนโดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล

อิตถีรัตนะ

ด้วยเดชบุญท่านผู้ได้เป็นพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล ว่ายังมีนางแก้วผู้หนึ่งไส้ ลางคาบมีผู้หญิงผู้มีบุญอันได้กระทำมาแต่ก่อน แลนางนั้นมาเกิดในแผ่นดินที่เราอยู่นี้ ย่อมมาเกิดในเมืองอันชื่อมัทราช เกิดในกระกูลกษัตริย์ คนทั้งหลายจิงได้ กล่าวมาเป็นเมียของพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล ผิแลว่าหาผู้หญิงอันมีบุญบ่มิได้ในแผ่นดินเราอยู่นี้ไส้ อันเพื่อบุญของพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นไปชักนำมา นางแก้วอันอยู่ในแผ่นดินอันชื่ออุดรกุรุนั้นมากับทั้งเครื่องสำหรับสรรพาภรณ์อันแล้วด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะแลรุ่งเรืองงามนักหนา แลมาโดยอากาศดุจดั่งนางฟ้า แลลงมาไหว้มานบพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้านั้นแล อันว่านางแก้วนั้นโสด บ่มิต่ำบ่มิสูง พองามพอดีสมควรถูกเนื้อจำเริญใจฝูงคนทั้งหลายแล มีฉวีวรรณเกลาเกลี้ยงหมดใสงามนักหนา มาตราว่าละอองธุลีผงน้อยหนึ่งจะติดแปดกายนั้นก็บ่มีเลย ดุจดอกบัวแลถูกน้ำนั้นแล ในกายแห่งนางแก้วนั้นมีลักษณะอันอุดมถ้วนทุกแห่ง งามเพิงใจคนทั้งหลายทุกคนในเมืองมนุษย์เรานี้แล แต่เท่าว่ามิเท่านางฟ้าเมืองไตรตรึงษาสวรรค์นั้น เพราะเหตุหารัศมีบ่มิได้เลย อันว่านางฟ้าทั้งหลายในสำนักนี้พระอินทร์มีหมู่รัศมีออกจากตัวเขาไกลนัก เมื่อนั้นบุญนางแก้วนั้น มีรัศมีไหลออก

---

(๑) ดูสารัตถปกาสินี ภาค ๑ หน้า ๑๕๙.

จากตนนางแก้วนั้นได้แล ๑๐ ศอก ทั้งหลายรอบตัวนางนั้นแม้นว่ามืดเท่าใดก็ดี บ่มิพักหาเทียนแลชวาลาเลย แลนางแก้วมีพระพักตร์เกลาเกลี้ยงหมดใสงามนักหนาแล เนื้อแลหนังนั้นอ่อนดั่งสำลีอันท่านสะพัดได้ละร้อยคาบ แลชุบเปรียงประโคจามจุรีอันใสงามนักหนา เมื่อใดตัวพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นเย็นแลหนาวไส้ ตัวนางแก้วนั้นอุ่น เมื่อใดตัวพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นร้อนไส้ ตัวนางแก้วนั้นเย็น ตัวนางแก้วนั้นหอมดั่งแก่นจันทน์กฤษณาอันบดแล้วแลปรุงลงด้วยคันธารสอันหอมทั้ง ๕ ประการ แลหอมฟุ้งอยู่นักหนาทุกเมื่อแล ฯ เมื่อแลนางแก้วเจรจาก็ดี หัวร่อก็ดี กลิ่นปากนางแก้วนั้นหอมฟุ้งออกดั่งกลิ่นดอกบัวอันชื่อว่านีลุบลแลจงกลนีเมื่อบานอยู่นั้นอันว่ากลิ่นปากแห่งนางแก้วนี้หอมดั่งนั้นทุกเมื่อแล เมื่อใดแลพระญามาหามาสู่นางแก้ว นางแก้วนั้นมิได้นั่งอยู่ในที่อยู่ตนนั้น ย่อมลุกไปต้อนรับพระญานั้นแล้ว แล้วเอาหมอนทองมานั่งเฝ้าอยู่พัดพระญานั้นแล้ว แล้วนางจิงนวดฟั้นคั้นบาทแลกรของพระญานั้น แล้วจิงนั่งอยู่เบื้องต่ำ นางแก้วบ่ห่อนจะขึ้นนอนเหนือแท่นแก้วก่อนพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นเลยสักคาบ นางแก้วนั้นบ่ห่อนลงจากแท่นแก้วนั้นภายหลังพระญาเลยสักคาบแม้นว่านางแก้วนั้นจะกระทำการงานอันใด ๆ ก็ดี ย่อมไหว้ทูลแด่พระญานั้นให้ รู้ก่อน เมื่อใดพระญาสั่งให้ทำ นางจิงทำ นางนั้น บ่ห่อนละเมิดท่านผู้เป็นผัวเลยสักคาบ กระทำอันใด ๆ ก็ดี ย่อมชอบใจผัวทุกประการ ว่ากล่าวอันใด ๆ ก็ดี ย่อมพึงใจผัวทุกประการแลเท่าแต่พระญาจักรพรรดิราชผู้เดียวแล หากได้เป็นผัวนางไส้ ส่วนอันว่าชายผู้อื่นไส้จะได้เป็นผัวนางแก้วนั้นหามิได้ อันว่านางแก้วนั้น จักได้เอาใจออกหากแก่พระญานั้นน้อยหนึ่งก็หามิได้แก่นางแก้วเลย อิตถีรัตนวัณณนา นิฏฐิตา กล่าวเถิงนางแก้วแล้วเท่านี้โดยสังเขปแล

คหปติรตนะ

การเมื่อนั้นฝูงโหราพฤฒาจาจารย์ทั้งหลาย จิงกราบทูลแด่พระญามหาจักรพรรดิราชว่าดั่งนี้ อันว่าพระองค์เจ้าได้เป็นมหาจักรพรรดิราชดังนี้ อันว่าเครื่องสำหรับบุญแห่งพระองค์ไส้ไป่มีถ้วนก่อนแล จิงพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ ก็ให้ทานรักษาศีล และรำพึงเถิงขุนคลังผู้จะมาเป็นขุนคลังแห่งพระองค์นั้น เมื่อนั้นยังมีมหาเศรษฐีผู้หนึ่ง อันเป็นวงศ์แห่งมหาเศรษฐีผู้ประเสริฐแต่โบราณ แลขุนคลังผู้นั้นอาจสามารถจะทำการย์ให้พอใจพระญามหาจักรพรรดิราชทุกประการได้ ผิว่าพระญาจักรพรรดิราช ธ คำนึงทรัพย์สิ่งอันใด แลจะใคร่เอาไส้ แลขุนคลังผู้นั้นอาจสามารถนำเอามาถวายแด่พระญานั้นได้ทุกประการแล ขุนคลังผู้นั้นจิงเอามาตั้งให้เป็นขุนพระคลังแก้วสำหรับพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นด้วยอำนาจบุญธรรมของพระองค์นั้นแล จิงขุนคลังผู้นั้นดุจมีตาทิพย์หูทิพย์ดั่งเทพยดาในสวรรค์นั้นแล ส่วนอันว่าแก้วแหวนเงินทองทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี แม้นว่าอยู่ใต้แผ่นดิน แลลึกลงไปได้ ๑๖ โยชน์ก็ดี ชะแม้นว่าอยู่ในท้องมหาสมุทรก็ดีแล

ขุนพระคลังนั้นอาจสามารถแลเห็นทั่วทุกแห่งแล ผิว่าเมื่อใดขุนพระคลังนั้นคำนึงจะใคร่เอาเงือนทองแก้วแหวนนั้นสิ่งใดก็ดี อันว่าเงือนทองแก้วแหวนหากขึ้นมาสู่ขุนพระคลังนั้นเอง แลได้โดยใจขุนพระคลังนั้น ผิว่าขุนพระคลังนั้นจะใคร่ให้เป็นเครื่องสนิมพิมพาภรณ์สิ่งใด ๆ ก็ดี เงือนทองแก้วแหวนฝูงนั้นหากเป็นเองโดยใจขุนพระคลังนั้นอันคำนึงทุกประการแล ขุนพระคลังนั้นขึ้นไปทูลแด่พระญามหาจักรพรรดิราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าเป็นนาย แลพระองค์เจ้าเสวยสมบัติจงเป็นสุขเย็นใจอย่างมีกังวลในพระทัย ถ้าว่าพระองค์เจ้าปราถนาเอาทรัพย์สมบัติเท่าใด ๆ ก็ดี เชิญพระองค์เจ้าเรียกเอาแก่ข้าพระเจ้าผู้เดียว แลข้าพุทธิเจ้าผู้เดียวหากจะประกอบมาถวายแด่พระองค์เจ้าจงทุกประการแล ผิว่าพระองค์เจ้ามีพระทัยจะใคร่ให้รังวัลแก่ข้าไทของพระองค์เจ้าก็ดี ข้าพระพุทธิเจ้าจะประกอบมาถวายแก่พระองค์เจ้า พระองค์เจ้าจงประสาทให้ตามหึฤทัย[๑] พระองค์เจ้า พระองค์เจ้าอย่าได้คิดสงสัยเลย ผิพระองค์เจ้าจะใคร่ให้มากน้อยเท่าใด ๆ ก็ดีโดยพระทัยพระองค์เจ้า อย่าคิดเลย เมื่อนั้นขุนพระคลังแก้วแลดูรำพึงนึกในใจว่าจะใคร่เอาสิ่งใด สิ่งนั้นก็พูนเกิดขึ้นมาแล เทียรย่อมเต็มด้วยแก้ว ๗ ประการ แลมาเดียรดาษดูเต็มทั้งท้องพระคลังหลวงแล จิงขุนพระคลังแก้วนั้นก็กราบทูลแด่พระญามหาจักรพรรดิราชดั่งนี้ บพิตรข้าแต่พระองค์เจ้า แต่นี้ไปเบื้องหน้า อันว่าแก้วสัตตพิธรัตนะอันอุดมดั่งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะประกอบถวายแด่พระองค์เจ้าทุกเมื่อแล อังเชิญพระองค์เจ้าเร่งให้ทานแก่ฝูงไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อย่าได้คิดเสียดายเลย พระองค์เร่งให้ทานตามพระอัชฌาศัยพระองค์เจ้าบัดนี้เทิด เมื่อนั้นพระญามหาจักรพรรดิราช พระองค์จะใคร่ลองเตชตบะแลศักดานุภาพของขุนพระคลังแก้ววันนั้นไส้พระองค์ให้แต่งเรือทั้งหลายอันประดับด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการแลให้มีปราสาทเงือนแลประสาททองอันประดับด้วยแก้ว ๗ ประการทั้งหลาย พระญามหาจักรพรรดิราชจิงเสด็จขี่เรือแล้วเสด็จนั่งอยู่ในปราสาทอันมีที่ในเรือนั้น พระองค์จิงเสด็จออกไปเถิงกลางพระมหาสมุทรนั้น แลมีสำเภาทั้งหลายอันตามเสด็จไปเป็นบริวารวันนั้นได้ ๘๔๐๐๐ ลำ แลมีเรือเงือนเรือทอง แลสำเภาเภตราเหล้นด้วยนาคราชทั้งหลายในกลางน้ำนั้น

กาลวันนั้น พระญามหาจักรพรรดิราช ธ จิงตรัสสั่งแก่ขุนพระคลังแก้วนั้นว่าฉบับนี้ ดูกรขุนพระคลังแก้ว บัดนี้กูมีพระทัยจะใคร่เอาแก้ว ๗ ประการ จงขุนพระคลังแก้วเร่งหามาให้แก่กู ทันใจกูบัดในท่ำกลางพระสมุทรเร็วบัดนี้ เมื่อนั้น จิงขุนพระคลังแก้วก็รับพระองการว่าข้าพระพุทธิเจ้าจะประกอบถวายแก่พระองค์ดุจมีพระองการบัดนี้

ขุนพระคลังแก้วนั้นจิงเล็งลงไปในน้ำมหาสมุทรดั่งนั้น บัดเดี๋ยวพูนเกิดเป็นตุ่มแลไหทั้งหลายน้น ขึ้นมาย่อมเต็มด้วยแก้ว แลแหวนเงือนทองทั้งหลาย ผุดขึ้นมาเต็มทั้งแม่น้ำมหาสมุทรนั้น จิงขุนพระคลังแก้วนั้นก็เอามาถวายแด่พระญามหาจักรพรรดิราชเจ้า พระญามหาจักรพรรดิราช

---

(๑) อาจอ่านว่า หึระทัย เหมือนในวรรณคดีทางภาคอีสาน แต่ฉบับพระมหาจันทร์ว่าหฤทัย.

เจ้านั้น ธ ก็ประสาทให้รังวัลแก่ฝูงไพร่ฟ้าข้าไท ทั้งหลายวันนั้น บ่รู้สิ้นเลยอันว่าขุนพระคลังแก้วแห่งพระญามหาจักรพรรดิราชนี้มีเตชะตบะศักดานุภาพดั่งกล่าวมานี้แล คหปติรัตนวัณณา นิฏฐิตา (กล่าวเถิงขุนพระคลังแก้วแล้วเท่านี้โดยสังเขปแล)

ปริณายกรัตนะ

อันว่าพระญาผู้เป็นมหาจักรพรรดิราชนั้น ย่อมมีลูกชาย ๑๐๐๐ พระองค์ แลมีรูปโฉมอันงาม แลรู้หลักนักปราชญ์แกล้วหาญทุกคน ส่วนลูกชายผู้เป็นพี่เอ้ย[๑] ทั้งหลายนั้นแล รู้หลักยิ่งกว่าทั้งหลายแลประเสริฐกว่ายิ่งกว่าน้องชายทั้งหลายนั้นแล ด้วยบุญของพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นอัน ธ ได้ทำมาแต่ก่อนไส้ แลลูกแก้วของพระองค์นั้นอาจสามารถรู้เนื้อรู้ใจคนทั้งหลาย คือว่าผู้นี้ดีก็รู้ ผู้นี้ร้ายก็รู้ แม้นว่าอยู่ไกลได้ ๑๒ โยชน์ก็ดี อาจสามารถล่วงรู้เนื้อรู้ใจคนทั้งหลายนั้นสิ้นแล อันว่าลูกแก้วแห่งพระองค์นั้น ธ จิงกราบทูลแด่พระญามหาจักรพรรดิราชผู้บิดาว่าดั่งนี้ว่า ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดาเจ้า แต่นี้ไปเบื้องหน้า อันว่าความบ้านความเมืองแลราชกิจอันใด ๆ ก็ดี ขออย่าได้เคืองพระราชหฤทัยพระองค์เจ้าเลย จงพระองค์เจ้าอยู่เสวยสุขทุกประการเทิด ส่วนอันว่าความบ้านความเมืองกิจการใด ๆ ก็ดีไว้พนักงานตูข้าทั้งหลาย ตูข้าทั้งหลายหากรู้ว่าแต่งให้จงชอบธรรมทุกอันแลแต่วันนั้นไป พระญามหาจักรพรรดิราช ธ หาความกังวลด้วยความบ้านความเมืองแลกิจการใด ๆ ก็ดี ธ บ่มิได้อาวรณ์สักสิ่งเลย พระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ธ มีลูกแก้วอาจต่างเนื้อต่างใจ ธ ดั่งนั้น (ธ มีแก้ว) ถ้วน ๗ ประการ โดยสำหรับเครื่องอันเป็นพระญามหาจักรพรรดิราชแล

พระญาจักรพรรดิราชนั้น ธ เป็นเจ้าเป็นนายแก่คนทั้งหลายอันมีในแผ่นดินใหญ่ ๔ แผ่นดิน และแผ่นดินน้อยทั้งหลาย ๒ พันอันมีในขอบจักรวาฬนี้แล แลท่านนั้นย่อมอยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อแล คนทั้งหลายอันตั้งอยู่ในโอวาทานุศาสน์คำสั่งสอนของพระองค์ไส้ ครั้นว่าตายวายชีพก็ไปได้เกิดในเมืองฟ้าแล ที่ผู้ใดอันใจบาปร้ายนั้น พระญาจักรพรรดิราชเจ้านั้น ธ บ่ห่อนเจรจาด้วยเลย ตราบใดพระญาจักรพรรดิราชยังอยู่ไส้ อันว่ากงจักรแก้วนั้นก็ยังอยู่ด้วยตราบนั้น บ่มิได้เคลื่อนคลาเลย เมื่อใดพระญาจักรพรรดิราชนั้น ธ สวรรคตแล้วไส้ กงจักรแก้วนั้นจิงคลาดจากที่อยู่แลกงจักรแก้วนั้นก็คืนลงไปในท้องมหาสมุทรโพ้นดั่งเก่าเล่าแล ด้วยประการ (ดั่งนี้ แก้ว) ทั้งหลาย ๗ (ประการย่อมคลาดจากพระญาจักรพรรดิราช) ดั่งนี้[๒] อัน

---

(๑) น่าจะเป็น พี่อ้าย

(๒) ดูมโนรถปูรณี ภาค ๑ หน้า ๕๐๘.

หนึ่ง คือว่ายัง ๗ วัน พระญามหาจักรพรรดิราช ธ ทิวงคตอันหนึ่ง คือว่ายัง ๗ วัน พระญา ธ ออกทรงผนวช อันหนึ่ง คือว่าพระพุทธิเจ้า ธ อุบัติ ถ้าแลเมื่อใดแลมีดั่งนี้ไส้ แลกงจักรแก้วนั้นจิงจากพระญาจักรพรรดิราชนั้น แลคืนไปอยู่ในท้องพระมหาสมุทรดั่งก่อนเล่าแล เมื่อใดแลเกิดพระญาจักรพรรดิราชเล่าไส้ กงจักรแก้วนั้นคืนขึ้นมาหาพระญาจักรพรรดิราชองค์นั้นดั่งกล่าวมาก่อนโพ้นนั้นแล เมื่อใดกงจักรแก้วอันเป็นนายกแก่ฝูงแก้วทั้งหลายนั้น ไปจากพระญาจักรพรรดิราชแล้วไส้ อันว่าช้างแก้วอันประเสริฐนั้น คือว่าอุโบสถกระกูลก็ดี แลช้างฉัททันตกระกูลก็ดี แลช้างแก้วแลมาแต่กระกูลอันใด ช้างแก้วนั้นก็คืนไปอยู่ที่กระกูลนั้นดั่งเก่าเล่าแล ทั้งม้าแก้วนั้นเล่าก็คืนไปอยู่ในพลาหกกระกูลดั่งเก่าเล่าแล ทั้งแก้วมณีรัตนะแลบริวารแก้วทั้งหลายได้ ๘๔๐๐๐ จำพวกนั้นก็ดี ก็คืนไปอยู่ในเขาวิปุลบรรพตนั้นดั่งเก่าเล่าแล แลนางแก้วนั้นก็ดี ผิแลมาแต่อุดรกุรุทวีปไส้ก็คืนไปยังที่อยู่คืออุดรกุรุทวีปโพ้นดั่งเก่า ผิแลว่านางนั้นมาเกิดในแผ่นดินอันเราอยู่นี้ก็ดี อันว่ารัศมีที่ออกจากตัวนางนั้นก็หายไปสิ้นแล อยู่เป็นปรกติดั่งฝูงหญิงเราทั้งหลายนี้แล อันว่าขุนพระคลังแก้วนั้น แลตานั้นก็มิได้เห็นไปไกลดั่งก่อนเลย แม้ว่าคำนึงจะใคร่เอาอันใด ๆ ก็ดี ก็บ่มิลุดั่งใจดุจก่อนนั้นเลยแล ทั้งลูกแก้วพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ก็มิได้รู้หลักเลยแล คำนึงรู้ทุกสิ่งนั้นก็ดี ก็มิได้คำนึงดั่งกล่าวเลยแล แลว่าลางคาบ ลูกแก้วพระญามหาจักรพรรดิ์นั้นแล มีบุญหากได้กระทำมาแต่ก่อนมากนักหนาเล่าแล ได้เป็นพระญาจักรพรรดิราชแทนพ่อนั้นก็มี ถ้าแลว่าเป็นแทนพ่อไส้ เทียรย่อมรู้บุญรู้ธรรมอันประเสริฐทุกประการดั่งพ่อนั้นแล

เมื่อนั้น จิงพระญาจักรพรรดิราชนั้น ธ ก็ทิพธรรชงคตพิธรชะโลมด้วยกระแจะจวงจันทน์และจิงเอาผ้าขาวอันเนื้อละเอียดนั้นมาตราสังศพพระญาจักรพรรดิราชนั้น แล้วจิงเอาสำลีอันดีด้วยสะพัดได้แลร้อยคาบมาห่อชั้นหนึ่ง แล้วเอาผ้าขาวอันละเอียดมาห่อชั้น ๑ เล่า แล้วเอาสำลีอันละเอียดมาห่อเล่าดั่งนั้นนอกผ้าตราสังทั้งหลายเป็น ๑๐๐๐ ชั้น คือว่าห่อผ้า ๕๐๐ ชั้น แลสำลีอันอ่อนนั้นก็ได้ ๕๐๐ ชั้น จิงรดด้วยน้ำหอมอันอบแลได้ ๑๐๐ คาบ แล้วเอาใส่ในโกศทองอันประดับนิดำถมอ แลรจนาด้วยวรรณลวดลายทั้งหลายอันละเอียดนักหนา แล้วจิงยกศพไปสงสการด้วยแก่นจันทน์กฤษณาทั้งห้า แล้วบูชาด้วยเข้าตอกดอกไม้ทั้งหลาย ครั้นว่าสงสการเสร็จแล้ว คนทั้งหลายจิงเก็บเอาธาตุพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นไปประจุแลก่อพระเจดีย์แทบทางพบแห่งกลางเมืองนั้น แต่ให้คนทั้งหลายไปไหว้นบบูชาผู้ใดแลได้ไหว้นบคำรพบูชาไส้ ผู้นั้นครั้นว่าตายไปได้เกิดในเมืองฟ้า ดุจดั่งได้ไหว้พระปัจเจกโพธิเจ้า พระอรหันตเจ้า อาจให้สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติแล ถ้าผู้ใดได้ไหว้บูชาพระญามหาจักรพรรดิราชไส้ ก็จะให้ได้สมบัติ ๒ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ แลสวรรค์สมบัติ บ่มิอาจให้นิพพานสมบัติได้ เพราะเหตุพระ-ญามหาจักรพรรดิราชนั้นเป็นปุถุชนไส้

แม้นเถิงว่าพระญามหาจักรพรรดิราชองค์ผู้มีบุญแล้วสิปราบได้ทั้ง ๔ แผ่นดินดั่งนี้ไส้ ยังว่ารู้เถิงแก่ทิวงคตแล้วแลว่ายังมิตั้งอยู่หมั้นคงได้ ยังรู้หว้ายไปมาในสงสารนี้ไส้ ใจบ่มิพ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏนี้ เมื่อใดได้เถิงแก่นฤพานแล้วไส้ จิงพ้นจากทุกข์ทั้งหลายในสังสารวัฏนี้แล พรรณนาเถิงพระญามหาจักรพรรดิราชแล้วเท่านี้แล.

พระเจ้าอโศกมหาราช

อันว่าพระญาจักรพรรดิราชนี้ ยังมีจำพวกหนึ่งเล่าไส้ ยังมีพระญาองค์หนึ่ง ทรงนามชื่อพระญาธรรมาโศกราช ธ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่ง สมญาชื่อว่าปาตลีบุตรมหานคร เมื่อพระญานั้นเสวยราชย์ พระพุทธิเจ้าแห่งเรานี้เข้าสู่นฤพานแล้ว ได้ ๒๑๙ พระพรรษา พระญานั้นมีสนมได้ ๑๖๐๐๐ นาง ผู้เป็นอัครมเหสีนั้นทรงนามชื่อว่า นางอสันธิมิตตา[๑] ครั้นว่าพระญานั้นได้เสวยราชสมบัติไส้ ฝูงเท้าพระญาทั้งหลายในชมพูทวีปมาไหว้มากราบทุกพระองค์ ด้วยบุญพระญามหากษัตริย์นั้นเองแล มิใช่แต่ว่าท้าวพระญาทั้งหลายมาไหว้มานบพระญาองค์นั้นเมื่อไร ทั้งหมู่เทพยดาทั้งหลายแลหมู่สัตว์ทั้งหลายอันอยู่แดนแผ่นดินนี้ลงไปภายต่ำใต้แผ่นดินนี้ลึกลงไปได้โยชน์หนึ่ง อันอยู่แผ่นดินนี้ขึ้นไปเบื้องบนได้โยชน์หนึ่ง เทียรย่อมมาไหว้มาเฝ้ามาแหนบำเรอเชอภักดิ์พระญาศรีธรรมาโศกราชทุกทิพาราตรีกาลมิได้ขาด ด้วยบุญพระญาองค์นั้นแล หมู่เทพยดาอันอยู่ในหิมพานต์ เทียรย่อมเอาน้ำในอโนตัตระสระอันหอมอันใสผ่องดั่งแก้วผลึกรัตนะ เย็นกินก็หวานอันมีรสหนักหนา เอามาถวายเสมอแลวันละ ๑๖ กัลออมทุกวัน[๒] ถวายแด่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้นทุกวัน พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้เอาน้ำ ๘ กัลออมไปถวายแด่พระสงฆ์ น้ำ ๒ กัลออมไปถวายแด่พระสงฆ์ ๑๖ พระองค์อันทรงพระปิฎกตรัย น้ำ ๒ กัลออมไส้ให้แก่นางอสันธิมิตตาผู้เป็นอัครมเหสี แลน้ำ ๒ กัลออกไส้ให้แก่นางพระสนมทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ น้ำ ๒ กัลออมไส้ไว้เป็นสำหรับน้ำสรง แลน้ำเสวยพระองค์ แต่งดั่งนั้นทุกวารบ่มิได้ขาด เทพยดาลางจำพวกก็เอาเชือกเขาอันชื่อว่านาคลดาวัลย์นั้นเป็นอันอ่อนอันหอมมาถวายให้เป็นไม้สีพระทนต์ทุกวัน และไม้สีพระทนต์นั้นพระองค์ให้ไปถวายแด่พระสงฆ์แลวันละ ๖ พระองค์ทุกวาร แล้ว ธ จิงแจกให้แก่พระสนมทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ ทุกวาร เทพยดาลางจำพวกก็เอาผลมะขามป้อมอันมีรสหวานหอมนัก มีพรรณดั่งทอง แลเสวยเป็นยาทิพย์นั้น เอามาแต่ป่าหิมพานต์นั้นมาถวายทุกวาร เทพยดาลางจำพวกเอาผลสมออันงามดั่งทองแลหอมนักแลเสวยเป็นยาทิพย์ แลเอามา

---

(๑) ดู สมันตปาสาทิกา ภาค ๑ หน้า ๔๑

(๒) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า วาร.

แต่ป่าหิมพานต์มาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราชทุกวาร เทพยดาลางจำพวกก็เอาผลมะม่วงสุก อันมีพรรณดั่งทอง กินหวานแลหอม เอามาแต่ป่าหิมพานต์ แลเอามาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราชทุกวัน เทพยดาลางจำพวกก็เอาผ้าทิพย์อันงามนักหนา มีพรรณ ๕ สิ่ง เอามาแต่ฉัททันตสระ เอามาถวายแด่พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชใช้นุ่งให้ห่มทุกวาร เทพยดาลางจำพวกก็เอาผ้าเช็ดหน้าทิพย์อันงามมีพรรณ ๕ สิ่ง สีดำ สีแดง สีขาว สีเหลือง สีเขียว มาแต่ฉัททันตสระ นำมาถวายพระญาศรีธรรมาโศกราชแต่งให้เช็ดหน้าแลเนื้อตัวพระองค์ทุกวัน อันว่าผ้าทิพย์ฝูงนั้นโสด ถ้าแลว่าแปดเหื่อ แลไคแลเก่าหม่นหมองไปไส้ บ่มิพักซักฟาดด้วยน้ำเลย ก่อไฟขึ้นให้ลุกเป็นเปลวแล้ว เอาผ้าฝูงนั้นทอดเข้าในเปลวไฟ ไฟบ่มิไหม้ผ้านั้นเลย เหื่อแลไคซึ่งบันดาลติดแปดผ้านั้นหมดสิ้นแล แลดูผ้านั้นใหม่ออกหมดใสงามดี มีพรรณดั่งผ้าใหม่แล เทพยดาลางจำพวกเอาเกือกทองของทิพย์อันดีมีพรรณอันงามมาถวายแก่พระญาศรีธรรมาโศกราช แต่งรองฉลองพระบาทท่านแล เทพยดาลางจำพวกก็เอากาทองทิพย์อันมีพรรณคันธะอันหอมนักหนา มาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราชแต่งสรงพระเกศทุกวัน เทพยดาลางจำพวกเอาอ้อยอันหวานแลหอม แลมีโอชารสอันอุดม แลมีลำเท่าลำหมากเอามาแต่หิมวันต์เป็นกระยาเสวยทุกวัน เทพยดาลางจำพวกเอาผลมะพร้าวอันอุดมมาถวายเทพยดาลางจำพวกก็เอาผลลูกตาลอันอุดมมาถวาย เทพยดาลางจำพวกก็เอาผลไม้หว้าอันอุดมมาถวาย เทพยดาลางจำพวกเอาผลลูกลานมาถวาย เทพยดาลางจำพวกเอาผลไม้ไทรอันอุดมมาถวาย เทพยดาลางจำพวกเอาผลกระสังและหมากหาดอันอุดมมาถวาย เทพยดาลางจำพวกเอาขนม(๑) อันอุดมมาถวาย เทพยดาลางจำพวกเอาลูกแฟงแตงเต้าอันอุดมมาถวาย นกเปล้าแลนกแขกเต้า นกคล้านกจริง คาบเอารวงเข้า อันชื่อสัญชาติสาลีอันมีในที่ริมฉัททันตสระนั้นมาถวายทุกวันเสมอ วันละ ๙๐๐๐ เกียน แลเข้านั้นโสดก็มิพักตำมิพักผัดบ่มิพักร่อนเลย แลฝูงหนูป่าทั้งหลายหากมาเกล็ดให้เป็นเข้าสาร แลเข้าสารนั้นโสด แม้นว่าเมล็ดหนึ่งก็ดี บ่มิได้หักเลยเข้านั้นเป็นเข้าต้น เป็นกระยาเสวยแด่สมเด็จพระบาทท้าวศรีธรรมาโศกราชทุกเพราทุกงาย ทั้งผอกทั้งแลงทุกวันทุกคืนมิได้ขาดสักเมื่อเลย ฝูงผึ้งฝูงมิ้มทั้งหลายหากมาทำรวงแล้วแลไว้น้ำผึ้งในโอ่งในอ่อมเป็นกระยาเสวยทุกเมื่อ ฝูงชาวครัวทั้งหลายบ่มิพักยากใจด้วยฟืนด้วยไม้สักอัน แลฝูงหมีทั้งหลายอันอยู่ในป่าหากหั่นฟืนมาส่งแก่ชาวครัวทั้งหลายทุกวัน ด้วยบุญแห่งพระญาศรีธรรมาโศกราชนั้นแล

อันว่านกทั้งหลายอันมีในป่า มีอาทิ คือนกกรวีกแลนกยูง แลนกกระเรียน แลนกกระเหว่าทั้งหลาย เทียรย่อมชวนกันมาฟ้อนรำตีปีกฉีกหางแลร้องด้วยสรรพสำเนียงเสียงอันไพเราะมาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราชทุกวันบ่มิได้ขาดแล นกฝูงนั้นเทียรย่อมฝูงนกอันอุดมแล

---

(๑) น่าจะเป็นขนุน

มาแต่ป่าพระหิมพานต์โพ้นไส้ เสียงนกอันชื่อว่านกกรวีกนั้นไส้ แลมีเสียงอันไพเราะมาถูกเนื้อพึงใจแก่ฝูงสัตว์ทั้งหลายยิ่งนักหนา แม้นว่าเสือจะเอาเนื้อไปกินก็ดี ครั้นว่าได้ยินเสียงนกกรวีกนั้นร้องก็ลืมเสีย แลมิอาจจะเอาเนื้อไปกินได้เลยแล แม้นว่าเด็กอันท่านไล่ตีแลแล่นหนี ครั้นว่าได้ยินเสียงนกนั้นร้องก็มิรู้สึกที่จักแล่นหนีได้เลย แลว่านกทั้งหลายอันที่บินไปในอากาศ ครั้นว่าได้ยินเสียงแห่งนกกรวีก ก็บ่มิรู้สึกที่จะบินไป ปลาในน้ำก็ดี ครั้นว่าได้ยินเสียงนกนั้นร้องมิรู้สึกที่จะหว้ายไปได้เลย เพราะว่าเสียงนกกรวีกนั้น เพราะนักหนาแล เป็นฉงนอยู่แล แต่ฝูงสัตว์อยู่เหนือแผ่นดินแลกลางอากาศ ย่อมมากระทำบำเรอรอมาแด่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชดั่งกล่าวมานี้แล ทั้งฝูงเทพยดาอันอยู่ในน้ำพระสมุทรก็ย่อมเอาแก้วแหวนเงินทองทั้งหลายมาถวายแลฝูงนาคราชทั้งหลายเอาผ้าอันงามดั่งดอกชาติบุตรอันบริสุทธิ์บ่มิได้ระคนด้วยด้ายไทย แล้วด้วยไหมเทศวิเศษดั่งผ้าทิพย์ เอามาถวายให้ห่มแลแต่งรองพระองค์ แลพระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช นาคราชลางจำพวกเอากระแจะจวงจันทน์คันธรสอันประเสริฐอันดีมาถวายทุกเมื่อ พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนี้ ธ มีบุญสมภารมากนักหนาดั่งกล่าวมานี้แล

แลพระญาศรีธรรมาโศกราชนั้น ธ ได้ฟังธรรมเทศนาแต่เจ้าไทพระองค์ ๑ ชื่อว่าเจ้านิโครธเถร นั้นไส้ พระญานั้น ธ มีใจใสศรัทธาในศาสนาพระพุทธิเจ้านักหนา ใจ ธ อ่อนน้อมพระศรีรัตนตรัยนั้นนักหนา ธ แต่งฉันจังหัน ๖๐๐๐๐ สำหรับอันพระญาพินทุสารราช[๑] ผู้เป็นพระบิดาพระญาศรีธรรมาโศกราชแต่งให้ฝูงปริพาชกทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ กินแต่ก่อนมาทุกวัน พระญาศรีธรรมาโศกราชให้เอามาจากปริพาชกทั้งหลายนั้น ก็เอามาถวายแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ พระองค์ทุกวารแล พระญานั้น ธ ให้ทำมหาวิหารในอุทยานนั้น สร้างเป็นอารามชื่ออโศการามถวายเป็นสำนักนี้แก่พระสงฆ์ทั้งหลายแล แต่นั้นไปเมื่อหน้า สรรพของถวายอันเขาทั้งหลายเอามาถวายก็ดี ฝูงเทพยดาทั้งหลายเอามาถวายแต่ป่าหิมวันต์ก็ดี มนุษย์ทั้งหลายเอามาก็ดี สิงสัตว์ทั้งหลายเอามาถวายก็ดี พระญานั้นย่อมเอาไปบูชาแก่พระศรีรัตนตรัยก่อนแล้วจิงให้แก่นางอสันธิมิตตา แล้วจิงแจกแก่พระสนม ๑๖๐๐๐ แลจิงแจกแก่เทวราช แล้วจิงแจกแก่ลูกเจ้าลูกขุนทมุนทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายในเมืองนั้นทุกคน

กล่าวเถิงเมืองนั้น ยังมีกาลวันหนึ่ง เทพยดาทั้งหลายเอาลำอ้อยอันใหญ่เท่าลำหมาก อีกด้วยของฝากหมากไม้ทั้งหลายมากนักหนามาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราช แลย่อมเอามาแต่ป่าหิมวันต์ อ้อยฝูงนั้นโสดกินหวานกินอ่อนนักหนา พระองค์ให้หีบอ้อยทั้งหลายนั้น อังคาสแด่พระสงฆ์ทั้ง ๖๐๐๐๐ พระองค์ ด้วยจังหันวันเมื่อไปฉันในราชมนทิระ เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลาย

---

(๑) ดู สมันตปาสาทิกา ภาค ๑ หน้า ๔๔

ฉันแล้ว พระองค์จิงหลั่งน้ำทักษิโณทกแล้ว แลเมื่อพระสงฆ์ไปสู่อารามไส้ พระองค์ตามลงมาส่ง พระสงฆ์ทั้งหลายเถิงพื้นอัสจันทร์ราชมนทิระนั้นแล ธ นมัสการพระสงฆ์ถ้วนทุกพระองค์ แล้วก็สรรเสริญคุณพระศรีรัตนตรัย แล้วจิงพระองค์เสด็จเข้าไปในพระราชมนทิระแล ในวันนั้นไส้นางอสันธิมิตตาราชเทวี ครั้นรุ่งเช้านางก็ลุกจากที่นอน แล้วก็ชำระพระองค์แล้วนางจิงแต่งจังหันแลเข้ายาคูอีกสรรพาหารแลหมากพลูอังคาสแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ พระองค์ แล้วแลหลั่งน้ำทักษิโณฑก แล้วแลไหว้นบเคารพ แลนางก็อำลาพระสงฆ์เข้าไปในพระราชมนทิระด้วยบริวารทั้งหลาย นางอสันธิมิตตานั้นนั่งอยู่บนแท่น แล้วแลเห็นอ้อยที่เทวดาทั้งหลายเอามาถวายแด่พระญาศรีธรรมาโศกราชนั้น นางจิงไปปอกอ้อยท่อนหนึ่ง แล้วนางจิงเสวยอ้อยนั้นในท่ามกลางฝูงนางทั้งหลาย เมื่อนั้นพระญาศรีธรรมาโศกราชนั้นลงไปสู่พระสงฆ์ทั้งหลาย แล้วแลเดินขึ้นมาแลเสด็จเข้าสู่พระราชมนทิระ พระองค์จิงแลเห็นนางอสันธิมิตตานั้นแลนั่งอยู่เหนือแท่น แลเสวยอ้อยอยู่ณ ท่ามกลางนางนักสนมทั้งหลาย แลนางนั้นมีรูปโฉมโนมพรรณตระศักดิ์ พระองค์มีพระทัยรักยิ่งกว่านางนักสนมทั้งหลาย จิงกล่าวด้วยคำสรรเสริญ ทรงพระสรวลเหล้นด้วยคดีว่าฉันนี้ ใครนี้หนอ แลมานั่งอยู่ แลมากินอ้อยในที่ท่ามกลางนางนักสนมทั้งหลาย แลมีหน้าอันงามนักหนา เจ้านี้จะว่าผู้หญิงหรือว่าระเบงระบำอันแสร้งแต่งแลงามพ้นแพ่งพรรณเมื่อดั่งนั้น พระองค์ยืนอยู่ซึ่งหน้านางนั้น แลกล่าวถ้อยคำหยอกเหล้นเท่านี้แล ครั้นว่านางอสันธิมิตตาได้ยินพระราชสวามีตรัสทัดดั่งนั้น ก็รำพึงว่าดั่งนี้ อันว่าพระองค์เจ้ากูนี้เสวยราชย์ แลได้เป็นใหญ่แก่ท้าวพระญาทั้งหลายในชมพูทวีป แต่เหนือแผ่นดินนี้ลงไปเบื้องต่ำได้โยชน์หนึ่งแลแต่เหนือแผ่นดินนี้ขึ้นไปเบื้องบนได้โยชน์หนึ่ง เทพยดาแลครุฑราชนาคราชแลยักษ์คนธัพพะกินนรกินนรี แลวิทยาธรแลหมาผีหมาไนแลราชสีห์แลหมีแลเสือเหลืองเสือโคร่งก็มาไหว้มากราบท่านนี้ อีกทั้งช้างม้าข้าไทเสนาพลาพลไพร่มากนักหนา แลมีเงือนทองของแก้ว ผ้าผ่อนเข้าน้ำเต็มยุ้งเต็มฉางมากหลายนักหนาแล พระองค์เจ้ากูนี้เสวยราชสมบัติในกลางชมภูทวีปนี้ แลมีหมู่ท้าวพระญาทั้งหลายแลสมณพราหมณาจารย์แลครหัสถ์ลูกเจ้าเหง้าขุนทั้งหลายเป็นบริวาร ดั่งพระอินทร์อันอยู่ท่ามกลางฝูงเทพยดาทั้งหลาย แลท่านเสด็จมากกลายข้าพระบาท เห็นข้าพระบาทนั่งอยู่แลกินอ้อย แลพระองค์กล่าวถ้อยคำดุจมิรู้จักข้าพระบาทเลย แลมากล่าวเยาะไยไพข้าพระบาทเหล้นว่าใครนี้หนอแลมานั่งกินอ้อย พระองค์เจ้ากูดูถูกข้าพระบาท แลว่ากล่าวข้าพระบาทดั่งนี้ เพื่อพระองค์ทรงยศศักดิ์ใหญ่อิศรสมบัติอันมโหฬาร แลว่ากล่าวข้านี้หาบุญบ่มิได้เลย แลข้านี้ย่อมกินเพราะบุญพระองค์ทุกวันมิคลาแล

นางอสันธิมิตตารำพึงดั่งนั้น จิงมีใจอันร้ายแก่พระญาศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นภัสดาพร จิงกราบทูลแด่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชว่าฉันนี้ มหาราชข้าแต่บพิตร อันว่าอ้อยนี้บ่มิพักปลูกพักฝัง อ้อยนี้หากเป็นเองอยู่ในป่าหิมวันต์ แลเทพยดาทั้งหลายเอามาถวายด้วย

อำนาจบุญข้าพระบาทไส้ ข้าพระบาทจิงกินอ้อยนี้ เพราะบุญข้าพระบาทเองแล เมื่อนั้นพระญาศรีธรรมาโศกราชได้ยินคำนางอสันธิมิตตากล่าวดั่งนั้น พระองค์ ธ จิงรำพึงในพระทัยดั่งนี้ นางจิงรำพึงทุกวันว่าตัวนางนี้มีบุญ แลว่ากูนี้พึ่งบุญนางมิอย่าแล พระองค์จิงกล่าวแก่นางอสันธิมิตตา พระองค์จิงว่าเป็นคำซ้ำแดกเมาะว่าประชดให้แก่นางดั่งนี้ว่า ดูกรเจ้าอสันธิมิตตา ผิว่าเทพยดาทั้งหลายเอาอ้อยมาแด่ป่าหิมวันต์ แลมาถวายแด่เจ้าด้วยบุญเจ้าจิงไส้ อันว่าราชสมบัติทั้งปวงอันมีในสกลชมภูทวีปทั้งปวงนี้ เจ้าว่าเราได้เพราะบุญเจ้าแลฤๅ ส่วนว่าบุญเจ้าไส้ เจ้ายอขึ้นไปไว้เถิงอกนิฏฐมหาพรหม ส่วนว่าบุญของเราไส้ เจ้าข่มลงไปไว้เถิงมหาอวิจีนรกผิแลว่าเจ้ามีบุญกว่าเราจริงไส้ก็ดียิ่งนักหนาแล ไว้เราจะลองบุญของเจ้าดูพรุ่งนี้[๑] แลเมื่อเช้าพระสงฆ์ทั้งหลายจะมาฉันจังหันในพระราชมนทิระ ๖๐๐๐๐ พระองค์ ครั้นพระสงฆ์ทั้งหลายภุตตกฤตย์แล้ว เราจะถวายผ้าไตรจีวรแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ สำหรับจิงถ้วนพระสงฆ์ทั้ง ๖๐๐๐๐ พระองค์นั้น แลพรุ่งนี้เมื่อเช้าเจ้าเร่งหาไตรจีวรไว้ให้เราจงได้ ๖๐๐๐๐ สำหรับในวันพรุ่งนี้เช้าเทิด ถ้าว่าเจ้าหาไว้ให้แก่เราได้ดุจดั่งคำเราว่าดั่งนี้ เราจิงจะได้รู้ว่านางมีบุญจริง แลปรากฏบุญนางทั่วทั้งชมภูทวีปนี้จริงแลถ้าแลว่านางให้แก่เรามิได้ดุจดั่งคำเราว่านี้ไส้ เราก็จะรู้บุญนางในวันพรุ่งนี้แลครั้นว่าพระองค์ตรัสเท่านั้นแล้ว ก็เสด็จไปจากที่นั้นแล

เมื่อนั้น นางอสันธิมิตตา ครั้นได้ยินพระภัสดาพรกล่าวแก่นางดั่งนั้น นางก็เร่งเป็นทุกข์นักหนา นางก็คิดในใจว่า ขะรอยพระบาทพระราชสวามีนี้เคียดแก่กูแล้วมิอย่าจิงกล่าวดั่งนี้แก่กู นางก็คิดเล่าว่า ชะรอยพระองค์เจ้าว่ากูเคียดแก่พระองค์ พระองค์จิงกล่าวนักหนาดั่งนี้ นางอสันธิมิตตาก็เป็นทุกข์โศกนักหนา และหาใจใหญ่ แล้วก็นอนกลิ้งไปกลิ้งมาเหนือเขนยทองแต่ชิพค่ำเท่าเถิงเที่ยงคืน แลนอนบ่มิหลับเลยสักน้อย นางอสันธิมิตตาเร่งหาใจใหญ่แล้วแลคำนึงในใจว่าดั่งนี้ แลว่ากูจะได้ไตรจีวรมาแต่ที่ใดแลจะถ้วน ๖๐๐๐๐ สำหรับดั่งหนอ วันนั้นไส้ เดือนเพ็งบูรณ์วันอุโบสถ (อัฏฐมีแล) ในเมื่อราตรีกาลเที่ยงคืนวัน จิงพระจตุโลกบาลทั้ง ๔ ตน ตนหนึ่งชื่อว่าท้าวกุเวรุราช ตนหนึ่งชื่อว่าท้าวธตรฐราช ตนหนึ่งชื่อว่าท้าววิรูปักขราช ตนหนึ่งชื่อว่าท้าววิรุฬหกราช แลพระจตุโลกบาลทั้ง ๔ ตนนี้ไส้ ครั้นเถิงวันดับก็ดี วันเพ็งก็ดี เดือนขึ้น ๘ ค่ำ เดือนแรม ๘ ค่ำก็ดี ย่อมไปเที่ยวดูคนทั้งหลาย อันทำบุญแลทำบาปในแผ่นดินนี้

กล่าวเถิงพระจตุโลกบาล เมื่อนั้นท้าวกุเวรุราช คือองค์พระไพศรพณ์มหาราชนั้น ธ มีหมู่ยักษ์เสนาบดีเป็นบริวาร แลเสด็จไปในยานทิพย์อันดี แต่อาพกมนทาพิมามอันมีเบื้องอุดรทิศ แล้วจิงเสด็จมาลวงทักษิณทิศไส้พระไพศรพณ์มหาราช ธ คลายผ่านหน้าบัญชรวรรราชมนทิระนางอสันธิมิตตานอนอยู่นั้น จิงพระไพศรพณ์มหาราชนั้น ธ ได้ยินเสียงนางอสันธิมิตตาถอยใจใหญ่อยู่เพราะว่าอย้านหาผ้าไตรจีวรบ่มิได้ถ้วน ๖๐๐๐๐ สำหรับดั่งคำท่านผู้เป็นสวามีกล่าว

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า พรุกนี้

นั้น แลพระไพศรพณ์มหาราชนั้น ธ จิงลงจากยานทิพย์แล้วแลเข้าไปใกล้นางอสันธิมิตตา แล้วว่าดั่งนี้ว่า ดูกรเจ้าอสันธิมิตตา แม่เจ้าอย่าได้เป็นทุกข์เป็นโศกเลย เมื่อกำเนิดเจ้าแต่ก่อนโพ้น เจ้าไส้ได้ให้ทานน้ำผึ้งแก่พระปัจเจกโพธิเจ้า(๑)พระองค์หนึ่ง บุญของเจ้านั้นยังมากนักหนา แลด้วยเดชอำนาจบุญเจ้าอันเจ้าได้ถวายน้ำผึ้งแก่พระปัตเยกโพธิเจ้าแต่ก่อนนั้น ผลบุญนั้นจะได้แก่เจ้าแล จงเจ้ามารับเอาเทิด ครั้นพระไพศรพณ์กล่าวแก่นางให้รู้แล้วดั่งนั้น จิงพระไพศรพณ์มหาราช ธ จิงเอาประอบแก้วทิพย์อันหนึ่งมาด้วยฤทธิ์แห่ง ธ พระไพศรพณ์ ธ พระไพศรพณ์จิงเปิดฝาประอบแก้วนั้นแล้ว ธ ก็ยื่นให้แก่นางอสันธิมิตตาแลดูผ้าทิพย์อันมีที่ในประอบแก้วนั้น ครั้นว่าพระไพศรพณ์มหาราช ธ ส่งประอบแก้วนั้นให้แก่นางอสันธิมิตตาแล้ว แล้ว ธ ก็สั่งสอนนางอสันธิมิตตาด้วยถ้อยคำว่าดั่งนี้ ภัทเท ดูกรเจ้าอสันธิมิตตา ผิแลว่าเจ้ามีประโยชน์ด้วยผ้าไส้เจ้าจิงเผยฝาประอบผ้าทิพย์นี้แล้ว แล้วเจ้าจิงชักเอาผ้าออกจากประอบแก้วนี้เทิดผ้าทิพย์อยู่ในประกอบแก้วนี้แล้ว ผิแลว่าเจ้าจะเอาเท่าใด ๆ ก็ดี บ่มิรู้สิ้นสุดเลยผ้าฝูงนี้ไส้ แม้นแลว่าจะปราถนาเอายาวเท่าใดก็ดี ได้ด้วยใจทุกเมื่อแล ผิแลว่าเจ้าจะใคร่ได้สั้นเล่าไส้ ก็ได้ด้วยใจเจ้าทุกเมื่อแล พระไพศรพณ์มหาราชกล่าวเท่านั้นแล้ว ธ ก็เสด็จขึ้นสู่ยานทิพย์ แล้ว ธ ก็เสด็จไปสู่อาพกมนทาพิมาน อันเป็นที่อยู่โดยอุดรทิศพระสิเนรุราชบรรพตนั้นแล ครั้นว่ารุ่งขึ้นเมื่อเช้า พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ธ ก็อังคาสจังหันแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ พระองค์ พระสงฆ์ทั้งหลาย ๖๐๐๐๐ พระองค์ ครั้นว่าภัตตกฤตย์แล้ว จิงพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ธ ก็บูชาพระสงฆ์เจ้าด้วยธูปแลเทียนเข้าดอกดอกไม้และกระแจะจวงจันทร์ทั้งหลาย เสร็จแล้วจิงนางอสันธิมิตตาเทวี นางก็เอาเข้าตอกดอกไม้อันเป็นพู่พวงแลผูกห้อยร้อยแลกรองด้วยดี มีพรรณสิ่งต่างกัน และจะแต่งก้ำปลายห้อยทุกประการใส่เต็มประอบทองอันใหญ่ เอาจ้ำเท่าจันทน์จุณอันหอมเทียนธูป นางอสันธิมิตตาจิงเอาประอบแก้วอันเต็มด้วยผ้าทิพย์ใส่ในประอบสุวรรณรัตนะอันหนึ่ง และจิงเอา(๒) ประอบทองอันอื่นครอบเหมือนนั้น จิงให้สาวใช้ผู้เชื่อใจถือไปด้วย เมื่อนางอสันธิมิตตาไปด้วยบริวารทั้งหลาย นางจิงอังคาสจังหันแด่พระสงฆ์ทั้งหลาย พระสงฆ์ทั้งหลายฉันแล้ว นางจิงบูชาพระสงฆ์ด้วยเข้าตอกดอกไม้เทียนธูปประทีพชวาลา ธูปจ้ำเท่าจันทน์น้ำมันหอมหมากพลู แล้วนางจิงนั่งอยู่ (ถ้า) พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชแล

กาลนั้นพระญาจิงแลดูหน้านางอสันธิมิตตา แล้ว ธ จิงกล่าวดั่งนี้ ดูกรเจ้าอสันธิมิตตา เจ้าจงเอาผ้ามาให้แก่เรา ๖๐๐๐๐ สำหรับเร็วบัดนี้เราจะให้ทานคานี้เราจักพึ่งบุญเจ้าแลเราจะถวายเป็นไตรจีวรแด่พระสงฆ์ทั้งหลายจงถ้วน ๖๐๐๐๐ พระองค์แล เมื่อนั้นนางอสันธิมิตตาจิงรับพระองการด้วยดี แล้วก็กราบทูลดั่งนี้ ข้าแต่บพิตรผู้เป็นเจ้า ข้าพระเจ้าจักถวายผ้าแด่พระองค์บัด

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ปัตเยกโพธิเจ้า

(๒) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ให้เอา.

นี้จงถ้วน ๖๐๐๐๐ สำหรับ และพระองค์เจ้าเร่งอวยทานแด่พระสงฆ์ให้ถ้วน ๖๐๐๐๐ พระองค์โดยพระหฤทัยแห่งพระองค์เจ้าบัดนี้เทิด ครั้นว่านางอสันธิมิตตากราบทูลแล้วบ่มิช้า นางพระญาจิงเผยประอบสุวรรณรัตนะอันใส่ประอบแก้วนั้นออก นางจิงเอาประอบแก้วทิพย์นั้นชูอยู่ด้วยมือข้างซ้าย นางจิงไขฝาประอบแก้วนั้นขึ้นด้วยมือข้างขวาแล้ว แลจิงเอาฝาประอบวางไว้ จิงเอามือข้างขวาชักเอาผ้าทิพย์ออกจากประอบแก้วนั้นแต่ละทีละผืน ๆ นั้นพอได้เป็นไตรจีวรแด่พระสงฆ์ พระองค์นางถวายผืนหนึ่งก่อน พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชจิงรับเอาผ้าผืนหนึ่งก่อนนั้นถวายแด่เจ้าไทผู้เป็นพฤฒาจารย์ อันแก่กว่าพระสงฆ์ทั้งหลายก่อนแล อันว่าผ้านั้นมีพรรณเป็นอันงามประดุจเกิดมาแต่ต้นกัลปพฤกษ์อันมีในอุดรกุรุทวีปนั้น

ดับนั้น นางจิงชักเอาผ้าออกจากประอบแก้วนั้น เอามาถวายแด่พระสงฆ์เจ้าโดยอันดับไปถ้วนพระสงฆ์ทั้ง ๖๐๐๐๐ พระองค์นั้นแล นางอสันธิมิตตาเอาผ้าออกจากประอบแก้วดั่งนั้นก็ดี แลผ้าในประอบแก้วนั้นบ่มิรู้สิ้นบ่มิสุดเลย แลผ้าทิพย์นั้นยังเต็มประอบแล้วนั้นอยู่ดั่งเก่าบ่มิได้บกพร่องแต่น้อยหนึ่งเลย พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชเห็นเป็นมหัศจรรย์ดั่งนั้น ธ ก็ยินดีนักหนา ธ ก็นั่งอยู่นมัสการแก่พระสงฆ์ทั้งหลาย พระสงฆ์ทั้งหลาย ธ จิงให้อนุโมทนาด้วยทานอันพระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้นั้นถ้วนทุกพระองค์เสร็จแล้ว จิงพระสงฆ์ไปจากพระบาทพระเจ้าศรีธรรมโศกราช พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชก็เสด็จลงไปส่งพระสงฆ์ทั้งหลายเถิงประตูพระราชเทียรไหว้พระสงฆ์เจ้าแล้ว แล้วพระองค์จิงกลับคืนมาสู่พระราชมนทีระเป็นปกติดั่งนั้นบ่มิขาดครั้นว่า ธ คืนมาเถิงในปราสาทแล้ว แล้ว ธ จิงเจรจา ด้วยนางอสันธิมิตตาว่าดั่งนี้ ภัทเทดูกรเจ้าอสันธิมิตตาผู้เป็นกัลยาณีทิพย์ แต่วันนี้ไปเมือหน้า ถิ่นฐานบ้านเมือง ปราสาทเรือนหลวง ช้าง ม้า ข้าไท ไพร่พลทั้งผอง เงือนทองของแก้ว แลนางนักสนมทั้ง ๑๖๐๐๐ เรามอบเวนให้แก่เจ้า แลจงนางเป็นเจ้าแก่เขาเทิด อันหนึ่งแต่วันนี้ไปเมือหน้าผิแลว่า เจ้ามีใจจะใคร่ทำการอันใด ๆ ก็ดีไส้ จงเจ้ากระทำโดยใจเจ้า พี่จะตามใจเจ้าจงทุกประการแล แต่นั้นไปก็ดีแล อันว่านางอสันธิมิตตาผู้เป็นปาทบริจาแห่งพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ธ ให้อนุญาตดั่งนั้นก็ดี อันว่านางผู้เป็นปาทบริจานั้น นางก็ดีบ่มิอาจละเมิดท่านผู้เป็นผัวนั้นแต่น้อยหนึ่งเลย แม้นว่านางจะทำการอันใด ๆ น้อยหนึ่งก็ดี เทียรย่อมร่ำเรียนแต่พระบาท ธ ผู้เป็นผัวแล้ว แล ธ บัญชาด้วยนาง นางจิงกระทำไส้ แลอย่าว่ากว่านั้นอื่นเลย พระบาทศรีธรรมาโศกราชไปบ่มิเสวยเข้านางอสันธิมิตตาบ่มิอาจเสวยก่อน แม้นว่าพระบาทบ่มิได้บรรทมไส้ นางนั้นก็มิอาจบรรทมก่อนเลย เมื่อใดแลพระองค์ผู้ผัวหลับแล้ว นางจิงนอนแล แม้นว่านางนอนภายหลังดั่งนี้ก็ดี นางบ่ห่อนตื่นภายหลังสักคาบ เทียรย่อมตื่นก่อนท่านผู้เป็นผัวทุกเมื่อแล เจ้าอสันธิมิตตาผู้ นี้แลมีมารยาทแลปรากฏด้วยรู้ด้วยหลักเฉลียวฉลาด คนรักก็หลายทั้งมิตรสหายก็มาก รู้เจรจาปราสัย แลมิเกียจ

คร้านอุตสาหะหนักหนา มักทำบุญให้มีพิจารณาได้ราชาภิเษกด้วย สมเด็จพระบาทในปราสาทแล ได้เป็นใหญ่แก่พระสมทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ นั้นแล

เมื่อนั้น จิงฝูงนางทั้งหลายซึ่งบรรดาเป็นเมียรักแด่พระบาทศรีธรรมาโศกราชมาแต่ก่อนนั้น เขาทั้งหลายเห็นว่าพระองค์รักนางอสันธิมิตตาดั่งนั้น เขาก็ยินร้ายแลมีใจหิงษา เขาจิงเจรจาด้วยกันดั่งนี้ อันว่าท่านผู้เป็นเจ้าเรา พระบาทคิดรำพึงในใจท่านว่านางอสันธิมิตตานี้หากเป็นหญิงคนเดียวไส้อันจะเป็นผู้หญิงกว่านางอสันธิมิตตานี้ชะรอยว่าหาบ่มิได้เลย เหมือนท่านรำพึงในใจท่านดั่งนี้บ่มิอย่าแล ท่านจิงบ่มิดูเราเถิง ๒ ตาเพื่อดั่งนั้นอันว่าเนื้อความนั้นก็รู้เถิงพระกรรณสมเด็จพระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระบาทพระเจ้าศรีธรรมโศกราชนั้น ธ ก็รำพึงในพระทัยว่าดั่งนี้ อันว่าฝูงนางทั้งหลายแลว่าเขากล่าวดั่งนี้ เขาฝูงนี้เป็นคนพาลนักหนา รู้แต่ติเตียนนินทาท่านผู้มีบุญ อันว่าผู้หญิงมีหญิงมีบุญหนักใหญ่ใฝ่อันใดมา หาอันใดมาได้ดั่งเจ้าอสันธิมิตตานี้เขาไป่มิรู้จักว่าผู้มีบุญผิดั่งนั้นมากูจะสำแดงให้เขารู้จักเจ้าอสันธิมิตตาว่าผู้มีบุญ เพราะว่าเขานี้ย่อมคนใจพาลแลเขาบ่มิรู้จัก

กาลวันหนึ่งพระองค์จิงให้หาเข้าหนมต้มได้ ๑๖๐๐๐ ลูก พระองค์จิงถอดแหวนพระธำมรงค์ดวงหนึ่งบออกจากพระกรแห่งพระองค์ พระองค์จิงใส่เข้าในเข้าหนมนั้น แล้วพระองค์จิงเอาเข้าหนมอันที่ใส่แหวนนั้นวางไว้เหมือเข้าหนมทั้งหลายนั้น แล้วพระองค์จิงให้เรียกนางทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ มาชุมนุมกัน แล้วพระองค์จิงตรัสว่าฉันนี้ ดูกรนางทั้งหลายเข้าหนมที่ในตระไลทองนั้นลูกใดลูกหนึ่งที่พึงใจสูไส้ สูเลือกเอาแลคนละดวง แลถือเข้าหนมนั้นอยู่ในมือสู เมื่อใดสูทั้งหลายเอาเข้าหนมนั้นแล้วถ้วน ๑๖๐๐๐ แลยังเข้าหนมแต่ลูกเดียวไส้ กูจิงจะให้แก่เจ้าอสันธิมิตตาเอาต่อภายหลังสูทั้งหลาย เพราะว่าเข้าหนมทั้งหลายทั้ง ๑๖๐๐๐ แลกับดวงหนึ่งนี้ไส้ กูถอดพระธำมรงค์จากมือกู กูเอาใส่ไว้ในเข้าหนมนั้น แลกูอธิษฐานว่า นางผู้ใดมีบุญไส้จงได้เข้าหนมอันกูใส่แหวนนี้เทิด แลสูทั้งหลายจงอธิษฐานในใจสูแล้ว แล้วเลือกเอาละคนละดวงโดยชอบใจแห่งสูเทิด เมื่อนั้น นางทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ นั้น เลือกเอาเข้าหนมที่ในตระไลทองละคนละลูกโดยพึงใจเขาสิ้นทั้ง ๑๖๐๐๐ ดวง แล้วแลมิอาจเอาเข้าหนมดวงที่ใส่แหวนนั้นได้เลย ส่วนว่าเข้าหนมดวงเดียวอันที่ใส่แหวนนั้นยังคงอยู่ในตระไลทองนั้น พระองค์จิงให้นางอสันธิมิตตาไปเอา นางอสันธิมิตตาจิงค่อยลุกไปแลมีดำเนินเป็นอันงาม แลหยิบเอาเข้าหนมดวงนั้นมาถืออยู่ในมือนาง พระญา ธ จิงตรัสแก่นางทั้งหลายว่า สูทั้งหลายนี้มีเข้าหนมถืออยู่ในมือสูนั้น สูมิออกดู ผิว่าผู้ใดแลได้แหวนพระธำมรงค์กูไส้ เอามาให้แก่กู กูจิงจักรู้ว่าผู้นั้นมีบุญจริงแล เมื่อนั้น อันว่านางทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ นั้น ต่างคนต่างแบะเข้าหนมในมือตนออกทุก ๆ คน ก็มิได้แหวนพระธำมรงค์สักคน พระองค์จิงจับเอาเข้าหนมที่ใน

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า เตือน.

มือนางอสันธิมิตตา พระองค์จิงแบะเข้าหนมนั้นออกต่อหน้านางทั้งหลาย แลเอิ้น(๑) ให้นางทั้งหลายแลดู พระองค์จิงได้แหวนพระธำมรงค์ในเข้าหนมดวงนั้นต่อหน้านางทั้งหลายแล พระองค์เจ้าจิงว่า เจ้าอสันธิมิตตานี้มีบุญมากกว่านางทั้งหลายแล สูหากมิรู้ว่านางอสันธิมิตตานี้มีบุญได้กระทำมาแต่ก่อน แลสูย่อมกล่าวขวัญกู แลเห็นว่ากูรักนางอสันธิมิตตาไส้ แลกูสำแดงบุญนางอสันธิมิตตาได้ยินพระองค์มีพระองค์การดั่งนั้น นางจะใคร่สำแดงบุญแห่งตนซึ่งได้ทำมาแต่ก่อน นางจิงถือประอบแก้วด้วยมือข้างซ้าย แล้วเอามือข้างขวาชักเอาผ้าทิพย์ในประอบแก้วนั้นออกได้ ๑๐๐๐ ผืน นางจิงเอามาถวายแด่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชต่อหน้านางทั้งหลาย ๑๖๐๐๐ แล้วนางอสันธิมิตตาจิงเอาผ้าทิพย์นั้นออกจากประอบแก้วนั้น ให้แก่ท้าวพระญาอันกินบ้านนอกแลคนละ ๕๐๐๐ ผืน ให้แก่เยาวราชอันต่าง ๆ องค์พระญาแลองค์ละ ๑๐๐ ผืน แลให้แก่ชาวเจ้าราชกระกูลทั้งหลายแลคนละ ๕๐ ผืน ให้แก่นางทั้งหลายอันเป็นเมียพระญาที่กินเมืองบ้านนอกออกแก่นางนั้นแลคนละ ๕๐ ผืน แลให้แก่หมู่มนตรี เสนาบดีแลคนละ ๕๐ ผืน แลให้แก่พระสนมทั้งหลายได้ ๑๖๐๐๐ นั้นแลคนละ ๒๕ ผืน แลให้แก่ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายด้วยกันทั้งหญิงแลชายใหญ่น้อยอันมีในเมืองปาตลีบุตรมหานครนั้นแลคนแล ๒๒ ผืน ทั่วทุกคนบ่มิได้เปล่าเลยสักคนแล

เมื่อนั้นพระญาศรีธรรมาโศกราชแลท้าวพระญาสามนตราช กระกูลไพร่หลวงขุนหมื่นทมุนทนาย คนไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันมาชุมนุมมั่วมวลกันแห่งนั้น เห็นนางอสันธิมิตตาเอาผ้าทิพย์ออกจากประอบแก้วลูกเดียวนั้น บ่มิรู้สิ้นมิรู้สุดดั่งนั้น คนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนักหนา จิงโห่ร้องส้องสาธุการถวายด้วยเสียงมี่ก้อง เสียงร้องเสียงชม ระงมในวันนั้นดังตลอดเบื้องดินได้ยินทั่วทุกแห่งทุกสถานแล พระญาศรีธรรมาโศกราช เห็นของอันตระการอันบ่ห่อนมีแลมีดั่งนั้น พระองค์ยิ่งอัศจรรย์นักหนาแลจะใคร่รู้อำเภอบุญนางอสันธิมิตตาอันได้กระทำมาแต่ก่อนนั้น พระองค์ ธ จิงตรัสถามฉันนี้ ภทเท ดูกรเจ้าอสันธิมิตตาราชเทวี อันว่าประอบแก้วนี้พี่เห็นเจ้าได้มา แลพี่แลดูไส้พิศวงแก่ใจพี่ เพราะว่าพี่มีรู้แห่งประอบแก้วนี้มาแล ประอบแก้วนี้เจ้าได้มาแต่ใด เชิญเจ้ามาบอกแก่พี่ แลพี่จะขอชมบุญเล่าเทิด เมื่อนั้น จิงนางอสันธิมิตตาเมื่อนางจะสำแดงบุญแห่งนางอันได้กระทำมาแต่ก่อน แลนางพระญานั้นจิงกราบทูลดั่งนี้ เทว ข้าแต่บพิตรพุทธิเจ้าข้า เมื่อกำเนิดก่อนโพ้น ข้าพระบาทได้ถวายผ้าเช็ดหน้าผืนหนึ่งแด่พระปัตเยกโพธิเจ้าพระองค์หนึ่ง เมื่อข้าได้ถวายผ้านั้น พระไพศรพณ์มหาราชเป็นทิพยพยานแก่ข้าแล เมื่อวันพระองค์กล่าวแก่ข้าพระเจ้าว่า จะเอาผ้าไตรจีวรแก่ข้าจงได้ ๖๐๐๐๐ สำรับ จะถวายแก่พระสงฆ์ ๖๐๐๐๐ พระสงฆ์ทั้งนั้น ข้าก็หาให้พลันทันพระหฤทัยพระองค์เจ้าบ่มิได้แล ข้าก็เป็นทุกข์โศกนักหนา แลข้านอนกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนที่นอน เมื่อนั้น พระไพศรพณ์มหาราชเจ้าจิงเสด็จมาด้วยยักขเสนาบดีทั้งหลายก็กลายหน้าต่างประสาทราชมนทีระทีข้านอน แลได้ยินเสียงข้าหาใจใหญ่ใฝ่หาผ้า จะใคร่ได้ไตร

จีวรอยู่นั้น พระไพศรพณ์มหาราช ธ จิงลงจากยานมาใกล้ที่นอนข้าพระบาท จิงพระไพศรพณ์มหาราชก็กล่าวแก่ข้าดั่งนี้ ดูกรเจ้าอสันธิมิตตาเทวี อย่ามีทุกโศกสักอันจงเจ้าคำนึงดูก่อน เมื่อกำเนิดก่อนโพ้น เจ้าสิยังได้อวยทานผ้าเช็ดหน้าผืนหนึ่งแก่พระปัตเยกโพธิเจ้าพระองค์หนึ่งนั้นแล เจ้าอย่าร้อนใจเลย แลเจ้าจะได้ผลบุญของเจ้า อันได้อวยทานแด่พระปัตเยกโพธิเจ้าวันนั้น หากจะให้ได้ผ้าทิพย์แก่เจ้าบัดนี้แล ครั้นพระไพศรพณ์กล่าวแล้ว ธ จิงเอาประอบแก้วดวงหนึ่งมายื่นให้ในมือข้าแล แลโสนข้าว่าดั่งนี้ ผิแลเจ้ามีประโยชน์ด้วยผ้า เจ้าถือประอบแก้วนี้ด้วยมือข้างซ้ายแลเจ้าถือชายผ้าทิพย์ด้วยมือข้างขวา แล้วเจ้าจิงเอาผ้าทิพย์ในประอบแก้วนี้เทิด จำเดิมแต่ข้าได้ประอบแก้วแต่สำนักนี้พระไพศรพณ์มหาราชนั้นมาไว้ ผิแลข้าจะปรารถนาเอาผ้าเท่าใด ๆ ก็ดี ก็ได้ดั่งใจข้าใฝ่แล ผิข้าจะใคร่ได้ผ้าขาว ก็ได้ผ้าขาว ผิข้าจะใคร่ได้ผ้าแดง ก็ได้ผ้าแดงโดยใจ ผิข้าจะใคร่ได้ผ้าดำ ก็ได้ผ้าดำโดยใจ ผิข้าจะใคร่เอาผ้าเหลืองก็ได้ผ้าเหลืองโดยใจ ผิข้าจะใครได้ผ้าแดงอ่อน ก็ได้ผ้าแดงอ่อนโดยใจ ผินึกใจว่าจะใคร่ได้ผ้าพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี ก็ได้โดยใจข้าทุกอันแล ผิแลข้าจะใคร่เอาผ้าที่ในประอบแก้วนี้ออกลาดไปให้เต็มทั่วทั้งชมพูทวีปอันกว้างได้ ๑๐๐๐๐ โยชน์นี้ก็ดี ก็จะทั่วทั้งมวล อันจะสิ้นจะสุดในประอบแก้วนี้ (บ่มี) เลย เพื่อว่าอำนาจผลบุญอันข้าได้อวยทานผ้าเช็ดหน้าผืนหนึ่งแด่พระปัตเยกโพธิเจ้าแต่ก่อนนั้น แลผลบุญนั้นจิงได้แก่ข้าบัดนี้แล นางอสันธิมิตตาราชเทวีสำแดงผลบุญนั้นอันได้กระทำแต่ก่อนให้พระญาศรีธรรมาโศกราชฟังดั่งนั้น แล้วนางอสันธิมิตตาจิงสั่งโสนอนุโมทนาพระญาศรีธรรมาโศกราชฟังดั่งนั้น แล้วนางอสันธิมิตตาจิงสั่งโสนอนุโมทนาพระญาศรีธรรมาโศกราช ด้วยโคลงธรรมดั่งนี้ว่า ข้าแต่พระราชสมภารเจ้า อันว่าฝูงเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายอันเกิดในโลกนี้ แลได้พบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เจ้าไส้ ทุกข์นักยากนักหนาแล ผู้ใดแลมีปรีชารู้หลักแลขวนขวายทำบุญธรรมไส้ ก็จะได้เถิงพระนวโลกุตรธรรมแลก็จะพาตนเข้าสู่นครนิพพาน ตนเป็นข้าแต่ผู้เป็นเจ้า อันว่าคนทั้งหลายนี้จะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ในเมืองดินนี้ก็ยากนักหนา แลผู้ใดมาเกิดเป็นมนุษย์ดั่งนั้นโสดแลจะมีใจใสศรัทธาแลรู้หลักเชื่อบุญเชื่อบาปนั้นก็ยากนักหนาแล อันหนึ่งโสด ผิว่ามีใจใสศรัทธาเชื่อบุญเชื่อบาปแลรู้หลักดั่งนั้นก็ดี และจะได้ฟังอันพระพุทธิเจ้าบัญฑูรไว้นั้นก็ยากนักหนาไส้ ผิแลว่าได้ฟังธรรมดั่งนั้นก็ดี แลจะจำไว้ได้เป็นหมั้นคงแล้วแลจะเทศนาให้ท่านผู้อื่นฟังสืบไปเล่าได้ฟังด้วย ดั่งนั้นก็ดี ยากนักหนาแล ตนเป็นข้าแต่ผู้เป็นเจ้า อันว่าเกิดมาเป็นคน แลยากหนักหนาดั่งนั้นก็ดี ผู้เป็นเจ้าก็ยังตรัสรู้แล้ว แลอันว่าเป็นคนแลจะมีใจใสศรัทธาในศาสนาพระพุทธิเจ้า แลรู้หลักเชื่อบุญเชื่อบาป ดั่งนั้นก็ดีพระองค์ก็ตรัสรู้แล้ว อันว่ามีใจใสศรัทธาแลได้ฟังพระธรรมเทศนา ดั่งนั้น พระองค์ก็ย่อมได้ตรัสรู้แล้วแล อันว่าฟังธรรมแล้วแลจำพระธรรมนั้นได้ แลเทศนาให้ผู้อื่นฟังสืบไปภายหน้านั้นก็ดี พระองค์เจ้าก็ตรัสรู้แล้ว แลทั้งนี้ไส้ย่อมการกระทำยากนักหนาทุกประการ พระองค์เจ้าพร่ำตรัสรู้ทุกประการแล เหตุดั่งนี้แล ข้าจิงผิดแต่พระองค์

เจ้า แต่นี้ไปเมือหน้า จงผู้เป็นเจ้าเอาพระองค์ผู้เป็นเจ้าประกอบในศาสนาพระพุทธิเจ้า แลพระองค์เจ้าเร่งสดับนี้ฟังธรรมจำศีลทำบุญจงหนักหนาในศาสนาพระพุทธิเจ้าเทิด เหตุการณ์ใดเหตุการณ์นั้น อันว่าเราท่านจะได้พบพระศาสนาพระพุทธิเจ้านี้ยากนักหนาแล อันว่าบุญและธรรมอันได้กระทำในสำนักนี้พระพุทธิเจ้าและพระปัตเยกโพธิเจ้าแลพระอรหันตาขีณาสพเจ้าทั้งหลาย อันว่าผลบุญนั้นมีมากนักหนาถ้าจะนับจะคณนาไส้บ่มิถ้วนได้เลย ด้วยการดั่งนี้แล แต่นี้ไปเบื้องหน้าจงท่านหมั่นทำบุญหมั่นอวยทานหมั่นสดับนี้ ฟังธรรมจำศีลหมั่นโสนใจอย่าให้เคียดเสพด้วยมิตรสหายผู้ดี แลพระองค์เจ้าอย่ามีความประมาทแก่พวกธรรมสักเมื่อเลย ครั้นว่าพระบาทพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ฟังคำนางอสันธิมิตตาอนุโมทนาโสนดั่งนั้น พระองค์ ธ จิงกล่าวแก่นางพระญาว่าดั่งนี้ ดูกรเจ้าอสันธิมิตตา แต่นี้ไปเมือหน้า พี่จะฟังคำเจ้า ผิดแลชอบฉันใดก็ดี เจ้าผู้มีบุญกล่าวแก่พี่ไส้ พี่ก็จะฟังเจ้าทุกอัน แล แต่นั้นไป พระญาศรีธรรมาโศกราชผู้มีอำนาจจิงกระทำธรรมนั้นนักหนา ธ ให้กระทำพระมหาธาตุได้ ๘๔๐๐๐ พระองค์ในกลางชมพูทวีปถ้วนพระนครทุกแห่งให้ทำพระวิหารได้ ๘๔๐๐๐ แลถวายจังหันแก่เจ้าไทพระสงฆ์ทั้งหลายแลวันละ ๖๐๐๐๐ สำรับ ทุกวารชั่วตน แลกล่าวเถิงยศศักดิ์สมบัติแห่งพระญาศรีธรรมาโศกราชผู้เป็นถ้วนพระสงฆ์ทั้งหลายแลวันละ ๖๐๐๐๐ พระองค์เข้าจุลจักรพรรดิราชแล้วแล

อันว่าฝูงบุญแลได้เป็นลาภเป็นดีมีราชสมบัติมากนักหนาในแผ่นดินนี้มิเท่าปรกติจักพรรดิราช แลพลจักรวรรดิราชแห่งหนึ่ง อันหนึ่งโสด ผู้ใดกระทำบุญแลมียศศักดิ์สมบัติยิ่งกว่าพระญาจักรวรรดิราชทั้งสองสิ่งนี้ ก็ยังมีดั่งพระญามันธาตุราชได้เสวยราชย์ในจตุมหาทีปกับทั้งเมืองฟ้าอันชื่อว่าจาตุมหาราชิกา แลดาวดึงษา แลย่อมทิ (พย์) โภคะอันดี แลมีนางฟ้าทั้งหลายอันมีรูปโฉมโนมพรรณวรรณเนื้อตัวหน้าตาเพราเพริศเฉิดฉายงานนักหนาเป็นบริวาร อีกทั้งหมู่เทพยดามาไหว้มาคัลจำเริญทุกวารทุกคืน ดุจขุนนางทั้งหลายอันไปเฝ้าไปคัลท้าวพระญานั้น แลจะพรรณนาบุญนั้นมิถ้วนได้เลยประเสริฐ ผู้อยู่ในเมืองท่านแลมีบุญดั่งโชติกเศรษฐีนั้นยังมี

โชติกเศรษฐี

เมื่อนั้นยังมีเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อโชติกเศรษฐี แลอยู่ในเมืองราชคฤห์มหานคร แลเศรษฐีนั้นมีปราสาท ๗ ชั้น พรรณย่อมแก้ว ๗ ประการสัตตพิธรัตนะ แลพื้นแผ่นดินบ้านนั้นเทียรย่อมผลึกรัตนะอันใสแลงามนักหนาดั่งหน้าแว่นอันท่านขัดสีได้แล ๑๐๐๐ คาบนั้นแล รอบบ้านนั้นมีกำแพงแก้วล้อมได้ ๗ ชั้น เทียรย่อมแก้วสัตตพิธรัตนะ แลในหว่างกำแพงนั้นมีต้นกัลปพฤกษ์เรียงกันเป็นถ่องแถวไปทุกชั้นมีเถิงมุมปราสาทนั้น ในมุมบ้านนั้นมีขุมทองทั้ง ๔ มุม ขุมทองอันหนึ่งนั้นกว้าง

ได้ ๘๐๐๐ วา ขุมทองอันหนึ่งกว้างได้ ๖๐๐๐ วา ขุมทองขุมหนึ่งกว้างได้ ๔๐๐๐ วา ขุมทองหนึ่งกว้างได้ ๒๐๐๐ วา แลขุมทองทั้ง ๔ ขุมนี้ โดยลึกนั้นไส้ได้ญิบแสน ๔ หมื่นโยชน์แล ขุมทองฝูงนั้นย่อมเต็มเด้วยกองเงือนกองทอง กองแก้วสัตตพิธรัตนะเต็มปากขุมแลสูงขึ้นดั่งท่านกองลูกตาลไว้นั้นแล ผิแลว่าไปตักเอาเท่าใด ๆ ก็ดี บ่มิรู้บกรู้พร่องเลยสักคาบ เงือนทองแก้วแหวนอันอยู่ใต้นั้น หากพูนเกิดขึ้นมาเต็มดีดั่งเก่าบ่มิรู้บกรู้พร่องดั่งน้ำอันไหลออกมานั้นแล แล ๔ มุมปราสาทนั้นมีอ้อยทอง ๔ ลำ ๆ ใหญ่เท่าลำตาลอันใหญ่ แลใบอ้อยนั้นเทียรย่อมแก้วมณีรัตนะ แลข้ออ้อยนั้นเทียรย่อมทอง ในปากประตูกำแพงทั้ง ๗ ชั้นนั้น มียักษ์อันเป็นใหญ่ ๗ ตน อยู่เฝ้าอีกด้วยบริวาร ในปากประตูชั้นนอกมีผู้หนึ่งชื่อว่ายมโกลิยักษ์[๑] แลมียักษ์บริวารพันหนึ่งอยู่เฝ้าในปากประตูกำแพงแก้วอันเป็นคำรบสองชั้นนั้น มียักษ์ผู้หนึ่งชื่ออุปละ แลมีบริพารยักษ์ ๒๐๐๐ อยู่เฝ้า ในปากประตูคำรบสามเหมือนนั้น ยักษ์ชื่อทมิพ บริวาร๓๐๐๐ อยู่เฝ้า ในปากประตูอันเป็นคำรบสี่ชั้น มียักษ์ผู้ใหญ่ชื่อวชิรวามยักษ์[๓] อีกด้วยยักษ์[๒]มีบริวาร ๔๐๐๐ อยู่เฝ้า ในปากประตูกำแพงเป็นคำรบ ๕ ชั้นมียักษ์ผู้หนึ่งผู้ใหญ่ชื่อสกนยักษ์[๔] มีบริวาร ๕๐๐๐ อยู่เฝ้าพยาบาลในปากประตูกำแพงอันเป็นคำรบ ๖ ชั้นนั้น มียักษ์ผู้ใหญ่ตนหนึ่งชื่อกตารตยักษ์[๕] แลมียักษ์บริวาร ๖๐๐๐ อยู่เฝ้า ในปากประตูกำแพงแก้วอันเป็นคำรบ ๗ ชั้นนั้นมียักษ์ใหญ่ผู้หนึ่งชื่อทิศาปราโมกขยักษ์[๖] มียักษ์บริวาร ๗๐๐๐ อยู่เฝ้าพยาบาล แลสมบัติเศรษฐีนั้นโอฬารึกดั่งนั้น คนทั้งหลายจิงไปพิดทูลแก่พระเจ้าพิมพิสารราชผู้เสวยราชดฤห์นครนั้น พระญานั้น ธ จิงให้เอาเสกฉัตร[๗] มาอภิเษกมหาเศรษฐี แลนางเมียโชติกมหาเศรษฐีนั้นนางแก้วอันมา แต่อุดรกุรุทวีปเมื่อมาแต่อุดรกุรุทวีปนั้นนางเอาหม้อเข้าแก้วมาด้วยลูกหนึ่ง เอาอันเป็นก้อนเส้าเท่าลูกฟักมาด้วย ๓ ก้อน แลแก้วนั้นชื่อโชติปาสาณ แลเอาเข้าสารมาด้วย ๓ ทะนานอันชื่อว่าสัญชาติสาลีนั้น ๒ ทะนาน เข้าอั้นมีคันธรสหอมนักหนาเข้า ๒ ทะนานหุงให้โชติกเศรษฐีกินรอดชั่วตนเขานั้นมิรู้สิ้นเลย ครั้นเอาเข้าสารใส่หม้อแล้วไส้ เข้าสารนั้นก็เต็มดั่งก่อนแลเข้าสารนั้นบ่มิสิ้นเลย สักคาบ ผิจะใส่เต็ม ๑๐๐๐ เกียนก็ดี เข้าสาร ๒ ทะนานนั้นบ่มิรู้บกรู้พร่องไปเลย เต็มอยู่ทั้ง ๒ ทะนานนั้นดั่งก่อนแล เมื่อหุงเข้าเอาเข้าสาร ๒ ทะนานนั้นใส่ลงในหม้อแก้ว แล้วจิงตั้งขึ้นเหนือก้อนเส้าแก้ว อันชื่อโชติปาสาณนั้นครั้นเอาหม้อตั้งขึ้นบัดเดี๋ยว ไฟหากลุกขึ้นในก้อนเส้าแก้วนั้นเอง ครั้นว่าเข้านั้นสุกไส้ ไฟหากดับไปเองแล เมื่อแกงและทำเข้าหนมเข้าต้มของกินอันใด ๆ ก็ดุจเดียวแลฝูงอันใด ปราสาทแลอย้าวเรือนเศรษฐีนั้นเทียรย่อมรุ่งเรืองด้วยรัศมีแก้วทุกเมื่อแล ได้ไฟประทีปเทียนแห่งเขานั้นบ่มีเลย สมบัติเป็นมลากเป็นดีแห่งโชติกเศรษฐีนั้นภาชาทั่วแผ่นดินชมพูทวีปนี้ทุกแห่ง แลฝูงมหาชน

---

(๑) ยมกาลิยักษ์ (๒) วชิรยักษ์ (๓) วชิรพาหุยักษ์ (๔) สกฏยักษ์ (๕) กฏัตถยักษ์

(๖) ทิสามุขยักษ์ ดุรมฺมปทฏฐกถา ภาค ๘ หน้า ๑๕๐ (๗) ปัจจุบัน เศวตฉัตร

คนทั้งหลายต่างคนต่างขึ้นยานคานหาม จิงมาดูสมบัติแห่งโชติกเศรษฐีนั้น โชติกเศรษฐีนั้นจิงให้หุงเข้า ๒ ทะนาน อันเอามาแต่อุดรกุรุทวีปนั้นให้แก่ฝูงคนทั้งหลายอันที่มาดูเหล้นนั้นกินแล จิงไปเอาเครื่องสนิมพิมพาภรณ์อันเป็นเครื่องประดับตนเขานั้น แลเอามาแต่ต้นกัลปพฤกษ์นั้นมาประดับให้เขาที่ไปดูนั้นทุกคนแล แล้วเศรษฐีจิงเผยขุมทองอันกว้างได้ ๒ วานั้นให้แลดู แลเศรษฐีจิงว่าคนผู้ใดใคร่จะเอาเงือนทองแก้วแหวนเท่าใด ๆ ก็ดีแลให้เก็บเอาโดยใจท่านผู้ปรารถนาเทิด ฝูงคนทั้งหลายในชมพูทวีปนั้นต่างคนต่างมาตักเอาโกยเอาเงือนทองแก้วแหวนที่ในขุมทองอันเดียวนั้น ขุมทองอันเดียวนั้นบ่มิรู้บกรู้พร่องเลยสักคาบแลว่าจะลงประมาณมือหนึ่งบ่มีแล

เมื่อนั้นพระญาพิมพิสารราชผู้เสวยราชสมบัติในเมืองราชคฤห์นครนั้น แลมีพระทัยใคร่เห็นสมบัติแห่งโชติกเศรษฐีนั้น พระองค์จิงเสด็จมาด้วยบริวารทั้งหลายถึงปากประตูกำแพงแก้วชั้นนอกนั้นก่อน แลข้าหญิงเศรษฐีนั้นแต่งกวาดแผ้วหยากเยื่อเสียนั้น แลมีรูปโฉมเป็นอันงามนัก แลทาสีผู้นั้นก็ยื่นมือไป เพื่อว่าจะให้พระญานั้นหน่วงขึ้นที่ปากประตูนั้น แลพระญานั้นมิทันหน่วงมิทันขึ้นเลย เพราะว่าพระญานั้นเห็นทาสีผู้นั้นงาม แลพระองค์ใส่ใจว่าเมียของโชติกเศรษฐี และพระญานั้นจะบ่มิได้ต้องถือมือแห่งทาสีผู้นั้น เพราะพระองค์เห็นงามแลขามใจ แลอาย บ่มิยุดมือถือแขนทาสีนั้น แต่หมู่ผู้หญิงทั้งหลายอันอยู่กวาดแผ้ว แลเอาหยากเยื่อเสียที่ปากประตูชั้นนอกนั้นพระญาเห็นเขานั้นงามทุกคน พระญาย่อมใส่ใจว่าเมียโชติกเศรษฐีสิ้นทั้งนั้น พระญาบ่มิอาจจับมือถือแขนเขานั้นแต่สักคนเลย เมื่อนั้น โชติกเศรษฐีนั้นก็มาต้อนรับพระญาพิมพิสารราชบพิตรนั้นเถิงปากประตูชั้นนอกปราสาทแลเชิญพระญาไปก่อนเศรษฐีจิงค่อยเดินตามหลังมา ครั้นว่าพระญาแลยกเท้าย่างเข้าไปในปราสาทนั้น เห็นแก้วมณีรัตนะอันเป็นพื้นปราสาทนั้นแสงใสรุ่งเรืองตระหลอดลงไปเบื้องต่ำนั้น ขุ่มดุจอันลึกได้ ๗ ชั่วบุรุษพระญา ธ จิงคำนึงในพระทัยว่าเศรษฐีนี้ขุดหลุมไว้แลหวังจะให้กูนี้ตกลงบ่มิอย่าแลพระญาจึงหยุดอยู่ถ้าเศรษฐี เศรษฐีแลเห็นพระญาหยุดอยู่ดั่งนั้น เศรษฐีจิงทูลแด่พระญาว่า ข้าแต่พระองค์เจ้าข้า อันนี้มิใช่หลุมคือว่าแก้วมณีรัตนะไส้ เศรษฐีจิงไปก่อนพระญา แลว่าดั่งนี้ ขอเชิญพระองค์เจ้าเสด็จมาตามข้าพระบาทนี้เทิด พระญาจิงค่อยเสด็จไปตามหลังเศรษฐีนั้นแล ที่ใดที่เศรษฐีเหยียบไส้ พระญาจิงเหยียบตามไปแล พระญาเดินไปตามเศรษฐีวันนั้น พระญาจิงแลดูปราสาทแต่สถานต่ำเถิงสถานเบื้องบนด้วยประการดั่งนั้น พระญาอชาตศัตรูผู้เป็นลูกพระญาพิมพิสารก็มาด้วยพระบิดาแลถือปลายมือพระบิดา พระญาผู้เป็นบิดาไปดูปราสาทแก้วอันงามดั่งนั้น จิงคำนึงแต่ในใจว่าดั่งนี้ อันว่าพ่อกูนี้เป็นใหญ่ไป่จริง ดั่งฤๅแล เศรษฐีนี้แลมาอยู่ปราสาทแก้วสัตตพิธรัตนะ แลผู้เป็นใหญ่ (อยู่) ในปราสาทไม้ ผิแลวันใดแลกูได้เป็นพระญาไส้แลดูจะชิงเอาปราสาทนี้แก่กูแล เมื่อนั้นพระญา ธ จิงขึ้นไปเถิงชั้นนั้น พอยามงายแล พระญา

จิงว่าแก่เศรษฐีดั่งนี้ กูจะกินเข้างายในปราสาทมหาเศรษฐี มหาเศรษฐีนั้นจิงว่า สาธุข้ายินดี นักแล เศรษฐีจิงอังเชิญพระญาให้สรงน้ำอันหอม แล้วอังเชิญพระญานั่งเหนือรัตนบัลลังก์ทอง อันตั้งในบัลลังก์แก้วสัตตพิธรัตนะที่เศรษฐีเคยนั่ง ให้แก่พระญา ธ นั่ง เมื่อนั้นฝูงชาวครัวก็หาเข้านั้นเอากิลินปายาสใส่เต็มตระไลทองอันมีค่าได้ ๑,๐๐๐,๐๐๐ ตำลึง แลจิงมาตั้งไว้ซึ่งหน้าพระญานั้น พระญานั้นก็ใส่ใจว่าเข้าต้น พระญาจิงล้างมือจักเสวยเข้าปายาสนั้น เศรษฐีแลเห็นพระญาจะเสวยกิลินปายาสอันแต่งไว้รองตระไลเข้าต้นดั่งนั้น แลเศรษฐีนั้นจิงห้ามพระญาว่าดั่งนี้ ข้าแต่บพิตรเจ้าข้า เข้าอันนี้มิใช่เข้าต้นแล เข้ากิลินปายาสต่างหาก หากแต่งรองตระไลเข้าต้นไส้ แลพระองค์เจ้าอย่าเพ่อเสวย กิลินปายาสนี้ใส่ไว้แต่งรองดั่งนี้เพื่อจะใคร่เอายานั้นอย่าให้เข้าเย็นไส้ เศรษฐีว่าดั่งนั้นแล้ว จิงให้เอาเข้าต้นอันหุงด้วยเข้าสารอันมาแต่อุดรกุรุทวีปนั้น ใส่เต็มตระไลทองอันหนึ่งมาตั้งเหนือตระไลเข้ากิลินปายาสนั้น แลจิงอังเชิญให้พระญา ธ เสวยเข้า พระญานั้นก็เสวยเข้าเข้านั้นก็เร่งอร่อยเร่งมีโอชารสนักหนา แลหารสอันเสมอบ่มิได้เลย กินเท่าใด ๆ ก็บ่มิรู้อิ่มเลย มหาเศรษฐีแลเห็นพระญาเสวยเข้านั้นมากนักแล้วเศรษฐีจิงกราบไหว้พระญาแลขอห้ามว่าดั่งนี้ ข้าแต่บพิตรเจ้าข้า บพิตรเจ้าเสวยเข้าแต่เท่านั้นเทิด แต่พอบังควรแล พระองค์เจ้าเสวยเข้านี้มากนัก แล้วเยียวว่าจะเป็นอเชียรแก่พระองค์ เยียวว่าจะเป็นโทษเพราะอาหาร พระญาจิงว่าแก่มหาเศรษฐีดั่งนี้ มหาเศรษฐี ท่านคิดเสียดายเข้าแกเรา กลัวว่าเราจะกินเข้าของท่านเปลืองไปฤๅ มหาเศรษฐีก็ว่าดั่งนี้ ข้าพระบาทนี้บ่มิได้คิดเสียดายแก่พระองค์หาบ่มิได้ แลจะกลัวเปลืองก็หาบ่มิได้ แลเข้าข้าหม้อเดียวนี้ แกงข้าหม้อเดียวนี้ แม้นว่ารี้พลบ่าวไพร่ข้าไทของพระองค์ทั้งหลายจะมากินสักเท่าใด ๆ ก็ดี บ่มิรู้บกพร่องจากหม้อนี้เลย อันว่าข้าห้ามพระองค์เจ้าไส้ ข้ากลัวเยียวพระองค์จะมีอันเป็นเพื่อเสวยอาหารพันประมาณ พระองค์เจ้าเสด็จยังเรือนข้าพระบาทนี้แล้ว แลดีไปถ้าพระองค์เจ้าหาอันเป็นบ่มิได้ก็ดีอยู่ ถ้าแลพระองค์เจ้าแลมีอันเป็นไส้ ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายจะว่าได้ว่าพระองค์มีอันเป็นไส้ เพราะไปเรือนเศรษฐี เศรษฐีนี้หากทำร้ายแต่พระองค์เจ้าแล พระญากล่าวแก่เศรษฐีว่า สาธุ ดีแล้ว ผิว่าดั่งนั้นเราจะเสวยแต่เท่านั้นแล พระญาจิงหยุดเสวย ครั้นว่าพระญาหยุดเสวยแล้วไส้ เศรษฐีจิงให้หาเข้าน้ำเลี้ยงลูกเจ้าลูกขุนทมุนทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอัน

ไปด้วยพระญานั้นกินให้ทั่วทุกคน คนทั้งหลายอันไปเป็นบริวารพญานั้นกินเข้ากินแกงทุกคน ทั้งชาวเมืองทั้งหลายอันที่หากไปเองนั้นก็ดี เศรษฐีเลี้ยงให้กินทุกคนแต่เข้าหม้อเดียวกัน แลกับแกงหม้อเดียวนั้นบ่มิรู้สิ้นสักคาบ ผิว่าตักออกเท่าใดก็ดี ก็ยังเต็มอยู่ดังเดียวแล พระญาจิงถามเศรษฐีว่าเมียของเจ้ายังมีฤๅ เศรษฐีก็ทูลแก่พระญาว่าเมียข้าพระองค์มีแล นางนั้นเป็นนางแก้วมาแต่อุดรกุรุทวีป พระญาก็ถามว่านางแก้วเมียท่านนั้นอยู่แห่งใด เศรษฐีจิงขานแต่พระญาว่า ข้าแต่บพิตร นางแก้วนั้นอยู่ในครรภ์ที่นอนภายในปราสาทโพ้นแล พระองค์เจ้ามาเถิงปราสาทข้าดั่งนี้ก็ดี ข้าพระเจ้านี้บ่มิรู้ เพราะว่าข้าพระเจ้านี้อยู่ในสุขสมบัติแลบ่มิรู้เพื่อดั่งนั้น แลเศรษฐีนั้นจิงรำพึงในใจว่าเหมือนหนึ่งพระญาจะใคร่เห็นเมียกูแล เศรษฐีก็ว่า ข้าจะไปหาเมียข้าพระเจ้านั้นมาให้ไหว้พระองค์บัดนี้ ครั้นว่ากล่าวแล้วก็ลุกไปสู่ครรภ์ที่นอนอันมีในปราสาทที่นางแก้วอยู่นั้น จิงเจรจาด้วยนางแก้วว่าดั่งนี้ ว่าดูกรเจ้า บัดนี้พระบาทพระเจ้าพิมพิสารราชผู้เป็นพระญาเสวยราชย์ในเมืองราชคฤห์นครมาเถิงปราสาทแห่งเราพี่น้องนี้ แลท่านมานั่งอยู่ที่นั่งพี่ห้องนอกโพ้น แลพี่ให้ท่านเสวยเข้าแล้วแล เชิญเจ้าออกไปไหว้ท่านเทิด นางจิงว่าดั่งนี้พระญานั้นเป็นดั่งฤๅแลท่านจะให้ข้าออกไปไหว้ท่านนั้น เศรษฐีบอกว่าท่านนั้นเป็นเจ้าเป็นพระญาเสวยราชย์เมืองนี้ท่านนั้นเป็นเจ้าแก่เราแล ดั่งฤๅแลว่ามิรู้จัก นางก็ว่า ข้าอยู่ทุกวันนี้ ข้าบ่มิรู้ว่าเรานี้มีเจ้าแล ข้าพึ่งรู้ว่าเรานี้มีเจ้าในวันนี้แล บุญเราอันมีเพียงนี้แลมีเจ้าดั่งนี้ ชะรอยว่าเราทำบุญแต่ก่อนโพ้น เรานี้บ่มิได้กระทำด้วยศรัทธาอันมียิ่งแล แลเราจิงเกิดมาแลมีเจ้าดั่งนี้ ชื่อว่าเรากระทำบุญด้วย (ศรัทธา) อันยิ่งจริงไส้ เราก็หาเจ้าบ่มิได้แล เจ้าจักได้เป็นเจ้าแก่คนทั้งหลายดั่งท่านผู้เป็นพระญานี้แล ครั้นว่านางกล่าว นางจิงว่าแก่เศรษฐีแลว่า เมื่อท่านจะให้ข้าไปไหว้ท่านผู้เป็นพระญานี้ จะควรให้ข้าปฏิบัติเพียงใด จงเจ้ากูได้บอกแก่ข้า เศรษฐีจิงว่าเจ้าไปไหว้ท่านนั้น แลเจ้านั่งอยู่ถือพัชนีวีพัดท่านอยู่เทิด เมื่อนั้นจิงนางจิงค่อยลีลาออกไปแล้ว แลยอมือไหว้พระญาแล้ว แล้วก็ถือพัดอยู่พัดพระญาเจ้าแล พัดนั้นใบตาลแก้วแล นางถืออยู่พัดพระองค์ดั่งนั้น

ลมพัดออกแล อายธูปอันที่เขาอบผ้าทรงแลผ้าโพกพระญานั้น แลมีกลิ่นอันอบด้วยไฟนั้นไป ต้องตานางแก้ว ตานางแก้วนั้นก็แสบนักหนา แลมีน้ำตานั้นไหลออกมา นางจิงเอาผ้ามาเช็ดน้ำตาเสีย พระญาเห็นนางเอาผ้าเช็ดตานางนั้น พระญาใส่ใจว่านางนั้นร้องไห้ พระญาจิงกล่าวแก่โชติกเศรษฐีว่าดั่งนี้ ดูกรเจ้าโชติกเศรษฐี แลนางผู้เป็นเมียเจ้านี้ไม่งามนักหนาแล เห็นกูมาดั่งนี้ใส่ใจ (ว่า) เราจะมาชิงเอาสมบัติอันเป็นมากเป็นดีแห่งเจ้าแลนางจิงร้องไห้ฤๅ ครานี้เรามาไส้ แต่ว่าเรามาชมบุญเจ้าไส้ จงเจ้าว่าแก่นาง อย่าให้นางร้องไห้เลย เศรษฐีกราบไหว้ทูลแด่พระญาว่าดั่งนี้ ตนเป็นข้าผู้เป็นเจ้า แลว่านางบ่มิได้ร้องไห้ บัดนี้อายธูปอันอบอันรมเครื่องสนิมอาภรณ์อันที่พระเจ้าทรงนั้น หากมาต้องตานางข้าผู้เป็นเจ้า เพราะว่าอบด้วยไฟแลแสบตาข้าพระผู้เป็นเจ้า แลน้ำตาของ(๑) นางตกไส้ เพราะว่าในปราสาทข้านี้ กินอยู่สิ่งใดก็ดี อบรมสิ่งใดก็ดี ย่อมอาศัยแก่รัศมีแก้วมณีรัตนะ บ่ห่อนอาศัยแก่ไฟเลยสักคาบ อันว่าในปราสาทพระองค์เจ้าไส้ ย่อมอาศัยแก่รัศมีเพลิงแล ครั้นว่าเศรษฐีกล่าวแล้ว เศรษฐีจิงว่าดั่งนี้สืบไปเล่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าแต่นี้ไปเมือหน้า ข้าจะให้พระองค์ผู้เป็นเจ้าอาศัยแก่รัศมีแก้ว แลข้าบ่มิให้พระองค์เจ้าอาศัยแก่รัศมีเพลิงดั่งเก่าเลย ครั้นเศรษฐีพิดทูลแก่พระญาแล้ว เศรษฐีจิงเอาแก้วดวงหนึ่งใหญ่เท่าลูกแตงโมลูกใหญ่ แลคณนาค่าแก้วดวงนั้นบ่มิได้เลย เศรษฐีจิงถวายแก่สมเด็จพระบาทพระเจ้าพิมพิสารราช พระบาทพระเจ้าพิมพิสารราชเห็นสมบัติแห่งโชติกเศรษฐีอันโอพารึกประเสริฐพันประมาณดั่งนั้น ท้าว ธ ก็มีใจโสมนัสยินดีนักหนา ธ จิงจากปราสาทมหาเศรษฐี แล้วก็ลีลาคืนมาด้วยยศบริวารสู่พระราชมนทิระพระองค์ดั่งเก่าแล

เมื่อนั้นจิงพระญาอชาตศัตรูกุมารผู้ลูก (ทูล) พระญาพิมพิสารผู้เป็นบิดาด้วยถ้อยคำว่าดั่งนี้ สมบัติโอพารึกแห่งมหาเศรษฐีนั้นบ่มิควรแก่เศรษฐีอันอยู่อาศัยแก่เมืองเรานี้ ครั้นว่าเราชิงเอาก็เป็นสมบัติของเราผู้เป็นท้าวเป็นพระญาจิงควรไส้ ท้าวพิมพิสารราชผู้เป็นบิดาจิงว่าดั่งนี้ อันว่าจะชวนพ่อไปชิงเอาสมบัติแห่งโชติกมหาเศรษฐีนั้น บ่มิชอบในคลองธรรม เพื่อดั่งฤๅแลพ่อจิงว่า? เหตุว่าสมบัตินั้นบ่มิเกิดด้วยบุญเราพ่อลูก หามิได้แลสมบัตินั้นเกิดเพราะบุญโชติกมหาเศรษฐีเมื่อมหาเศรษฐีได้กระทำบุญแต่ก่อนแลพระพิษณุกรรมมานิมิตรให้แก่มหาเศรษฐีไส้ แลมิได้ด้วยประการอันอื่น แลว่าเราจะชิงเอานั้นบ่มิควร อยู่จำเนียรกาลไป พระญาอชาตศัตรูมาสมาคมด้วยเทวทัต เอาเทวทัตเป็นครู แลเทวทัตนั้นจิงสอนให้ชิงเอาสมบัติแห่งพ่อตนพระญาอชาตศัตรูนั้นก็ชิงเอาราชสมบัติถิ่นฐานบ้านเมืองแต่พ่อตน แล้วจิงข้าพ่อตัวเสีย

---

(๑) ฉบับ พระมหาจันทร์ว่า น้ำตาข้าท่านตกไส้.

ครั้นได้ราชสมบัตินั้นแก่ตนแล้ว จึงรำพึงในใจตนว่าฉันนี้ ทีนี้ควรกูไปชิงเอาปราสาทแก้วของโชติกมหาเศรษฐีแล พระญาอชาตศัตรูจึงเอารี้พลไปสะพัดบ้านโชติกมหาเศรษฐี วันนั้นพอเป็นวันปัณณรสี มหาเศรษฐีกินเข้าแล้วแลไปจำศีล ๘ อันอยู่ แลฟังธรรมเทศนาแต่สำนักนี้พระพุทธิเจ้าในพระเวฬุวัน พระญาอชาตศัตรูมิรู้(ว่า)เศรษฐีไปฟังธรรม พระญาใส่ใจว่าเศรษฐีอยู่ในปราสาท แลเมื่อพระญาเอารี้พลไปสะพัดนอกกำแพงแก้วชั้นนอกนั้น ช้าง ม้า รถ บทจรทั้งหลายแลเห็นเงาของตนเองที่ในกำแพงแก้วนั้น เขาใส่ใจว่ามีรี้พลอยู่ภายในจะออกมาต่อรบเขา เขามีใจกลัวบ่มิอาจเข้าไปแล ช้างม้าทั้งหลายย่อมเอางาลงปักดินอยู่ แลบ่มิอาจเข้าไปสู่กำแพงแก้วนั้นได้ เมื่อนั้นจิงพระญาอชาตศัตรูเร่งขับรี้พลเข้าไป เมื่อนั้นจิงยักษ์ผู้หนึ่งชื่อยมโกลียักษ์แล อยู่เฝ้าประตูกำแพงแก้วชั้นนอกด้วยบริวารพันหนึ่ง ยักษ์นั้นแลเห็นพระญาอชาตศัตรูไปดั่งนั้น ยักษ์ผู้นั้นจิงร้องถามว่า เหวย พระญาอชาตศัตรู ท่านจะมาเยียะใด ยมโกลียักษ์แลบริวารทั้งพันนั้น เขาก็ถือกระบองเหล็กแล้วเขาสำแดงดั่งจะตี แล้วเขาร้องตระหวาดเขาก็ไสพระญาอชาตศัตรูแลบริวารทั้งหลายกระจัดกระจายแล่นหนีพลัดพรายกันไปสิ้น พระญาอชาตศัตรูตระหนกตกใจนักหนา จิงแล่นหนีเข้าไปสู่อารามพระพุทธิเจ้าด้วยด่วนนักหน้า โชติกเศรษฐีลุกขึ้นจากที่นั้นแลถามพระญาว่าดั่งนี้ วันนี้เป็นใดพระองค์ผู้เป็นเจ้ามาด่วยนักหนาปานฉนี้ พระญาจิงว่าแก่โชติกเศรษฐี (ว่า) เศรษฐีใช้ให้เขาทั้งหลายรบเราไล่เรามาแล้ว เศรษฐีก็แล่นมาก่อนเรา ใส่กลนั่งอยู่ฟังธรรมแลใสกลว่าบ่มิรู้ เศรษฐีจิงว่าดั่งนี้ ผู้เป็นเจ้าจะไปชิงเอาปราสาทข้าหรือ พระญาก็ว่าเราจะชิงเอาปราสาทเศรษฐีจิงแล เศรษฐีก็ว่าดั่งนี้ สมบัติแห่งข้าสิ่งใด ๆ ก็ดี มาตราว่าด้วยเชิง[๑] เชืองหูกก็ดี แลข้าบ่มิได้ให้แก่ผู้ใด แลผู้นั้นก็บ่มิอาจเอาสมบัติข้าได้ พระญาจิงว่าแก่เศรษฐี (ว่า) เจรจาใหญ่ดั่งว่าตนเป็นพระญาแล เศรษฐีก็ว่าข้ามิใช่พระญา แต่เท่าว่าข้าเชื่อบุญแห่งข้านั้นไส้ สมบัติแห่งข้า บ่มิได้ให้ อย่าว่าท้าวพระญาปานดั่งพระองค์เจ้านี้แต่พระองค์เดียวเลย แม้นว่าท้าวพระญาผู้มีศักดานุภาพปานดั่งผู้เป็นเจ้า ท่านนี้ได้พันหนึ่งก็ดี บ่มิอาจเอาสมบัติแห่งข้านี้ได้ เพราะว่าข้าบ่มิได้ให้ ต่อว่าเมื่อใดข้าให้จิงเอาได้แล ถ้าว่าผู้เป็นเจ้ามิเชื่อบุญข้าไส้ ข้าจะให้ผู้เป็นเจ้าเชื่อบุญข้าอันข้าได้กระทำมาแต่ก่อนโพ้นมาตราแต่แหวนข้า ๒๐ ดวงนี้ อันมีในมือข้า ๑๐ นิ้ว เมื่อข้าบ่มิได้ให้แด่ผู้เป็นเจ้าฉันใด ผู้เป็นเจ้าจะเอาได้ อังเชิญท่านถอดเอาโดยใจท่านเทิด

เมื่อนั้น พระญาอชาตศัตรู ครั้นว่าได้ยินโชติกเศรษฐีกล่าวดั่งนั้นก็มีใจเดือดฟุ้งนักหนา อุปมาดั่งนาคราชแลท่านเอาค้อนเหล็กตีที่โคนหางนั้นแล พระญานั่งอยู่แลกระย่อนองค์

---

(๑) ฉบับพระมหาช่วยว่า ชิงเชิงหูก.

โลดขึ้นทั้งนั่งนั้นก็ดี ขึ้นสูงได้ ๑๘ ศอก ลงยืนอยู่ ณ กลางแผ่นดิน จิงโจนขึ้นอีกที ๑ เล่าโดยสูงได้ ๗๐ ศอก พระญาอชาตศัตรูผู้มีกำลังนักหนาดั่งนั้นตระเบงเร่งบิดตนไปมาเบื้องขวา แล้วจิงถอดเอาแหวนในมือโชติกเศรษฐี ทั้งล้มทั้งลุกกระคุ[๑] หัวเข่า เหงื่อหายอายย้อยนักหนาดั่งนั้นก็ดี บ่มิอาจเอาแหวนนั้นได้แลตระดวงหนึ่งเลย พระญาจิงนั่งอยู่แล เมื่อนั้นโชติกเศรษฐีก็ว่าแด่พระญาดั่งนี้ แหวนข้าทั้ง ๒๐ ดวงนี้ ทีนี้ข้าให้แด่ผู้เป็นเจ้าแล เชิญผู้เป็นเจ้าเอาภูษามารองรับเอาเทิด เมื่อนั้น พญาอชาตศัตรูจิง (เอา) ผ้าเช็ดหน้าผืน ๑ ปูลง ณ กลางดิน โชติกเศรษฐีจิงหยอดมือลงเหนือผ้าเช็ดหน้านั้น เฉพาะซึ่งหน้าพระญาอยู่นั้น บัดเดี๋ยวตระบัดใจ แหวนทั้ง ๒๐ ดวงนั้นก็ลอยออกจากนิ้วมือโชติกเศรษฐี แลตกลงเหนือผ้าเช็ดหน้านั้นแล โชติกเศรษฐีจิงกล่าวแก่พระญาอชาตศัตรูดั่งนี้ ข้าแด่พระองค์ผู้เป็นเจ้า อันว่าสมบัติแห่งข้านี้ บ่มิได้ให้ไส้ อาจเอาของข้าบ่มิได้ดั่งนี้แล เมื่อใดแล ข้าให้ไส้แล จิงได้ของข้าดั่งนี้ ดั่งผู้เป็นเจ้าเห็นดั่งนี้แล ครั้นโชติกเศรษฐีกล่าวแล้วดั่งนั้น ก็ยืนดูสังเวชแก่ใจตัวแล เศรษฐีจิงทูลแด่พระญาว่า ข้าพระพุทธิเจ้า จะขออำลาพระองค์บวชถวายพระราชกุศลแด่พระองค์เจ้า พระองค์เจ้าจงให้อนุญาตแก่ข้าแลว่าให้ข้าบวชเทิด เศรษฐีทูลลาบวชวันนั้นไส้ พระญาอชาตศัตรูได้ยิน พระญาก็ยินดีนักหนาแลคิดในใจว่าปราสาทนั้นจะได้แก่ตน พระญาจิงว่าแก่เศรษฐีดั่งนี้ ถ้าว่าเศรษฐีท่านจะบวช เราก็จะให้อนุญาตแก่ท่าน ท่านจงบวชเทิด

เมื่อนั้น จิงโชติกเศรษฐีก็โกนเกล้าเข้าบวชในศาสนาพระพุทธิเจ้าแล้วก็สุเถิงอรหัตตผล อำพนด้วยพระปฏิสัมภิทาญาณ แลมีนามอันปรากฏ (ว่า) เจ้าโชติกเถรแล ครั้นว่าบวชในพระศาสนาพระพุทธิเจ้าแล้วไส้ อันว่าสมบัติทั้งหลายก็หายไปสิ้นแล มีอาทิคือว่านางแก้วอันชื่อว่านางอตุลกาย[๑] เทวีผู้เป็นเมียโชติกเศรษฐีนั้น เทวดาเอาคืนไปสู่แผ่นดินอันชื่ออุดรกุรุทวีปดั่งเก่าแล ทั้งปราสาท ๗ ชั้นอันแล้วด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะก็ดี แลกำแพงแก้ว ๗ ชั้นอันล้อมรอบปราสาทแก้วนั้นก็ดี แลต้นกัลปพฤกษ์อันเรียงกันไปรอบทั้ง ๗ ชั้นนั้นก็ดี แลทั้งขุมเงินขุมทองอันมีทั้ง ๔ มุมปราสาทนั้นก็ดี ทั้งหม้อเข้าแก้วมณีรัตนะก็ดี อันว่าสมบัติอันเป็นมลากเป็นดีแลเกิดมาด้วยบุญโชติกมหาเศรษฐีนี้ แลสมบัติทั้งมวลนั้นก็จมลงไปในแผ่นดินสิ้นทุกอันแล กล่าวเถิงโชติกเศรษฐีโดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล

บุญกิริยาวัตถุ

ฝูงคนทั้งหลายอันเกิดในมนุษย์อันได้เป็นมลากเป็นดีมีสรรพทรัพย์แลว่าได้เป็นท้าวเป็นพระญา แลท่านผู้เป็นท้าวเป็นพระญามหาจักรวรรดิราชนั้นได้กระทำบุญดั่งฤๅ ศีลแลทาน

---

(๑) สตุลกายา? ดู ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๔ หน้า ๑๖๓

จิงเป็นมลากเป็นดีดั่งนั้น แต่บุญทั้งหลายอันมีในกามภูมินี้ได้ ๑๗๒๘๐ ฉันใด? อันหนึ่งรู้จักบุญแลบาป แลกระทำบุญด้วยใจรัก อันหนึ่งรู้จักบุญแลบาปแท้ บ่มีใจมักกระทำบุญ ครั้นว่ามีคนมาชวนไส้ แลมีใจรักนักหนา จิงกระทำบุญโสด อันหนึ่งไม่รู้จักบุญแลบาปแท้ แลใจบ่มิมักบาป หากกระทำบุญเอง อันหนึ่งบ่มิรู้จักบุญแลบาปสักอัน แลยินละอายแก่คำอันท่านมาชวน จิงกระทำบุญ อันหนึ่งรู้จักบุญแลบาป หิ้นใจตนก็บ่มีโสดหากกระทำบุญเอง อันหนึ่งรู้จักบุญแลบาปแท้ หิ้นใจตนก็บ่มี ครั้นว่ามีคนมาชวนไส้จิงกระทำบุญโสด อันหนึ่งไม่รู้จักบุญแลบาป หิ้นใจตนก็บ่มี หากกระทำบุญเอง อันหนึ่งมิรู้จักบุญแลบาปแท้ หิ้นใจตนก็บ่มีเพื่อเห็นท่านทำบุญแลกระทำด้วยท่าน[๑] บุญทั้งหลาย ๘ จำพวกนี้แล อัน ๑๐ อันโสด[๒] อันใดสิ้น? อันหนึ่งบุญดาลไปดั่งกล่าวนี้แล จิงอวยทานมีต้นว่าเข้าน้ำหมากพลู อันหนึ่งจำศีล๕ อันก็ดี ๘ อันก็ดี ๑๐ อันก็ดี อันหนึ่งภาวนา เป็นต้นว่าสวดมนต์แลสวดพระพุทธคุณ แลระลึกเถิงคุณพ่อคุณแม่เจ้าไทท่านผู้มีคุณแก่ตนแล ภาวนาอนิจจังสังขารแล อันหนึ่งคัลนาบุญญานิสงส์อันได้กระทำแก่เทพามนุษย์สัตว์ทั้งหลายอันมีคุณแก่ตน อันหนึ่ง อนุโมทนาด้วยทานแห่งท่านให้ทานแลกระทำบุญ แลมีใจยินดี แลเอาช่วยท่านแลศรัทธาด้วยท่าน อันหนึ่งกระทำด้วยกายแล บำเรอแก่พ่อแลแม่ครูบาธยายแลกวาด วัดปัด แผ้วแผ่นดินที่พระพุทธรูป แลที่สถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิอันหนึ่งกระทำบุญด้วยกาย คือว่ายำแยงพ่อแลแม่ผู้เถ้าผู้แก่แลครูบาอาจารย์ แลมิได้ประมาทท่านสักอัน อันหนึ่งเทศนาธรรมสั่งสอนท่าน อันหนึ่งหมั่นฟังพระธรรมเทศนาอันใดอันตนกระทำบำเพ็ญบ่มิแท้ไส้ หมั่นถามท่านผู้รู้ผู้หลักโสด อันหนึ่งเอาใจลงปลงใจเชื่อแก่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ พ่อแม่ครูอาจารย์เจ้าไทผู้ได้เลี้ยงตนด้วยใจอันซื่อตรง บุญทั้ง ๑๐ จำพวกนี้แลอัน แลอันมีบุญอันเป็นอารมณ์แล ๖ โสด บุญอันใดอันเป็นอารมณ์สิ้น? อันหนึ่งเห็นรูปเพื่ออันเป็นบุญด้วยตาแล บันดาลใจเป็นอารมณ์แล้วจิงมากระทำบุญ อันหนึ่งได้ยินเสียงอันจะเป็นบุญด้วยเป็นอารมณ์จิงมาทำบุญ อันหนึ่งหอมกลิ่นอันเป็นบุญด้วยจมูกเป็นอารมณ์ จิงมากระทำบุญ อันหนึ่งกินอาหารสะอาดเพื่ออันเป็นบุญด้วยลิ้นเป็นอารมณ์จิงมาทำบุญแลให้ทาน อันหนึ่งท่านผู้ใดถูกผัสสะอันหนึ่งเพื่ออันเป็นบุญด้วยตนเป็นอารมณ์ จิงมากระทำบุญ อันหนึ่งหากดำนึงธรรมในใจตนเป็นอารมณ์ จิงมาทำบุญ บุญทั้ง ๖ จำพวกนี้แลอันแลอันมีบุญอันเป็นอธิบดีแล ๔ แล ๔ อันโสด อันใดสิ้น? อันหนึ่งมีใจเที่ยงแก่บุญจิงกระทำ อันหนึ่งพยายามแก่บุญแลกระทำ อันหนึ่งให้หมั้นแก่บุญแลจิงทำ อันหนึ่งพิจารณาแก่บุญ แลยินดีจิงกระทำ บุญทั้ง ๔ จำพวกนี้ แลอันแลอันมีบุญกรรมทวารแล ๓ และ ๓ อันโสด อันใดสิ้น? อันหนึ่งกระทำบุญด้วยตน อันหนึ่งกระทำบุญด้วยถ้อยคำ อันหนึ่งกระทำบุญด้วยใจ บุญทั้งหลายแลอันนั้น แลอันแลอันยังมีแล ๓ แล ๓ อันโสด อันหนึ่งเมื่อ

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลี หน้า ๒-๓.

(๒) ดู อภิธัมมัตถวิภาวินี หน้า ๘๒-๘๓.

กระทำบุญจริงแต่เท่าว่ากระทำสเล็กสน่อย อันหนึ่งกระทำแต่พอทราม (อันหนึ่งกระทำบุญอันยิ่ง) แต่ใจอันบังเกิดบุญในกามภูมิได้ ๑๗๒๘๐ ดั่งนี้ คือว่าให้เอามหากุศล ๘ ตั้ง เอาทศบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คูณ แล้วเอาอารมณ์ ๖ คูณ แล้วเอาอธิบดี ๔ คูณ แล้วเอากรรม ๓ คือ กายกรรม มโนกรรม วจีกรรมนั้นคูณ แลเอาหีนติกะ ๓ คือ หีน มัชฌิม ปณีต นั้นคูณได้ ๑๗๒๘๐ แล

จิตฝูงนี้โสด ยังมีเจตสิกอันเป็นเพื่อนจิต แต่งมายุยงให้ใจให้กระทำบุญได้ ๓๘ จำพวก[๑] คืออันใดสิ้น? อันหนึ่งให้ต้องใจ อันหนึ่งให้เสวย คือให้ฟังให้ดูอันหนึ่งให้รู้ อันหนึ่งให้คำนึงดู อันหนึ่งให้ถือบุญหมั้น อันหนึ่งให้รักษาเพื่อนใจฝูงนั้น อันหนึ่งเอาเพื่อนใจฝูงนั้นมาหมั้นกันมิให้จากกัน อันหนึ่งให้ดำริเถิงบุญ อันหนึ่งให้พิจารณาบุญ อันหนึ่งให้จำหุดให้กระทำบุญ อันหนึ่งให้พยายามกระทำบุญ อันหนึ่งให้ชื่นชมกระทำบุญ อันหนึ่งให้ใจเที่ยงแก่บุญ อันหนึ่งให้ศรัทธาแก่บุญ อันหนึ่งบ่มิให้ลืมแก่บุญ อันหนึ่งให้ละอายแก่บาปแลกระทำบุญ อันหนึ่งให้กลัวแก่บาปแลกระทำบุญ อันหนึ่งบ่มิให้โลภอันจะห้ามบุญอันหนึ่งบ่มิให้เดียดอันจะเสียบุญ อันหนึ่งให้ใจเดียดประกลาย อันหนึ่งให้ตนเบาแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจเบาแก่บุญ อันหนึ่งให้ตนพลันแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจพลันแก่บุญ อันหนึ่งให้ตนอ่อนแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจอ่อนแก่บุญ อันหนึ่งในตนควรแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจควรแก่บุญ อันหนึ่งให้ตนบาหนดอ่อนแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจลำอุดแก่บุญ อันหนึ่งให้ตนซื่อแก่บุญ อันหนึ่งให้ใจซื่อแก่บุญ อันหนึ่งให้กล่าวอันซื่อ อันหนึ่งให้กระทำเนียรโทษ อันหนึ่งให้กินอาหารเนียรโทษ อันหนึ่งให้เอ็นดูสัตว์ทั้งหลาย อันหนึ่งให้ใจอ่อนแก่สัตว์ทั้งหลาย อันหนึ่งให้มีปรีชา ผสมทั้งปวงได้ ๓๘ จำพวก ทั้งนี้ย่อมเป็นเพื่อนใจ บุญทั้งหลายนี้ใช่แต่เมืองมนุษย์ภูมิกระทำแลได้บุญในแผ่นดินนี้ ทั้งฝูงเทพยดาอันอยู่ในฉกามาพจรภูมิก็ดี ก็ย่อมกระทำบุญฝูงนี้แลจิงได้เป็นพระอินทร์เทพดาในเมืองฟ้าไส้ บุญฝูงนั้นให้ได้สมบัติเป็นมลากเป็นดีในกามโลกนี้ได้ไส้ (บ่มิ) อาจให้ได้สมบัติในพรหมโลกนั้นได้ บุญแห่งหมู่พรหมทั้งหลายแลได้เป็นพรหมในพรหมโลกนั้น ก็จะกล่าวภายหน้าโพ้นอันกล่าวมาแล้วนี้ย่อมกามาพจรกุศลแล

ชลามพุชโยนิ

จะกล่าวเถิงมนุษย์ทั้งหลายแรกมาเอาปฏิสนธิในทั้งแม่ชื่อว่าชลามพุชโยนินั้นอันจะเกิดรูป ๒๘ ครรภ์ทีเดียวดุจอุปปาติกโยนินั้น เป็นต้นว่ามนุษย์อันเกิดในนรกภูมินั้น อันมีรูป ๒๘ นั้นโดยอันเกิดโดยอันดับดั่งกล่าวนั้นแล อันว่ารูป ๒๘ นั้น มีรูปเป็นองค์อีกได้ ๕๓ ผสมมาทั้งมูล ๘๑ นั้น รูปฝูงนั้นยังมีชีวิตอันแต่งเลี้ยงเนื้อเลี้ยงตนอยู่ ๗ แห่งนั้น คือแห่งใดสิ้น? ชีวิตอัน

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๗.

หนึ่งอยู่ในจักษุนั้นแต่งให้รู้ดู (ชีวิตอันหนึ่งอยู่ในเสตะนั้น แต่งให้ฟัง ชีวิตอันหนึ่งอยู่ในฆานะนั้น แต่งให้ดมกลิ่น ชีวิตอันหนึ่งอยู่ในชิวหานั้น แต่งให้รู้รส) ชีวิตอันหนึ่งอยู่ภายในกาย แต่งให้รู้อันยินอันเจ็บอันปวด ชีวิตอันหนึ่งอยู่ในภาวะแต่งให้รู้รสกามตัณหา ชีวิตอันหนึ่งอยู่ในหัวใจ แต่งให้รู้รำพึงคำนึงทุกอันแล

อันว่าฝูงผู้หญิงทั้งหลายทั้งปวงแลมีครรภ์ไส้ ย่อมมีด้วยประการ ๗ สิ่งอันใดสิ้น? อันหนึ่งชื่อกายสังสัคคคัพภะนั้น อันหนึ่งชื่อว่าโจฬหณคัพภะ อันหนึ่งชื่อว่าอสุจิปานคัพภะ อันหนึ่งชื่อว่านาภีปรามสนคัพภะ อันหนึ่งชื่อทัสนคัพภะ อันหนึ่งชื่อสัททคัพภะ อันหนึ่งชื่อคันธคัพภะ[๑] แลคัพภะทั้งหลาย ๗ ประการ ดั่งนี้แล อันว่ากาย กายสังสัคคคัพภะนั้น คือเมื่อแรกบังเกิดมีคัพภะในขณะเมื่อบุรุษสมาคมด้วยแล อันว่าโจฬหณคัพภะนั้นคือผู้หญิงลางคนรักผู้ชายผู้ใด แลว่ามันเอาผ้าผู้ชายนั้นมานุ่งมาหุ่มชมเชยต่างตัวชายนั้น หญิงนั้นก็มีคัพภะในขณะเมื่อชมผ้านั้นแล ก็ได้ชื่อว่าโจฬหณคัพภะแลเพื่อดั่งนั้นแล หญิงลางคนมีใจรักใคร่ผู้ชายแล เมื่อใดราคะผู้ชายนั้นตก แลหญิงนั้นได้กินน้ำราคะนั้นก็มีคัพภะ แลครรภ์นั้นเรียกชื่อว่าอสุจิปานคัพภะ ดุจดั่งแม่เนื้ออันเป็นแม่เจ้าฤาษีผู้ชื่อว่าอิสิสิงคะดาบสนั้นแล[๒] หญิงลางคนผู้ชายลูบคลำเนื้อก็ดี คลำตัวแลท้อง แลหญิงนั้นยินดีมีใจรักบุรุษนั้นนัก บังเกิดมีคัพภะดั่งนั้น เรียกชื่อว่านาภีปรามสนคัพภะดุจดั่งปาลิกาดาบสินีผู้เป็นมาดาเจ้าสุวรรณสาม แลดั่งนางพระญาผู้เป็นมาดาพระจันทรโชติแลนางผู้เป็นมารดาเจ้านันทกุมารนั้น สตรีลางคนมีใจรักบุรุษ บุรุษผู้นั้นมากลายสตรี สตรีนั้นยินดีก็มีคัพภะ คัพภะดั่งนี้ชื่อว่าทัสนคัพภะแล สตรีลางคนมีใจรักใจใคร่บุรุษผู้ใดแล บุรุษผู้นั้นเจาจาพาที แลสตรีผู้นั้นแต่ได้ยินเสียงบุรุษผู้นั้นแลยินดี ก็มีคัพภะก็บังเกิดคัพภะ คัพภะนั้นชื่อว่าสัททคัพภะ ดุจดั่งนกยางทั้งหลายมีแต่ตัวเมียแลว่าหาตัวผู้มิได้ เมื่อใดแล เขาได้ยินเสียงฟ้าร้องไส้ เขาหากไข่เองแล ดุจดั่งแม่ไก่ แลได้ยินเสียงไก่ตัวผู้ร้องขันแลมีไข่ดั่งนั้นก็มี ดั่งแม่วัวอันได้ยินเสียงพ่อวัวถึกหูดอั้วแลมีคัพภะนั้น อันชื่อว่าคันธคัพภะนั้นดั่งแม่วัว อันได้ดมกลิ่นดมอายวัวถึก แลมีคัพภะดั่งนั้นก็มีแล ดั่งฤาแลว่ามนุษย์เรานี้เกิดในอัณฑชโยนิก็ได้ แลชลามพุชโยนิก็ได้ แลสังเสทชโยนิก็ได้ แลอุปปาติกโยนิก็ได้แลโยนิทั้ง ๔ นี้ย่อมได้ดั่งรู้มาแล? อาจารย์ผู้เฉลยว่าดั่งนี้

อุปปาติกโยนิ

อันว่าเกิดอุปปาติกโยนินั้นดุจนางผู้หนึ่ง ชื่อนางอัมพปาลิกานั้นแล[๓] นางนี้เกิดเป็นอุปปาติกโยนิแล

---

(๑) ดู สมันตปาสาทิกา ภาค ๑ หน้า ๒๔๙ และสารตฺถทีปนี ภาค ๒ หน้า ๑๙

(๒) ดูอลัมพุสาชาตกในชาตกฏฐกถา ภาค ๗ หน้า ๓๙๖-๔๑๐ และนหินิกาชาตก ในชาตฏกถา ภาค ๘ หน้า ๑-๒๔

(๓) ดู สารตฺถทีปนี ภาค ๒ หน้า ๒๗

จะกล่าวเถิงนิทานนางนั้นดั่งนี้ แลว่ายังมีกัลป์หนึ่งแต่ก่อนโพ้น แต่กัลป์นั้นมาเถิงภัททกัลป์เราได้นี้นับถอยหลังลงไปได้ ๓๐๐ กัลป์แลในกัลป์นั้นมีพระพุทธิเจ้าองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อพระพุทธสิขีเจ้า พระพุทธสิขีเจ้านั้นเสด็จมาโปรดโลกทั้งหลายแลในศาสนาพระพุทธิเจ้านั้น ยังมีนางผู้หนึ่งชื่อว่านางอัมพปาลิกา แลนางนั้นได้บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาพระพุทธิเจ้านั้น แลนางนั้นถือศีลาทิคุณหมั้นคงนักหนา อุปฐากรักษากวาดวัดผัดแผ้วทุกเมื่อในกาลวันหนึ่ง นางภิกษุณีองค์หนึ่งนั้น ไปปทักษิณะพระเจดีย์เจ้าด้วยหมู่ชาวเจ้าเถรีทั้งหลายด้วยกัน เมื่อนั้นยังมีเจ้าไทเถรีองค์หนึ่ง ธ เป็นอรหันตาขีณาสพ แลแก่กว่าเจ้าไททั้งหลาย แลท่านนั้นปทักษิณไปก่อนท่านทั้งหลาย แลท่านมาพลันนัก แลมิทันแปรหน้าหนีพระเจดีย์เจ้า แลน้ำลายเหนียวของของนางเถรีอรหันต์นั้นก็เล็ดออกก้อนหนึ่ง ต้องพระเจดีย์เจ้าแล ท่านนั้นก็บ่อมิทันเห็น แล ธ ก็เดินไปภายหน้า เมื่อนั้นจิงภิกษุณีผู้ชื่อนางอัมพปาลิกานั้น เห็นก้อนน้ำลายนั้น จิงนางอัมพปาลิกานั้นจิงด่าว่าดั่งนี้ว่า ผู้หญิงแม่ร้ายผู้ใดแลมาถ่มน้ำลายลงเต็มพระเจดีย์เจ้าอันเป็นเจ้ากูดั่งนี้ แลกูเจ็บใจกูนักหนาหาที่อุปมามิได้เลย นางอัมพปาลิกาด่าแล้วดังนั้นก็เลยไปแล เมื่อนั้นนางอัมพปาลิกาภิกษุณีจิงจะมารำพึงต่อความอันท่านกล่าวแลบอกข่าวทุกขเวทนาในท้องแม่มนุษย์นี้ร้ายนักหนา แลนางนั้นก็มีใจเกลียดอายยิ่งนักหนา นางนั้นมิได้ปรารถนามาเกิดที่ในท้องของมนุษย์เลย แลนางผู้นั้นจิงปรารถนาขอเกิดเป็นอุปปาติกโยนิแล นางนั้นอยู่สร้างสมณธรรมบวชเป็นภิกษุณีอยู่ตราบเท้าเถิงชนมายุ ครั้นว่านางนั้นสิ้นชนมาพิธีแล้ว นางก็ได้ไปตกนรกด้วยกรรมบาปของนางอันที่นางได้ด่าพระมหาเถรีขีณาสพนั้น แลนางได้ทนทุกขเวทนาอยู่ในนรกโพ้นหึงนานหลายปีนักหนา ครั้นว่าสิ้นบาปพ้นจากนรกขึ้นมา แลได้เกิดเป็นผู้หญิงแม่ร้ายแพศยาได้หมื่นชาติเพราะบาปอันตนได้ด่าพระมหาเถรีขีณสพเจ้านั้น ว่าผู้หญิงแม่ร้ายนั้นแลจิงได้เป็นหญิงแพศยา ครั้นว่าสิ้นแต่นั้นแล้วจิงได้มาเกิดที่ในค่าคบไม้ม่วงต้นหนึ่ง อันมีที่ในอุทยานของพระญาในเมืองไพสาลีนครนั้น ด้วยเดชอำนาจศีลอันที่นางได้รักษาหมั้นคง แต่เมื่อยังได้บวชเป็นภิกษุณีในกำเนิดก่อนนันแล นางก็มีรูปโฉมโนมพรรณงามทั่วทั้งสารพางค์ แลงามกว่านางทั้งหลายชาวชาวเมืองไพสาลีนครนั้นครั้นว่า (เกิด) ในค่าคบไม้ม่วงบัดเดี๋ยวก็ใหญ่เป็นสาวดี ควรที่มีอย้าวมีเรือนในทันใดนั้นแล เมื่อนั้นคนหมู่อยู่เฝ้าอุทยานของพระญานั้น เขาเห็นนางนั้นงามนักหนา เขาจิงเอานางนั้นไปถวายแด่พระญาผู้เสวยราชย์ในเมืองไพสาลีนครนั้น แลเขาทูลแด่พระญาว่า ตูข้าพระเจ้าได้นางผู้นี้ นางผู้นี้เกิดที่ในค่าคบไม้ม่วงแล พระญาตรัส (ว่า) ผิดั่งนั้นจริงไส้เราจะให้ชื่อนาง แลเรียกว่าอัมพปาลิกาเทิด เมื่อแลนางอัมพปาลิกาอยู่ในเมืองไพสาลีนครนั้น แลฝูงท้าวพระญาทั้งหลาย แลลูกเจ้าเหง้าขุนอันมีในเมืองไพสาลีนั้น เขาก็เกิดด่าทอกันผิดกันผิดใจกันนักหนา เพราะว่าต่างคนต่างชิงกันกล่าวขอนางนั้นมาเป็นเมียแล ความดั่งนี้ก็เป็นโกลาหลฟุ้งเฟื่องไปนักหนาเพราะว่าเขาทั้งหลายเห็นรูป

นางนั้นแลงาม แลชิงกันกล่าวเอามาเป็นเมียแล ด้วยบาปกรรมอันนางอัมพปาลิกาอันได้ด่าพระมหาเถรีอันเป็นขีณาสพนั้นไปบ่มิสิ้น แลเศษบาปนั้นยังติดตัวนางอยู่ พระญาจิงว่าดั่งนี้บัดนี้ท้าวพระญาแลลูกขุนทั้งหลายในเมืองเรานี้เขาด่าทอกันนัก เพราะว่าจะชิงเอานางอัมพปาลิกาบ่มิรู้แล้วดั่งนี้ มาเราจะไว้นางนี้ให้เป็นแพศยาเทิด จิงท้าวพระญาแลลูกเจ้าเหง้าขุนทั้งหลาย จิงจะหายความผิดแผกด่าทอกันแล พระญา ธ จิงตั้งนางอัมพปาลิกานั้นไว้ให้เป็นนางนครโสภินี ให้เป็นสาธารณะแก่ท้าพระญาลูกเจ้าเหง้าขุนทั้งหลายแล อยู่จำเนียรกาลไป นางจิงเกิดลูกชายคนหนึ่งชื่อเจ้าโกณฑัญญกุมาร แลนางนั้นมีใจใสศรัทธาในศาสนาพระสัพพัญญูพุทธิเจ้าเรานี้นักหนา แลจิงสร้างอารามกับทั้งด้วยพระวิหารอันหนึ่ง แล้วจิงให้เจ้าโกณฑัญญกุมารผู้ลูกนั้นบวชในศาสนาแห่งพระพุทธิเจ้าเรา แลเจ้าโกณฑัญญกุมารนั้นก็สร้างสมณธรรม ก็บรรลุเถิงแก่อรหัตต์เป็นขีณาสพอำพนด้วยปฏิสัมพิทาญาณ ทรงพระนามชื่อเจ้าโกณฑัญญเถรแล เมื่อนั้น นางอัมพปาลิกานั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาแต่สำนักนี้พระโกณฑัญญเถรผู้ลูกแห่งตน นางก็ยินดีแลมีใจใสศรัทธานางก็บวชในศาสนาพระพุทธิเจ้าเรานี้ อยู่จำเนียรเจียรกาล นางก็ลุเถิงอรหัตต์เป็นขีณาสพแล ครั้นว่าสิ้นชนมายุพิธีแล้วไส้ก็ได้เถิงแก่มหานครนิพพานแล อันว่ามนุษย์เรานี้ไส้เกิดในอุปปาติกโยนิไส้ คือว่านางอัมพปาลิกานี้แล

อัณฑชโยนิ

แลอันว่ามนุษย์เรานี้ แลว่าเกิดในอัณฑชโยนินี้ ก็มีดุจนิทานดั่งนี้ จะกล่าวเถิงนิทานมนุษย์เกิดในอัณฑชโยนิ เมื่อนั้นยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งอยู่ในเมืองใหญ่เมืองหนึ่งแลเมืองนี้ชื่อว่าปาตลีบุตรมหานคร แลพราหมณ์ผู้นั้นออกไปจากพระนครสัญจรเข้าไปสู่ป่าใหญ่อันหนึ่ง แลพราหมณ์ผู้นั้นจิงพบกินนรตัวหนึ่ง ชื่อแห่งกินนรนั้นมิปรากฏเลย แลพราหมณ์ผู้นั้นเห็นโฉมนางกินนรนั้น ก็มีใจปติภัตติรักนักหนา จิงสมาคมด้วยนางกินนรนั้น แลสังวาสอยู่ด้วยกันในกลางป่านั้น มิช้าแลนางกินนรีก็มีคัพภะ แลเกิดเป็นไข่สองดวง นางกินนรีก็ฟักไข่ ไข่แตกออก ออกเป็นมนุษย์สองคน ผู้พี่นั้นชื่อเจ้าดิสสกุมาร ผู้น้องนั้นชื่อเจ้ามิตรกุมาร ครั้นว่ากุมารทั้งสองพี่น้องนั้นรู้ความ แลเขาแลดูหน้าพ่อแม่เขา เขาบ่มิดุจกันเลย แลเขาทั้งสองนั้นดูอนิจจาแก่ใจ เขาพี่น้องจิงเจรจาด้วยกันว่าดั่งนี้ชื่อว่าเกิดมาในสงสารนี้ย่อมเป็นอนิจจาบ่มิเที่ยงสักอันแลย มาเราพี่น้องจะไปบวชเป็นสมณภาพ แล้วแลจะเอาตนเข้าสู่นิพพานเทิด เจ้าพี่น้องทั้งสองจิงจากที่นั้นไป จิงไปบวชอยู่ในสำนักนี้พระมหาเถรพระองค์หนึ่ง ทรงนามชื่อว่าพระพุทธเถร อยู่จำเนียรเจียรกาลไป เจ้าไทยสองนั้นก็ลุเถิงแก่อรหัตตมรรคญาณ ครั้นว่า ธ สิ้นชนมายุพิธีแล้ว ก็เสด็จเข้าสู่นฤพานแล ฝูงคนอันเกิดในอัณฑชโยนินี้ไส้คือว่าได้แก่เจ้าพี่น้องนี้แล

สังเสทชโยนิ

อันว่าคนทั้งหลายอันเกิดในสังเสทชโยนินั้น ก็เทียรย่อมดั่งนางผู้หนึ่งชื่อนางปทุมาวดี แลมีลูกชาย ๕๐๐ คน เมื่อชาติก่อนโพ้น นางนั้นเป็นดั่งนี้ เมื่อนั้นยังมีนางผู้หนึ่ง เข็ญใจ แลผู้นั้นไปไถนา แลนางจะเอาเข้าไปส่งผัวนาง นางนั้นจิงเอากระเฌอเข้าใส่ไปบนหัว เมาะ(๑) ว่าทูนหัวไป แล ครั้นว่าไปเถิงหนทาง แม่นางจิงเห็นพระปัตเยกโพธิเจ้าองค์หนึ่ง งามนักหนา แลนางนั้นมีใจใสศรัทธายินดี จิงรำพึงในใจว่า ควรกูถวายบิณฑิบาตแก่พระปัตเยกโพธิเจ้า แลนางนั้นจิงเอาเข้าใส่บาตร แล้วนางจิงเอาเข้าตอกอันคนด้วยน้ำผึ้ง แลปั้นเป็นก้อนได้ ๕๐๐ ก้อน แล้วจิงเอาใส่บาตรลงเหนือเข้าสุกนั้นเล่า นางจิงทอดตาไปแลเห็นดอกบัวหลวงหมู่หนึ่งเกิดมีในสระแทบหนทางนั้น นางจิงไปเก็บเอาดอกบัวนั้นมา แล้วนางจิงเอาดอกบัวนั้นทอดลงในบาตรนั้น แลดอกบัวที่เหลืออยู่นั้น แลจิงวางลงในที่พระบาทพระปัตเยกโพธิเจ้า แล้วนางถวายบูชาแล้วไหว้คารวะพระปัตเยกโพธิเจ้า นางจิงปรารถนาว่าดั่งนี้ ด้วยผลอานิสงส์แห่งข้าแลข้าได้บูชาพระปัตเยกโพธิเจ้าด้วยเข้าตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้ง ๕๐๐ ก้อนนี้ ขอจงข้ามีลูกชาย ๕๐๐ คน ด้วยผลบุญอันข้าได้เอาดอกบัวหลวงมาบูชาพระบาทของผู้เป็นเจ้านี้ ถ้าแลว่าข้าเดินไปแห่งใด ๆ ขอจงมีดอกบัวพูนเกิดขึ้นมารองตีนข้าไปจงได้ทุก ๆ ย่าง สบสถานทุกเมื่ออย่าได้ขาดสายเลย ครั้นว่านางปรารถนาแล้ว ก็ไหว้อำลาพระปัตเยกโพธิเจ้าไปโดยกิจของนางนั้นแล อยู่จำเนียรเจียรกาลไปครั้นว่านางนั้นสิ้นอายุสม์ในเมืองคน จิงเอาตนไปเกิดในเมืองฟ้าแลเสวยสมบัติอันเป็นทิพย์นั้น ครั้นว่าสิ้นอายุสม์ในเมืองฟ้าแล้ว จิงมาเกิดในมนุษย์โลกนี้ไส้ นางก็มีใจเกลียดในคัพภะท้องแม่นั้นแล ปรารถนาลงมาเกิดในดอกบัว ครั้นว่านางสิ้นอายุสม์แล้ว จิงลงมาเกิดที่ในดอกบัวหลวงดอกหนึ่งอันมีอยู่ในสระ ๆ อันหนึ่งมีอยู่แทบตีนเขาพระหิมวันต์ เมื่อนั้นยังมีฤาษีสิทธิ์องค์หนึ่ง ธ นั้นอยู่ในป่าพระหิมพานต์ ธ ย่อมลงมาอาบน้ำในสระนั้นทุกวัน ธ เห็นดอกบัวทั้งปวงนั้นบานสิ้นแล้วทุกดอก ๆ แลว่ายังแต่ดอกเดียวนี้บ่มิบายแลดุจอยู่ดั่งนี้บ่มิบานด้วยทั้งหลายได้ ๗ วัน พระมหาฤาษีนั้น ธ ก็ดลยลมหัศจรรย์นักหนา ธ จิงหักเอาดอกบัวดวงนั้นมา ธ จิงเห็นลูกอ่อนอยู่ในดอกบัวนั้นแล เป็นกุมารีมีพรรณงามดั่งทองเนื้อสุก พระมหาฤาษีนั้น ธ มีใจรักนักหนา จิงเอามาเลี้ยงไว้เป็นพระปิยบุตรบุญธรรม แลฤาษี ธ เอาแม่มือให้ผู้น้อยดูดกินต่างนม แลเป็นน้ำนมไหลออกแต่แม่มือมหาฤาษีนั้น ด้วยอำนาจบุญพระฤาษีแลบุญพระฤาษีแลบุญกุมาริกานั้นด้วยแล เหตุว่านางนั้นเกิดในดอกบัวจิงพระมหาฤาษีเจ้า ธ จิงให้ชื่อว่านางปทุมาวดีแล เมื่อนั้นยังมีพรานเนื้อผู้หนึ่ง เดินไพรไปมาในป่าหิมวันต์ พรานนั้นเห็นนางงามนักหนา พรานนั้นจิงไปทูลแด่พระญาพรหมทัตราชอันเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสีมหานครนั้น พระญา

---

(๑) น่าจะเป็น มักว่า

พรหมทัตจิงไปไหว้มหาฤาษีกล่าวขอนางนั้นไปเป็นภรรยา แลนางเกิดมาไส้ ครั้นว่านางเกิดมาไส้ ครั้นว่านางรู้ย่างรู้เดินแหล้นไส้ ครั้นว่านางย่างเดินไปแห่งใด ๆ ก็ดี เทียรย่อมมีดอกบัวหลวงอันบาน พูนเกิดขึ้นมาแต่แผ่นดินแลมารับมารองเอาตีนนางทุกย่างนางเดินไปนั้น ด้วยผลบุญอานิสงส์แห่งนางนั้นอันได้เอาดอกบัวหลวงบูชาพระบาทพระปัตเยกโพธิเจ้าแต่ก่อน แลนางได้ปราถนานั้นแล อยู่จำเนียรเจียรกาลไป นางก็ทรงคัพภะถ้วน ๑๐ เดือน จิงคลอดชาวเจ้าราชกุมารทั้งหลาย ๕๐๐ คนในพระราชมนทิระนั้นแล เจ้ากุมารผู้พี่นั้นไส้ อยู่ภายในรกแต่คนเดียว ส่วนว่าเจ้าราชกุมารทั้งหลาย ๔๙๙ คนนั้นไส้ ติดอยู่แต่ภายนอกรกนั้นแล เจ้าราชกุมารผู้พี่อันมีรกหุ้มห่ออยู่นั้นไส้ เรียกชื่อว่าเจ้าพระญาปทุมกุมารแล ครั้นว่าชาวเจ้าทั้งหลายนั้นใหญ่แล้ว เจ้าก็ชวนกันไปบวช ก็ตรัสเป็นพระปัตเยกโพธิเจ้าทั้ง ๕๐๐ พระองค์แล อยู่จำเนียรเจียรกาลไส้ ครั้นว่าสิ้นพระชนมาพิธีเสด็จเข้าสู่นิพพานแล เจ้ามหาปทุมกุมารผู้พี่อันเกิดในคัพภะแลว่าอยู่ภายในรกนั้น เรียกชื่อว่าเกิดเป็นชลามพุชโยนิแล แต่ฝูงชาวเจ้าพี่น้องทั้งหลาย ๔๙๙ คน แลนางผู้เป็นแม่อันชื่อว่านางปทุมวดีนั้น เรียกชื่อว่าเกิดแต่สังเสทชโยนิแล อันว่าฝูงคนอันเกินในสังเสทชโยนิก็มีดั่งนี้แล

เหตุมรณะ ๔

แลสัตว์ทั้งหลายนี้ เมื่อจะสิ้นอายุสม์ไส้แลมี ๔ ประการดั่งนี้แล ประการชื่อว่าอายุขัยแล ประการ ๑ ชื่อว่ากรรมขัยแล ประการ ๑ ชื่อว่าอุภยขัย แลประการ ๑ ชื่อว่าอุปัจเฉทกรรมขัยแล อันว่าอายุสม์ควรสิ้นแต่น้อยแลตายดั่งนั้นชื่อว่าอายุขัยอันว่าอายุสม์ยังมิควรที่ตาย แลมาตายดั่งชื่อว่ากรรมขัย คนจำพวกใดจำพวกหนึ่งที่ว่าเถ้า ว่าแก่แล้วควรตายดั่งนั้นชื่อว่าอุภยขัยแลคนจำพวกใดจำพวกหนึ่งอยู่ดีกินดีแลมีอันตรายคือว่าเขาตีเขาข้าเขาแทงแลตกต้นไม้แลตกน้ำปัจจุบันตายดั่งนั้น ชื่อว่าอุปัจเฉทกรรมขัยแล อันว่าอุปัจเฉทกรรมลางคาบต้านผู้เยียวยาเฝ้าเหนือกรรมได้[๑] ฝูงกรรมอันจะเอาสัตว์ทั้งหลายเวียนไปมานี้ ยังมีเท่านี้โสด กรรมอันเป็นต้นแก่กรรมทั้งหลายมี ๔ จำพวกอันหนึ่งชื่อชนกกรรม อันหนึ่งชื่ออุปถัมภกกรรม อันหนึ่งชื่ออุปปีฬกกรรมอันหนึ่งชื่ออุปฆาฏกกรรม ๔ จำพวกดั่งนี้ อันชื่อว่าชนกกรรมนั้น คือว่าเกิดเป็นคนทั้งหลายนี้แล อันชื่อว่าอุปถัมภกกรรมนั้น หากให้สุขทุกข์อันหนึ่งให้ยินดีแลยินร้ายนั้นแล อันชื่อว่าอุปปีฬกกรรมนั้น หากให้ชุมแห่งเนื้อตนแลให้เป็นทุกประการนี้แล อันชื่อว่าอุปฆาฏกกรรมนั้น คือว่าบำบัดชีวิตสัตว์ทั้งหลายแล[๒] กรรมวิบากอันจะแต่งให้เป็นทุกข์นั้นมี ๔ จำพวกดั่งนี้ อันหนึ่งคือว่า

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๓๑

(๒) ดู อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๒๘

ปัญจานันตริยกรรม อันหนึ่งคือว่าอาสันนกรรม อันหนึ่งคือว่าอาจิณณกรรม อันหนึ่ง คือว่ากฏัตตา กรรม อันชื่อว่าปัญจานันตริยกรรมนั้น ในวิบากมากนักหนาแล อันชื่อว่าอาสันนกรรมนั้น คือให้วิบากด่วนดับพลันแล อันชื่อว่าอาจิณณกรรมนั้น ให้ลำอุดเป็นอุปทรัพย์บ่มิขาด ให้คำนึงแล อันชื่อกฏัตตากรรมนั้น หากให้วิบากอันเป็นบุญก็ดีบาปก็ดีให้ด้วยด่วนนักหนาแล กรรมดาลอันให้วิบากอันอาจเพื่อตนกระทำนั้นมี ๔ จำพวกนั้นมี ๔ จำพวกนั้นโสดอันหนึ่งชื่อทิฏฐธรรมเวทนียกรรม อันหนึ่งชื่ออุปปัชชเวทนียกรรม อันหนึ่งชื่ออปราปรเวทนียกรรม อันหนึ่งชื่ออโหสิกรรมแล อันชื่อทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้น คือว่าได้ทำบุญทำบาปก็ดีในกำเนิดนี้แลกรรมนั้นหากให้พิบากได้ทั้งกำเนิดนี้แล อันชื่อว่าอุปปัชชเวทนียกรรมนั้นจะให้ได้วิบากในกำเนิดหน้าโพ้นแล อันชื่อว่าอปราปรเวทนียกรรมนั้น กรรมนั้นตามให้วิบากตราบได้เถิงนิพพานแล อันชื่อว่าอโหสิกรรม กรรมนั้นคือให้หายไปบ่มีวิบากเลย[๑] ฝูงสัตว์ทั้งหลายนี้ เมื่อจะใกล้ขาดใจตายนั้นผิว่าจะได้ไปตกนรก ผู้นั้นเห็นเปลวไฟ แลเห็นไม้งิ้วเหล็ก เห็นฝูงผีถือไม้ค้อนแล ถือหอกดาบมาลากชักตัวไปแลผิแลว่าตาย แลจะได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ไส้ แลว่าเห็นก้อนเนื้อแล ผิตายแลจะไปเกิดในสวรรค์ไส้ เห็นต้นไม้กัลปพฤกษ์ เรือนทอง เห็นปราสาทแก้วงามนักหนา เห็นฝูงเทพยดาฟ้อนรำเหล้น ผิตายแล (จะไปเกิด) เป็นเปรตไส้ เห็นแกลบแลเข้าลีบแลให้กระหายน้ำด้วยเห็นเลือดแลน้ำหนองแล ผิตายแลจะไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานคือนกและเนื้อฟาน ถึก หมูหมาไส้ เป็นป่าแลต้นไม้ เห็นกอไผ่แลเชือกเขา แลหยากเยื่อเนื้อถึกอันมีในป่าในบ้านแล ฝูงสัตว์ทั้งหลาย เมื่อจะใกล้ขาดใจตายแลจะไปเอาปฏิสนธิแห่งอื่น แลเมื่อจะใกล้ขาดใจแลเกิดนั้น แลยังรำพึงในใจตนนั้นได้ ๕๑ ดวงจิต ตนจิงขาดใจตายจากนี้แล แลเอาปฏิสนธิเกิดโพ้น จิตร ๕๑ ดวงคือฮันใดบ้างเล่า? ภวังคจลนะ อันชื่อว่าภวังคจลนะนั้น (มี) อุปปาท ฐิติ ภังคา อันให้ติง ๖ อัน ปัญจทวาราวัชนะให้รู้รำพึง ๓ อัน วิญญาณอันให้รู้และรำพึงนั้น ๓ อัน สัมปฏิจานะ อันให้อันเห็นอันรู้นั้น ๓ อัน สันตีรณ อันให้พิจารณานั้น ๓ อัน โวฏฐัพพนะ ให้จำหุดหมั้นแก่ฮันพิจารณานั้น ๓ อัน ชวนะอันเสวยอารมณ์อันกล่าวก่อนนี้ได้ ๒๑ อัน ตทารัมมนะให้ฟังอันเสวยนั้น ๖ อัน ภวังคะ อันใจให้ตาย ๓ อันจิงตาย ผสมจิตวิถีนั้นได้ ๕๑ ดวงแล[๒] อันมีฝูงสัตว์แล (มีชวนจิต) ๗ อันเป็นมหันตารมณ์นั้นแล ครั้นว่าขาดใจตายแล้วก็ไปแล อันว่าปัญจสกนธ์บ่มิไปด้วยเลย อันไปด้วยนั้นเท่าเว้นได้แต่บุญแลบาปนั้น หากไปบังเกิดวิบากแล เป็นต้นไส้ แต่บาปแลบุญหากให้เป็นดีแลเข็ญใจ ลางคนไส้งาม ลางคนไส้บ่มิงาม ลางคนไส้ยืน ลางคนไส้บ่มิยืน ลางคนไส้เป็นเจ้าท่าน ลางคนไส้เป็นดี

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๒๔.

(๒) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลิ หน้า ๒๐-๒๑.

ลางคนไส้เข็ญใจ ลางคนมีปรีชา ลางคนหาปรีชาบ่มิได้ ผู้ใดเรียนพระอภิธรรมด้วยอมฤตจิงจะรู้แท้ไส้ ผู้ใดบ่มิได้เรียน บ่มิได้ฟังไส้ แลจะรู้แท้แก่ใจก็ยากนักหนาแล

กล่าวเถิงฝูงสัตว์อันเกิดในมนุษย์ภูมิอันเป็นปัญจมกัณฑ์โดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล.

ฉัฏฐกัณฑ์

ฉกามาพจรภูมิ

จาตุมหาราชิกาสวรรค์

ทีนี้จะพรรณนาเถิงฝูงเทพยดาอันเกิดในฉกามาพจรภูมิโลกแล อันว่าเทพยดามี ๓ จำพวกโสด อันหนึ่งชื่อว่าสมมุติเทวดาแล อันหนึ่งชื่อว่าอุปปัติเทวดาแล อันหนึ่งชื่อว่าวิสุทธิเทวดา ฝูงท้าวแลพระญาในแผ่นดินเรานี้ ผิแลว่ารู้หลักแลรู้บุญรู้ธรรม แลกระทำโดยทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการดั่งนั้น ท่านเรียกชื่อสมมุติเทวดาแล แต่ปักข์ชั้นฟ้าเบื้องบนชื่อว่าฉกามาพจรเท้าเถิงพรหมโลกเบื้องบนนั้นชื่ออุปปัติเทพยดาแล พระพุทธพระปัตเยกโพธิเจ้า พระอรหันตาขีณาสพสาวกเจ้า แต่เสด็จเข้าสู่นิพพานดั่งนั้นไส้ เรียกชื่อว่าวิสุทธิเทพยดาแล ฝูงเทพยดาอันเกิดในปักข์ชั้นฟ้าก็ดี แลฝูงเทพยดาอันเกิดในอากาก็ดี แลอาศัยในแผ่นดินนี้ขึ้นไปแลย่อมเอาปฏิสนธิอุปปาติกโยนิอันเดียวไส้ เอาปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ ๙ จำพวก ดั่งกล่าวก่อนนั้นแล เทพยดาจำพวกหนึ่งพึงรู้ แง่ภูเขาอันอยู่ในแผ่นดินนี้ก็อยู่เป็นพิมาน เทวดาจำพวกอยู่กลางพุ่มเชิงเหนือต้นไม้ขึ้นเป็นพิมานอยู่ มีปราสาทอยู่เหนือต้นไม้ใหญ่ พุ่มไม้นั้นเป็นพิมาน ผิมีคนฟันค่าไม้นั้นขาด วิมานนั้นพังแล ผิไม้นั้นหากหักเองก็ดี ปราสาทเทวดานั้นพังทลายแล ผิว่าค่าคบไม้นั้นยังค้างได้ ปราสาทพิมานยังค้างนั้นแล ผิค่าไม้หักสิ้นทุกภายไส้ ปราสาทเทวดานั้นหักสิ้นแล ฝูงเทพยดาอันอยู่ในพฤกษพิมานนั้น ถ้าต้นไม้หัก พิมานก็หักสิ้นแล ถ้ายังแต่ต่อไม้ก็ดี ปราสาทแก้วนั้นบ่มิพังสักอันยังตั้งดังเก่าไส้ ผิต้นไม้นั้นโค่นลงทั้งรากสิ้นไส้ ปราสาทนั้นจิงหายแล บ่มิเห็นสักแห่งเลย แลปราสาทแก้วฝูงนั้นคนทั้งหลายแลดูบ่มิได้เห็นสักคาบ ฝูงผีแลเทพยดาหากเห็นไส้ที่วิมานดั่งนั้นก็ดี พระจตุโลกบาลหากใช้ฝูงเทพยดานั้นมาแจกให้แก่เขาไส้ แลใจเขานั้นจะใคร่เอาที่ใด หากจะเลือกเอาเองนั้นบ่มิได้ แต่แผ่นดินเราอยู่นี้ขึ้นไปเบื้องบนได้ ๓๒๖,๐๐๐,๐๐๐ (วา) ผิจะนับด้วยโยชน์ได้ ๔๖,๐๐๐ โยชน์ไส้ ว่าจิงได้เถิงชั้นฟ้าอันชื่อจาตุมหาราชิกาภูมิอันตั้งอยู่เหนือจอมเขายุคนธรฝ่ายตะวันตกตะวันออกก็ดี ฝ่ายหนทักษิณเขาพระสิเนรุราช มีเมืองใหญ่เทพยดาอยู่ ๔ เมือง โดยกว้างโดยยาวเมืองนั้นใหญ่ได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา รอบนั้นเทียรย่อมกำแพงทอง ประดับน์ด้วยแก้ว ๗ ประ-

การ แลกำแพงอันรอบนั้นโดยสูงได้ ๘,๐๐๐ วา บานประตูนั้นเทียรย่อมแก้ว แลมีปราสาททองอยู่เหนือประตูนั้นทุกอัน ในเมืองนั้นเทียรย่อมปราสาทแก้วฝูง เทพยดาอยู่ใน แผ่นดินนั้น เป็นแผ่นดินทองพรายงามราบนักหนาดั่งหน้ากลอง แลอ่อนดั่งฟูกผ้า แลแก้วนั้นเมื่อเหยียบลงอ่อนสน่อยแล้วก็เต็มขึ้นมาเล่า บ่มิเห็นรอยตีนเลย นอกนั้นมีน้ำใสกว่าแก้ว แลมีดอกบัวบาน ๕ สิ่ง ในสระนั้น น้ำนั้นหอมดั่งแสร้งอบ แลมีสรรพดอกไม้อันงาม แลมีต้นไม้อันประเสริฐ งาม มีลูกอันประเสริฐ แลมีโอชารสอันยิ่ง แลไม้ฝูงนี้เป็นดอกเป็นลูกทุกเมื่อ แลบ่ห่อนจะรู้วายเลย เทพยดาผู้เป็นพระญาแก่เทวดาทั้งหลาย ฝ่ายตะวันออกเขาสิเนรุราชนั้น ชื่อว่าท้าวธตรฐราช เป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายรอดทั่วทั้งกำแพงจักรวาฬฝ่ายตะวันออกแล เทพยดาผู้เป็นพระญาแก่เทวดาแลฝูงครุฑราช แลฝูงนาคเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องตะวันตกแลเทพยดาผู้เป็นพระญาฝ่ายทักษิณชื่อท้าววิรุฬหกราช เป็นพระญาแก่ฝูงยักษ์อันชื่อกุมภัณฑ์ แลเทพยดาทั้งหลายรอดไปเถิงกำแพงจักรวาฬฝ่ายทักษิณ แลเทพยดาผู้เป็นพระญาฝ่ายอุดรชื่อท้าวไพรศรพณ์มหาราช เป็นพระญาแก่หมู่ยักษ์ทั้งหลาย แลเทพยดาฝ่ายอุดรทิศเขาพระสิเนรุราชรอดไปเถิงกำแพงจักรวาฬฝ่ายอุดรทิศนั้นแล

อายุสม์เทพยดาทั้งหลายในจาตุมหาราชิกานั้นได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ผิว่าจะนับปีในมนุษย์เรานี้ได้ ๙ ล้านปีในมนุษย์เรานี้แล แลฝูงเทพยดาอันอยู่เหนือกลางอากาศนั้น ลางจำพวกมีปราสาทแก้วโดยกว้างได้ ๘,๐๐๐[๑] วาก็มี ลางจำพวกมีปราสาทแก้วโดยกว้างได้ ๑๖,๐๐๐ วาก็มี ลางจำพวกมีปราสาทแก้วโดยกว้างได้ ๘๐,๐๐๐ วา ลางจำพวกมีปราสาทแก้วโดยได้ ๘๘,๐๐๐ วาก็มี แลอยู่ทั้ง ๔ ด้านเขาพระสิเนรุราช เพียงเมืองใหญ่ เทวดาทั้ง ๔ อัน ๆ อยู่เหนือจอมเขายุคนธรนั้นแล แม้นว่าใกล้กำแพงจักรวาฬก็ดี แต่ดั่งนั้นเรียกชื่อว่าจาตุมหาราชิกาแล พระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ดี แลฤกษ์ทั้ง ๒๗ ก็ดี ดาวดารากรทั้งหลายก็ดี เทียรย่อมเวียนไปรอบเขาพระสิเนรุราชนั้นทุกเมื่อ อันว่าพระญาเทวดาทั้ง ๔ องค์นั้น พระอินทร์ให้แต่งเมืองฟ้าเมืองดินทั้งมวลทุกแห่ง ก็มาเรียกชื่อว่าพระญาจตุโลกบาลเพื่อดั่งนั้น องค์พระญาเทวดานั้นโดยสูงได้ ๖,๐๐๐ วา องค์เทวดาทั้งหลายที่เป็นบริวารสูงได้ ๔,๐๐๐ วา ผู้ใดได้กระทำบุญได้ไปเกิดเป็นเทพยดา ย่อมมีประสาทแก้วเงินทอง สมบัติเป็นทิพย์อันอเนกแล เมื่อนั้นเทพยดาอยู่ในปราสาท แลมีเทพยดาองค์หนึ่งไปเกิดในผ้าพับก็ดี ดั่งนั้นชื่อว่าเป็นลูกสาวของเทพยดาองค์นั้นแล เทพยดาลางจำพวกไปเกิดเหนือที่นอนไส้ เทพยดาองค์นั้นชื่อว่าเป็นเมียเทพยดาผู้เป็นเจ้าพิมานนั้นแล เทพยดาลางจำพวกไปเกิดแทบตีนแท่นเทพยดาผู้ใด ๆ ไส้ แลเทพยดาผู้นั้นเป็นสาวใช้ของเทพยดาผู้นั้น ๆ แล[๒] เทพยดาผู้ใดแลได้

---

(๑) ต้นฉบับว่า ๘๐,๐๐๐

(๒) ดู สารัตถปกาสินี ภาค ๑ หน้า ๑๒๒ และปปัญจสูทนี ภาค ๒ หน้า ๔๐๖

กระทำบุญน้อยไส้ได้ไปเกิดในประตูปราสาทก็ดี แลเกิดในที่กำแพงแห่งเทพยดาตนใด ได้เป็นข้าเทพยดาตนนั้น แต่ว่าใช่ภายนอกแล ชื่อว่าเกิดนอกกำแพงแก้วอันเป็นที่ล้อมปราสาทแก้วเทพยดาดั่งนั้น ผิว่าเกิดในที่ในแดนเทพยดาองค์ใด เป็นไพร่ฟ้าแก่เทพยดาองค์นั้นแล ผิว่าผู้ใดเกิดหว่างแดนเทพยดาทั้งสอง เทพยดาทั้งสองเอาไปเถิงพระอินทร์ให้ ธ บังคับพระอินทร์ ธ จึงบังคับใช้ให้เทวดาองค์หนึ่งมาวัดวาดูที่นั้น ฝ่ายใดใกล้ส่งให้เทพยดาองค์นั้นแล ผิว่าเท่ากันทั้งสองฝ่ายเล่า พระอินทร์เจ้าจิงถามว่า เมื่อเทวดาตนนี้เกิดนั้น บ่ายหน้าไปข้างใด แลส่งให้แก่เทพยดาผู้อยู่ข้างนั้น ผิเทพยดาผู้นั้นเกิดแล เมื่อแรกเกิดแลนอนแงยหน้าขึ้นไปฝ่ายบน แลบ่มิโดยทิศดั่งนั้น พระอินทร์ ธ บ่มิให้แก่เทพยดาผู้วิวาทแก่กันนั้นเลย พระอินทร์ ธ เอาไว้เป็นไพร่ฟ้า ธ เองแล เมื่อเทพยดาไปเกิดในสวรรค์ดั่งนั้น ครั้นว่าเกิดเป็นตัวก็ใหญ่ขึ้นในที่นั้น บัดเดี๋ยวแล ประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์รุ่งเรือง แลมีรูปโฉมโนมพรรณหนุ่มแลงามดั่งสาวอันได้ ๑๖ ปีอยู่ชั่วตนแล เขามีตัวอันบริสุทธิ์หามุลทินบ่มิได้เลยสักอัน แลว่าในกายเขานั้น แลจะมีสิ่งอันเหม็นแลเป็นกลิ่นอันร้ายในกายเขาน้อยหนึ่ง ก็บ่ห่อนจะรู้มีในกายเขานั้นเลย แลเทพยดาทั้งหลายนั้นเขารู้นิมิตไส้แลจะใคร่ให้ตัวเขาใหญ่เท่าใดก็ใหญ่เท่านั้นโดยใจ ผิจะใคร่น้อยเท่าใด ๆ ก็น้อยเท่านั้นโดยใจแล แม้นว่าที่อันหนึ่งแลน้อยเท่าประมาณเท่าปลายเส้นผมก็ดี แลเทพยดาจะอยู่ที่นั่น ๒๐ องค์ก็ได้ ๔๐ องค์ก็ได้ ๖๐ องค์ก็ได้ ๘๐ องค์ก็ได้ ด้วยอำนาจเทพยดานิฤมิตนั้นแล ฝูงเทพยดากินอาหารทิพย์ทุกวารดั่งนั้น อาหารนั้นหากแห้งหายไปในตนเทพยดานั้นแล จะมีมูตคูถอาจมดั่งมนุษย์เราท่านทั้งหลายนี้หาบ่มิได้ ตราบเท่าสิ้นอายุสม์เทพยดานั้นทั้งหลายเท่าใดโสด ชื่อว่าพยาธิอาพาธสิ่งใด ๆ ก็ดี แลจะเกิดมีแต่เทพยดาทั้งหลายนั้นหาบ่มิได้ เขาบ่ห่อนจะรู้ไข้รู้เจ็บ เทียรย่อมอยู่สุขสำราญใจเขาทุกเมื่อแล ย่อมเหล้นด้วยลูกแลเมียเขาสนุกน์ทุกเมื่อแล กล่าวเถิงชั้นเทพยดาในจาตุมหาชิกาภูมิแล้วแต่เท่านี้แล

ดาวดึงษาสวรรค์

แต่ชั้นฟ้าอันชื่อว่าจาตุมหาราชิกาขึ้นไปไกลได้ ๓๓๖,๐๐๐,๐๐๐ วา จิงจะเถิงชั้นฟ้าอันชื่อว่าดาวดึงษานั้น ดาวดึงษานั้นตั้งอยู่เหนือจอมเขาพระสิเนรุราชบรรพต อันปรากฏเป็นเมืองพระอินทร์ผู้เป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลาย ในยอดเขาพระสิเนรุราชนั้น เป็นเมืองของพระอินทร์โดยกว้างคัลนาไว้ได้ ๘,๐๐๐,๐๐๐ วา มีปรางค์ปราสาทแก้วเฉพาะซึ่งจอมเขาพระสิเนรุราชบรรพต แลมีที่เหล้นที่หัวสนุกน์นักหนาโสด แต่ประตูเมืองหลวงฝ่ายตะวันออกเมืองแห่งสมเด็จอัมรินทราธิราช ไปเถิงประตูเมืองฝ่ายตะวันตกโดยไกลได้ ๘,๐๐๐,๐๐๐ วาแล แต่ประตูฝ่ายข้างทักษิณทิศไปเถิงประตูฝ่ายข้างอุดรทิศ เมืองพระอินทร์เจ้านั้นโดยไกลได้ ๘,๐๐๐,๐๐๐ วา มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูรอบนั้นได้พันหนึ่ง แลมียอดปราสาทอันมุงเหนือประตูนั้นทุกประตู เทียร

ย่อมทอง แลประดับนี้ด้วยแก้วทั้ง ๗ ประการ แต่ตีนประตูขึ้นไปเถิงยอดปราสาทนั้นสูงได้ ๒๕๐,๐๐๐ วา แลเมื่อหับเผยประตูนั้นได้ยินเสียงสรรพไพเราะถูกเนื้อพึงใจนักหนา ดุจเสียงแห่งดุริยดนตรีทั้งหลายอันไพเราะนัก แลเทพยดาทั้งหลายอยู่ในนครดาวดึงษ์นั้น ย่อมได้ยินเสียงช้างแก้ว แลราชรถแก้วอันมี่อันดังไพเราะถูกเนื้อพึงใจนักหนา ที่ในท่ามกลางนครไตรตรึงษ์นั้น มีไพชยนต์ปราสาทโดยสูงได้ ๒๕,๖๐๐,๐๐๐ วา ปราสาทนั้นงามนักงามหนาเทียรย่อมแก้วสัตตพิธรัตนะทั้งหลาย โดยสูงได้ ๒,๔๐๐,๐๐๐ วา เทียรย่อมสัตตพิธรัตนะรุ่งเรืองงามพันประมาณ ถวายแก่พระอินทร์ผู้เป็นเจ้าไพชยนต์ปราสาทนั้นแล แลเมืองนครไตรตรึงษ์เบื้องบุรพทิศมีอุทยานทิพย์อันหนึ่ง ชื่อว่านันทนวนุทยาน โดยรอบอุทยานนั้นได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีปราสาทแก้วมุงเหนือประตูทุกอันแล สวนขวัญนั้นสนุกนี้พ้นประมาณ แลมีสมบัติแลสรรพต้นไม้สรรพลูกไม้สรรพดอกไม้อันประเสริฐแลอุดม แลที่เหล้นแสนสนุกนี้ สุขสำราญแก่เทพยดาทั้งหลายอันอยู่ในไตรตรึงษ์นั้นแล แทบอุทยานฝ่ายจะเข้าสู่เมืองนั้น มีสระใหญ่ ๒ อัน ๆ หนึ่งชื่อว่านันทาโบกขรณีอันหนึ่งชื่อจุลนันทาโบกขรณี แลว่าสระนั้นมีน้ำนั้นใสงามดั่งแผ่นแก้วอินทนิล ดูรุ่งเรืองงามดั่งฟ้าแมลบแทบฝั่งน้ำนั้น มีศิลาแก้วแทบสระนั้น ๒ แผ่น ๆ หนึ่งชื่อว่านันทาปริฐิปาสาณ แผ่นหนึ่งชื่อว่าจุลนันทาปริฐิปาสาณ แลศิลาทั้งสองแผ่นนั้นมีรัศมีอันเรืองนัก เมื่อจับดูไส้ศิลานั้นอ่อนดั่งว่าถือหนังเหน นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายทักษิณ แลมีสวนอุทยานใหญ่อันหนึ่งชื่อผารุสกวัน แลไม้อันมีในสวนนั้นอ่อนน้อมค้อมงามนักหนาดั่งแสร้งดัดไว้ แลมีกำแพงแก้วล้อมรอบ แลมีปราสาททำเหนือประตูเทียรย่อมแก้วดูงามนักหนา รอบอุทยานนั้นได้ ๕,๖๐๐,๐๐๐ วา แทบอุทยานเข้ามาฝ่ายหนเมือง แลมีสระใหญ่ ๒ อัน ๆ หนึ่งชื่อภัทราโบกขรณี อันหนึ่งชื่อสุภัทราโบกขรณี แลฝั่งสระนั้นแลอันไส้แลมีก้อน (ศิลา) แก้ว ๒ ก้อน ๆ หนึ่งชื่อภัทราปริฐิปาสาณ อันหนึ่งชื่อสุภัทราปริฐิปาสาณ ผิได้ต้องถือแลอ่อนเกลี้ยงนักหนา ดั่งถือหนังสานนั้นไส้ นอกนครไตรตรึงษ์ฝ่ายปัจฉิมทิศแล มีอุทยานใหญ่อันหนึ่งสนุกนี้นักหนา แลพึงใจแก่ฝูงเทวดาทั้งหลาย แลอุทยานนั้นงามนักหนาเรียกชื่อว่าจิตรลดาวัน ฝูงไม้แลฝูงเชือกเขาอันเป็นในสวนนั้นดูงามดั่งแสร้งประดับนี้ แลกำแพงแก้วล้อมรอบ แลมีปราสาทแก้วมุงประตูทุกประตู แลดูเรืองงามทุกแห่งทุกภาย รอบอุทยานนั้นได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา แทบเบื้องฝ่ายเข้าสู่เมืองมีสระ ๒ อัน ๆ หนึ่งชื่อจิตรโบกขรณี อันหนึ่งชื่อจุลจิตรโบกขรณี แลสระแลอันแลอันนั้นมีแผ่นศิลาแก้วแลอันแลอัน อันหนึ่งชื่อจิตรปาสาณ อันหนึ่งชื่อจุลจิตรปาสาณ ดูรุ่งเรืองแลเหลื้อมงามนักหนา ผิได้ต้องถือดู อ่อนงามดั่งหนังสาน ฝูงเทพยดาย่อมไปเหล้นในที่นั้น เป็นที่สนุกนี้แก่เทพยดาทั้งปวง ทั้งฝูงหญิงแลฝูงชายทั้งหลายแล

ฝ่ายอุดรทิศนครไตรตรึงษ์มีสวนอุทยานใหญ่อันหนึ่งชื่อมิสสกวัน อันมีไม้แลเชือกเขาทั้งหลายงามดุจแสร้งแต่ง แลมีกำแพงแก้วล้อมรอบ แลมีปราสาทแก้วกรวมประตูทุกประตู

รอบอุทยานนั้นได้ ๔,๐๐๐,๐๐๐ วา แทบอุทยานฝ่ายมาสู่เมืองแล มีสระใหญ่ ๒ อัน อันหนึ่งชื่อธรรมาโบกขรณี อันหนึ่งชื่อสุธรรมาโบกขรณี แลฝั่งสระนั้นแลมีศิลาแก้ว ๒ อัน อันหนึ่งชื่อธรรมาปริฐิปาสาณ อันหนึ่งชื่อสุธรรมาปริฐิปาสาณ แลศิลานั้นมีรัศมีอันรุ่งเรืองงาม แลอ่อนดั่งหนังเหน นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายอีสานทิศมีสวนใหญ่อันหนึ่งชื่อมหาพน แลสวนนั้นสนุกนี้นักหนา แลมีกำแพงทองคำล้อมรอบ แลมีปราสาทแก้วกรวมประตูทุกประตู รอบสวนนั้นได้ ๖๐๐,๐๐๐ วา ในสวนมหาวันนั้นมีปราสาททองคำได้พันหนึ่ง เทียรย่อมประดับน์ด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ ในหว่างมหาวันอุทยานแลนันทนวนุทยานนั้น มีสระแก้วอันหนึ่งงามนักหนาเทียรย่อมแก้ว ๗ สิ่งเป็นพื้น(๑) ได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา แลมีแท่นแก้วอันหนึ่งในไพชยนตรถนั้น กว้างได้ ๘,๐๐๐ วา โดยรีได้ ๘,๐๐๐ วา ท่านใส่กลดแก้วอันหนึ่งที่กลางแท่นแก้วนั้น กว้างได้โยชน์หนึ่งแลดูแท่นแก้วนั้นขาว แลดูกลดแก้วนั้นเหลื้อมดั่งแสงพระอาทิตย์อันส่องลงมาปกพระจันทร์เมื่อเดือนดับ ในหัวไพชยนตรถนั้นแล มีม้าแก้ว ๒,๐๐๐ ตัวเทียมรถแลข้างละพันตัว แลมีเครื่องแก้วประดับน์ทุก ๆ ตัว แลรถนั้นเทียรย่อมทองคำแลประดับน์ด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ แลมีสร้อยมุกดาห้อยย้อยลง แลมีดอกไม้ทิพย์แล กรองเป็นมาลัยแลมีทั้งแก้วแลทั้งทองห้อยย้อยลงทุกภาย แลมีระใบแก้วแลพรวนทองอันมีรัศมีอันรุ่งเรืองดั่งสายอินทร์ธนู แลฟ้าแมลบดั่งแสงพระอาทิตย์ แลว่าจะพรรณาเถิงความงามนั้นบ่มิถ้วนได้เลย ผิแลว่าลมรำพายพัด จะได้ยินเสียงสรรพดังมี่ก้องดุจดั่งเสียงพิณพาทย์ฆ้องกลองแตรสังข์อันเทพยดาเป่าแลตีในเมืองฟ้านั้น ผิแลเมื่อเดือนขึ้น ๘ ค่ำก็ดี เดือนเพ็งก็ดี เดือนแรมก็ดี อัมาพสาก็ดี พระญาเทพยดาฝูงอันชื่อธตรฐราชอันเป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายในจอมเขายุคุนธรฝ่ายบุรพทิศเถิงเขากำแพงจักรวาฬ แลมีฝูงคนธรรพ์ทั้งหลายเทียรย่อมแต่งเครื่องประดับน์ประดาตัวด้วยเงินแลทองทั้งหลาย ทั้งเครื่องประดับน์เหนือหัวแลเนื้อตัวทั้งมวล เทียรย่อมเงินยวงอเนกอนันต์แลมากกว่าร้อยล้านนั้น ทั้งเครื่องแห่เครื่องเหนเขานั้นเทียรย่อมเงินแลทอง ทั้งหอก ดาบ แลจามรจามรีเทียรย่อมเงินทองแล เทพยดาลางจำพวกถือค้อนถือสากเทียรย่อมเงินทอง เทพยดาลางจำพวกถือธงเทียรย่อมเงินทอง แลออกจากเมืองที่จอมเขายุคุนธรนั้นด้วยฝูงเทพยดาทั้งหลาย จิงขึ้นเขานั้นไปเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องบูรพทิศแล ขับฝูงเทพยดาทั้งหลายมาโดยอากาศ จิงเถิงจอมเขายุคนธรเบื้องบุรพทิศ ถัดนั้นพระญาองค์หนึ่งชื่อว่าท้าววิรุฬหกราช อันเป็นพระญาแก่ผีเสื้อผีกุมภัณฑ์ทั้งหลาย ถึงแดนเขากำแพงจักรวาฬเบื้องทักษิณทิศเครื่องประดับน์กายท้าววิรุฬหกราชแลบริวารทั้งหลายนั้นย่อมล้วนแก้วมณีรัตนะแล งามนักหนา บ่มิรู้ ขี่ร้อยขี่พันล้าน ฝูงเทพยดาถือค้อนแลตระบองเทียรย่อมแก้วมณีรัตนะเป็นบริวาร ท้าววิรุฬหกราชขึ้นขี่ม้าตัวหนึ่ง แลเครื่องประดับม้านั้น

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า เป็นพื้นสระในนั้นได้

เทียรย่อมแก้วมณีรัตนะโสด จิงขับพลไปเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องทักษิณทิศ มาโดยอากาศเถิงเขายุคนธรเบื้องทักษิณทิศ ถัดนั้นพระญาเทพยดาองค์หนึ่งชื่อท้าววิรูปักขราช แลเป็นพระญาแก่ฝูงนาคราชทั้งหลายเถิงแดนกำแพงจักรวาฬเบื้องปัจฉิมทิศ ฝูงเทพยดาราชอันเป็นบริวารบ่มิรู้ขี่ร้อยล้าน แลมีเครื่องประดับนี้ตัวเทียรย่อมประพาฬรัตนะ ฝูงเทพยดาถือสากแลค้อน ถือจามรีเทียรย่อมแก้วประวาฬรัตนะ แลท้าววิรูปักขราชจิงขับพลไปเถิงเขากำแพงจักรวาฬเมืองปัจฉิมทิศมาโดยอากาศเถิงจอมเขายุคนธรเบื้องปัจฉิมทิศพระสุเมรุราชแล

ถัดนั้นพระญาเทพยดาตนหนึ่งชื่อว่าท้าวไพศรพณ์มหาราช เป็นพระญาแก่ฝูงยักษ์แลเทพยดาทั้งหลายฝ่ายอุดรทิศเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องอุดรทิศพระสุเมรุราชแล เครื่องประดับนี้ตัวพระไพศรพณ์นั้นแลบริวารทั้งหลาย เทียรย่อมทองเนื้อสุก ฝูงยักษ์ทั้งหลายนั้นบ้างถือค้อนถือสาก แลจามรีเทียรย่อมทองคำบ่มิรู้ขี่ร้อยล้าน แลยักษ์ฝูงนั้นมีหน้าอันพึงกลัว แลท้าวไพศรพณ์มหาราชจิงขึ้นขี่ม้าเหลืองตัวหนึ่ง ดูงามดั่งทอง จิงไปขับพลเถิงกำแพงจักรวาฬเบื้องอุดรทิศพระสุเมรุราชมาโดยอากาศเถิงเขายุคนธรฝ่ายอุดรทิศ เขาพระสุเมรุราชนั้นยังมีช้างตัวหนึ่งชื่อว่าไอยราพต แลว่าช้างตัวนั้นมิใช่สัตว์ดิรัจฉาน อันว่าในเมืองฟ้าโพ้นบ่มีสัตว์ดิรัจฉานตัวน้อยก็ดีตัวใหญ่ก็ดี หาบ่มิได้ เทียรย่อมเทพยดาสิ้นไส้ แลว่ายังมีเทพยดาองค์หนึ่งชื่อไอยราพัณเทวบุตร ผิแลเมื่อพระอินทร์เจ้าแลมีที่เสร็จไปเหล้นแห่งใด ๆ ก็ดี แล ธ จะใคร่ขี่ช้างไปเหล้น จิงไอยราวัณเทพบุตรก็นิฤมิตตัวเป็นช้างเผือกตัวหนึ่งใหญ่นัก โดยสูงได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ วา แลมีหัวได้ ๓๓ หัว หัวน้อย ๆ อยู่ ๒ หัวอยู่ ๒ ข้างนอกหัวทั้งหลายนั้นแล้ว แลว่าหัวใหญ่ได้ ๒,๐๐๐ วา แลหัวถัดนั้นเข้าไปทั้งสองข้างแลหัวแล ๓,๐๐๐ วา ถัดนั้นเข้าไปแลหัวแล ๔,๐๐๐ วา ถัดนั้นเข้าไปแลหัวแล ๕,๐๐๐ วา ถัดนั้นเข้าไปกว้างแลหัวแล ๖,๐๐๐ วา แร่งเข้าไปเถิงก็แร่งใหญ่ถัดกันเข้าไปดั่งกล่าวนี้แล ส่วนหัวใหญ่อันที่อยู่ท่ามกลางทั้งหลายชื่อสุทัศน์ เป็นพระที่นั่งแห่งพระอินทร์ โดยกว้างได้ ๒๔๐,๐๐๐ วาแล[๑] เหนือหัวช้างนั้นแล มีแท่นแก้วอันหนึ่งกว้างได้ ๙๖,๐๐๐ วา แลมีปราสาทกลางแท่นแก้วนั้นมีธง(ทั้งหลายแลธง) แก้วฝูงนั้นโดยสูงได้ ๘,๐๐๐ วา ธงฝูงนั้นเทียรย่อมแก้ว ๗ สิ่ง แลมีพรวนทองคำห้อยย้อยลงทุกแห่งแกว่งไปมา แลมีเสียงนั้นไพเราะนักหนา ดั่งเสียงพาทย์พิณในเมืองฟ้า ในปราสาทนั้นเทียรย่อมดัดเพดานผ้าทิพย์ แลมีแท่นนอนอยู่ในที่นั้นกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา แลมีราชอาสนา หมอนใหญ่หมอนน้อยหมอนอิง องค์พระอินทร์นั้นสูงได้ ๖,๐๐๐ วา แลประดับนี้ด้วยแก้วถนิมอาภรณ์ทั้งหลายแล ธ นั่งเหนือแท่นแก้วนั้นหัวช้างได้ ๓๓ หัวไส้ พระอินทร์ ธ ให้เทพยดาทั้งหลายขี่ ๒๒ หัวนั้น มีบุญเพียงประดุจพระอินทร์ไส้ อันว่า

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ๒,๒๐๐,๐๐๐

หัวช้างทั้ง ๓๓ หัว แลหัวแลหัวมีงา ๗ อัน แลงาแลอันยาวได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา แลงานั้นมีสระได้ ๗ สระ สระแลสระนั้นมีบัวได้ ๗ กอ กอบัวแลกอนั้นมีดอกแล ๗ ดอก ดอกแลอันนั้นมีกลีบ ๗ กลีบ กลีบแลอันแลอันนั้นมีนางฟ้ายืนรำระบำบัพพะแล ๗ คน นางแลคนแลคนนั้นมีสาวใช้ได้ ๗ คน โสดช้าง ๓๓ หัวนั้นได้ ๒๓๑ งา สระนั้นได้ ๑,๖๑๗ สระ แลกอบัวในสระนั้นได้ ๑๑,๓๑๙ กอ แลดอกบัวนั้นได้ ๗๙,๒๓๓ ดอก แลกลีบดอกบัวนั้นไส้ได้ ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ แลนางฟ้าอันรำระบำนั้นได้ ๓,๘๘๒,๔๑๗ นาง แลสาวใช้นางรำระบำนั้นได้ ๒๗,๑๗๖,๙๑๙ คน แลมีอยู่ในงาช้างไอยราพัณ(๑) แลมีสถานที่แห่งหนึ่งโดยกว้างได้ ๕๐ โยชน์ เป็นที่อยู่แห่งฝูงนางระบำแลบริวารของนางทั้งหลายนั้นด้วย แลว่าเมื่อพระอินทร์เสด็จนั่งเหนือแท่นแก้วอันมีในหัวช้างไอยราพัณนั้น เมียพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่านางทั้งหลาย ชื่อนางสุธัมมา อีกด้วยบริวารทั้งหลายแลประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์ แลรุ่งเรืองงามด้วยสัตตพิธรัตนะนั้น นั่งเฝ้าพระอินทร์อยู่ฝ่ายซ้าย นางผู้เมียคนหนึ่งเล่าชื่อว่าเจ้าสุชาดาอันทรงศีลหมั้นบ่มิขาด แลประดับนี้ด้วยอาภรณ์ อีกด้วยบริวารทั้งหลายก็ไปนั่งเฝ้าพระอินทร์เจ้าฝ่ายขวานั้น นางเมียผู้หนึ่งชื่อเจ้าสุนันทา แลประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์เทียรย่อมแก้ว ๗ สิ่ง อีกด้วยบริวารนางนั้นก็ไปนั่งเฝ้าพระอินทร์ฝ่ายหลัง ถัดนั้นนางเมียคนหนึ่งชื่อนางสุจิตรา ประดับนี้กายนั้นรุ่งเรืองงามด้วยบริวารทั้งหลาย ไปนั่งเฝ้าพระอินทร์เจ้าเบื้องซ้าย ถัดนั้นชั้นนอกออกไปแลมีหมู่นางฟ้าทั้งหลายย่อมนางใหญ่เป็นเมียพระอินทร์ได้ ๙๒ คน มีหน้าอันงามนักหนาแลแต่งแง่แผ่ตนด้วยเครื่องประดับนี้ด้วย(สนิมอาภรณ์) เทียรย่อมแก้วแหวนเงินทองทั้งหลาย บ้างถือกัลออมแก้ว บ้างถือคนที บ้างถือจามรี แลจามรแก้ว บ้างถือธงแก้วแลธงทองแกว่ง แลเครื่องฝูงนี้เทียรย่อมประดับนี้ด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะ ไปนั่งเฝ้า ธ อยู่รอบนั้น ถัดนั้นออกมามีนางทั้งหลายเป็นสาวใช้ นางทั้งหลายเหล่านั้นรอบออกไปเล่ามากนักหนา ลางหมู่ถือคนทีทองแลกัลออมทองเฝ้าอยู่ ถัดนั้นออกไปเล่ามีนางฟ้าทั้งหลายมากนัก แลสาวสวรรค์ฟ้อนรำระบำถวายแด่พระอินทร์เจ้ารอบนั้นมากนัก แลยังมีนางเทพยธิดาองค์หนึ่งชื่อคิคครา(๒) แลถือพิณอันหนึ่งชื่อว่ามหาวีณา ครั้นว่านางนั้นดีดพิณดวงนั้นไส้ แลพิณทั้งหลายอันได้ ๖๐,๐๐๐ อันที่เป็นเพื่อนพิณนั้นหากดังเองแล ได้ยินไพเราะเพราะนักหนา แลว่ายังมีนางเทพยธิดาคนหนึ่ง (ชื่อว่าสาธุ) แลเทพยธิดาผู้นั้นก็เป่ากล้องคู่หนึ่ง ชื่อว่าสุภัทรา(๓) ครั้นว่านางนั้นเป่ากล้องคู่นั้นไส้ แต่บรรดากล้องทั้งหลายที่เป็นเพื่อนกล้องได้ ๖๐,๐๐๐ คู่นั้น หากดังไปเอง แลได้ยินเสียงเพราะนักหนาดุจดั่งว่าเป่าทุกคู่

---

(๑) ดู ธมฺมปทฏฺฐกถา ภาค ๒ หน้า ๑๐-๓๕ และชินาลงฺการฏีกา

(๒) ในชินาลังการฏีกาว่า "คัคครา".

(๓) ในชินาลังการฏีกาว่า "สุนทรราวะ".

นั้นแล ยังมีนางฟ้าผู้หนึ่งเล่าชื่อว่าหสัจจนารี[๑] ดีดพิณอันหนึ่ง ชื่อว่ามธุรตระ[๒] ได้ยินเสียงไพเราะ แลถูกเนื้อพึงใจนักหนา ยังมีนางเทพยธิดาผู้หนึ่งชื่อว่ามณีเมขลา แลเป่าสังข์ใหญ่อันหนึ่งชื่อว่าพิชัยสังขะ[๓] ครั้นว่าเป่าสังข์ดวงนั้น แลสังข์ทั้งหลายได้ ๖๐,๐๐๐ ลูกอันที่เป็นเพื่อนสังข์นั้น หากดังเองดุจมีผู้เป่าทุกดวง แลมีเสียงไพเราะเพราะนักหนาแล ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่ง ชื่อมหาตุมุทิงคสังขะ[๔] แลตีมุทิงคะอันหนึ่งชื่อปุถุพิมพนะ[๕] ครั้นว่าตีมุทิงคะนั้นไส้ แลมุทิงคะทั้งหลายได้ ๖๐,๐๐๐ อันเป็นเพื่อนมุทิงคะนั้น หากดังเองดุจมีผู้ตีทุกอัน แลมีเสียงนั้นไพเราะนักหนา ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่งชื่อตปนัคคิ[๖] ตีกลองลูกหนึ่งชื่อว่าอานันทเภรี ครั้นว่าเทพยดาคนนั้นตีนั้นไส้ อันว่ากลองทั้งหลายได้ ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้น หากดังเองดุจมีผู้ตีทุกอันแล มีเสียงนั้นเพราะดีนักหนา ยังมีเทพยดาองค์หนึ่งชื่อว่าปนัคคิ[๗] แลตีกลองหน้าเดียวลูกหนึ่งชื่อรณมุขเภรี[๘] ครั้นว่าตีกลองลูกนั้นไส้ อันว่าหมู่กลองหน้าเดียวทั้งหลายได้ ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้นหากดังเองดุจมีผู้ตีทุกอันแล มีเสียงนั้นไพเราะนักหนา ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่ง ชื่อนันทาแล ตีกลองใหญ่อันหนึ่งชื่อว่าโกพมธุรสสุรเภรี[๙] ครั้นตีไส้ อันว่ากลองใหญ่ทั้งหลาย อันได้ ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้น หากดังเอง ดุจมีผู้ตีแล ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่ง ชื่อว่ายามา แลตีบัณเฑาะว์อันหนึ่ง ชื่อว่าโบกขรบัณเฑาะว์ ครั้นว่าตีบัณเฑาะว์นั้นอันว่าบัณเฑาะว์ทั้งหลายได้ ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนบัณเฑาะว์นั้น หากดังเองดุจมีผู้ตีทุกอันแล มีเสียงเพราะนักหนาแล ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่งชื่อว่าสรโฆสสุร[๑๐] เป่าปี่ไฉนแก้วเลาหนึ่งชื่อว่านันทไฉน[๑๑] ครั้นว่าเป่าปี่นั้นไส้ อันว่าปี่ทั้งหลายอันได้ ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนปี่นั้น หากดังเองดุจมีผู้เป่าทุกอันแล มีเสียงนั้นเพราะนักหนา ยังมีเทพยดาตนหนึ่งชื่อว่าสรพางคณา[๑๒] ตีกลองใหญ่ลูกหนึ่งชื่อว่าทัสสโฏส[๑๓]

---

(๑) ในชินาลังการฏีกาว่า "อาหัจจสรี"

(๒) ในชินาลังกาฏีกาว่า "นกุลวีณ".

(๓) ในชินาลังกาฏีกาว่า "วิชยุตตรสังขะ".

(๔) ในชินาลังการฏีกาว่า "มโนหรา".

(๕) ในชินาลังการฏีกาว่า "ปุถุพิมพะ".

(๖) ในชินาลังการฏีกาว่า "อธิมุตตกา".

(๗) ในชินาลังการฏีกาว่า "มุตตกี".

(๘) ในชินาลังการฏีกาว่า "ทีฆมุขเภรี".

(๙) ในชินาลังการฏีกาว่า "โกลัมพัสสรเภรี".

(๑๐) ในชินาลังการฏีกาว่า "โปตัสสรา"

(๑๑) ในชินาลังการฏีกาว่า "นันทัสสระ"

(๑๒) ในชินาลังการฏีกาว่า "สันตังคเสนา"

(๑๓) ในชินาลังการฏีกาว่า "โฆสะ"

ครั้นว่าตีกลองลูกนั้นไส้ อันว่ากลองทั้งหลายอันได้ ๖๐,๐๐๐ อันเป็นเพื่อนกลองนั้น หากดังเองดุจมีผู้ตีทุกอันแล มีเสียงนั้นเพราะนักหนาแล แลฝูงเทพยธิดาทั้งหลายมากนัก แลมีชื่อต่าง ๆ กัน เทียรย่อมถือปัญจางคิกดุริยแล อันว่าปัญจางคิก[๑] ดุริยนั้นมี ๕ สิ่ง สิ่งหนึ่งชื่อว่าอาตตะ สิ่งหนึ่งชื่อว่าพิตตะ สิ่งหนึ่งชื่อว่าอาตตพิตตะ สิ่งหนึ่งชื่อว่าฆนะ สิ่งหนึ่งชื่อว่าสุสิระ เทียรย่อมมีสิ่งต่าง ๆ กันเป็นดั่งนั้นแล ทำให้ดังด้วยกันคาบเดียว คือว่าเสียงนั้นซ่านด้วยกันแล เป็นเพลงเสียงเป็นอันเดียวไปด้วยกันดั่งนั้นไส้ ชื่อว่าปัญจางคิกดุริยะนั้นทั้ง ๖๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนปัญจางคิกดุริยนั้น หากดังเอง ดุจมีผู้เป่าผู้ตีแลมีเสียงซ่านด้วยกัน แลไพเราะนักหนาแล ถัดนั้นยังมีคนธรรพ์ผู้หนึ่ง ชื่อสุธัมมา ตีกลองใหญ่ใบหนึ่งชื่อสุรันธะ[๒] สะพายเหนือบ่าฝ่าย ๑ แลตี ยังมีกลองใหญ่ทั้งหลายได้ ๖๘๐,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้น จิงดังตามเพลงด้วยระบำปัพพะถ้วนด้วยกัน แลเพราะนักหนาแลในสถานที่แห่งหนึ่งโดยปริมณฑลรอบได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา แลฟ้อนรำด้วยกลองคนธัพพะนั้นเหนือจอมเขาจักรวาฬเบื้องบุรพทิศแล ฝูงคนธัพพะทั้งหลายแลเทพธิดาทั้งหลายอันเป็นพลระบำด้วยมากอเนกอนันต์ ยังมีคนธัพพะผู้หนึ่งชื่อว่าพิมพรุสกะ สะพายกลองหน้าเดียวลูกหนึ่งใหญ่ (ชื่อเอกโบกขรเภรี) แลตีด้วยเพลงคนธัพพะ แลหมู่กลองหน้าเดียวทั้งหลายได้ ๖๘,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองหน้าเดียวนั้น หากดังเอง ดุจมีผู้ตีด้วยเพลง แลกลองนั้นไพเราะนักหนาแล ในสถานที่ควงแห่งหนึ่ง โดยปริมณฑลรอบ ๔๐๐,๐๐๐ วา แลฟ้อนรำระบำด้วยกลองคนธัพพะนั้น เทพยดาแลคนธัพพะฟ้อนรำระบำมากนักหนาในที่นั้น ๆ อยู่ปลายกำแพงจักรวาฬฝ่ายทักษิณทิศพระสิเนรุราชแลยังมีคนธัพพะเทพยดาตนหนึ่งชื่อว่าทีฆมุขะ สะพายกลองใหญ่ใบหนึ่ง (ชื่อมหาภัณฑเภรี) แลตีในบนกำแพงจักรวาฬฝ่ายปัจฉิมทิศพระสุเมรุ ครั้นว่าตีกลองใบนั้น อันว่ากลองทั้งหลายอันได้ ๖๘,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้น หากดังเองโดยฉันท์ตามกันแลตามกลองนั้นเป็นเพลงเดียว ฝูงคนธัพพะแลเทพยดาทั้งหลาย ฝูงระบำรำด้วยกันแห่งนั้นมากนักหนาในที่นั้น โดยปริมณฑลรอบได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา ในบนกำแพงจักรวาฬ ฝ่ายปัจฉิมทิศพระเมรุราช ยังมีคนธัพพะเทพยดาผู้หนึ่งชื่อว่าปัญจสิขร[๓] เทวบุตร สะพายกลองใหญ่ลูกหนึ่งชื่อสัสสสุร[๔] นั้น ครั้นว่าตีกลองนั้นไส้ อันว่ากลองทั้งหลายได้ ๖๘,๐๐๐ อัน อันเป็นเพื่อนกลองนั้น (หากดังเอง) ด้วยฉันท์อันดี ในที่ควงแห่งหนึ่ง โดยปริมณฑลรอบได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา จิงขับเสพแลฟ้อนรำระบำด้วยคนธัพพะนั้นเหนือจอมเขาจักรวาฬ เบื้องอุดรทิศเขาพระสุเมรุราชนั้น ฝูงคนธัพพะแลเทพยดาทั้งหลายรำระบำ

---

(๑) ดู มโนรถปูรณี ภาค ๓ หน้า ๒๙๓-๔

(๒) ในสีนาลังการฏีกาว่า "สุรนันทนะ"

(๓) น่าจะเป็นปัญจสิขเทวบุตร.

(๔) ในสีนาลังการฏีกาว่า "สุสสรเภรี".

ด้วยกันมากนักแล ไพร่ฟ้าข้าไท พระอินทร์เจ้านั้น ธ มีมากนักดั่งกล่าวมานี้แล อีกท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ตน ย่อมเอาบริพารไปด้วย แลย่อมไปเฝ้าพระอินทร์แล อีกพระญายักษ์ทั้งหลาย ๒๘ พระญา ย่อมถือเครื่องอาวุธแล้ว ย่อมมาแห่แหนพระอินทร์เจ้าแล้วก็เฝ้า ธ อยู่แล พระองค์อินทราธิราชนั้น ธ ประดับอาภรณ์งามนักหนาดั่งกล่าวแล้วนั้นแล ทั้งฝูงเทพยดาทั้งหลายอันเป็นบริวารนั้น ย่อมประดับด้วยสนิมอาภรณ์ทั้งปวงอันละไมด้วยแก้ว ๗ ประการ แลงามมีพรรณต่าง ๆ แล้วย่อมเข้ามาเฝ้ามาคัลพระอินทร์เจ้ามากนัก จะนับบ่มิถ้วนได้เลย อีกนางฟ้าทั้งหลายอันเป็นเมียพระอินทร์เจ้าได้ ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ ตน บ้างถือกาน้ำมีอาทิ คือว่ากัลออมแก้ว กัลออมทอง แลฉัตรธวัชพัดจามรีทั้งหลายนั้น ย่อมประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์ในตนดูงามพันประมาณ จะจะคณนาบ่มิได้เลย อีกฝูงคนธัพพะเป็นพลระบำได้ ๒๔๐,๐๐๐,๐๐๐ ตีกลองแลฉิ่งแฉ่งแต่งขับกับเสียงพิณพาทย์นาดรำระบำเหล้นเต็มเขากำแพงจักรวาฬ ๔ ทิศใหญ่ทั้งมวล แลหอมกระแจะจวงจันทน์ อีกพรรณดอกไม้อันขจรทุกแห่ง แต่งพัดเข้าเร้าเถิงพระอินทร์หอมฟุ้งทุกแห่ง พระอินทร์จิงไปเหล้นที่สวนนั้นสนุกนี้นัก ลางคาบพระอินทร์ลงจากช้างไอยราพต เดินดินไปเหล้นแลมีฝูงนางฟ้าทั้งหลายเป็นบริวารงามสลอน เทียรย่อมทรงอาภรณ์อันประเสริฐต่าง ๆ ได้หนทางในเมืองฟ้าอันหว่างกว้างได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา แลไปเหล้นในสวนที่สนุกนี้แล

นอกพระนครไตรตรึงษ์ฝ่ายอาคเนย์ทิศ มีพระเจดีย์เจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อพระจุฬามณีเจดีย์เจ้าแล รุ่งเรืองงามเทียรย่อมแก้วอินทนิลแล แต่กลางไปเถิงปลาย เทียรย่อมทองเนื้อแล้ว แลประดับนี้ไปด้วยแก้วสัตตพิธรัตนะแลจะคณนาโดยสูงได้ ๘๐,๐๐๐ วา แลที่นั้นมีกำแพงทองเนื้อแล้วล้อมรอบ แลกำแพงนั้นแต่แลอันละด้าน ๆ ละ ๑๖๐,๐๐๐ วา มีธงกระดาษ(๑) แลธงชัย แลกลดชุมสายทั้งหลาย ย่อมประดับนี้ด้วยแก้วแลเงือนทองบ้างดำบ้างแดงบ้างเหลืองบ้างขาวแลเขียว ย่อมแล้วแต่แก้ว ๗ สิ่ง ซึ่งท่านผูกในใบกลดแลธง ดูงามเหลื้อม ๆ พรายงามตามกันทั้งหลายมากนักหนา แลเทพยดาทั้งหลายถือเครื่องเป่าแลตีดีดสีตีสรรพดุริยดนตรีทั้งหลายไปบำเรอถวายบูชาพระเจดีย์เจ้าทุกวารบ่มิขาด พระอินทร์ย่อมไปนมัสการแด่พระเจดีย์เจ้ากับด้วยเทพยดาและนางฟ้าทั้งหลายเป็นบริวาร ย่อมมีมือถือเข้าตอกแลดอกไม้เทียนธูปวาสสุคนธชาติบูชาชวาลาทั้งหลายไปถวายแก่พระเจดีย์เจ้าบ่มิขาด แลย่อมกระทำปทักษิณแด่พระเจดีย์เจ้าทุกวันแล(๒) นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายอีสานทิศแล มีสวนอุทยานอันหนึ่งชื่อว่าบุณฑริกวัน อยู่แทบสวนอุทยาน อันหนึ่งชื่อมหาวันนั้น สวนอุทยานอันชื่อบุณฑริกวันนั้นมีกำแพงล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน แลด้านแล

---

(๑) น่าจะเป็นธงปฏาก.

(๒) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ทุกวาร.

ด้าน ๆ ละ ๑๖๐,๐๐๐ วา ยังมีประตูแก้วแลปราสาทแก้วมุมประตูทุกอันดั่งกล่าวก่อนนั้นแล สวนอุทยานนั้นมีไม้ทองหลางใหญ่ต้นหนึ่ง ชื่อปาฤกชาตกัลปพฤกษ์ รอบพุ่มไม้นั้นได้ ๒,๔๐๐,๐๐๐ วา รอบต้นไม้นั้นได้ ๑๒๐,๐๐๐ วา โดยสูงพุ่มไม้นั้นได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา แลใต้ต้นนั้นมีแท่นศิลาแก้วอันหนึ่งชื่อปัณฑุกัมพล โดยรีได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา ด้วยกว้างได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา โดยหนาได้ ๑๒๐,๐๐๐ วา แดงเข้มแดงฉันดั่งดอกสะเอ้ง แลอ่อนดั่งฟูกผ้าอ่อนดั่งหงอนราชหงส์ทอง ผิเมื่อพระอินทร์นั่งเหนือแผ่นศิลานั้นอ่อนจุลงไปเพียงสะดือ ผิเมื่อพระอินทร์ ธ ลุกลงจากศิลา ๆ นั้นเต็มขึ้นมาดั่งก่อนเล่า แทบปาฤกชาตกัมพลนั้นออกไปฝ่ายนอก มีศาลาใหญ่อันหนึ่งชื่อสุธรรมาเทพยสภาคยศาลางามแลดูประเสริฐกว่าศาลาทุกอัน โดยกว้างได้ ๒,๔๐๐,๐๐๐ วา มณฑลขวางก็ก็เท่ากัน โดยสูงได้ ๔,๐๐๐,๐๐๐ วา โดยมณฑลรอบได้ ๗,๒๐๐,๐๐๐ วา พื้นศาลานั้นเทียรย่อมแก้วผลึกรัตนะแลประดับน์ด้วยแก้ว ๗ สิ่ง แลมีกำแพงทองล้อมรอบ แลมีดอกไม้สิ่งหนึ่ง ชื่ออาสาพตีหอมนักหนาแล ดอกไม้นั้นบานนานนัก แม้นว่ายังละพันปีจิงจะบานก็ดี ฝูงเทพยดาทั้งหลายมีใจรักใคร่ชมใคร่ทัดดอกไม้นั้น เทพยดาทั้งหลาย ถ้าเห็นดอกไม้นั้นบานแล้ว ย่อมบันกันไปอยู่เฝ้าดอกไม้ อันตนว่าจะบาน แลอยู่รอดถ้วนพันปีนั้นแล เพราะว่ารักดอกไม้นั้นแล ดอกทองหลางอันชื่อว่าปาฤกชาตนั้น แม้นว่าร้อยปีดอกไม้นั้นจิงบานก็ดี ฝูงเทพยดายินรักยินใคร่นักหนาแล ถ้าแลดูเห็นดอกไม้ว่าจะบาน เทียรย่อมบันกันให้ฝูงเทพยดาไปอยู่เฝ้าดอกไม้นั้นกว่าจะบาน ผิว่าดอกไม้นั้นแลบานล้วนทุกกิ่งทุกก้านแล้ว แลมีแสงอันรุ่งเรืองงามนักหนา รัศมีดอกปาฤกชาตนั้นเรืองไปไกลได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา ถ้าแลว่าลมรำพายพัดไปข้างใด หอมกลิ่นดอกไม้นั้นฟุ้งไปไกลได้ละ ๘ แสนวาหอมไป ฝูงเทพยดาทั้งหลายบ่ห่อนพักขึ้นเอาดอกไม้นั้นเลยสักคาบ เทวดาผู้ใด ๆ จะใคร่เอาดอกไม้นั้น ผิแลว่าเอาผ้าไปห่อเอาก็ดี เอาประอบไปใส่ก็ดี ยังมีลมอันหนึ่งพัดให้ดอกไม้นั้นหล่นตกลงสู่ที่อันจะใส่นั้นเองแล เมื่อเทพยดาทั้งหลายแล ยังไปทันรับเอาก่อนไส้ ยังมีลมสิ่งหนึ่งพัดมาชูดอกไม้นั้นไว้บนอากาศ บ่มิได้ตกลงเถิงต่ำได้ ยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้นั้นเข้าไปในสุธรรมาเทวสภาคยศาลานั้น ยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้นั้นให้เรียงกันดั่งแสร้งร้อยเรียบแล ผิเมื่อดอกไม้นั้นเหี่ยวแล้วไส้ ยังมีลมสิ่งหนึ่งแต่งพัดดอกไม้นั้นออกไปเสียจากสุธรรมาสภาคยศาลานั้น(๑) แลมีธรรมาสน์แก้วอันหนึ่งด้วยใหญ่ได้ ๘,๐๐๐ วา เป็นธรรมาสน์อยู่ในศาลานั้นแล แลมีที่นั่งพระอินทร์อันเป็นราชอาสน์ทิพย์ แล้วจิงมีที่นั่งของเทพยดาทั้ง ๓๒ องค์อันได้กระทำบุญด้วยพระอินทร์เจ้าแต่ก่อนเทียรย่อมเป็นอาสน์ทิพย์ แลจิงมีที่นั่งของเทพยดาทั้งหลายอันเป็นใหญ่โดยอันดับกันเทียรย่อมปูลาดอาสน์ย่อมผ้าทิพย์ เทพยดาลางหมู่มีดอกไม้ทิพย์เป็นที่นั่น เทพยดาลางหมู่มีดอกไม้ทิพย์กัณ-

---

(๑) ดู สุมคลงฺวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๓๓๐-๓๓๑

ณิการ์ทิพย์เป็นที่นั่งโสด ดูเหลืองงามดั่งทองเนื้อสุกย่อมเป็นที่นั่งแห่งเทพยดาทั้งหลายถ้วนทุกตนแล พระอินทร์จิงไปในสุธรรมาเทวสภาคยศาลา เพื่อจะให้เทพยดาทั้งหลายมาชุมกันในศาลานั้นแล แต่พรรณดอกไม้ทิพย์อันหอมดีมีในเมืองไตรตรึงษ์นั้น มีลมพัดชัดละอองเกษรดอกไม้นั้นเข้ามาในสุธรรมาเทวสภาคยศาลา แลตกเหนือตัวเทพยดา ตัวเทพยดานั้นสูงได้ ๖,๐๐๐ วา แลดูเหลืองงามดั่งท่านแสร้งเอาน้ำครั่งมาแต้มนั้นแล ฝูงเทพยดาทั้งหลายเหล้นอยู่ดั่งนั้นไส้ได้ ๔ เดือนจิงแล้วผิเมื่อเทพยดาทั้งหลายจะสดับธรรม (ใน) ไตรตรึงษ์สวรรค์นั้นไส้ ยังมีพรหมตนหนึ่งชื่อว่าสนังกุมาร ลงมาแต่พรหมโลกโพ้น แลลงมานิรมิตตนเป็นดั่งคนธัพพะผู้หนึ่งชื่อว่าปัญจสิขร คนธัพพะ จิงขึ้นเหนือธรรมาสน์แลเทศนาธรรม แลพรหมตนนั้นแสร้งนิรมิตตัวเป็นดั่งคนธัพพะเทวบุตรผู้ชื่อว่าปัญจสิขรนั้น เพราะว่าคนธัพพเทวบุตรตนนั้นงามถูกเนื้อพึงใจฝูงเทพยดาทั้งหลาย อันว่าคนธัพพเทวบุตรนั้น เมื่อยังอยู่ในเมืองมนุษย์โลกนี้ แลว่าได้กระทำบุญมามากแล้ว แลได้ไปเกิดในจาตุมหาราชิกา แลเทพยดาตนนั้นสูงได้ ๖,๐๐๐ วา แลประดับน์ด้วยเครื่องสนิมอาภรณ์ทั้งหลาย เทียรย่อมแก้วแหวนเงินทองแลดูรุ่งเรืองงามดั่งภูเขาทองแล อันว่าอาภรณ์นั้นถ้าแลว่าจะถอดออกใส่เกียนในมนุษย์นี้ได้ ๑,๐๐๐ เกียนแล อันว่ากระแจะแลจวงจันทน์อันเทพยดาหาตัวนั้น ถ้าแลว่าจะขูดออกใส่ตุ่มแลไหได้ ๙ ตุ่มแล อันว่าตุ่มแลไหแต่ละลูกนั้นใหญ่จุเข้า ๔ กระเฌอแล ท่านจิงนุ่งผ้าขาวอันบริสุทธิ์ แล้วจิงสอดกุณฑลในกร[๑] ทั้งสองงามนักหนา แล้วจิงเกล้าผมเป็น ๕ เกล้า แลชักมวยออกอันทั้ง ๕ อันนั้นแลไว้ปลายผมนั้น ห้อยลงไปข้างหลังทุกอัน แลคนธัพพะผู้นั้นเกล้าผม ๕ อัน เหตุดั่งนั้นจิงเรียกว่าปัญจสิขระเพื่อดั่งนั้นแล[๒] คนธัพพเทพบุตรนั้นชอบเนื้อพึงใจแก่เทพยดาทั้งหลายแล ผิพรหมผู้ชื่อว่าสนังกุมาร ไม่มาเทศนาธรรมให้เทพยดาทั้งหลายฟัง ลางคาบเทพยดาในสวรรค์มีผู้รู้ธรรมไส้ แลเทพยดาทั้งหลายก็เชิญขึ้นเทศนาธรรมในที่นั้น ลางคาบเล่า พระอินทร์ ธ ขึ้นบนธรรมาสน์นั้นแล้วเทศนาธรรมเอง ผิเมื่อพระอินทร์เจ้าเทศนานั้นท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เอาบริวารไปเฝ้าไปคัลทั้ง ๔ ทิศแห่งสุธรรมาเทวสภาคยศาลานั้น แลคนธัพพะเทพบุตรทั้งหลายก็เอาสรรพดุริยดนตรีทั้งหลายไปบำเรอ บ้างดีด บ้างสี บ้างตี บ้างเป่า บ้างขับ บ้างรำ ในปลายเขากำแพงจักรวาฬทั้ง ๔ ด้าน ถวายแด่พระอินทร์เจ้าดั่งกล่าวก่อนนั้นแล

อันว่าพระจตุโลกบาลเดินดูดีดูร้ายแห่งโลกทั้งหลายนี้ทุกวัน ย่อมใช้ให้เทพยดาองค์อื่นมาต่างตัว ในวันศีลน้อยคือวันอัฐมีนั้นไส้ ย่อมใช้ลูกมาต่างตัว ผิแลวันศีลใหญ่คือวันบูรณมีแล

---

(๑) น่าจะเป็นกรรณทั้งสอง .

(๒) ดู สุมงฺคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๓๒๗-๓๒๘

อมาพัสสานั้นไส้ ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ย่อมมาเองเดินดูเอง เมื่อเทพยดามาต่างตนก็ดี ลูก ธ มาเองก็ดี แลตัว ธ มาเองก็ดี เทียรย่อมถือแผ่นทองเนื้อสุก แลถือดินสอนั้นอันทำด้วยชาติหิงคุละนั้นมาด้วยแลเดินไปดูทุกแห่ง ทั่วถิ่นฐานบ้านเมืองใหญ่น้อยทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ทุกแห่งแล ถ้าแลว่าผู้ใดทำบุญทำธรรมไส้ ธ จิงเขียนนามผู้นั้นลงในแผ่นทองเนื้อสุกนั้นว่าดั่งนี้ ท่านผู้นี้ชื่อนี้อยู่บ้านนี้เรือนนี้ได้ทำบุญธรรมฉันนี้ ๆ มีอาทิคือไหว้นบคำรพสมาบูชา และปฏิบัติแก่พระศรีรัตนตรัย แลเลี้ยงดูพ่อแลแม่ ยำแยงผู้เถ้าผู้แก่ รักพี่รักน้อง แลรักท่านผู้อื่น แลชีต้นอาจารย์แลครูบาธยายแลให้ผ้ากฐินแลก่อพระเจดีย์ กระทำคูหาปลูกกุฏีวิหาร แลปลูกพระศรีมหาโพธิแลสดับนี้ฟังพระธรรมเทศนา แลจำศีลเมตตาภาวนาสูดมนต์ไหว้พระ แลอำนวยทานยำเกรงสมณพราหมณ์ผู้มีศีลแลบูชาธรรมทั้งปวงนี้ ถ้าแลว่าผู้ใดแลกระทำแต่ละสิ่ง ๆ ดั่งนั้นก็ดี เทพยดาก็เขียนนามลงในแผ่นทองดั่งกล่าวมานั้นแล แล้วจิงเอาแผ่นทองนั้นไปให้แก่ปัญจสิขรเทวบุตรปัญจสิขรเทพบุตรนั้นจิงเอาไปให้แก่พระมาตุลี พระมาตุลีนั้นจิงเอาไปทูลถวายแด่พระอินทร์เจ้าแล จิงเทพยดาทั้งหลายก็อ่านดูในแผ่นทอง ถ้าว่าเห็นบาญชีในแผ่นทองนั้นมากไส้ จิงเทพยดาทั้งหลายก็ส้องสาธุการยินหลากยินดีนักหนา ด้วยคำว่าดั่งนี้ มนุษย์ทั้งหลายจะได้ขึ้นมาเกิดเป็นเพื่อนเรานี้มากนักหนา แลว่าจตุราบายโพ้นจะเปล่าอยู่แล ผิว่าเทพยดาทั้งหลายเห็นบาญชีในแผ่นทองนั้นน้อยไส จิงเทพยดาทั้งหลายก็ยินร้ายแล้วก็ชวนกันว่าดั่งนี้ โอ้อนิจจา คนทั้งหลายในมนุษย์โลกโพ้นกระทำบุญน้อยนักหนา ชะรอยว่าเขาชวนกันกระทำบาปมากนัก แลเขาจะได้ไปเกิดในจตุราบายโพ้นมากนักแล กลัวว่าจำเนียรไปภายหน้า เยียวว่าเมืองฟ้าเรานี้จะเปล่าเสียแล แลพระอินทร์จิงถือเอาแผ่นสุวรรณปัฏ อันมีอักษรจารึกนามสัปปุรุษทั้งหลายอันทำบุญนั้น พระอินทร์เจ้าจิงอ่านหนังสือในแผ่นทอนั้นให้เทพยดาทั้งหลายฟัง เมื่อว่าพระอินทร์ ธ ค่อยอ่านไส้ ได้ยินออกไปไกลได้ ๙๖,๐๐๐ วาแล ถ้าว่าพระอินทร์ ธ ร้องอ่านด้วยเสียงแข็งไส้ ได้ยินเสียงนั้นไส้เพราะเป็นกังวานทั่วทั้งเมืองไตรตรึงษ์อันกว้างโดยคณนาว่าไว้ได้ ๘๐,๐๐๐,๐๐๐ วานั้นทั่วทุกแห่งสิ้นแล

แต่มีปราสาทแก้วแลปราสาททองทั้งหลาย อันเป็นวิมานเทพยดาทั้งหลายอยู่ในอากาศแลสูงเพียงจอมพระสุเมรุ เลื่อนไปเถิงปลายกำแพงจักรวาฬดั่งนั้นก็ดีแล ท่านก็เรียกไตรตรึงษ์แล อายุศม์เขายืนได้ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ได้ ๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีในมนุษย์แล อันว่ายศศักดิ์สมบัติแห่งพระอินทร์แลฝูงเทพยดาทั้งหลายมีดั่งกล่าวมานี้แล เพราะว่าได้กระทำกุศลบุญธรรมแต่ก่อนแล ผู้ใดแลจะปรารถนาไปเกิดในเมืองสวรรค์ไส้ อย่าได้ประมาทลืมตน ควรเร่งขวนขวายกระทำบุญกุศลบุญธรรมให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนาอุปัฏฐากบิดามาดา ผู้เถ้าผู้แก่ครูอุปัชฌาย์อาจารย์แลสมณพราหมณ์ผู้มีศีลไส้ ก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์แล กล่าวเถิงไตรตรึงษ์เมืองสวรรค์แล้วแต่เท่านี้แล.

ยามาสวรรค์

แต่ไตรตรึงสวรรค์นั้นขึ้นไปเบื้องบนสูงได้ ๖๗๒,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิจะคลนาด้วยโยชน์ได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จิงเถิงชั้นฟ้าอันชื่อว่ายามา แลมีฝูงเทพยดาทั้งหลายนั้นอยู่ในชั้นฟ้า แลมีปราสาทแก้ว ปราสาททอง ปราสาทเงิน เป็นวิมานแล มีกำแพงแก้วล้อมรอบ แลมีสวนแก้วอุทยานอันดี แลมีสระโบกธรณี อันว่าเทพยดาทั้งหลายหมู่นั้นมีองค์แลหน้าตารุ่งเรืองงามนักหนา โดยสูงตัวเขาไส้ได้ ๘,๐๐๐ วาทุก ๆ องค์แลอันว่าเทพยดาผู้เป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายในชั้นฟ้านั้นชื่อว่าสยามเทวราช ในชั้นฟ้านั้นบ่มิเห็นพระอาทิตย์เลย เพราะว่าสูงกว่าพระอาทิตย์นัก แล้วเทพยดานั้นเทียรย่อมเห็นด้วยรัศมีแก้วทั้งหลาย แลรัศมีตัวเทพยดาทั้งหลายด้วยแล ซึ่งว่ารู้จักรุ่งแลค่ำนั้นไส้แลมาอาศัยแก่ดอกไม้ทิพย์นั้นแล ผิว่าเมื่อใดเห็นดอกไม้นั้นบานไส้จิงรู้ว่ารุ่งแล ถ้าแลว่าเห็นดอกไม้นั้นหุบเข้าไส้ จิงรู้ว่าค่ำเมื่อนั้นแล แลว่าอาศัยแก่ดอกไม้ฉนี้จิงรู้แล อันว่าอายุสม์เทพยดาชั้นนั้นยืนได้ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ แลได้ ๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐ ปี ในมนุษย์เรานี้แล.

ดุสิดาสวรรค์

แต่ชั้นฟ้าอันชื่อว่ายามานี้ขึ้นไปเบื้องบน สูงได้ ๑,๓๔๔,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิจะคลนาด้วยโยชน์ได้ ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ จิงเถิงชั้นอันชื่อว่าดุสิดาสวรรค์นั้น ดุสิดาสวรรค์นั้น มีปราสาทแก้ว ปราสาทเงิน ปราสาททอง เป็นวิมานแลมีกำแพงแก้วล้อมรอบโดยกว้าง โดยสูง โดยงามนั้นยิ่งกว่าปราสาทของเทพยดาทั้งหลายอันอยู่ชั้นยามานั้นแลมีบรรดาการทุกสิ่ง คือสระแลสวนดุจกันชั้นฟ้าทั้งหลายแล อันว่าเทพยดาอันเป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายในชั้นนั้นแล ธ ชื่อว่าสันตุสิตเทพยราชแล หมู่เทวดาทั้งหลายอันอยู่ในดุสิดานั้น รู้บุญ รู้ธรรม ทั้งพระโพธิสัตว์เจ้าผู้สร้างสมภารอันจะลงมาตรัสเป็นพระพุทธิเจ้าไส้ เทียรย่อมสถิตในชั้นฟ้านั้นแล บัดนี้พระศรีอาริยเมตไตรยเจ้าผู้จะได้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธิเจ้าภายหน้าในภัทกัลป์นี้ ก็เสด็จสถิตในที่นั้นแล ย่อมตรัสเทศนาธรรมให้เทพยดาทั้งหลายฟังอยู่ทุกเมื่อบ่มิขาดแล แลว่าอายุสม์ไส้ได้ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ ได้ ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐ ปี ในมนุษย์นี้แล

นิมมานรดีสวรรค์

แต่ชั้นฟ้าอันชื่อว่าดุสิดานั้นขึ้นไปเบื้องบนได้ ๒,๖๘๘,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิแลจะคลนาด้วยโยชน์ได้ ๓๓๖,๐๐๐ โยชน์ จิงเถิงชั้นฟ้าอันชื่อว่านิมมานรดีนั้น ชั้นฟ้าอันชื่อว่านิมมานรดีนั้นเทียรย่อมมีปราสาทแก้วแลปราสาททองเป็นวิมาน แลมีกำแพงแก้ว กำแพงทองล้อมรอบ แลมี

แผ่นดินทองราบเพียงเสมอกันงามทุกแห่ง แลมีสระน้ำอาบแลน้ำสรงสรรพทุกสิ่งทุกอัน แลมีสวนแก้วเหมือนกันดั่งชั้นอันชื่อว่าดุสิตสวรรค์นั้น แต่ว่ายิ่งงามยิ่งดีขึ้นไปกว่าแล ฝูงเทพยดาที่อยู่ในชั้นนั้น ถ้าแลว่ามีใจปรารถนาจะใคร่หาอันใด ๆ ก็ดี เขาหากนิฤมิตตนให้เป็นเองโดยใจรักเขาไส้ได้ทุกประการแลเขาเหล้นด้วยหมู่นางฟ้าทั้งหลายโดยใจเขานั้นแล จิงเรียกชื่อว่านิมมานรดีเพื่อดั่งนั้นแล ฝูงเทพยดาอันอยู่ในชั้นฟ้านั้นอายุสม์ยืนได้ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ ผิจะคลนาปีในมนุษย์โลกได้ ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐ ปีแล

ปรนิมิตวสวัดดีสวรรค์

แต่ชั้นฟ้าอันชื่อนิมมานรดีนี้ขึ้นไปเบื้องบนโดยสูงได้ ๕,๓๗๖,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิจะคลนาด้วยโยชน์ได้ ๖๗๒,๐๐๐ โยชน์ จิงเถิงชั้นฟ้าอันชื่อว่าปรนิมมิตวสวัดดีสวรรค์แลแต่ชั้นฟ้า ๖ อันชื่อฉกามาพจรสวรรค์แล อันว่าชั้นฟ้า ๖ นี้ไส้ ประเสริฐด้วยสุขสมบัติยิ่งชั้นฟ้าทั้งหลายนั้นแล ผิจะใคร่ได้สรรพทิพย์โภชนาหารสิ่งใด ๆ ก็ดีแล มีเทพยดาองค์อื่นหากมานิฤมิตเป็นสิ่งนั้นแลได้โดยใจเองทุกประการ จิงเรียกชื่อว่าปรนิมมิตวสวัดดีสวรรค์เพื่อดั่งนั้นแลอันว่าเทพยดาในชั้นนั้นตัวเขาสูงได้ ๖๔,๐๐๐ วา ทุก ๆ คนแล อันว่าเทพยดาผู้เป็นพระญาในชั้นนั้นชื่อปรนิมมิตวสวัดดีเทวราชแล เป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายอยู่ฝ่ายหนึ่ง และพระญามาราธิราชผู้เป็นพระญาแก่หมู่มารทั้งหลายอยู่ฝ่ายหนึ่ง แลในชั้นฟ้านี้มีพระญา ๒ องค์แล บ่ห่อนได้ไปเฝ้าไปคัลกัน แต่ชั้นฟ้าทั้งมวลอันมีเทียรย่อมแดนเถิงแดนกำแพงจักรวาฬทุกชั้นฟ้าแล แต่ ๖ ชั้นฟ้านี้ชื่อฉกามาพจรภูมิแล อายุสม์เทพยดาในชั้นปรนิมมิตวสวัดดีนั้นยืนได้ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ ผิว่าจะนับปีในมนุษย์นี้ได้ ๘,๒๑๖,๐๐๐,๐๐๐ ปี ในมนุษย์เรานี้แล

หมู่เทพยดาทั้งหลายจะสิ้นอายุจากเมืองฟ้านั้นมี ๔ สิ่ง ๆ หนึ่งชื่อว่าอายุขยะสิ่งหนึ่งชื่อบุญญขยะ สิ่งหนึ่งชื่ออาหารขยะ สิ่งหนึ่งชื่อโกธพละ[๑] แลผิว่าเทพหมู่ใดได้กระทำบุญแต่หลังมา แลสิ้นอายุสม์ในชั้นฟ้าตนอยู่นั้นแลไปเกิดในชั้นฟ้าเบื้องบนก็ดี แลลงมาเกิดในชั้นฟ้าเดียวนั้นเล่าก็ดี ดั่งนั้นชื่อว่าอายุขยะแล ฝูงเทพยดาอันได้กระทำบุญแต่ก่อน แลได้ไปเกิดในเมืองฟ้า แลอายุสม์เทพยดานั้นบ่มิเถิงกำเนิดโดยอายุเทพยดาในชั้นฟ้านั้น แลบุญเทพยดานั้นหากสิ้นก่อน เทพยดานั้นก็จุติจากสวรรค์นั้นไปเกิดแห่งอื่น เพราะว่าบุญสิ้นดั่งนั้น เรียกชื่อว่าบุญญขยะแล เทพยดาลางจำพวกอยู่เหล้นสนุกนี้ด้วยนางฟ้าแลลืมกินอาหารทั้งหลาย เทพยดานั้นก็สิ้นชีวิต แม้ว่าลืมกินแต่งายดั่งนั้นก็ดี ลืมกินแต่เพราเดียวดั่งนั้นก็ดี แม้นว่ามากินเมื่อภายหลังได้แลร้อยคาบก็ดี ก็มิอาจคงชีวิต

---

(๑) ดู ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๒ หน้า ๑๒-๑๓

คืนได้เลย เหตุว่าเนื้อของเทพยดานั้นอ่อนอุปมาดั่งดอกบัว แลเอาไปตากหน้าศิลาเมื่อแดดร้อนนั้น วันหนึ่งยังค่ำแล้วแลเอามาแช่น้ำเล่า แม้นว่าแช่ไว้นานเท่าใด ๆ ก็ดี อันว่าดอกบัวนั้นก็มิอาจคืนสดชื่นมาดั่งเก่าเลย แลมีดั่งฤๅไส้ ตัวเทพยดาอดอาหารแลตายนั้น แลเทพยดาทั้งหลายตนใดสิ้นชีวิตด้วยประการดั่งนั้นไส้ เรียกชื่อว่าอาหารขยะแลเทพยดาลางจำพวกเห็นเทพยดาตนอื่นเป็นดี แลมียศถาศักดิ์ยิ่งกว่าตนก็มีใจริษยา แลมีใจโกรธก็บังเกิดถ้อยความถุ้งเถียงกันแลด่าทอกัน เทพยดาทั้งสองนั้น ถ้าแลว่าผู้ใดก็ดี แลผู้ใดอดได้บ่มิได้โกรธไส้ เทพยดาทั้งหลายนั้นมีชีวิตคงอยู่แล เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าใจของเทพยดาผู้โกรธนั้นเป็นไฟแลใจของเทพยดาผู้มิได้โกรธนั้นเป็นน้ำแลไปดับไฟคือใจเทพยดาผู้โกรธนั้นเสีย จิงคงชีวิตอยู่เพื่อดั่งนั้นแล ถ้าแลว่าเทพยดาทั้งหลายสองตนนั้นต่างคนต่างย่อมตั้งความโกรธต่อกัน แลมิได้อดกัน ต่อด่าต่อเถียงกันดั่งนั้น อันว่านางฟ้าทั้งหลายที่เป็นบริวารทั้งสองฝ่ายนั้น เขาเทียรย่อมสยายผมเขาลงแล้วก็ร้องไห้ทุก ๆ ตนแล เทพยดาทั้งสองนั้นตั้งความโกรธต่อกันดั่งนั้น อันว่าหัวใจเทพยดาทั้งสองนั้นก็เป็นไฟไหม้ตัวเขาทั้งสอง เขาทั้งสองนั้นก็สิ้นชีวิตตายแล แลว่าเทพยดาหมู่ใดแลสิ้นชีวิตด้วยประการดั่งนี้ไส้ เรียกชื่อว่าโกรธพละแล

พิสัยของเทพยดาทั้งหลายนั้นฉันนี้ แม้นว่ากินอาหารไส้ แลจะมีลามกอาจมมูตคูถดั่งมนุษย์เราท่านนี้หาบ่มิได้แล เทพยดาอันจุติจากสวรรค์และมือสภดั่งมนุษย์เราท่านนี้ก็หาบ่มิได้ ครั้นว่าจุติไส้ ทั้งกายนั้นก็หายไปด้วยทีเดียวแล ผิว่าเทพยดาผู้มีบุญนั้น ครั้นว่ายัง ๗ วันจะสิ้นชนมาพิธีจะจุติไส้ ย่อมอุบัติให้เห็นนิมิต ๕ อัน เห็นนิมิตดั่งนี้ไส้แล แลเทพยดาต้นนั้นก็รู้ซึ่งสภาวตนจะจุติแลอันว่านิมิต(๑) ๕ อันนั้นฉันนี้ อันหนึ่งคือว่าเห็นดอกไม้อันมีในวิมานตนนั้นเหี่ยวแลบ่มิหอมไส้ เพราะว่าแต่ก่อนนั้นหอมนักแล มิรู้เหี่ยวจิงรู้ด้วยดั่งนี้ ๑ นิมิตอันหนึ่งเห็นผ้าอันทรงอยู่นั้นไส้ดูหม่นดูหมองไป เพราะว่าแต่ก่อนบ่ห่อนรู้หม่นรู้หมองแลว่าผ้านั้นสุกใสงามอยู่ทุกเมื่อ แลรู้ด้วยดั่งนี้ ๑ นิมิต อันหนึ่งคือว่าอยู่สุขแล้วอุปัตติหาสุขบ่มิได้ แลมีเหื่อแลไคไหลออกแต่รักแร้ตน เพราะว่าแต่ก่อนไส้ย่อมมีสุขทุกเมื่อ เหื่อแลไคบ่ห่อนไหลออกจากตัวไส้ แลรู้ด้วยดั่งนี้ ๑ (นิมิต) อันหนึ่งอาสนะที่ตนนั่งแลนอนก็ดูร้อนแก่ใจ ดูแข็งกระด้างแก่ใจ เพราะว่าแต่ก่อนบ่ห่อนรู้ร้อนรู้แข็ง แลกระด้างแลมาร้อนแลกระด้างนัก รู้ด้วยดั่งนี้ ๑ (นิมิต) อันหนึ่งกายของเทพยดานั้นเหี่ยวแห้งแลเศร้าหมองหารัศมีบ่มิได้ดุจก่อน แลให้เหน็ดเหนื่อยเมื่อยตื่นมือแลกระสันโสด เพราะว่าแต่ก่อนตัวเทพยดานั้นมีรัศมีรุ่งเรืองงามทุกเมื่อ บ่ห่อนรู้เศร้าหมองบ่ห่อนรู้เหน็ดเหนื่อยเมื่อยตื่นมือแลกระสัน รู้ด้วยดั่งนี้ ๑ (นิมิต)

---

(๑) ดู สารัตถสังคหะ เล่ม ๓ หน้า ๑๑๑๒-๑๑๑๓

อันว่าการณ์อันเห็นนิมิต ๕ อันดั่งนี้แลมีแก่เทพยดาผู้มีบุญแลจะจุติไส้ อุปมาดั่งท้าวพระญาในมนุษย์อันจะพิราลัย แล้วให้เห็นนิมิตอุปมาดั่งอุบายนี้แล ส่วนว่าเทพยดาทั้งหลายอันมีบุญน้อยหากอยู่หากจุติแล ส่วนว่าเทพยดาผู้มีบุญนั้น ครั้นว่าเห็นนิมิต ๕ อัน ดั่งนั้นแล้ว อันว่าเทพยดาทั้งหลายอันเป็นที่รักตนก็ดี แลนางฟ้าทั้งหลายอันเป็นบริวารตนก็ดีย่อมมาสู่มาหาทั้ง ๗ วันนั้น แลมีทุกข์โทมนัสด้วยกันแล้วก็ชักชวนไปเหล้นสระแลสวนที่สนุกนี้เพื่อจะให้เทพยดาองค์นั้นเคลื่อนคลายหายทุกข์แล อันว่านางฟ้าทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารของเทพยดาตนนั้นเทียรย่อมร้องไห้ทุกคน ๆ แล้วแลว่าดั่งนี้ จงท้าว ธ มาเกิดในพิมานแห่งเดียวนี้เทิด ครั้นว่าถ้วน ๗ วัน จิงเทพยดาตนนั้นก็จุติแล แล้วเทพยดานั้นก็ไปเกิดภายหน้าด้วยอำเภอบุญแล บาปแห่งเทพยดานั้นจะชักไปเอง แลเมื่อแลว่าเทพยดาองค์นั้นพิราลัยแล้วดั่งนั้น อันว่าเครื่องสนิมอาภรณ์ของเทพยดานั้นหากหายไป แลตัวเทพยดานั้นก็หายไป แม้นว่าผมเส้นหนึ่งก็ดี บ่มิเห็นปรากฏเลย

อันว่าคณะเทพยดาทั้งหลายแลมีสุขสมบัติปานดั่งนี้ไส้ก็ดีแล แลว่ายังรู้สิ้นจากความสุขสมบัติไส้ อย่าว่าแต่มนุษย์เราท่านทั้งหลายแลจะหมั้นคงแก่สมบัติ แลอายุสม์อยู่ได้เลย เหตุดั่งนั้นแล จิงองค์พระพุทธิเจ้าก็ดี แลพระปัตเยกโพธิเจ้าก็ดี พระอรหันตาขีณาสพเจ้าทั้งหลายก็ดีท่านจิงมิใคร่ปรารถนาแก่สุขสมบัติในสงสารนี้แล ท่านจิงเสด็จไปสู่นิพพานสุข เพราะเพื่อดั่งนี้แล อันว่าเกิดมาแลจะได้สุขสมบัติในเทวโลกก็ดี มนุษย์โลกก็ดี เพราะเหตุได้กระทำบุญแต่ก่อน และประกอบด้วยไตรเหตุ ๓ อันหนึ่งชื่ออโลโภเหตุบ่มิได้โลภเพื่อจะเอาสินท่านผู้อื่น อันหนึ่งชื่ออโทโสเหตุ เหตุว่าบ่มิได้ขึ้งเคียด บ่มิได้รู้คุมนุมคุมโทษ บ่มิรู้ริษยาแก่ท่านผู้อื่นแล อันหนึ่งชื่ออโมโหเหตุ เหตุว่าบ่มิหลง แลบ่มิได้กระทำการอันเป็นบาป แลเทียรย่อมกระทำการอันเป็นบุญเพื่อเหตุ ๓ อันดั่งกล่าวแล้วนี้จิงมียศศักดิ์แลสุขสมบัติเพื่อดั่งนั้นแล อันว่าบุญทั้งหลายแลจิตจะเป็นบุญนี้ ก็มีใจทั้งหลายได้ ๑๗,๒๘๐ ดวงดั่งกล่าวก่อนนั้นแล กล่าวเถิงสวรรค์อันเกิดในฉกามาพจรภูมิอันเป็นฉัฏฐภัณฑ์โดยสังเขปแต่เท่านี้

สัตตมกัณฑ์
รูปาวจรภูมิ
รูปพรหม ๑๖ ชั้น

อันว่าพรหมทั้งหลายอันเกิดในรูปพรหมภูมิทั้ง ๑๖ ชั้นนั้น ย่อมเกิดด้วยอุปปาติกโยนิสิ่งเดียวไส้ เอาปฏิสนธิ ๖ จำพวกมีอาทิ คือว่าวิตกวิจารอันกล่าวก่อนโพ้นแล แต่ชั้นฟ้าอันชื่อปรนิมมิตวสวัดดีสวรรค์นั้นขึ้นไปเถิงพรหมโลกจะนับจะคลนาด้วยโยชน์ก็ดี ด้วยวาก็ดี บ่มิได้เลย

เพราะว่าไกลนัก แต่พรหมชั้นต่ำทั้งหลายอันชื่อว่าพรหมปาริสัชชาภูมินั้นลงมาเถิงแผ่นดินนี้โดยไกลยิ่งนัก แม้นว่ามีศิลาก้อนหนึ่งเท่าปราสาทเหล็กอันชื่อโลหปราสาทนั้นอันที่มีอยู่ในลังกาทวีปโพ้น แลว่าเอาทอดลงมาแต่ชั้นพรหมปาริสัชชานี้นั้นแลบ่มิได้ข้องขัดสักแห่งเลยแม้นว่าดั่งนั้นก็ดี ได้ ๔ เดือนจิงเถิงแผ่นดินเรานี้ไส้ อันนี้กล่าวแต่พรหมโลกชั้นต่ำไส้ แลยังชั้นพรหมทั้งหลายได้ ๒๐ ชั้นบนขึ้นไปเหนือกันขึ้นไปเถิงชั้น ๆ แลโดยกว้างโดยแดนปริมณฑลเถิงเขากำแพงจักรวาฬอันเราอยู่นี้แลเทียรย่อมมีปราสาทแก้ว แลเครื่องประดับนี้สำหรับทั้งหลาย งามนักหนายิ่งปราสาทเทพยดาทั้งหลาย อันอยู่ภายต่ำใต้ได้ประมาณพันเท่าแล

พรหมชั้น ๑ ชื่อว่าพรหมปาริสัชชาภูมิ ชั้น ๑ ชื่อว่าพรหมปโรหิตา ชั้น ๑ ชื่อมหาพรหมาภูมิ พราหมณ์ก็ดี ฤาษีก็ดี อันท่านได้ภาวนาได้ฌานอัน ๑ ชื่อปฐมฌานได้น้อยทุกเมื่อรอดชั่วสุด (ชั่วตน) ครั้นว่าตายได้ไปเกิดเป็นพรหมในชั้นอันชื่อพรหมปาริสัชชาภูมิ อยู่หึงนานนักแลได้อสงไขยกัลป์หนึ่ง แลแบ่งเป็น ๓ ภาค แลเอาแต่ภาคหนึ่งเป็นอายุสม์พรหมทั้งหลายในชั้นนั้นแล ผู้ใดแลได้ปฐมฌานรอดสุดชั่วตน ครั้นว่าตายได้ไปเกิดในพรหมอันชื่อว่าพรหมปโรหิตาภูมินั้น เสวยสุขอยู่โดยนาน ผิว่าจะคลนาได้อสงไขย ๑ แบ่งเป็น ๒ ภาค เอาแต่ภาคหนึ่ง เป็นอายุสม์ของพรหมทั้งหลายในชั้นนั้นแล ผู้ใดแลได้ปฐมฌานอันอุดมนักหนา ทุกเมื่อชั่วตัวตน ครั้นว่าตายไปเกิดในพรหมนั้นอันชื่อว่ามหาพรหมาภูมิ แลมหาพรหมนั้นอยู่เสวยสุข อายุสม์ยืนได้มหากัลป์นั้นอายุสม์พรหมนั้นบ่มิได้นับด้วยสองไขยเลย เทียรย่อมนับด้วยกัลป์แล เมื่อแลไฟไหม้กัลป์ไส้ไฟไหม้ทั้งพรหม ๓ ชั้นนั้นแลด้วย

แต่นั้นขึ้นไปเบื้องบนไกลนักหนา แล้วจิงเถิงพรหม ๓ ชั้น พรหมชั้นหนึ่งชื่อปริตตาภูมิ ชั้นหนึ่งชื่ออัปปมาณาภูมิ พรหมชั้นหนึ่งชื่ออาภัสสราภูมิ เทียรย่อมเป็นชั้นขึ้นเหนือกันไป พรหม ๓ ชั้นชื่อทุติยฌานภูมิ ฝูงเทพยดาแลคนทั้งหลายผู้ใดเถิงทุติยฌานได้น้อยทุกเมื่อรอดชั่วสุดชั่วตนครั้นตายไปได้เกิดในพรหมชั้นอันชื่อปริตตาภาภูมิ ยืนได้ ๒ มหากัลป์ ผู้ใดได้ทุติยฌานแต่มัธยมทุกเมื่อรอดชั่วตน ครั้นตายไปเกิดในพรหมชั้นอันชื่ออัปปมาณาภูมิ ยืนได้ ๔ มหากัลป์เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายผู้ใดได้เถิงแก่ทุติยฌานอันประณีตด้วยนักหนาทุกเมื่อรอดชั่วตนครั้นตายได้ไปเกิดในชั้นพรหมอันชื่ออาภัสสราภูมิยืนได้ ๘ มหากัลป์ เมื่อไฟไหม้กัลป์แล้ว น้ำท่วมอาภัสสราพรหมภูมินั้นแล

แต่นั้นขึ้นไปเบื้องบนนั้นไกลหนักหนา แล้วจิงเถิงพรหมชั้นโสดพรหมชั้น ๑ ชื่อปริตตาสุภาภูมิ พรหมชั้นหนึ่งชื่ออัปมาณสุภาภูมิ พรหมชั้นหนึ่งชื่อสุภกิณหาภูมิ ย่อมเป็นชั้นขึ้นเหนือกันไปไกลนักหนา แลพรหม ๓ ชั้นนั้นชื่อตุติยฌานภูมิเทพยดาแลคนทั้งหลายผู้ใดได้เถิงตติยฌานน้อยทุกเมื่อรอดสุดชั่วตน ครั้นตายได้ไปเกิดในพรหมชั้นอันชื่อปริตตาสุภาภูมิ ยืนได้ ๑๖ มหากัลป์

ผิแลผู้ใดเถิงตติยฌานแต่มัชฌิมปานกลางทุกเมื่อ ครั้นตายไปเกิดในชั้นพรหมอันชื่ออัปปมาณสุภาภูมิ ยืนได้ ๗๒ มหากัลป์ผู้ใดได้เถิงตติยฌานอันเป็นประณีตด้วยนักหนาทุกเมื่อรอดสุดชั่วตน ครั้นตายไปเกิดในพรหมอันชื่อสุภกิณหา ยืนได้ ๖๔ มหากัลป์ เมื่อน้ำถ้วมแล้วแลลม ๕ อันพัด พรหม ๓ ชั้นนี้เพื่อสิ้นแล้วจิงวายลมแต่นั้น

แต่นั้นขึ้นไปเถิงบนไกลนักหนาแล จิงเถิงพรหม ๒ ชั้นโสด พรหมชั้นหนึ่งชื่อเวหัปผลาภูมิ พรหมชั้นหนึ่งชื่ออสัญญีภูมิ แลพรหม ๒ ชั้น นั้นชื่อจตุตถฌานภูมิ ฝูงเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายอันเถิงแก่จุตตถาฌานอันประณีตนักหนาทุกเมื่อรอดชั่วสุดชั่วตน ครั้นตายไปเกิดในพรหมชั้นอันชื่อเวหัปผลาภูมิยืนได้ ๕๐๐ มหากัลป์ ผู้ใดได้เถิงแก่จตุตถฌานด้วยนักด้วยหนา แลเขาบ่มิได้มีลูกมีเมีย แลเขาเทียรย่อมรำพึงในใจเขาฉันนี้ อันว่าสัตว์ทั้งหลายอันไปทนทุกข์เวทนาในจตุราบายในโยนิ ๙ อันคดี ๕ อัน วิญญาณฐิติ ๗ อัน แลอยู่ในสัตตาวาส ๙ อัน เพื่อมีใจแลรู้รำพึงมากนักหนา แลรู้มีใจรักแลมีใจชัง ผิเมื่อใดแลให้ใจนี้หายจากตนแลบ่มิรู้รำพึงอันใดสักสิ่งทุกปีจะดีแล เขารำพึงดั่งนั้นแล้วเขาจิงปราถนาดั่งนี้ จงกูอย่ามีลูกอย่ามีเมียอย่ามีใจเลย เขาจิงภาวนาดั่งนี้ อสญญีปี เขาย่อมปราถนาดั่งนั้นแล ภาวนานั้นทุกเมื่อรอดชั่วสุดชั่วตนเขา ครั้นว่าเขาตายได้ไปเกิดในชั้นพรหมอันชื่ออสัญญีพรหมนั้นแลฝูงพรหมทั้งหลายอันอยู่ในชั้นนั้นตนสูงได้ ๙๖,๐๐๐ วา แม้นว่าใจน้อยหนึ่งก็บ่มีเลย หน้าตาเนื้อตนพรหมนั้นดั่งรูปพระปฏิมาทองอันช่างหากขัดใหม่แลงามนักหนานั้น ผิผู้ใดนั่งอยู่แลตายในเมื่อคำนึงไปเป็นพรหมในชั้นนั้นนั่งอยู่ต่อสุดอายุสม์ผู้ใดยืนอยู่จิงตายในมนุษย์โลกนี้ก็ดี แลไปเป็นพรหมยืนอยู่ในเมืองพรหมโลกนั้นมี บ่มิกระเหม่นบ่มิตกบ่มิติงสักแห่ง ทั้งตาก็บ่มิพริบดูชั่วสุดพรหมนั้นแลมิรู้สักสิ่งเลย แลว่าในปราสาทแก้วพระพรหมนั้นกว้างขวางนักหนาแล มีดอกไม้คันธรสของหอมทั้งหลายประเสริฐดีนักหนาอยู่ทุกเมื่อดูชั่วพรหมทั้งหลายนั้น แลดอกไม้นั้นบ่ห่อนรู้เหี่ยวบ่ห่อนรู้แห้งแลโรย แลคันธรสของหอมนั้น บ่ห่อนรู้เผือดหายกลิ่นเลย ดอกไม้นั้นดั่งว่าแสร้งเรียงแลเรียบระเบียบงามนักหนาอยู่รอบพรหมนั้นทุกทิศแล พรหมทั้งหลายอยู่ในชั้นนั้นมากนักหนาบ่มิรู้ขี่ล้านขี่โกฏิเลย อายุสม์เขายืนได้แล ๕๐๐ มหากัลป์ ผิแลเมื่อใดสิ้นอายุสม์แลจะจากเมืองพรหม แลพรหมนั้นมีบุญอันได้กระทำ แต่ก่อนแลสิ้นจิงใจนั้นก็คืนมาเป็นปรกติดั่งคนทั้งหลาย แลไปเกิดโดยอำเภอบุญแลบาป แลเพราะว่าบ่มิได้เถิงนิพพาน

แต่นั้นขึ้นไปเถิงชั้นบนไกลนักหนา แลจิงเถิงเมืองพรหม ๕ ชั้น พระพรหมชั้นหนึ่งชื่อว่าอวิหาภูมิ ชั้นหนึ่งชื่ออตัปปาภูมิ ชั้นหนึ่งชื่อสุทัสสาภูมิ ชั้นหนึ่งชื่อสุทัสสีภูมิ ชั้นหนึ่งชื่ออกนิฏฐาภูมิ พรหมทั้งหลาย ๕ ชั้นนี้ ชื่อปัญจสุทธาวาส เป็นจตุตถฌานภูมิโสด แต่ฝูงใดได้อนาคามิผลแลได้จตุตถฌานก็ดี เถิงแก่ปัญจมฌานก็ดี รอดสุดชั่วตน ครั้นตายได้ไปเกิดในพรหม ๕ ชั้น อันชื่อปัญจ-พิธสุทธาวาสนั้นแล บ่มิคืนมาเกิดในเมืองมนุษย์นี้เลย ผิว่าสิ้นอายุในเมืองพรหมนั้นก็เสด็จ

เข้าสู่นิพพานนั้นแล อายุสม์พรหมในอวิหายืนนับด้วยมหากัลป์ได้ ๑,๐๐๐ กัลป์แล อายุสม์พรหมในอตัปปายืนได้ ๒,๐๐๐ มหากัลป์ อายุสม์พรหมในสุทัสสายืนได้ ๔,๐๐๐ มหากัลป์ อายุสม์พรหมในชั้นสุทัสสียืนได้ ๘,๐๐๐ มหากัลป์ อายุสม์พรหมในชั้นอกนิฏฐายืนได้ ๑๖,๐๐๐ มหากัลป์

แต่พรหม ๑๖ ชั้นนั้นชื่อโสพสรูปพรหมแลเป็นที่อยู่แก่พรหมทั้งหลาย อันมีรูปแลแลพรหมทั้งหลายแต่ล้วนผู้ชาย แลจะมีพรหมผู้หญิงบ้างดั่งเทพยดาทั้งหลายอันอยู่ในชั้นต่ำไส้หาบ่มิได้ แต่เท่าว่าพรหมอันอยู่ในชั้นอสัญญีนั้นแต่เป็นรูปอยู่ดั่งนั้นแล บ่มิรู้ไหวรู้ติงแต่ชั้นเดียวนั้นแลพรหมทั้ง ๑๕ ชั้นนั้น ย่อมรู้ไหวรู้ติง แลมีจักษุก็รู้ดี แลมีโสตก็รู้ฟัง แลมีฆานก็รู้หายใจเข้าออก แลเท่าว่าบ่มิได้รู้ว่ารสหอมแล่เหม็น แลมีชิวหารู้เจรจาพาทีเท่าว่าบ่มิรู้จักรสส้มแลหวาน แลเผ็ดแลจืดเค็ม แลเนื้อหนังพรหมนั้น แม้ว่ามือต้องก็บ่มิรู้สึกเจ็บโสด พรหมทั้งหลายนั้นบ่ห่อนรู้กินเข้ากินน้ำสักคาบเท่าแต่ฌานสมาบัติด้วยตนเอง อันว่าจะยินดีด้วยถูกต้องผู้อื่นดั่งนั้นบ่มีแล หน้าตาเนื้อตัวพระพรหมทั้งหลายนั้นเกลาเกลี้ยงงามนัก แลว่ารุ่งเรืองกว่าพระจันทร์พระอาทิตย์พันเท่าไส้ แต่มือพรหมแต่มือหนึ่งก็ดี จะให้เรืองไปทั่วทั้งจักรวาฬทั้งหลายได้หมื่นจักรวาฬดั่งกล่าวถ้วนทุกแห่ง พระพรหมทั้งหลายนั้นเทียรย่อมมีปราสาทแก้วแลทอง แลย่อมปูด้วยอาสนทิพย์ทุกแห่งทั้งม่านแลวิดานเทียรย่อมทิพย์แลประดับนี์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ดูงามยิ่งกว่าเทพยดาทั้งหลายอันอยู่ชั้นต่ำได้ละพันเท่าไส้ แลมีเกศเกล้าดูงามนักหนา แลหัวเป็นชฎาทุกองค์ ๆ ดูเรืองงามต่าง ๆ แลตนพรหมนั้นงามนักหนา หัวเข่าก็ดีแขนก็ดีที่ต่อกันก็ดีกลมงามนัก บ่มิได้เห็นที่ต่อกัน พรหมทั้งหลายนั้นบ่ห่อนรู้มีองค์อันใดในตนน้อยหนึ่ง แลจะมีลามกอาจมไส้หาบ่มิได้โสด พรหมทั้งหลาย ๒๐ ชั้นนั้น(๑) แม้นว่าผู้หญิงตนหนึ่งก็บ่มีแม้นว่าพรหมผู้หนึ่งก็ดีแล จะเหมือนดั่งนั้นก็ดีก็บ่มีโสด พรหมทั้งหลายนั้นจะมีใจกำหนัดกระสันยินดีแก่ผู้หญิงน้อยหนึ่งก็ดีก็บ่มี พรหมทั้งหลายนั้นแลจะรู้ขับรู้รำกระทำการดุริยดนตรีทั้งหลายสิ่งใด ๆ ก็บ่ห่อนรู้โสด ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่ออริยวิหาร ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อทิพยวิหาร ลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อพรหมวิหาร พรหมทั้งหลายอันอยู่ในอกนิฏฐพรหมนั้น ผิแลเมื่อใดพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสเป็นพระพุทธิเจ้าไส้ ในเมื่อวันพระโพธิสัตว์เจ้าจะเสด็จออกทรงผนวชไส้ พรหมนั้นเอาผ้าไตรจีวรแลเครื่องบริขารลงมาแต่พรหมโลกโพ้น แลมาถวายแด่พระโพธิสัตว์เจ้า พระโพธิสัตว์เจ้ารับเอาไตรจีวรแต่พระพรหมแล้วพระเจ้าจิงทรงไตรจีวรนั้น พระเจ้าถึงถอดผ้าขาวอันพระองค์ทรงนั้นออกจากพระกายพระเจ้า จิงยื่นให้แก่พรหมนั้น พระพรหมนั้นจิงรับเอาขึ้นไปไว้เถิงอกนิฏฐพรหม แล้วจิงนิมิตเป็นพระเจดีย์แก้วกรวมประอบแก้วอันใสงามนั้น โดยสูงพระเจดีย์นั้นได้ ๙๖,๐๐๐ วา แลมีพระนามชื่อว่าทุสเจดีย์แล พรหมทั้งหลายย่อมไปอุปฐากบูชาแลวันแล ๗ แสนบ่มิขาด พรหมชั้นนั้นเมื่อ

---

(๑) น่าจะเป็น ๑๖ ชั้น

ไฟไหม้แผ่นดินนี้แล้ว แลแผ่นดินนั้นไส้ เมื่ออาทิพรหมชั้นนั้นลงมาดูดอกบัวอันเกิดในแผ่นดินนี้ พรหมนั้นจิงเอาบาตรแลจีวร แลเครื่องบริขารนับทั้งบาตรแลจีวรด้วยเป็น ๘ สิ่ง ชื่ออัฏฐบริขารอยู่ในดอกบัวนั้นแล คือว่าผ้าสบง ๑ ผ้าจีวร ๑ ผ้าสังฆาฏิ ๑ บาตร ๑ ผ้าประคด ๑ มีดโกน ๑ เข็มเย็บผ้า ๑ ผ้ากรองน้ำ ๑ อันว่าเครื่อง ๘ สิ่งนี้ชื่ออัฏฐบริขารแล พรหมเอาอัฏฐบริขารนี้ขึ้นไปไว้เถิงพรหมโลกชั้นอันชื่ออกนิฏฐพรหมนั้นแล เถิงเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าออกทรงผนวชไส้ พรหมเอาลงมาถวาย แลกัลป์อันใดแลจะมีพระพุทธิเจ้าแต่องค์ ๑ ไส้ จิงดอกบัวเกิดขึ้นดอกหนึ่ง แลกัลป์นั้นชื่อว่าสารกัลป์แล กัลป์ใดจะเกิดมีพระพุทธิเจ้า ๒ พระองค์ไส้ ดอกบัวเกิด ๒ ดอก แลกัลป์นั้นชื่อมัณฑกัลป์แล กัลป์อันใดแลจะมีพระเจ้า ๓ พระองค์ไส้ ดอกบัวเกิดขึ้น ๓ ดอก กัลป์นั้นชื่อว่าวรกัลป์แล กัลป์ใดแลมีพระเจ้า ๔ พระองค์ไส้ ดอกบัวเกิด ๔ ดอก กัลป์นั้นชื่อสารมัณฑกัลป์แล กัลป์ใดจะมีพระเจ้า ๕ พระองค์ไส้ ดอกบัวเกิดขึ้น ๕ ดอกแล กัลป์นั้นชื่อว่าภัททกัลป์แล กัลป์ใดอันหาพระพุทธิเจ้าเกิดบ่มิได้ไส้ กัลป์นั้นชื่อสุญญกัลป์แล แต่กัลป์ละอันละอันจะเกิดมีพระพุทธิเจ้าไส้แต่เต็ม ๕ พระองค์ลงมา แลอันว่าจะเกิดมีพระพุทธิเจ้ามากกว่า ๕ องค์ไส้บ่ห่อนมี อันว่าอัฏฐบริขารอันเกิดมีในดอกบัวดั่งนี้ ย่อมเกิดเป็นธรรมดาโดยพระสมภารพระเจ้าแลฝูงอันไปเกิดในพรหมโลกนั้นกระทำบุญธรรมดั่งฤาแลจิงได้ไปเกิดสิ้น? ผู้ใดก็ดี แม้นว่าได้ทำบุญธรรมบวชเป็นสมณะ แม้นว่ามีศีลเท่าใดก็ดี แลบ่มิได้ฌานว่าจะไปโดยอากาศดำดินไปดั่งนั้นบ่ห่อนไปเกิดในพรหมโลกสักคาบ ผู้ใดกอปรด้วยฌานรอดชั่วตนแลมิได้ถอยจากฌาน จิงได้ไปเกิดในพรหมโลกไส้ เมื่อจะภาวนาให้ได้ฌานนั้น ย่อมกระทำดั่งนี้ ชาวเจ้าภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธิเจ้าก็ดี ฤาษีผู้มีศีลก็ดี นั่งสมาธิภาวนาจำเริญกรรมฐานว่า"ปฐวีกสิณ"กลางวันแลกลางคืน บำบัดปัญจนิวรณ์ คือกามฉันทนิวรณ์ ๑ พยาบาทนิวรณ์ ๑ ถีนมิทธนิวรณ์ ๑ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ๑ วิจิกิจฉานิวรณ์ ๑ จิงจักกอปรด้วยองค์ ๕ อัน อันชื่อว่าวิตักกะ ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑ สุขะ ๑ เอกัคคตา ๑ จิงจักกอปร์ด้วยญาณ ๕ อัน ๆ หนึ่งคือ อิทธิวิธิญาณ ๑ ทิพโสตญาณ ๑ ทิพยจักษุญาณ ๑ ปรจิตตวิชชาญาณ ๑ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ๑ อันเป็นสุภาวบุญ อันกระทำแลได้ไปเกิดในโลกนี้แล้ว เมื่อใดไปเกิดในรูปพรหม ๑๕ ชั้น อันว้นแต่อสัญญีพรหมนั้น เมื่อเกิดนั้น พูน(รูป) ๒๓ ขึ้นทีเดียว บ่มิได้เกิดรูป ๒๘ ทีเดียวดุจเทพยดาอันเกิดในกามภูมินั้น พรหมเกิดนั้นแต่รูป ๒๓ แลรูป ๕ บ่มิเกิดนั้น รูป ๕ อันนั้นอันใดสิ้น? อันหนึ่งชื่อว่าฆานรูป คือรูปอันรู้จักอันหอมอันเหม็น อันหนึ่งชื่อชิวหารูป คือรูปอันรู้จักรสอันกินแลรู้จักรส อันหนึ่งชื่อกายรูป คือรู้สึกอันเจ็บอันปวดแต่ตน อันหนึ่งชื่ออิตถีภาวรูป คือรู้กระกัติกามตัณหาดั่งผู้หญิง อันหนึ่งชื่อปุริสภาวรูป คืออันรู้กระกัติกามตัณหาดั่งผู้ชายเกิดชีวิต ๔ อันด้วยทรงรูปพระพรหมนั้นโสด ชีวิตอันอยู่ในรูปนั้นอันใดสิ้น? ชีวิตอันหนึ่งอันอยู่ในจักษุรูป คือแต่งรักษาตา ชีวิตอันหนึ่งอันอยู่ในโสตรูป

แต่งรักษาหู (ชีวิต) อันหนึ่ง อยู่ในมนรูป แต่งรักษาใจ (ชีวิต) อันหนึ่งอยู่ในสัทธัฏฐกรูป อันรู้แต่งรู้รักษาเสียง

พรหมอันเกิดในชั้นอสัญญีนั้น ก็ย่อมพูนเกิดดั่งฝูงพรหมทั้งหลายอันกล่าวก่อน แต่รูปทั้งหลายอันเกิดด้วยอสัญญีพรหมนั้นได้ ๑๗ จำพวก อันใดบ้างสิ้น? สุทธัฏฐกรูปมี ๘ อัน ชีวิตรูป ๑ อากาศรูป ๑ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ ผสมได้ ๑๗ เกิดเป็นชีวิตอันเดียวไส้ ชีวิตอยู่ในสุทธัฏฐกรูป

ฝูงพรหมอันมีจิตแลอยู่ภาวนาจำเริญฌานนั้น ยังมีเจตสิกอันเป็นเพื่อนจิตแต่งมาจำเริญใจพรหมนั้นได้เท่าใดสิ้น? ในกุศลนั้นมีเจตสิกอันเป็นเพื่อนจิตได้ ๒๒ จำพวก อันใดสิ้น?(๑) อันหนึ่งชื่อสัทธา ย่อมศรัทธาเถิงบุญธรรมทุกเมื่อ อันหนึ่งชื่อสติ รู้สมฤดี บ่มิรู้ลืมบุญธรรมสักเมื่อ อันหนึ่งชื่อหิริ รู้ละอายบ่มิอาจประมาทสักอัน อันหนึ่งชื่อโอตตัปปะ รู้กลัวสุภาวะอันจะเป็นบาป อันหนึ่งชื่ออโลโภบ่มิโลภ อันหนึ่งชื่ออโทโส บ่มิรู้เคียด บ่มิรู้หิงษา บ่มิรู้คุมนุมโทษ อันหนึ่งชื่อตัตรมัชฌัตตตา คือกระทำอันใดด้วยใจบ่กลาย อันหนึ่งชื่อกายปัสสัทธิ กระทำอันใดย่อมมีตนเห็นสภาวธรรม อันหนึ่งชื่อจิตตปัสสัทธิ แลมีใจอันเห็นในสภาวธรรม อันหนึ่งชื่อกายลหุตา มีตนอันพลัน (แก่) ธรรม อันหนึ่งชื่อจิตตลหุตา มีใจอันพลันแก่ธรรม อันหนึ่งชื่อกายมุทุตา มีตนอันอ่อนแก่ธรรมแลสภาวทั้งหลาย อันหนึ่งชื่อจิตตมุทุตา มีใจอันอ่อนแก่ธรรมแลสภาวทั้งหลาย อันหนึ่งชื่อกายกัมมัญญตา มีตนอันควรแก่สภาวะแลธรรมทั้งหลาย อันหนึ่งชื่อจิตตกัมมัญญตา มีใจอันควรแก่สภาวธรรมทั้งหลาย อันหนึ่งชื่อกายปาคุญญตา มีตนอันลำอุดแก่ธรรม อันหนึ่งชื่อจิตตปาคุญญตา มีใจอันลำอุดแก่ธรรมอันหนึ่งชื่อกายุชุกตา มีตนซื่อแก่ธรรม อันหนึ่งชื่อจิตตุชุกตา มีใจซื่อแก่ธรรม อันหนึ่งชื่อกรุณา แลมีใจอันกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย อันหนึ่งชื่อมุทิตา มีใจอันอ่อนแก่สัตว์ทั้งหลายอันหนึ่งชื่อปัญญินทริย ว่าปัญญาอันเป็นใหญ่แก่อินทรีย์ทั้งหลายแล ผสมได้ ๒๒ จำพวก พวกนี้แลเป็นเพื่อนใจเป็นต่างอาหารแก่ฝูงพรหมทั้งหลายแล กล่าวเถิงพรหมทั้งหลายอันมีรูปชื่อว่ารูปาวจรภูมิ เป็นสัตตมกัณฑ์ด้วยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล

อัฏฐมกัณฑ์

อรูปาวจรภูมิ

อรูปพรหม ๔ ชั้น

ทีนี้จะรำพรรณเถิงฝูงอันไปเกิดในอรูปพรหมโพ้น เอาปฏิสนธิด้วยอรูปปฏิสนธิแล แต่อกนิฏฐขึ้นไปเบื้องบนเปล่าไกลกันนักหนาแล จึงมีพรหมโลก ๔ ชั้น ชั้นหนึ่งชื่ออากา-

---

(๑) ดู ในสารสังคหะ เล่ม ๓ หน้า ๑๓๒๔

สานัญจายตนภูมิ ชั้นหนึ่งชื่อวิญญานัญจายตนภูมิ ชั้นหนึ่งชื่ออากิญจัญญายตนภูมิ ชั้นหนึ่งชื่อเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ อันว่าพรหมโลก ๔ ชั้นนี้ ชื่อปัญจมฌานภูมิ พรหม ๔ ชั้นนี้ แลว่าหาตัวหาตนบ่มิได้ พรหมบ่มิได้เปล่าอยู่ไส้ แต่เท่าว่ายังมีแต่จิตพรหมฝูงนั้นหากตั้งอยู่ในที่นั้นแล แม้มาตรว่าตัวแต่น้อยหนึ่งก็หาบ่มิได้เลย แลมีแต่จิตหากตั้งอยู่ที่นั้นไส้ เป็นกลางหาวแลที่เปล่านั้นไส้ แต่พรหม ๔ ชั้นนั้นเป็นที่ของฝูงพรหมอันหารูปบ่มิได้อยู่ ชื่อว่าอรูปพรหมโลก เพื่อดั่งนั้น เมื่อเขาอยู่ในมนุษย์เรานี้ เขาย่อมตริตะนิงในใจเขาว่าดั่งนี้ อันว่าน้ำจิต วิริยานี้ให้ใจคนหายไปดั่งนั้น จะเป็นกลเป็นการอันใดแม้น ว่าใจยังอยู่ก็ดี หลอนว่าดั่งนี้หาบ่มิได้ ครั้นว่าตัวแลตนนั้นหาบ่มิได้ไส้ ตนจะกระทำร้ายแก่ท่านบ่มิได้ แลท่านจะกระทำร้ายแก่ตนก็หาบ่มิได้ ควรปรารถนาให้ตนนี้หายไป แลยังแต่จิตเขา เขาภาวนากระทำฌาน ๕ สิ่ง แลปรารถนาดั่งนี้ทุกเมื่อแล กูจะเอาอากาศอันเปล่าอันบ่มีสักสิ่งในอรูปพรหมโลกชั้นต่ำเป็นที่อยู่แห่งกู เขาว่าดั่งนี้ เขาจิงภาวนาแลความปรารถนาให้ตัวตนหายว่าดั่งนี้ "อากาโส อนนฺโต อนนฺโต, อากาโส, อรูปี ภวิสฺสามีติ" อากาศอันมากหลายนักหนา ผลอันกูกระทำแลใฝ่ใจใคร่ ขอจงอย่ามี (รูป) สักอันเลย เขากระทำฌานดั่งนั้น แลให้ปรารถนาทุกเมื่อแล้วแลจิงได้อากาสานัญจายตนฌานสุดชั่วตน ครั้นว่าได้ไปเป็นพรหมอยู่ในอากาสานัญจายตนพรหมโลก ใจนั้นยังน้อยหนึ่งดั่งกล่าวก่อน แลว่าบ่มีหน้าแลตาตีนแลมือแต่น้อยหนึ่งก็หามิได้เลย พรหมชั้นนั้นอายุสม์เขายืนได้ ๒๐,๐๐๐ มหากัลป์แล

ฤาษีลางจำพวกกระทำฌาน ๕ สิ่งในชั้นต่ำแล้ว แลได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ เห็นอากาสานัญจายตนสมาบัตินั้นบ่มิพอใจ เพราะว่าใจนั้นยังมากกว่าชื่น แลบ่มิมักเอาอากาสานัญจายตนสมบัติ แลย่อมปราถนาจะใคร่เถิงวิญญาณัญจายตนสมาบัติอยู่เหนืออากาศแห่งเปล่าดายทุกเมื่อ แลมิได้ไปลวงอื่นเทียรย่อมใฝ่ใจภาวนาดั่งนี้ "วิญฺญาณญฺจายตนำ[๑] อิมินาเยว อรูปี ภวิสฺสามีติ" บ่มิได้เอาไปลวงอื่นเลย เทียรย่อมใฝ่ด้วยความดั่งนั้นทุกเมื่อสุดชั่วตน ครั้นว่าตายได้ไปเกิดในวิญญาณัญจายตนพรหมโลก อายุสม์พรหมนั้นยืนได้ ๔๐,๐๐๐ มหากัลป์

ฤาษีลางจำพวกกระทำฌาน ๕ สิ่งในชั้นต่ำ แล้วได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ เห็นวิญญานัญจายตนสมาบัตินั้น บ่มิพอใจเพื่อจิตยังมากหลายกว่าชื่น แลเห็นอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นหากสุขแลเย็นกว่าแล เทียรย่อมจะใคร่เถิงอากิญจัญญายตนสมาบัติ อันอยู่เหนืออากาศเปล่าดายทุกเมื่อ แลมิได้ไปลวงอื่นเลย เทียรย่อมใฝ่ใคร่ในใจแลภาวนาดั่งนี้ทุกเมื่อ "นตฺถกิญฺจิ" บ่มิเอาใจใส่ไปลวงอื่น เทียรย่อมใฝ่ด้วยความดั่งนั้นทุกเมื่อสุดชั่วตน ครั้นตายได้ไปเกิดในอากิญจัญญายตนพรหมโลก แลมีอายุสม์ยืนได้ ๖๐,๐๐๐ มหากัลป์

---

(๑) น่าจะเป็น อนนฺตำ วิญฺญาณำ.

ฤาษีลางจำพวกกระทำฌาน ๕ สิ่งในชั้นต่ำแล้วแลได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ แลเห็นอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นบ่มิเต็มใจ เพราะว่าใกล้ฝูง อันมีรูป แลบ่มียินดีในใจดุจดั่งคนอันอยู่ใกล้ข้าศึกอันมีหอกแลดาบ แลมิเย็นใจ แลเขาคำนึงดั่งนี้ เขามิได้ปรารถนาอากิญจัญญายตนสมาบัติ อันมีในอากิญจัญญายตนสมาบัติพรหมโลกนั้น เทียรย่อมจะใคร่ได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอื่นนั้น จงไกลฝูงมีรูปนั้นดั่งข้าศึกแล มิได้เอาใจไปลวงอื่นเลย เทียรย่อมใฝ่ใคร่ไปเถิงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้นแล เขาว่าดั่งนี้มีใจมากนักยังอันคำนึงหลายสิ่งจิงภาวนาดั่งนี้ เนวสญ-ญานาสญญา[๑] ภวิสฺสามิ เขาย่อมว่าดั่งนี้ ขอจงกูนี้มีใจนั้นน้อยนักหนา แลอยู่ดุจดั่งว่าหายไปที่ในอากาศนั้นร้อยเท่าพันเท่า กว่าใจพรหมชั้นต่ำ ใจนั้นจักมีดั่งว่าบ่มี เพราะว่าน้อยนักแล พรหมชั้นนั้นมีอายุสม์ยืนได้ ๘๔,๐๐๐ มหากัลป์ แลว่าจักกระทำอันใดบ่มิได้เลย เพราะว่าใจนั้นน้อยนักแล พรหมโลกชั้นนั้นมีสมาบัติยิ่งกว่าพรหมเทวโลกทุกแห่ง แม้นว่าใจแลน้อยฉันนั้นก็ดี ยังมีเพื่อนใจบุญอันเป็นเจตสิก ๒๐ จำพวก เป็นเพื่อนใจนั้นดั่งกล่าวก่อนนั้นแล แต่เท่าว่าเอากรุณาแลมุทุตาออกเสียยังคงแต่ ๒๐ เพื่อนดั่งนั้น ยังมีอัญญสมานังอันนั้นออก รูปนี้บ่มิเว้นเลย กล่าวแต่โสภณเจตสิกอาศัยอรูปโลกนี้ว่าใจน้อยดั่งนี้ก็ดี น้อยเพื่ออยู่สุขสมาบัติไส้ ผิเมื่อเถิงพระพุทธิเจ้าเสด็จมาเกิดในโลกนี้ อรูปพรหมทั้งหลายนั้นยังมีใจศรัทธาแลบูชาพระเจ้าแล

ฉัพพรรณรังสี

จะเริ่มว่าฝูงอันหาจิตบ่มิได้สิยังเป็นดั่งว่ามีใจแลกระทำบูชา ดั่งเมื่อพระพุทธิเจ้ากระทำพระปาฏิหารด้วยฤทธิ์อันชื่อว่าอิทธิวิธิญาณ ด้วยใจอันชื่อโสมนัสสสหคตญาณสัมปยุตตอสังขาริก-จิต มหาฉพรรณรังสีพระรัศมีทั้ง ๖ สิ่ง แลว่าพระรัศมีฝูงนั้นมีพรรณดั่งฤาบ้างสิ้น? พระรัศมีอันหนึ่งแลมีพรรณเขียวงามดั่งดอกอังชันแลดั่งดอกนีลุบลแลดอกผักตบ ดังแววนกยูงแลปีกแมลงภู่ แลว่าพระรัศมีอันหนึ่งมีพรรณอันเหลืองงามดั่งดอกกัณณิการ์แลหรดาล แลทองสุกอันชื่อว่าชมพูนุท แลว่าพระรัศมีอันหนึ่ง มีพรรณแดงดั่งแสงน้ำครั่งแลชาติหิงคุละแลดอกชะบา ดั่งดอกถีทับทิม แลพระรัศมีอันหนึ่ง มีพรรณขาวแลงามดั่งดอกพุดแลสังข์ แลพระรัศมีอันหนึ่งแดงอ่อนแลงามดั่งดอกอโนชา แลดอกชะบาเทศแลดอกเทียนไทยแลดอกทองฟ้า อันออกแสงดั่งทองแดงอันท่านขัดแลพระรัศมีอันหนึ่งมีพรรณอันใส แลเหลืองแลงามดั่งดาวประกายพรึก แลผลิกรัตนะแลแล้วจิงฉวัดเฉวียนเวียนให้รุ่งเรือง และฝูงพระรัศมีทั้งหลายอันออกจากพระองค์พระพุทธิเจ้าแล อันว่าพระรัศมีอันเขียวงามดั่งดอกอังชันแลดอกผักตบแลนีลุบล แลแววนกยูงแลปีกแมลงภู่นั้น ออกแต่พระเกศแลโลมาพระเนตรขนหนวดแลเคราทุกเส้น พระโลมาถ้วนทิศฐานดำทุกแห่งแล อันว่าพระรัศมีมีพรรณเหลืองเรืองงามดั่งดอกกัณณิการ์แลหรดาล แลทองสุกชมพูนุทนั้น ออกแต่หลังพระพุทธิเจ้า

---

(๑) น่าจะเป็น เนวสญญีนา สญญี .

แล อันว่าพระรังษีมีพรรณขาวงามดั่งดอกพุดบริสุทธิ์ดั่งสังข์นั้น ออกแต่พระเนตรอันขาวแล พระทนต์พระพุทธิเจ้าแล อันว่าพระรัศมีอันที่แดงออกดั่งดอกอโนชาแลดอกชะบาเทศแลเทียนไทย แลดอกทองฟ้า[๑] อันออกแสงดั่งทองแดงอันขัดนั้น ออกแต่แพนข้อพระหัตถ์เล็บพระบาทแห่งพระพุทธิเจ้าแลอันว่าพระรัศมีอันหนึ่ง มีพรรณงามดั่งดาวผกายพรึกแลผลิกรัตนะนั้น ออกแต่พระอุณาโลม คือขนแก้วอันอยู่ในพระพักตร์พระพุทธิเจ้าแล

พระรัศมีทั้ง ๖ ประการดั่งนี้ สลวนอันเขียวงามยิ่งเขียว อันที่ขาวงามยิ่งขาว อันที่เหลืองงามยิ่งเหลือง อันที่แดงงามยิ่งแดง อันที่แดงอ่อนงามยิ่งแดงอ่อน อันที่พร่า[๒] เรืองดังดาวผกายพรึก พระรัศมีทั้ง ๖ ประการออกแต่พระองค์พระพุทธิเจ้า แล้วกลับกลอกฉวัดเฉวียนเวียนไปมา แลพระรัศมีทั้งหลายนั้นบ่ห่อนรู้เศร้ารู้หมอง ลางอันก็ก่อง ลางอันก็รายไป ลางอันก็หว้ายมา ลางอันหนา ลางอันน้อย ลางอันห้อย ลางอันไหลไป ลางอันอยู่ ลางอันเป็นหมู่ ลางอันเป็นตัว ลางอันเป็นลมล้อม ลางอันค้อมลงดิน ลางอันขึ้นไปเมืองฟ้า ลางอันไปหน้า ลางอันไปหนหลัง ประนังกันออกแลพระรัศมีอันที่เขียวไปก่อน พระรัศมีอันเหลืองไปตาม พระรัศมีอันแดงไปอันดับ พระรัศมีขาวไปอันดับ พระรัศมีแดงอ่อนไปอันดับ พระรัศมีอันพร่างามดั่งดาวผกายพรึกไปภายหลังทั้ง ๖ หมู่ พระรัศมีอันที่เหลืองนั้นดุจรู้จักรู้ว่าแก่หมู่พระรัศมีอันที่เขียวนั้นดั่งนี้ ดูกรรัศมีอันเขียวแลท่านจงอยุดอยู่ ตูถามท่านดู ดั่งฤาแลท่านไปก่อนตู เพื่อกำเนิดเกิดบุญสมภารแห่งท่านเป็นดั่งฤา อันว่าพระรัศมีอันที่เขียวนั้นกระทำดั่งเหลียวแลแปร[๓] มาขานดั่งนี้อันว่าตูนี้ไส้มีบุญ เมื่อครั้งพระพุทธิเจ้าเรายังเป็นโพธิสัตว์อันทรงพระนามชื่อพระเจ้าสีพิราชวันนั้นไส้ ท่านควักพระเนตรออกแลให้เป็นทานแด่พระอินทร์อันนฤมิตเป็นพราหมณ์มาขอวันนั้น ด้วยเดชพระสมภารบารมีดั่งนี้ตูก็เกิดพระรัศมีมีพรรณเขียว แลตูจิงนำหน้าท่านทั้งหลายไปก่อนเพื่อดั่งนั้นแล เมื่อนั้นจิงพระรัศมีอันแดงใสเรืองรุ่งพุ่งออกไป จิงแลเห็นหมู่พระรัศมีอันเหลืองแลไปก่อนหน้านั้น จิงหมู่พระรัศมีอันแดงนั้นประดุจดั่งจักรู้ว่าดั่งนี้ว่า ดูกรหมู่พระรัศมีอันเหลือง เพราะเหตุอันใดแลท่านจิงไปก่อนตูแล บุญสมภารบารมีท่าน ๆ ทำเป็นดั่งฤาบ้าง? จิงหมู่พระรัศมีอันที่เหลืองนั้นกระทำอาการดั่งจะรู้แลแปรคืนมาขานตอบพระรัศมีอันแดงดั่งนั้นว่าฉันนี้ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้าเราสร้างสมภารเป็นเจ้าวิริยบัณฑิตวันนั้นไส้ ท่านเชือดเนื้อออกมาให้แก่พระอินทร์อันนฤมิตลงมาเป็นช่างทอง แลให้ตีเป็นแผ่นทองปิดพระพุทธรูปเจ้าด้วยใจใสศรัทธาแลยินดีนักหนา เหตุนี้แลตูจิงมาได้เป็นพระรัศมีสีเหลืองเรืองรุ่งงามดั่งทอง แลตูจิงไปก่อนหน้าท่านด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนี้แล เมื่อนั้นจิงหมู่พระรัศมี

---

(๑) น่าจะเป็นทองกวาว

(๒) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า พราย

(๓) ฉบับพระมหาช่วยว่า แพร่

อันมีพรรณขาวนั้น เห็นหมู่พระรัศมีสีอันแดงนั้นไปก่อนแลพระรัศมีขาวทำอาการดุจดั่งจักรู้ว่าแก่หมู่พระรัศมีอันสีแดงนั้นฉันนี้ว่า ดูกรหมู่พระรัศมีอันสีแดง แลท่านไส้ไปก่อนตูเยียะใด แล บุญสมภารบารมีท่านเป็นดั่งฤๅ แลท่านจิงไปก่อนเราดั่งนี้? จิงหมู่พระรัศมีอันสีแดงนั้น ดุจดั่งจะแปรแลมาขานตอบคำหมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้น ให้แจ้งแถลงว่าดั่งนี้ว่า บุญสมภารบารมีเรานี้ไส้ คือว่าเมื่อพระพุทธีเจ้าเรานี้ เมื่อครั้ง ธ สร้างสมภารเป็นเจ้านรชีวมานพวันนั้น แลในนิยายหนึ่งว่า เจ้าปทุมกุมารเอามีดมาผ่าอกยกเอาหัวใจเอาทำเป็นยาให้แก่แม่ตนอันงูขบ แลตายแล้วให้คืนเป็นขึ้นมาด้วยเดชบุญสมภารบารมีดั่งนี้ ตูไส้จิงได้เป็นพระรัศมีอันสีแดง แลตูจิงไปก่อนท่านด้วยสมภารดั่งนี้แล

เมื่อนั้นพระรัศมีอันสีเหลืองอ่อนดังท่านระบายรงหงสิบบาท เห็นหมู่พระรัศมีอันมีสีขาวนั้นไปก่อนหมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนนั้น ดั่งจักรู้ถามแลว่าแก่หมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้นว่าฉันนี้ว่า ดูกรท่านพระรัศมีหมู่พระรัศมีอันสีขาว ท่านไส้ไปก่อนเราเยียะใด แลบุญสมภารบารมีท่านไส้ได้กระทำเป็นดั่งฤๅ แลท่านจิงไปก่อนเราดั่งนี้? จิงหมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้นดุจดั่งจะรู้แลแปรคืนมาขานตอบว่าฉันนี้ว่า บุญสมภารเรานี้ไส้ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดรอันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อ ปัจจยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราษฎร์ด้วยใจศรัทธาด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนั้น ตูจิงได้มาเป็นพระรัศมีอันขาว แลตูได้ไปก่อนหน้าท่านด้วยบุญสมภารเราดั่งนี้แล

เมื่อนั้นจิงพระรัศมีสีอันใสดั่งดาวผกายพรึกแลกผลิกรัตนะ ก็เห็นหมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองดั่งระบายรงหงสิบบาทนั้นไปก่อน อันว่าหมู่พระรัศมีสีใสดั่งดาวผกายพรึกผลิกรัตนะนั้นดั่งจักรู้ถาม แลว่าแก่พระรัศมีสีแดงเหลืองระบายรงหงสิบบาทว่าฉันนี้ว่า ดูกรพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบายลงหงสิบบาท เหตุดั่งฤๅไส้ แลท่านจิงไปก่อนตู แลบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นถึงฤๅแลท่านจิงไปก่อนเราบัดนี้? กาลนั้น อันว่าพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดังท่านระบายรงหงสิบบาทนั้น ดุจจะรู้แปรแลมาขานตอบแลบอกคดีว่า ตูนี้มีบุญสมภารบารมี ในเมื่อครั้งพระพุทธิเจ้าสร้างสมภาร เมื่อเป็นวิชาธรโพธิสัตว์วันนั้น แล ธ เชือดเนื้อออกให้เป็นทานแก่ผีเสื้อกินเป็นอาหาร ด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนี้ ตูจิงได้เป็นพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งท่านระบายรงหงสิบบาท ทั้งนี้ตูจิงไปก่อนท่าน เพราะบุญสมภารบารมีของเราดั่งนี้ตูจิงไปก่อนท่านแล

เมื่อนั้น จิงหมู่พระรัศมีสีพรรณดั่งดาวผกายพรึกแลผลิกรัตนะก็เหาะฉวัดไปเบื้องหน้าก่อนพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบายรงหงสิบบาทนั้น จิงหมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดังระบายรงหงสิบบาทนั้น เห็นพระรัศมีพรรณดั่งดาวผกายพรึกผลิกรัตนะนั้นไปก่อน แลพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนนั้นดุจดั่งจะรู้ถามพระรัศมีซึ่งไปก่อนนั้นว่า ดูกรหมู่พระรัศมีมีพรรณดั่งดาวผกายพรึก

ผลิกรัตนะ เหตุใดท่านไส้จิงไปก่อนเรา แลบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นดั่งฤา แล ท่านไปก่อนเราบัดนี้ ? จิงกาลนั้น อันว่าหมู่พระรัศมีมีพรรณดั่งดาวผกายพรึกผลิกรัตนะนั้นดุจดั่งแปรมาบอกว่า บุญสมภารบารมีเรานี้ไส้ได้เมื่อพระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้ง ธ เป็นสสบัณฑิตวันนั้น ธ มีใจศรัทธาแลประดิษฐานตัวให้เป็นทาน แลทอดตัวลงในไฟอันพระอินทร์กองเท่าตัวให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ด้วยเดชบุญสมภารบารมีเราดั่งนี้ จิงให้ได้มาเป็นพระรัศมีพรรณดั่งดาวผกายพรึกผลิกรัตนะ เราจิงได้ไปก่อนดั่งนี้แล

เมื่อนั้นอันว่าหมู่พระรัศมีเจ้าทั้งหลายก็แข่งกันเหาะไปเบื้องหน้า แล้วก็คล้อยลงข้างใต้เถิงทุกแห่งทุกภายฉายพระรัศมีเถิงอวิจีนรก เถิงแดนสุดปฐวีดลได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ แล้วก็เถิงลมอันทรงน้ำแลดินไว้บ่มีให้ไหว ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ แล้วดั้น(๑) ไปเถิงอากาศอันต่อภายใต้เบื้องบนโพ้นไส้พุ่งขึ้นไปโดยอันดับ แลพ้นอรูปพรหมขึ้นไปเถิงลมอัชฎากาศอันต่อฝ่ายบนแลฝ่ายทั้ง ๘ ทิศพุ่งไปเถิงอนันตจักรวาฬทุกด้าน ๆ แลพระรัศมีทั้งหลายนั้นเห็นว่าสว่างเข้าไปทุกรู ทุกซอกห้วยเนินเขา ในถ้ำแลปล่องช่องเหวเงื้อมแง่ แลที่มืดนั้น อันมีรัศมีแห่งพระอาทิตย์และพระจันทร์ส่องเข้าไปบ่มิได้นั้น อันว่าพระรัศมีพระพุทธิเจ้าวันนั้นอาจล่อให้เห็นทุกแพ่งพรายแล เมื่อพระพุทธิเจ้ากระรำปาฏิหาริย์ครั้งนั้น แผ่นดินก็ไหวทั้งปวง ทั้งพระสมุทรก็ตีฟองนองระลอกทั้งพระสุเมรุราชก็ก่อนน้อมค้อมดั่งยอดหวายอันท่านลนไฟแลอ่อน สรรพดุริยดนตรีทั้งหลายอันหาจิตบ่มิได้ก็ดีหากดังเอง ดุจดั่งมีคนตีแลเป่า แลหากอยู่หากเปล่งเสียงนั้นออกเองแล เพราะนักหนา ถวายบูชาแด่พระพุทธิเจ้า แลหมู่พรหมทั้งหลายคืออรูปพรหมก็ดี ก็ลงมานมัสการแด่พระพุทธิเจ้าด้วยเพราะดั่งนั้น

แลกล่าวเถิงพระพรหมอันชื่อว่าอรูปาพจรภูมิ อันเป็นอัฏฐมภัณฑ์โดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล.

นวมกัณฑ์

อวินิโภครูป

อนิจจลักษณะ

ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้ว่ามียศศักดิ์สมบัติก็ดี คือดั่งว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ดั่งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ดั่งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่ห่อนยืนอยู่หมั้นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตายจากรู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่าพระอินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าเถิงเมื่อสิ้นแก่อายุแล้ว ก็เทียรย่อมท่องเที่ยวเวียนไปมาในไตรภพนี้บ่มิรู้แล้วเลยสักคาบ บางคาบเล่าไปเกิดในจตุราบายแลว่าได้ทนทุกขเวทนามากนักหนาก็มี

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า ดัน.

แลย่อมว่าบ่มิเที่ยงในสงสารนี้ เพื่อดั่งอันว่าฝูงสัตว์ในนรกนั้น ครั้นว่าเขาสิ้นอายุสม์เขาที่ในนรกนั้น ลางคาบเขาคืนไปเกิดที่นอกนั้นหนึ่งเก่าดั่งนี้ก็มี ลางคาบไปเป็นเปรตเล่าก็มี ลางคาบเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็มี ลางคาบไปเป็นอสุรกายก็มี ถ้าแลว่ายังค่อยได้ทำบุญบ้างแต่ก่อนไส้ ลางคาบไปเกิดเป็นมนุษย์เล่า ลางคาบเล่าได้ไปเกิดในกามาพจรภูมิหกชั้นฟ้าเล่าก็ดีแลว่าฝูงสัตว์อันอยู่ในนรกนั้น ผิว่าอายุสม์ในนรกนั้นเกิดในภูมิทั้ง ๑๑ อัน คือกามาพจรภูมิได้ไส้ อันจะไปเกิดในพรหม ๒๐ ชั้นนั้นบ่อห่อนได้สักคาบ ส่วนอันเกิดในเปรตวิสัยไส้ เมื่อแลสิ้นอายุสมในเปรตนั้น ลางคาบเล่าเกิดที่ในเปรตนั้นก็มี ลางคาบไปเกิดเป็นดิรัจฉาก็มี ลางคาบไปเกิดเป็นอสุรกายก็มี ถ้าว่าผู้ใดแลได้กระทำบุญแต่ก่อนไส้ก็เกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์โลกแลเทพยดาภูมิดั่งกล่าวนั้น อันจะได้ไปเกิดแห่งอื่นกว่านี้หาบ่มิได้เลย สัตว์อันเกิดในดิรัจฉานทั้งหลายนี้ ถ้าแลตายจากชาติดิรัจฉานแล้ว ลางคาบเป็นดิรัจฉานเล่าก็มี ลางคาบไปตกนรกก็มี บางคาบไปเป็นเปรตก็มี ลางคาบเป็นอสุรกายก็มี ผิแลมีบุญอันได้กระทำแต่ก่อนไส้ ยังได้ไปเกิดในสุคติภูมิอันจะได้ไปเกิดในภูมิอันอื่นคือว่าพรหมทั้ง ๒๐ ชั้นนั้นไปเกิดบ่มิได้ อันว่าในฝูงอสุรกายทั้งหลายนั้น ผิแลสิ้นอายุสม์เขาแล้ว ลางคาบเกิดในอสุรกายเล่าลางคาบไปตกนรกเล่า ลางคาบเป็นเปรตเล่า ลางคาบเป็นดิรัจฉานเล่า ลางคาบเป็นมนุษย์ ลางคาบไปเกิดในกามาพจรภูมิก็มี และจะได้ขึ้นไปเกิดเป็นพรหมไส้บ่ห่อนได้ไป

ฝูงสัตว์อันเกิดเป็นมนุษย์นี้ยังมี ๒ จำพวก ๆ หนึ่งชื่ออันธปุถุชน จำพวกหนึ่งชื่อกัลยาณปุถุชน อันว่าพวกที่เป็นอันธปุถุชนนั้น ครั้นว่าตายจากมนุษย์นี้ ย่อมได้ไปเกิดในจตุราบายทั้ง ๔ คือว่านรก ๑ แลเป็นเปรต ๑ เป็นดิรัจฉาน ๑ เป็นอสุรกาย ๑ ถ้าว่าเกิดเป็นมนุษย์เล่าก็ดี ย่อมเป็นทุรพล เป็นคนอัปลักษณ์บัดสี เป็นคนโหดหีน เพื่ออันมิรู้จักกาลอันจะเป็นบุญแล อันว่าจำพวกที่เป็นกัลยาณปุถุชนนั้น ครั้นว่าตายจากมนุษย์นี้ ย่อมได้ไปเกิดในสวรรค์ก็มีได้ไปสู่นิพพานก็มีเท่าเว้นแต่ชั้นพรหม ๕ ชั้นอันชื่ออวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐาแล ๕ ชั้นนี้ชื่อปัญจสุทธาวาสแลมนุษย์บ่ห่อนได้ไปเกิด เป็นมนุษย์นี้ย่อมได้ไปเกิดแต่ ๒๖ ภูมิไส้ ฝูงเทพยดาทั้งหลายอันเกิดในฉกามาพจรภูมิ ๖ ชั้นนั้น ครั้นว่าจากที่อยู่แห่งตน ถ้าผู้ใดแลมิได้เถิงแก่มรรคแลผลไส้ ครั้นว่าสิ้นชนมาพิธี ลางคาบได้เกิดในฉกามาพจรก็มี ลางคาบได้เกิดในมนุสสภูมก็มี ลางคาบไปเกิดในจตุราบายก็มี ลางคาบได้ไปเกิดในรูปพรหม ๑๑ ชั้น คือว่าพรหมปาริสัชชเป็นอาทิ เบื้อนบนขึ้นไปเถิงอสัญญีสัตว์เป็นที่สุดแล ลางคาบได้ไปเกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้นนั้นก็มี ผิเกิดแต่ ๒๖ ชั้นไส้ ส่วนรูปภูมิ ๕ ชั้นชื่อปัญจสุทธาวาสนั้น บ่ห่อนได้ไปเกิดฝูงรูปพรหมอันมีใจได้ ๑๐ ชั้นอันอยู่ต่ำอสัญญีสัตว์ลงมาข้างต่ำ ฝูงใดอันได้เถิงแก่มรรคแลผลไส้จิงเกิด ครั้นว่าสิ้นอายุสม์ลางคาบเกิดในพรหม ๑๐ ชั้นนั้นเล่าก็มี ลางคาบไปเกิดในอสัญญีภูมิชั้นบนเป็นพรหมอันมีแต่รูปแลหาจิตบ่มิได้นั้นก็มี ลางคาบไปเกิดในอรูปภูมิ ๔ ชั้นสุดบน แลเป็นพรหมมีแต่จิต แลหารูปบ่มิได้นั้นก็มี ลางคาบก็

มาเกิดในสุคติภูมิอันมีสุขสมบัตินี้ก็มี บ่ห่อนได้ไปเกิดในจตุราบายนั้นสักคาบเลย ส่วนพรหมในอสัญญีสัตตพรหมนั้น ครั้นว่าสิ้นอายุสม์ไส้ ย่อมได้ลงมาเกิดในสุคติภูมิทั้ง ๗ ชั้นนี้ย่อมเสวยสุขสมบัติไส้ บ่ห่อนได้ไปเกิดในภูมิอันอื่นกว่านี้แล ฝูงพรหมอันเกิดในอรูปพรหมทั้ง ๔ ชั้นนั้น ครั้นว่าสิ้นอายุสม์ลางคาบไปเกิดในภูมิชั้นนี้ก็มี ลางคาบไปเกิดอรูปพรหมชั้นบนก็มี ลางคาบลงมาเกิดในสมบัติคือสุคติภูมิทั้ง ๗ ชั้นก็มี บ่ห่อนเกิดในอรูปพรหมชั้นต่ำ บ่ห่อนเกิดในรูปพรหมโสดบ่ห่อนลงมาเกิดในจตุราบายโสด กล่าวเถิงฝูงสัตว์อันเกิดในภูมิ ๓๑ ชั้น ย่อมเวียนไปเวียนมาแลเอาปฏิสนธิจุติหายอันหายอันเกิด อันบ่มีเที่ยงบ่มีแท้ ให้โลกทั้งหลายรู้ด้วยประการดั่งกล่าวมานี้แล

อย่าว่าแต่สัตว์อันมีใจแลบ่มิรู้หายเลย จะเริ่มดั่งว่าแผ่นดินแลภูเขาแลน้ำแลถ้ำเถื่อนทั้งหลายอันมีแต่อวินิโภครูป แลหาจิตบ่มิได้ดั่งนั้นก็ดีสิ ยังว่ารู้ฉิบหายแลบ่มิเที่ยวบ่มิแท้สักอันเลย

ภูเขาและแม่น้ำ

อันว่าเขาพระสุเมรุราช[๑] อันสูงได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ใต้น้ำก็ได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดนหนาก็ได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ แลเขาพระสุเมรุราชนั้นแลกลมไส้โดยรอบปริมณฑลได้ ๒๕๒,๐๐๐ โยชน์ ด้านฝ่ายตะวันออกอันเป็นฝ่ายบุพพวิเทหะนั้น (มีพรรณ) เทียรย่อมเงินแล ด้านหัวนอนพระสุเมรุราชอันอยู่ฝ่ายชมพูทวีปอันที่เราอยู่นี้ เทียรย่อมแก้วอินทนิล ด้านตะวันตกพระสุเมรุราชฝ่ายอมรโคยานทวีปมีพรรณเทียรย่อมแก้วผลิกรัตนะ ด้านตีนนอนพระสุเมรุราชฝ่ายอุตรกุรุทวีปมีพรรณเทียรย่อมทอง แลด้านตะวันออกแลมีพรรณเทียรย่อมแต่ล้วนเงินนั้นได้ ๖๓,๐๐๐ โยชน์ มีพรรณย่อมแก้วอินทนิลอันนั้นได้ ๖๓,๐๐๐ โยชน์แล ด้านตะวันตกย่อมแก้วผลิกรัตนะได้ ๖๓,๐๐๐ โยชน์แล ด้านตีนนอนมีพรรณเทียรย่อมทองได้ ๖๓,๐๐๐ โยชน์แล เหนือจอมเขาพระสุเมรุราชนั้นแลมีไพชยนตปราสาทในกลางเมืองนครไตรตรึงษ์นั้น โดยกว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์แล ใต้เขาพระสุเมรุราชนั้นยังมีพิภพอสูรอยู่ กว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แลมีเขา ๓ อันประดุจก้อนเส้าแต่รองตีนเขาพระสุเมรุราชนั้นไว้ชื่อว่าตรีกูฏบรรพต โดยสูงเขา ๓ ยอดนั้นแลอันแลอันแล ๔,๐๐๐ โยชน์แล ใต้ตีนเขาตรีกูฏนั้น มีแผ่นดินเมืองอสูรพิภพอยู่หว่างเขานั้นแล นอกเขาพระสุเมรุราชนั้นมีแม่น้ำกั้น ชื่อว่าสีทันดรสมุทรอยู่ล้อมรอบ โดยกว้างนั้นได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์แล โดยลึกไส้ได้๘๔,๐๐๐ โยชน์แล นอกแม่น้ำสีทันดรนั้นออกมา จิงมีภูเขาอันหนึ่งชื่อว่าเขายุคุนธร เขานั้นล้อมรอบพระสุเมรุราชโสด เขายุคุนธรนั้นสูงได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ แลจมลงใต้น้ำนั้นก็ได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ โดยหนาได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ โดยรอบเขานั้นปริมณฑลได้ ๑,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์แล นอกเขายุคุนธรนั้นมีน้ำอันหนึ่งชื่อสีทันดรสมุทรล้อมรอบโดยถว้างน้ำนั้นได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์โดยลึกน้ำ

---

(๑) เรื่องสิเนรุราชและเขาสัตตปริภัณฑ์ให้ดูรายละเอียดในชินาลังการฎีกา และจักกวาฬทปนี.

นั้นได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์แล (โดยปริมาณฑลรอบนั้นได้ ๑,๒๖๐,๐๐๐ โยชน์แล นอกน้ำออกมามีเขาอันหนึ่งชื่อว่าอิสินธรล้อมรอบโสดแลเขานั้นโดยสูงได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ แลจมลงใต้น้ำก็ได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ โดยหนาก็ได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบนั้นได้ ๑,๓๘๖,๐๐๐ โยชน์แล นอกเขานั้นมีแม่น้ำสีทันดรสมุทรล้อมรอบโดยกว้างไส้ได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ โดยลึกน้ำนั้นได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์แล (โดยปริมณฑลรอบนั้นได้ ๑,๕๑๒,๐๐๐ โยชน์แล) นอกน้ำนั้นออกมามีเขาหนึ่งชื่อว่ากรวิก โดยสูงไส้ได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์ จมลงใต้น้ำได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์แล โดยหนาก็ได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบเขานั้นไส้ก็ได้ ๑,๕๗๕,๐๐๐ โยชน์ นอกเขานั้นมีแม่น้ำอันหนึ่งชื่อว่าสีทันดรสมุทรล้อมรอบโดยกว้างน้ำนั้นได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์แล โดยปริมณฑลรอบนั้นได้ ๑,๖๓๘,๐๐๐ โยชน์แล นอกน้ำนั้นออกมามีภูเขาหนึ่งชื่อว่าสุทัศนะโดยสูงได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ จมลงใต้น้ำก็ได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ โดยหนาได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบเขานั้นก็ได้๑,๖๖๙,๕๐๐ โยชน์ นอกเขานั้นมีแม่น้ำสีทันดรสมุทรล้อมรอบ โดยกว้างได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ โดยลึกก็ได้ ๕,๒๕๐ โยชน์แล (โดยปริมณฑลรอบนั้นได้ ๑,๗๐๑,๐๐๐ โยชน์แล) นอกน้ำนั้นมีภูเขาอันหนึ่งชื่อว่าเนมินธร โดยสูงได้ ๒,๖๒๕ โยชน์ จมลงใต้น้ำก็ได้ ๗,๖๒๕ โยชน์ โดยหนาก็ได้ ๒,๖๒๕ โยชน์โดยปริมณฑลรอบได้ ๑,๗๑๖,๗๕๐ โยชน์ นอกเขานั้นมีน้ำสีทันทรสมุทรล้อมรอบ โดยกว้างน้ำนั้นได้ ๒,๖๒๕ โยชน์ โดยลึกก็ได้ ๒,๖๒๕ โยชน์ โดยรอบนั้นได้ ๑,๗๓๒,๕๐๐ โยชน์แล นอกน้ำนั้นมีเขาอันหนึ่งชื่อว่าวินันตกะ โดยสูงได้ ๑,๓๑๒ โยชน์แล ๔,๐๐๐ วา จมลงในน้ำก็ได้ ๑,๓๑๒ โยชน์แล ๔,๐๐๐วา โดยหนาก็ได้ ๑,๓๑๒ โยชน์(แล ๔๐๐๐ วา) โดยปริมณฑลรอบเขานั้นได้ ๑,๗๔๐,๓๗๕ โยชน์ นอกเขานั้นมีน้ำสีทันดรสมุทรล้อมรอบ โดยกว้างน้ำนั้นก็ได้ ๑,๓๑๒ โยชน์ ๔๐๐๐ วา โดยลึกได้ ๑,๓๑๒ โยชน์แล ๔,๐๐๐ วา โดยรอบน้ำนั้นได้ ๑,๗๔๘,๒๕๐ โยชน์แล นอกนั้นมีเขาอันหนึ่งชื่อว่าอัสสกัณณะ โดยสูงได้ ๖๕๖ โยชน์แล ๒,๐๐๐ วา จมลงใต้น้ำก็ได้ ๖๕๖ โยชน์ ๒,๐๐๐ วา โดยหนาก็ได้ ๖๕๖ โยชน์ ๒,๐๐๐ วา โดยปริมณฑลรอบเขานั้นได้ ๑,๗๕๒,๑๘๗ โยชน์แล ๔,๐๐๐ วาแล นอกเขานั้นเทียรย่อมน้ำสมุทร แลมีแผ่นดินใหญ่อยู่ ๔ ด้านแลกลางสมุทรนั้นมีแผ่นดินเล็กอยู่รอบได้ ๒,๐๐๐ โสดน้ำรอบแผ่นดินรอบเขาทั้งหลายนั้น แลมีเขาจักวาฬเป็นกำแพงล้อมรอบน้ำทั้งมวลนั้นแล แต่เขาอัสสกัณณะออกไปเถิงกำแพงจักรวาฬแลหว่างนั้น โดยกว้างได้ ๓๐ โยชน์แล ๖,๐๐๐ วาโสด เขากำแพงจักรวาฬ โดยสูงได้ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ จมลงใต้น้ำได้ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ โดยหนาก็ได้ ๘๒,๐๐๐ โยชน์

พระอาทิตย์-พระจันทร์-นวเคราะห์-ดาราการ

แต่แดนกำแพงจักรวาฬเถิงเขายุคุนธรหว่างกลางเป็นหนทางพระอาทิตย์แลพระจันทร์แลพระนวเคราะห์ แลดารากรทั้งหลายแต่งเทียวไปมาในหนทางวิถีให้เรารู้จักว่าปีแลเดือนวันคืน แลให้รู้จักการณ์ดีแลร้ายนั้น แต่แผ่นดินเรานี้ขึ้นไปเถิงพระอาทิตย์เทียว โดยสูงได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ๘,๐๐๐ วาโสด แลพระจันทร์เจ้านั้นเดินต่ำกว่าพระอาทิตย์ ๘,๐๐๐ วาแลพระอาทิตย์โดยกว้างได้ ๔๐๐,๐๐๐ วา โดยปริมณฑลรอบได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ วาแล พระจันทร์โดยกว้างได้ ๓๙๒,๐๐๐ วา โดยปริมณฑลรอบได้ ๑,๑๗๖,๐๐๐ วาแล แต่กำแพงเขาจักรวาฬมาเถิงแดนเขายุคุนธร แลมีหนทางอันพระอาทิตย์เดินนั้น ๓ ทางให้รู้จักระดูทั้งหลาย ๓ แล ทางหนึ่งชื่อว่าโคนวิถีแล เมื่อระดูหนาวพระอาทิตย์เดินฝ่ายกำแพงจักรวาฬ คือในเดือน ๑๒ - ๑๒ - ๓ อันนี้ชื่อว่าอชวิถีแลเมื่อระดูร้อนเดินทางกลางคือว่าเดือน ๔ - ๕ - ๖ - ๗ ทางอันหนึ่งชื่อนาควิถี เมื่อระดูฝนฝ่ายอุดรทิศคือเดือน ๘ - ๙ - ๑๐ - ๑๑ ถ้าแลว่าพระอาทิตย์เดินในหนทางอันชื่อโคณวิถีนั้น ในระหว่างทางโคณวิถีนั้นโดยกว้างได้ ๔๓๓,๗๒๕ โยชน์แลในที่ปันเป็น ๓ ภาคนั้นกว้างได้ ๑๔๔,๕๗๕ โยชน์ภาคหนึ่ง เบื้องทักษิณราแล ใกล้กำแพงจักรวาฬชื่อว่าพาหิรกมณฑลภาค ซึ่งกลางชื่อมัชฌิมมณฑลภาคหนึ่ง เบื้องอุดรทิศใกล้พระสุเมรุราช ชื่ออุตตรมณฑล (ภาค) ผิเมื่อ เมื่อพระอาทิตย์เดินในโคณวิถีนั้น ย่อมเดินในพาหิรกมณฑลไส้ ยังเดินในมัชฌิมมณฑลนั้นในเดือน ๑๒ แต่ ๑๕ วัน เมื่อพระอาทิตย์บ่ห่อนเดินในอุตตรสักคาบ หนทางอันชื่อว่าชอวิถีนั้น โดยกว้างได้ ๔๓๓,๗๒๕ โยชน์ ในที่แบ่งเป็น ๓ ภาค แลภาค ๑๔,๗๒๕ โยชน์ ภาคเบื้องแต่ฝ่ายกำแพงจักรวาฬ ชื่อพาหิรกมณฑล ภาคกลางชื่อมัชฌิมมณฑล ภาค (เบื้องตีนนอน) ชื่ออุตตรมณฑล ผิเมื่อพระอาทิตย์เดินในอชวิถีนั้น ย่อมเดินในมัชฌิมมณฑลทุกเมื่อยังเดินในพาหิรกมณฑล เมื่อเดิน ๑๕ วัน เมื่อพระอาทิตย์ไปในอุตตรมณฑลในเดือน ๖, ๑๕ วัน เมื่อฝ่ายหลังแต่เดือน ๗ ด้วยหนทางนาควิถีนั้น โดยกว้างไส้ได้ ๔๓๓,๗๒๕ โยชน์ ในนี้แลปันเป็น ๓ ภาค แลภาค ๑๔๔,๕๗๕ โยชน์ ภาคเบื้องทักษิณชื่อพาหิรกมณฑล ภาคกลางชื่อมัชฌิมมณฑล ภาคเบื้องตีนนอนชื่ออุตตรมณฑล ผิเมื่อพระอาทิตย์เดินนาควิถีย่อมเดินในอุตตรมณฑลทุกเมื่อ ยังเดินในมัชฌิมมณฑลในเดือนสิบ ๑๕ วัน ฝ่ายหลังแล เดือน ๑๑ ทั้งรอดเดือนบ่ห่อนเดินในพาหิรกมณฑลสักคาบเลย กล่าวด้วยมณฑลฝูงนี้ย่อมกล่าวด้วยวิถีเขาเองไส้ บ่มิได้กล่าวในวิถีอันอื่น ๆ โดยยาวแห่งหนทางทั้ง ๓ อัน ซึ่งนักษัตรทั้งหลายอยู่ได้ ๙๐๐,๐๐๐ แลหนทางแลทางนั้นมีนักษัตรอยู่แล ๙ แล ๙ คือนักขัตฤกษ์นั้นคืออุตตรภัทร ๑ เรวดี ๑ อัสสุนี ๑ ภรณี ๑ กฤติกา ๑ โรหิณี ๑ มิคสิระ ๑ อัทร ๑ ปนัพพสุ ๑ ดาว ๙ หมู่นี้แลอยู่ในอชวิถี ปุสสะ ๑ อัสเลสะ ๑ มาฆะ ๑ บุพพผลคุณะ ๑ อุตตรผลคุณะ ๑ หัสตะ ๑ จิตระ ๑ สวาติ ๑ พิสาขะ ๑ ดาว ๙ หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี อนุราธะ ๑ เชษฐะ ๑ มูละ ๑ บุพพาสาฒะ ๑ อุตราสารมะ ๑

ศรวณะ ๑ ธนิษฐะ๑ศตภิษช์ ๑ บุพพภัทระ ๑ ดาว ๙ หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี หว่างดาวหมู่นั้นแลไกลกันแลโยชน์ดาวอันชื่ออัสสุนีนั้นมีวิมานแก้ว ๕ อันอยู่เรียงกัน นักษัตรอันชื่อภรณีมีพิมานแก้ว ๓ อัน ชุมกันดั่งก้อนเส้า ดาวอันชื่อกฤติกานั้นมีพิมานแก้ว ๗ อันชุมกันอยู่ ดาวอันชื่อโรหินีนั้นมีพิมานแก้ว ๔ อันเรียงกันดั่งพนม ดาวอันมีชื่อมิคสิรนั้นมีวิมานแก้ว ๓ อันเรียงกันดั่งเรือ ดาวอันชื่ออัทระนั้นมีวิมานแก้วอันเดียว ดาวอันชื่อปุนัพพสุนั้นมีวิมานแก้ว ๕ อันอยู่เรียงกัน ดาวชื่อปุสสะนั้นมีวิมานแก้ว ๕ อันอยู่เรียงกันดั่งเรือ ดาวอันชื่ออัสเลสะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันอยู่ชุมกัน ดาวชื่อมาฆะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันอยู่เรียงกัน ดาวอันชื่อบุพพผลคุณะนั้นมีวิมานแก้ว ๒ อันอยู่เรียงกัน ดาวชื่ออุตตรผลคุณะมีวิมานแก้ว ๒ อัน ดาวอันชื่อหัสตะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันอยู่ชุมกัน ดาวอันชื่อจิตระนั้นมีวิมานแก้วอันหนึ่ง ดาวอันชื่อสวาตินั้นมีวิมานแก้วอันหนึ่ง ดาวอันชื่อไพสาขะนั้นมีวิมานแก้ว ๖ อันเป็นปริมณฑล ดาวอันอนุราธะนั้นมีวิมานแก้ว ๗ อันอยู่เรียงกัน ดาวอันชื่อเชษฐะนั้นมีวิมานแก้วอันหนึ่ง ดาวอันชื่อมูละนั้นมีวิมานแก้ว ๕ อันอยู่เทียมกัน ดาวอันชื่อปุพพาสาฒะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันอยู่ชุมกัน ดาวอันชื่ออุตราสาฒะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันอยู่เรียงกัน ดาวอันชื่อศรวณะนั้นมีวิมานแก้ว ๓ อันเทียมกัน ดาวอันชื่อธนิษฐะนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันชุมกันอยู่ ดาวอันชื่อศตภิษช์นั้นมีวิมานแก้วอันหนึ่ง ดาวชื่อบุพพภัทรนั้นมีพิมานแก้ว ๒ อันเทียมกัน ดาวอันชื่ออุตรภัทรนั้นมีวิมานแก้ว ๒ อันเทียมกัน ดาวอันชื่อเรวดีนั้นมีวิมานแก้ว ๔ อันชุมกัน ดาวฝูงนี้แลเรียกชื่อว่าสัตตพีสนักษัตร แลมณฑลเรียงกันได้ ๒,๗๐๐,๐๐๐ โยชน์ มณฑลพระอาทิตย์เดินก็ได้ ๒,๗๐๐,๐๐๐ โยชน์ แม้นว่าเดินในวิถีใด ๆ ก็ดี มณฑลนั้นมิใหญ่มิน้อย

ผิพระอาทิตย์เสด็จในอัพภันดรวิถีมณฑลชั้นใน ใกล้เขาพระสุเมรุราชเบื้องบุพพพิเทหทวีปเบื้องอมรโคยานทวีปไส้ พระอาทิตย์เสด็จในพาหิรกวิถีมณฑลชั้นนอกใกล้กำแพงจักรวาฬแลในชมพูทวีปแลอุตตรกุรุทวีปไส้ พระอาทิตย์เสด็จขึ้นเที่ยมมณฑลในท่ามกลางเมื่อพระอาทิตย์เสด็จดั่งนั้น ในบุพพพิเทหทวีปนานค่ำพลันรุ่น เมื่อกลางวันได้ ๑๘ นาที เมื่อกลางคืนได้ ๑๒ นาทีแล ในอมรโคยานทวีปโพ้นไส้นานรุ่งพลันค่ำ เมื่อกลางคืน ๑๘ นาที เมื่อกลางวัน ๑๒ นาทีแล อันว่าชมพูทวีปแลอุตตรกุรุทวีป กลางวันแลกลางคืนแสมอกัน เมื่อกลางวัน ๑๕ นาทีจึงค่ำ เมื่อกลางคืน ๑๕ นาทีจึงรุ่ง เมื่อพระอาทิตย์เสด็จในอัพภันดรมณฑลก็ดี ในพาหิรกมณฑลก็ดี ในแผ่นดินอุตตรกุรุทวีปก็ดี ในชมพูทวีปก็ดีอันเราอยู่นี้ ก็ดั่งกล่าวนั้นในแผ่นดินบุพพพิเทหแลอมรโคยานทวีปนั้นแล ถ้าพระอาทิตย์เสด็จไปในหนทางโคณวิถีนานค่ำ เพราะว่าพระอาทิตย์นานก็ลับเขาพระสุเมรุราช เพราะพระอาทิตย์ไปทางคดแล พระอาทิตย์พลันลับเขาสุเมรุราช แลจึงพลันค่ำแลนานรุ่ง แลเพื่อดั่งนั้นให้พิจารณาดูในตรีพิธมณฑล หากรู้แลเหี้ยมว่ามีเมื่อกลางคืนมาก แลนานรุ่งเมื่อกลางวันมากแลนานค่ำ เพื่อดั่งนั้นลางคาบกลางวันกับกลางคืนเท่ากัน เพื่อพระอาทิตย์เดินใน

มณฑลฝูงนี้แลเดือน ๘-๙ เมื่อสิ้นสงกรานต์เดือนแล้วย่างเข้าเดือน ๘ แท้นั้น เดินในยอดเขายุคุนธร ครั้นเมื่อตะวันเที่ยงเราเหยียบหัวเงาเราแล เมื่อครั้งนั้นกลางวัน ๑๘ นาที กลางคืน ๑๒ นาที อันว่านี้ในวันสงกรานต์แล้วไส้ ถอยจากเขายุคุนธรวันหนึ่ง ในครบวันหนึ่ง ด้วยไกลเขายุคุนธรได้ ๗,๕๐๐ โยชน์ ดูเงาเราออกจากตัวเราครึ่งนิ้วมือหนึ่ง ครั้นเถิง ๒ วัน พระอาทิตย์ถอยจากเขายุคุนธรได้ ๑๕,๐๐๐ โยชน์ เมื่อตะวันเที่ยงเราดูเงาเราคลาดออกจากตนได้นิ้วมือหนึ่ง ครั้นว่าเถิง ๓ วารก็ดี เคลื่อนโดยอันดับเถิง ๑๕ วารก็ดี พระอาทิตย์ขยดออกมาจากเขายุคุนธรทุกวารโดยลำดับ ครั้นว่าเถิง ๑๕ วัน ไกลเขายุคุนธรได้ ๑๑๒,๕๐๐ โยชน์ เมื่อตะวันเที่ยง ดูเงาออกจากตัวเราได้ ๗ นิ้วกึ่ง ถอยมาถ้วน ๒ วันถ้วน ๓ วัน พอเถิงเดือน ๙ ด้วยว่าไกลเขายุคุนธรได้ ๒๒๕,๐๐๐ โยชน์ ดูเงาเราออกจากตัวเราได้ฝ่าตีนหนึ่งแล เมื่อดั่งนั้นกลางวัน ๑๗ นาที กลางคืน ๑๓ นาที ถ้วน ๓๐ วัน พอถ้วนพอเถิงเดือน ๑๐ พระอาทิตย์ไปไกลเขายุคุนธรได้ ๔๕๐,๐๐๐ โยชน์ พอเถิงมัชฌิมมณฑลในนาควิถี ดูเงาเราคลาดออกจากตัวเราสองฝ่าตีน เมื่อดั่งนั้นกลางวันได้ ๑๖ นาที กลางคืนได้ ๑๔ นาที ถ้วน ๓๐ วันแล เมื่อหน้าเถิงเดือน ๗ พระอาทิตย์ถอยคืนไกลจักรวาฬฟากโพ้นได้ ๑,๑๒๖,๐๐๐ โยชน์ พอถึงกลางอชวิถี เงาเราถอยคืนยังฝ่าตีนหนึ่ง เมื่อดั่งนั้นกลางวันได้ ๑๗ นาที กลางคืน ๑๓ นาที ถ้วน ๓๐ วัน เมื่อหน้าพอเถิงเดือน ๘ พระอาทิตย์ไปเถิงจอมเขายุคุนธรดั่งเก่า ด้วยไกลเขาจักรวาฬฟากโน้นได้ ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ ดูเงาเราบ่มิออกจากตัวเราเลยสักหยาด เมื่อดั่งนั้นกลางวันได้ ๑๘ นาที กลางคืนได้ ๑๒ นาทีแล ในวิถี ๓ อันนั้น มีราษี ๑๒ อันโสด อันว่าชื่อแห่งราษี ๑๒ อัน คือว่า เมษ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน แลราษีที่นักษัตรอยู่นั้น โดยกว้างได้ ๒๒,๐๐๐ โยชน์เท่ากัน พระอาทิตย์ไปในวิถีฝูงนั้น ๆ แลวันเคลื่อนไปในวิถีนั้นแล ๗๕,๐๐๐ โยชน์ ดูเงาเราในแผ่นดินนี้คลาดนิ้วมือหนึ่ง เคลื่อนไปโดยอันดับนั้นได้ ๓๐ วัน จิงข้ามพ้นจากราษีหนึ่งไกลได้ ๒๒๕,๐๐๐ โยชน์ ดูเงาเราในแผ่นดินนี้คลาดได้ฝ่าตีนหนึ่ง เคลื่อนไปได้ ๑๒๐ วัน โดยไกลได้ ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์จิงพ้นวิถีแล อันดั่งนั้นว่าพ้นระดูหนึ่งแล อันว่าระดูนั้นมี ๓ ระดู หนึ่งระดูหนาว อันหนึ่งระดูร้อน อันหนึ่งระดูฝน แลระดูนั้นมี ๔ เดือน ทั้ง ๓ ระดูด้วยกันเป็นปีหนึ่งแล ถ้าว่าพระอาทิตย์ไปในโคณวิถีเบื้องทักษิณเรา เมื่อนั้นว่าเป็นหนาวแล ในโคณวิถีนั้นมี ๔ เดือน ๑๒-๑-๒-๓ แลถ้าพระอาทิตย์ข้ามโพ้นโคณวิถีวันใด พ้นระดูหนาววันนั้นแล ผิสงกรานต์เข้าเดือน ๔ วันหนึ่ง พระอาทิตย์ถอยจากกำแพงจักรวาฬในวันนั้น ถ้าแลพระอาทิตย์เดินในอชวิถีซึ่งเหนือหัวเรา เมื่อนั้นว่าเมื่อร้อนแล ในอชวิถีนั้นมี ๔ เดือน คือเดือน ๔-๕-๖-๗ นั้นแล ผิพระอาทิตย์ข้ามพ้นอชวิถีวันใด ว่าพ้นเมื่อร้อนวันนั้นแล พระอาทิตย์ไปในนาควิถีเบื้องอุดรเรา เมื่อนั้นว่าเมื่อฝนแล ในนาควิถีนั้น (มี) ๔ เดือนคือ เดือน ๘-๙-๑๐-๑๑ นั้นแล ผิพระอาทิตย์ข้าม

พันนาควิถี คือว่าจากตุลแลมาในพิจิกนั้นแล เถิงเดือน ๑๒ วันใดว่าพันเมื่อฝนวันนั้นแล สงกรานต์เข้าเดือน ๘ วัน ๑ พระอาทิตย์ถอยจากเขายุคุนธรคืนมาวันนั้นแล พระอาทิตย์ดั่งนั้นรอบเขาพระสุเมรุราชพอได้ขวบปี ๑ จิงครบที่เก่าแล เยียวว่ามีเมื่อหนาวเมื่อร้อนเมื่อฝนเพื่อพระอาทิตย์ไส้ เยียวว่าเมื่อไปโคณวิถีนั้นหนาวแลยังมีเมื่อร้อนบ้าง เพื่อว่าวันนี้มักร้อนมีเมื่อมักเย็น เยียวว่าไปอชวิถีร้อน เพื่อแพะบ่มิมักน้ำสักคาบย่อมร้อนแลเยียวว่าไปในนาควิถีนั้น มีฝนเพื่อนาคมักน้ำ พระอาทิตย์อยู่ในวิมานแก้วผลิกรัตนะ รัศมีพระอาทิตย์ประดุจด้วยวิมานนั้นแล ร้อนยิ่งร้อนเพื่อดั่งนั้นแล พระจันทร์อยู่ในวิมานเงินแลวิมานแก้วมณีรัตนะ แลยิ่งเย็นเพราะเหตุดั่งนั้นแล พระอาทิตย์ให้เห็นสองทวีปแท้ ในทวีป ๑ ยังเห็นสน่อยได้ครึ่งนั้นก็มืด แลเห็นนั้นด้วยรัศมีพระอาทิตย์ส่องนั้นได้ ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ ที่มืดนี้ได้ ๓๐ นาที ขวางรอบรัศมีพระอาทิตย์นั้นแล ฉายาที่นั้นไปได้ ๔๕,๐๐๐ โยชน์แล

เมื่อตะวันออกในแผ่นดินเราอยู่นี้ เป็นตะวันที่ยงในบุพพพิเทหะแลเป็นตะวันตกแห่งอุตตรกุรุเป็นเที่ยงคืนในอมรโคยานทวีป ถ้าตะวันออกในบุพพพิเทหะเป็นตะวันเที่ยง ในอุตตรกุรุ เป็นตะวันตกในอมรโคยานทวีปแลเป็นที่ยงคืนในชมพูทวีปเราอยู่นี้แล ถ้าตะวันออกในอุตตรกุรุเป็นตะวันเที่ยงในอมรโคยานทวีปนี้เป็นตะวันตกในแผ่นดินเราอยู่นี้แล เป็นเที่ยงคืนในบุพพพิเทหะแล ถ้าแลตะวันออกในอมรโคยานทวีป เป็นตะวันเที่ยง (ใน) แผ่นดินเราอยู่นี้ เป็นตะวันตกในบุพพพิเทหะเป็นเที่ยงคืนในอุตตรกุรุแล อันว่ารุ่งแลค่ำมีอยู่เป็นดั่งนี้แล ส่วนว่าเห็นเป็นเดือนเพ็งแลดับนั้นไส้ คือพระอาทิตย์ไปฝ่ายพระเมรุข้างหนึ่ง แลพระจันทร์อยู่ฝ่ายพระเมรุข้างหนึ่ง แลโดยไกลกันได้ ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ ดูรัศมีเห็นแท้รอบปริมณฑลดั่งนั้นว่าพระจันทร์เพ็งบูรณ์แลเดือนแรมค่ำ ๑ พระอาทิตย์ขยดเข้ามาใกล้พระจันทร์ แลพระจันทร์ไปเถิงพระอาทิตย์ใกล้เข้าได้ ๑,๒๖๐,๐๐๐ โยชน์ แลรัศมีพระอาทิตย์มากกว่าพระจันทร์ รัศมีพระอาทิตย์ (บัง) รัศมีพระจันทร์น้อยหนึ่งฝ่ายหน้าได้ ๒๖,๑๓๓ วาศอกหนึ่งแลแปดนิ้ว เงาวิมานพระจันทร์หากบังพระจันทร์เอง จิงเห็นเป็นแหว่งแลบ้างฝ่ายหน้า เพื่อดั่งนั้นเราเห็นพระจันทร์นั้นบ่มิได้กลมดั่งเพ็งเลย ดั่งนั้นเรียกว่าเดือนแรมค่ำ ๑ แล ครั้นเถิง ๒ ค่ำ พระอาทิตย์ถดเข้ามาใกล้พระจันทร์ ยังไกลกันได้ ๑,๑๗๐,๐๐๐ โยชน์แล รัศมีพระอาทิตย์มาบังพระจันทร์ เยียะแหว่งกว่าเก่าเล่าได้ ๒,๒๖๖ วา กับ ๒ ศอก คืบ ๑๐ นิ้ว ดั่งนั้นว่าเดือนแรม ๒ ค่ำแล ครั้นว่าเถิง ๓ ค่ำ พระอาทิตย์ถดเข้ามาใกล้พระจันทร์ ยังไกลได้ ๑,๐๘๐,๐๐๐ โยชน์ รัศมีพระอาทิตย์เร่งบังพระจันทร์เข้ากว่าเก่าเร่งแหว่งได้ ๗๘,๓๙๙ วา ๓ ศอก ๓ นิ้ว ดั่งนั้นว่าเดือนแรม ๓ ค่ำแล โดยอันดับกับดั่งกล่าวมาแล้วนี้ไปเถิงแรม ๑๔ ค่ำ พระอาทิตย์ถดเข้ามาจะใกล้ทันพระจันทร์ ยังไกลได้ ๙๐,๐๐๐ โยชน์ไส้ เงาพระอาทิตย์เร่งมาบังพระจันทร์

ก็ยังเห็นแต่น้อยหนึ่ง พระจันทร์น้อยฝ่ายตะวันออกแลดั่งนั้นเรียกว่าเดือนแรม ๑๔ ค่ำแล ครั้งเถิง ๑๕ วันพระอาทิตย์จิงทันพระจันทร์ รัศมีพระอาทิตย์งำพระจันทร์แลบ่มิได้เห็นพระจันทร์เลย ดั่งนั้นเรียกว่าเดือนดับแล เมื่อเดือนออกใหม่ขึ้นค่ำ ๑ พระอาทิตย์คลาดพระจันทร์ไปที่ดับนั้น ไกลออกได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ พระจันทร์ถดไปได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เห็นพระจันทร์น้อยหนึ่ง ฝ่ายตะวันตก ใหญ่ ๒๖,๑๓๓ วา ศอก ๘ นิ้ว ดั่งนั้นจากเดือนแลเห็นเดือนออก ๒ วัน พระอาทิตย์ไปไกลพระจันทร์ได้ ๒๐๐,๐๐๐ โยชน์ พระจันทร์ก็ถดไปได้ ๒๐,๐๐๐ โยชน์ เห็นพระจันทร์เร่งใหญ่โดยอันดับนั้นดั่งกล่าวก่อนนั้นแล เดือนออก ๓ วัน พระอาทิตย์ไปพ้นพระจันทร์ได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ พระจันทร์ถดไปได้ ๓๐,๐๐๐ โยชน์ เดือนเร่งใหญ่โดยอันดับดั่งนั้นไปเถิง ๑๔ วัน พระอาทิตย์ไปไกลพระจันทร์ได้ ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ พอลับเขาพระสุเมรุราชอยู่ซึ่งกันดั่งนั้นว่าเดือนเพ็งบูรณ์แล อุปมาดั่งฤๅ แลว่ารัศมีไปงำดั่งนั้น พระจันทร์อุปมาดั่งประทีปอันมีน้ำมันส่วนหนึ่ง แลประทีปอันมีน้ำมันน้อยตามไปหนทางเมื่อเดือนมืด ก็เรืองรัศมีเห็นปริมณฑลพระอาทิตย์ ๆ ไส้อุปมาดังประทีปใหญ่ แลมีน้ำมันได้พันส่วนไส้ ประทีปก็ได้พัน ๑ แลตามในที่ตระหลาดด้วยไปกลางทาง แลประทีปอันใหญ่ไปทั่วประทีปอันน้อยนั้นแลทันเถิงไส้รัศมีอันน้อยก็หาย แต่นั้นดั่งพระจันทร์อันงามพรรณดั่งนั้นบ้างแลผิว่าประทีปใหญ่กับด้วยประทีปเล็กอยู่ด้วยกันเมื่อใด แลว่ารัศมีประทีปเล็กนั้นบ่ห่อนเห็นเลย ก็กลายเป็นรัศมีประทีปใหญ่นั้นไปสิ้นแล อันหนึ่งดูพระจันทร์กับพระอาทิตย์ไปใกล้กันนั้นแล เยียวว่าพระอาทิตย์เร็วกว่าพระจันทร์ไส้ เมื่อมาโดยทักษิณาวรรตทั้งสัตตพีสนักษัตรอันอยู่ในทวาพสราษีไปเป็นบริวารพระอาทิตย์ แลพระอาทิตย์แลพระจันทร์เองทั้งราษีวิถีราษีเดือนเวียนประทักษิณพระสุเมรุราช บ่ห่อนคลาดกันเท่าเส้นผมเลยสักคาบ เท่าแต่พระอาทิตย์พระจันทร์กับแลดาว ๖ ดวง คือดาวพระอังคารแลพระพุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ เกตุ อันเป็นพระนพเคราะห์หากรู้คลาดกันไส้ไปในทักษิณาวรรตนั้น พระอาทิตย์เดินไปเร็วกว่าพระจันทร์พ้นพระจันทร์แลวันแล ๙๐,๐๐๐ โยชน์ ฤกษ์สัตตพีสไปเร็วกว่าพระอาทิตย์แลวันแล ๗,๕๐๐ โยชน์ ฝูงสัตว์อยู่ใน ๔ ทวีปอันมีในจักรวาฬนี้ย่อมอาศัยแก่พระอาทิตย์พระจันทร์นี้แล จิงรู้จักว่าวันแลคืนปีแลเดือนแลฝูงมนุษย์อยู่ใน ๓ ทวีปโพ้น ย่อมเอาหัวนอนไปสู่จักรวาฬ แลเอาตีนมาสู่พระสุเมรุราชดั่งเรานี้บ้างแล เพื่อดั่งฤๅ แลไปดุจกันดั่งนั้น เหี้ยมว่าดั่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์พึ่งขึ้นไส้ ฝูงคนแลดูพระอาทิตย์เมื่อยกมือขวาขึ้นชื่อว่าทักษิณหัตถ์อยู่ฝ่ายจักรวาฬ มือซ้ายชื่ออุตตรหัตถ์อยู่ฝ่ายเขาพระสุเมรุราชดั่งนั้น เหี้ยมว่าเอาหัวไปสู่จักรวาฬ แลเอาตีนมาสู่พระสุเมรุราชดั่งนั้น เพื่อดั่งนั้นด้วยประการนั้นแล แผ่นดิน ๔ อันนี้อยู่ ๔ ด้านพระสุเมรุราช แผ่นดินบุพพวิเทหะอยู่ตะวันออกพระสุเมรุราชโดยกว้างได้ ๗,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ แผ่นดินอุตตรกุรุทวีปอยู่เบื้องตีนนอนพระสุเมรุราชโดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบได้ ๓๒,๐๐๐ โยชน์

เป็น ๔ มุมแล แผ่นดินอมรโคยานทวีป อยู่เบื้องตะวันตกพระสุเมรุราช โดยกว้างได้ ๗,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบได้ ๒๒,๐๐๐ โยชน์เพื่อเป็นอัฒจันทร์แล แผ่นดินชมพูทวีปอยู่เบื้องหัวนอนอันเราอยู่นี้โดยกว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ เพื่อมนแผ่นดินใหญ่ทั้ง ๔ อันนี้แล มีแผ่นดินเล็กล้อมรอบแลอันแล ๕๐๐ แลแผ่นดินเล็ก ๔ อันซึ่งอยู่หว่างกลางทวีปใหญ่ ๔ อันนี้เรียกว่าสุวัณณทวีป[๑] โดยกว้างแลอันแล ๑,๐๐๐ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบได้ ๓๐,๐๐๐ เป็นเมืองแห่งพระยาครุฑอยู่

ชมพูทวีป-ป่าหิมพานต์

แผ่นดินชมพูทวีปอันได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แลเป็นที่ของมนุษย์เราอยู่นี้ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ แล แต่น้ำถ้วมเป็นทะเลเสียนั้นไปได้ ๔,๐๐๐ โยชน์ แต่เป็นที่ป่าเสีย คือป่าพระหิมพานต์ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ แลในป่าพระหิมพานต์นั้นสนุกนี้นักหนาแล อันว่าเขาพระหิมพานต์นั้นโดยสูงได้ ๕๐๐ โยชน์ โดยใหญ่ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ แลมียอดได้ ๘๔,๐๐๐ ยอด แลในตีนเขาพระหิมพานต์นั้นมีไม้หว้าต้นหนึ่งใหญ่เป็นที่ในฝั่งน้ำชื่อสีทานที โดยใหญ่ต้นหว้านั้นอ้อมรอบได้ ๑๕ โยชน์ แต่ดินขึ้นไปเถิงค่าคบสูงได้ ๕๐ โยชน์ แต่ค่าคบขึ้นไปเถิงยอด ๕๐ โยชน์ แลค่าคบข้างตะวันออกมาเถิงข้างตะวันตกโดยไกลได้ ๑,๐๐๐ โยชน์ แต่ปลายค่าคบฝ่ายตีนนอนไปเถิงค่าคบฝ่ายหัวนอนได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา แต่รอบได้ ๒,๔๐๐,๐๐๐ วา แลดอกหว้านั้นงามนักหนา แลมีกลิ่นหอมนัก แลลูกหว้านั้นโดยใหญ่เท่ากลองอันใหญ่แลกินหวานดั่งน้ำผึ้ง อันว่าลูกหว้านั้นถ้าว่าตกถูกตัว ๆ นั้นหอมดั่งหอมน้ำตคระดั่งแก่นจันทน์นั้น ถ้ายื่นมือล้วงเข้าไปในเนื้อหว้า พอสุดแขนจิงเถิงเล็ดในหว้าแลฝูงนกกินลูกไม้หว้านั้น นกลางตัวใหญ่เท้าช้างสาร ลางตัวใหญ่เท่าเรือน ลูกหว้านั้นหล่นตกลงทั่วทั้งรอบต้นนั้น ส่วนว่าลูกอันเป็นในค่าเบื้องตีนนอนนั้นแลตกลงในท่านทีก็เป็นเหยื่อแก่ฝูงปลาในน้ำนั้น ยางลูกหว้าอันตกลงนั้นกลายเป็นทองสุกชื่อว่าชมพูนุท ล้ำป่าไม้หว้านั้นไปเบื้องหน้า มีมะขามป้อมลูกใหญ่นัก แลกินมีรสดีนัก ล้ำป่ามะขามป้อมไปเบื้องหน้ามีป่าสมอ แลลูกสมอนั้นกินหวานดั่งน้ำผึ้ง ล้ำป่าสมอนั้นไปเบื้องหน้า มีแม่น้ำใหญ่ ๗ อัน ถัดนั้นไปเบื้องหน้ามีป่าไม้หว้ารสาหวานดั่งน้ำผึ้ง แล หมู่ไม้นั้นโดยกว้างได้แล ๔,๐๐๐ วา ถัดนั้นไปมีป่าไม้นารีผล แลว่าลูกไม้นั้นงามนัก ดั่งสาวอันพึ่งใหญ่ได้ ๑๖ ปี แลฝูงผู้ชายได้เห็นก็มีใจรักนัก ครั้นว่าหล่นตกลง ฝูงนกกลุ้มกินดั่งหมีกินผึ้ง แลผ่าป่าไม้ฝูงนั้นเบื้องตะวันออกรีไปเถิงแม่น้ำสมุทรเบื้องตะวันตกนั้นรีไปเถิงแม่น้ำใหญ่ ๗ อันนั้นแล โดยกว้างได้แล ๑๐๐,๐๐๐ วา ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า ๖ อัน ๆ หนึ่งชื่อกุรภะ ป่าอันหนึ่งชื่อโกรภะ ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทหะ ป่าอันหนึ่งชื่อตะปันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อ

---

(๑) ดูจกฺกวาฬทีปนีติรัจฉานโยนิกถา และโลกปญฺญัตติ ตอนว่าด้วยทวีปทั้ง ๔

ไชยเยต แลว่าป่าฝูงนี้เทียรย่อมคนผู้นักธรรมอยู่ไส้ ปลาเนื้ออันหากตายเอง เขาจิงกินแล ป่าอันนั้นมีทรายจามจุรีอยู่มากนัก ฝูงคนที่อยู่แห่งนั้น เขาเทียรย่อม (เอา) หางจามจุรีมามุงเรือนอยู่แล แลฝูงคนที่อยู่แห่งนั้นเขาบ่ห่อนรู้ทำไร่ไถนากินเลย อันว่าเข้าแลถั่วหากเป็นเองบ่มียากใจเขาเลย เข้าแลถั่วนั้นกินหวานดั่งน้ำผึ้ง ถ้าป่านั้นเข้าไปมีป่าไม้มะขวิด แต่พรรณไม้อันมีในหิมพานต์นั้นกินหวานแลมีรสทุกอัน

ในพระหิมพานต์นั้นมีแม่น้ำใหญ่ ๗ อัน[๑] ๆ หนึ่งชื่ออโนดาตสระ อันหนึ่งชื่อกัณณมุณฑสระ อันหนึ่งชื่อรถการสระ อันหนึ่งชื่อฉัททันตสระ อันหนึ่งชื่อกุณาลสระ อันหนึ่งชื่อมันทากินีสระ อันหนึ่งชื่อสีหปปาตสระแลว่าน้ำ ๗ อันนี้เท่ากัน โดยกว้างก็ดีลึกก็ดี มณฑลรอบก็ดี เท่ากันทุกอันแลโดยกว้างได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โดยลึกได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โดยมณฑลรอบได้ ๑,๒๙๖,๐๐๐ วา แลน้ำอันชื่ออโนดาตสระนั้นมีภูเขา ๕ อันล้อมรอบ เขาอันหนึ่งชื่อสุทัสสนกูฏ เขาอันหนึ่งชื่อจิตรกูฏ เขาอันหนึ่งชื่อกาฬกูฏ เขาอันหนึ่งชื่อคันธมาทนกูฏ เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาศ แลเขาทั้ง ๕ อันนี้โดยสูงแลอัน แลอันได้ ๒๐๐ โยชน์ แลเขาอันหนึ่งชื่อสุทัสสนกูฏนั้นเทียรย่อมทอง แลล้อมอโนดาตสระอยู่ดั่งกำแพง โดยหนาได้ ๔๐๐,๐๐๐ วาล้อมมาในสระดั่งปากกา แลเขาอันชื่อจิตรกูฏนั้นเทียรย่อมแก้วสัตตพิธรัตนะ แลเขาอันชื่อกาฬกูฏนั้นเขียวดั่งดอกอังชัน แลเขาอันชื่อคันธมาทนกูฏนั้นเทียรย่อมแก้ว อันชื่อมสาลรัตนะ กลวงในเขานั้นดั่งถั่วสะแตกแลราชมาสพรรณไม้ที่เกิดในเขานั้น ลางต้นรากหอม ลางต้นแก่นหอม ลางต้นยอดหอม ลางต้นเปลือกหอม ลางต้นลำหอม ลางต้นดอกหอม ลางต้นลูกหอม ลางต้นใบหอม ลางต้นยางหอม (ลางต้นหอมทุกอย่าง)[๒] แลว่าไม้ในเขานั้นหอม ๑๐ สิ่งดั่งกล่าวนี้แล ไม้ทั้งหลายนั้นเทียรย่อมเป็นยา แลว่าเชือกเขาเถาวัลย์อันมีในเขานั้นเทียรย่อมมีทุกสิ่ง แลเทียรย่อมหอมอยู่ทุกเมื่อบ่มิรู้วายรสเลย จิงเรียกว่าคันธมาทนเพื่อดั่งนั้น แลเขานั้นเมื่อเดือนดับแลรุ่งเรืองชัชวาลอยู่ดั่งถ่านเพลิง ถ้าเมื่อเดือนเพ็งเรืองอยู่ดั่งไฟไหม้ป่าแลไหม้เมืองแล ภูเขานั้นมีถ้ำแลคูหาเทียรย่อมเป็นที่อยู่แห่งพระปัจเจกโพธิเจ้าทั้งหลายที่ปากประตูคูหาแก้ว[๓] นั้นมีไม้ต้นหนึ่งชื่อมัญชุสกะ โดยสูงได้โยชน์หนึ่ง[๔] โดยใหญ่ได้โยชน์หนึ่ง ดอกไม้อันมีในน้ำก็ดี บนบกก็ดี ย่อมบาน[๔] ในหน้าไม้นั้น (มีโรงอันหนึ่งเทียรย่อมแก้วทั้งปวง) เมื่อพระปัตเยกพุทธิเจ้าไปอยู่ในคูหานั้นเมื่อใดไส้ แลมีลมอันหนึ่งชื่อสมาหรวาต แลพัดดอกไม้นั้นเข้ามารอบเหนือแท่นแก้วอันมีในคูหานั้น แลเป็นเครื่องบูชาพระปัตเยกโพธิเจ้าแล ครั้นว่าดอกไม้เหี่ยว จิงมีลมอันหนึ่งชื่อ

---

(๑) ดู สารัตถสังคหะแปล เล่ม ๓ หน้า ๑๓๗๔ และมโนรถปูรณี ภาค ๓ หน้า ๒๗๔

(๒) ดู สารัตถสังคหะแปล เล่ม ๓ หน้า ๑๓๗๕ และมโนรถปูรณี ภาค ๓ หน้า ๒๗๔

(๓) ดู สารัตถสังคหะ เล่ม ๓ หน้า ๑๓๗๕

(๔) ดู ปรมัตถโชติกา ภาค ๑ หน้า ๘๑-๘๒ (ขคฺควิสานสุตฺตวณฺณนา)

สัมมัชชนวาตะพัดเอาดอกไม้นั้นไปเสียให้สิ้น แลลมอันชื่อว่าสมาหรวาตะพัดมารอบดั่งเก่า เป็นเครื่องบูชาพระปัจเจกโพธิเจ้า ดั่งนั้นทุกคาบ[๑] เขาอันชื่อไกรลาศนั้นเทียรย่อมเงิน แลเขาฝูงนั้นโดยใหญ่แลสูงเท่ากับทุกอันแล เขาทั้งหลายนั้นย่อมค้อมไปในอโนดาตสระนั้นอยู่ด้วยอำนาจอานุภาพแห่งนาคราช แลฝูงเทพยดาให้ฝนตกแห่งนั้นทั้งแม่น้ำใหญ่ แลแม่น้ำเล็กอยู่แต่ห้วยแต่เขาไปอยู่อโนดาตสระนั้น บ่ห่อนรู้บกเลยสักคาบ อันว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ไปลวงซ้ายขวาแห่งอโนดาตสระนั้นจิงส่องอโนดาตสระนั้นได้ ผิไปลวงชื่อก็มิได้ส่องอโนดาตสระนั้นเลย น้ำนั้นใสนักหนา ก็มาเรียกชื่ออโนดาตสระเพื่อดั่งนั้น[๒] แลอโนดาตสระนั้นมีท่า ๔ อัน แลในท่าที่ลงอาบน้ำมีบันไดทองประดับนี้ด้วยแก้ว แลมีขดานศิลาแก้วรองข้างใต้ รอบเกลี้ยงเพียงงาม แลน้ำนั้นใสนักหนาเห็นเงาปลาแลใต้น้ำนั้นใสงามดั่งแก้วผลิกรัตนะ แลท่าหนึ่งฝูงเทพยดาผู้ชายลงอาบ ท่าหนึ่งฝูงเทพยดาผู้หญิงลงอาบ ท่าหนึ่งพระปัจเจกโพธิลงอาบ ท่าหนึ่งฤาษีสิทธิวิชาธรทั้งหลายลงอาบ ปากเข้าอันอยู่ฝ่ายอโนดาตสระมี ๔ ทิศโดยทิศใหญ่ ทิศหนึ่งดั่งหน้าสิงห์ ทิศหนึ่งดั่งหน้าช้าง ทิศหนึ่งดั่งหน้าม้า ทิศหนึ่งดั่งหน้าวัว แลว่าน้ำอโนดาตสระไหลออกข้างปากวัวไส้ฝั่งน้ำนั้นมีวัวมาก น้ำอันไหลออกมานั้นไปเบื้องตะวันออก ไหลเวียนรอบอโนดาตสระล้อมรอบ แล้วน้ำนั้นจิงไหลไปข้างอีสานตกเบื้องต้นสมุทร น้ำอันไหลออกเบื้องตีนนอน ไหลเวียนรอบอโนดาตสระ ๓ รอบ แล้วไหลไปหน้า จิงมาคบกันดั่งกล่าวก่อนนี้แล จิงไหลไปข้างพายัพ ออกไปเถิงน้ำสมุทร น้ำอันไหลออกเบื้องตะวันตก ไหลเวียนรอบอโนดาตสระ ๓ รอบ แล้วจิงไหลไปในหรดี ออกแม่น้ำสมุทร น้ำอันไหลเบื้องหัวนอน ไหลเวียนรอบอโนดาตสระ ๓ รอบ ชื่ออาวัฏฏคงคา โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา ไหลไปเบื้องหัวนอนไปโดยไกลได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา ชื่อกัณหคงคาไปต้องภูเขาอันหนึ่งก็พุ่งขึ้นเบื้องบนได้ ๖๐ โยชน์ โดยกลมได้ ๖,๐๐๐ วา ชื่ออากาสคงคา ตกลงเหนือศิลาอันหนึ่งชื่อติยงคฆปาสาณ เป็นสระใหญ่อันหนึ่งแห่งนั้นโดยใหญ่ได้ ๕๐ โยชน์ ชื่อติยังคฆโบกขรณี น้ำหักฝั่งน้ำติยังคฆโบกขรณีนั้นไปแต่ศิลาโดยไกลได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา ชื่อพหลคงคา น้ำนั้นจิงไหลตกศิลาไปไกลได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา ชื่ออุมังคคงคา แลไหลไปต้องภูเขาอันหนึ่ง ชื่อพิชฌนติรัจฉานบรรพต น้ำนั้นจิงพุ่งขึ้นเหนือแผ่นดินขึ้นเป็นแม่น้ำ ๕ อันดั่งนิ้วมือ ชื่อปัญจมหานที อันหนึ่งชื่อคงคา อันหนึ่งชื่อยมุนา อันหนึ่งชื่ออจิรวดี อันหนึ่งชื่อมหี อันหนึ่งชื่อสรภู น้ำนั้นไหลมาในเมืองคนแลออกแม่น้ำสมุทรหว่างกว้างแม่น้ำฝูงนั้นมีสระใหญ่แลอันแลอันโดยกว้างสระนั้นได้ ๔,๒๓๒,๐๐๐ วา ในหว่างสระฝูงนั้น แต่บ่มีโสส บ่มีแห้ง แลน้ำนั้นใสงาม โดยกว้างได้ ๒๐๐,๐๐๐ วา นอกน้ำนั้นมีบัวขาวโดยกว้าง (๔,๐๐๐ วา) แลนอกบัวขาวนั้น

---

(๑) ในปรมัตถโชติกา ภาค ๑ หน้า ๘๑-๘๒ ว่ามีลมอยู่ ๖ จำพวก คือ ๑. สัมมัชชนกวาต ๒. สมกรณวาต ๓. สิญจนวาต ๔. สุคนฺธกรณวาต ๕. โอจินกวาต ๖. สันถรกวาต

(๒) ดู มโนรถปูรณีภาค ๓ หน้า ๒๗๔

มามีบัวแดงนั้นโดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา เท่ากันกับบัวขาว นอกบัวแดงนั้นมีดอกกมุทขาว โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกกมุทขาวนั้นมีป่ากมุทแดง โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกกมุทแดงนั้นมีป่าอุบลขาวโดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าอุบลขาวนั้นมีอุบลเขียวกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าอุบลเขียวนั้นมีป่าเข้าสาลีขาว โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าเข้าสาลีขาวนั้นมีป่าเข้าสาลีแดง กว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกเข้าสาลีแดงนั้นมีป่าแตงชะแลง มีลูกโตเท่าไหใหญ่ โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าแตงชะแลงนั้นมีป่าน้ำเต้า กว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าน้ำเต้านั้นมีป่าแตงจิง โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าแตงจิงนั้นมีป่าอ้อยลำเท่าต้นหมาก โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าอ้อยนั้นมี ป่ากล้วยแล มีลูกเท่างาช้างสาร โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่ากล้วยนั้นมีป่าขนุนลูกใหญ่เท่าตุ่มอันจุน้ำได้ ๖๐ กัลออม โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าขนุนนั้นมีป่ามะม่วง โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่ามะม่วงนั้นมีป่ามะขวิด โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา แลสรรพลูกไม้ใหญ่น้อยย่อมมีรสดีหนักหนาทุกสิ่งแล

อันว่าฉัททันตสระนั้นมีภูเขา ๗ อันล้อมรอบ แลเขาอันหนึ่งเทียรย่อมทอง อันหนึ่งเทียรย่อมแก้ว เขาอันหนึ่งเทียรย่อมเขียวดั่งดอกอังชัน เขาอันหนึ่งเทียรย่อมผลิกรัตนะ เขาอันหนึ่งเทียรย่อมชาติหิงคุละ เขาอันหนึ่งเทียรย่อมแก้วอมรกตแล พฤทธิแห่งพระฉันทันตคชราชโพธิสัตว์เกิดนั้นแลแผ่นดินแห่งนั้นเทียรย่อมทอง แลที่นั้นมีขดานแก้วไพรฑูรย์ แลแผ่นดินนั้นโดยสูงได้ ๕ ศอก โดยกว้างได้ ๕๐ ศอก มีสระพังทอง ๒ อัน ๆ หนึ่งน้ำนั้นใสแลหอม ที่อันนั้น ยังมีอยู่ต่อเท้าบัดนี้แล ผิว่าช้างตัวใดเกิดในกระกูล (ฉัททันตะ) แลช้างตัวนั้นเป็นพระญาช้างในที่นั้น ใหญ่ สูง แลยาวขาวงามนักหนา อุปมาดั่งสังข์อันท่านขัดให้งาม ทั้งหัวแลหาง หน้าตางามนัก ทั้ง ๔ เขาเถิงฝ่าตีนแดงงามดั่งชาติหิงคุละแลน้ำครั่ง ช้างนั้นครั้นว่าใหญ่ขึ้นเป็นสาร แรงนักหนา หาตัวเสมอบ่มิได้ โดยใหญ่ได้ ๘๘ ศอก โดยยาวได้ ๑๒๐ ศอก งวงช้างนั้นขาวใสดั่งแกนกล้วย โดยรีได้ ๕๘ ศอก งามงอนดุจปล้องเงินอันท่านใส่ปล้องทอง (คู่) แห่งลำงาโดยหนาได้ ๑๕ ศอก โดยยาวได้ ๓๐ ศอก มีพรรณออก ๖ สิ่ง มีสีเหลืองดั่งทองคำ แลมีที่ดำ ดำดั่งปีกแมลงทับ มีที่แดง แดงดั่งชาติหิงคุละแลน้ำครั่ง มีที่ขาว ขาวดั่งเงิน มีที่หม่น หม่นดั่งเงินแล (มีที่เขียวเขียวดั่ง) ดอกอินทนิลแลแสง ๖ สิ่งนี้เทียรย่อมพรายฉายฉวัดเฉวียนรอบตัวพระญาช้างนั้นบ่มิเอื้อนบ่มิวายเลยสักคาบ แลช้างตัวนั้นมีอานุภาพอาจเหาะไปโดยอากาศด้วยฝูงบริวารทั้งหลาย เป็นพระญาแก่ช้างสารทั้งหลายได้ ๘,๐๐๐ สาร อยู่แทบตีนเขาพระหิมพานต์ แลเหนือขดานแก้วไพฑูรย์อันมีเหนือแท่นทองแลมีอยู่แทบฉัททันตสระนั้น ฝูงช้างซึ่งเป็นบริวารนั้น ก็ย่อมใหญ่สูงแลงามนักหนาแลฉัททันตสระนั้นโดยใหญ่โดยปริมณฑลมีดั่งกล่าวก่อนนั้นแล เป็นที่อาบน้ำเป็นที่เหล้นแก่พระญาช้างนั้นแล ในกลางฉัททันตสระนั้น มีน้ำนั้นใสงาม บ่มิรู้เศร้าแล มิรู้แห้งด้วยปริมณฑลรอบได้ ๖๐๐,๐๐๐ วาแล ถัดน้ำนั้น

มานอก มีป่าผักตบเป็นอยู่เวียนรอบคอบหนาได้ ๘,๐๐๐ วาถัดป่าผักตบนั้นมา ชั้นนอกมีป่านิลุบล แลมีดอกอันงามอยู่รอบสระนั้นได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่านิลุบลมาชั้นนอกมีดอกรัตตุบล เป็นอยู่รอบ กว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดรัตตุบลมาชั้นนอก มีป่าดอกเสตุบลออกมานอก มีป่าดอกจงกลนี เป็นอยู่รอบ โดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าจงกลนีออกมา มีป่าดอกบัวแดงเป็นอยู่รอบ โดยกว้าง ๘,๐๐๐ วา ถัดบัวแดงออกมา มีดอกบัวขาวอยู่รอบ โดยกว้าง ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าบัวขาวออกมานอก มีดอกกมุทเป็นอยู่รอบ กว้างได้ ๘,๐๐๐ วา แลดอกบัวทั้ง ๗ สิ่งนั้น จัดกันอยู่ชิดอันสด ดอกผักตบเป็นหมู่งามนัก ถัดบัวดอก ๗ สิ่งนั้นมานอก มีดอกผักตบเป็นอยู่รอบโดยโสด โดยหนา โดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าผักตบมานอกแถบขอบฝั่งน้ำเพียงท้องช้าง น้ำนั้นใสงามบ่มิเหม็น เข้าสาลีบ่มิพักปลูกพักฝัง มีต้น ๆ ก็ต่ำ มีรวงอันงามหนักหนา โดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดเข้าสาลีออกมานอกมีฝูงไม้ใหญ่ทั้งหลาย งอกเคียงเรียงรายฉัททับตสระนั้น แลเป็นลูกงามนักหนา ถัดป่าไม้ฝูงนั้นออกมามีถั่วหลายสิ่งเกี่ยวพันลำไม้ขึ้นไป ถัดป่าถั่วนั้นจิงมีป่าฟักแลแฟงแตงเต้าลูกเท่าไหหาม ถัดนั้นมีป่าอ้อยหลายสิ่งหลายพรรณใหญ่เท่าลำหมาก ถัดป่าอ้อยนั้น จิงมีป่ากล้วยมากหลายพรรณลูกใหญ่เท่างาช้าง มีรสหอมหวาน ถัดป่ากล้วยแล้วมีป่าไม้รัง มีดอกสระภู่ดูล้นกิ่งค่า ถัดป่ารังแลมีป่าขนุนลูกเท่ากลองใหญ่ ถัดป่าขนุนจิงมีป่ามะขามแลกินหวานดั่งน้ำผึ้งแลน้ำตาล ถัดป่ามะขามมีมะขวิด ถัดป่ามะขวิดมีป่าใหญ่ก็ใหญ่ แลประดับนี้ด้วยไม้หลายพรรณ ถัดป่านั้นมีไม้ซาง ไม้ทั้งหลายฝูงนั้นเป็นเครื่องประดับนี้ฉัททันตสระ แลภูเขา[๑] ๗ อันล้อมรอบชั้นหนึ่งชื่อสุวรรณรัตนบรรพต โดยสูงได้ ๕๖,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อสัพพมณิบรรพต สูงได้ ๔๘,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อจุฬสุวรรณบรรพต สูงได้ ๔๐,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อมหาอุทกบรรพต สูงได้ ๓๒,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อจุลอุทกบรรพต สูงได้ ๒๔,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อมหากาลบรรพต สูงได้ ๑๖,๐๐๐ วา ชั้นหนึ่งชื่อจุลกาบรรพต สูงได้ ๘,๐๐๐ วา เขาอันชื่อสุวรรณรัตนบรรพตนั้นอยู่ในทั้งหลาย ฝ่ายเขานั้นเบื้องในไส้เรือนดั่งทอง แลเงารัศมีเขานั้นจรดในฉัททันตสระนั้น ดูเรืองงามดั่งพระอาทิตย์แรกขึ้น เมื่อเดือน ๔ เดือน ๕ ช้างทั้งหลายเทียรย่อมบ่ายหน้าไปอาบน้ำ ในฉัททันตสระอันมีในป่าหิมพานต์นั้น โดยอีสานทิศ มีไม้มะค่า[๒] ต้นหนึ่งอยู่ในนั้น แลมีร่มเย็นสนุกนี้นักหนา ไม้ต้นนั้นใหญ่ได้ ๔,๐๐๐ วา โดยสูงแต่ดินเถิงค่าคบได้ ๔๖,๐๐๐ วา แต่ค่าคบเถิงปลายสุดยอดได้ ๘๔,๐๐๐ วา แลมีค่าคบใหญ่ ๔ อัน โดยทิศใหญ่แลค่าได้ ๔๘,๐๐๐ วา โดยปริมณฑลรอบกิ่งค่าไม้นั้นได้ ๒๘๘,๐๐๐ วา แลว่าพระญาช้างนั้นอยู่เหล้นในร่มต้นไม้ประดำนั้น ด้วยฝูงช้างทั้งหลายแลมีบริวาร ครั้นว่าเถิงเพลาพระญาช้างนั้นลงอาบน้ำแลฟูมเหล้น ในฉัททันตสระนั้น อันว่าฝูงนางช้าง

---

(๑) ชื่อภูเขาทั้ง ๗ นี้ในสารัตถสังคหะแปล เล่ม ๓ หน้า ๑๓๘๒ มีชื่อต่างไปจากนี้

(๒) น่าจะเป็นไม้ประดำ

ทั้งหลายก็มาขัดสีเนื้อตัวหน้าตาให้แก่พระญาช้างนั้น แลมีมลทินหมดใสขาวผ่องดั่งสังข์นั้น แล้วจิงขึ้นไปอยู่ที่ร่มไม้ประดำต้นนั้นดุจเก่า แล้วจิงฝูงช้างทั้งหลายจิงค่อยลงอาบเมื่อภายหลัง แลพ่นน้ำเหล้นโดยซ้ายแลขวา บ้างเอางาแทงดินเหล้น บ้างก็ดำหัว หัวเหล้นตามสบาย ครั้นว่าช้างนั้นอาบน้ำแล้ว ลางตัวก็เอารากบัว ลางตัวเอาฝักบัว ลางตัวเอาดอกบัว ลางตัวเอาข้าวสารชาติสาลี ลางตัวก็เอาแตงเต้าลูกเท่าไหหาม ลางพวกเอาอ้อยลำงามเท่าลำหมาก ลางพวกเอาเครือกล้วยลูกใหญ่เท่างาช้างสาร บางจำพวกเอาขนุนลูกใหญ่เท่ากลอง ลางพวกเอามะขวิด ลางพวกเอามะม่วง ลางพวกเอามะขาม ลางพวกเอาดอกรัง สะพรั่งทั้งกิ่งค่าหักถือมา เทียรย่อมชูเหนือหัวเอาไปเฝ้าไปคัล พระญาช้างทุกวาร ที่ป่านั้นสนุกนี้ดั่งกล่าวมานี้แล

ในจอมเขาไกรลาศนั้นแล ว่ามีเมืองอันหนึ่งเทียรย่อมเงินแลทองแลมีฝูงกินรีอยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนี้นักหนาดั่งเมืองไตรตรึงษาสวรรค์ แลเมืองนั้นพระปรเมศวร ธ อยู่นั้นแล เขาอันชื่อว่าจิตรกูฏนั้น มีคูหาทองคำ เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระญาหงส์ธตรฐ-ราช เป็นพระญาหงส์ทองได้ ๙ หมื่นก็อยู่ในคูหานั้น แลฝูงหงส์ทั้งหลายย่อมอยู่บำเรอแก่พระญาหงส์ทองนั้นดั่งช้างสารฝูงได้ ๘๐,๐๐๐ แลบำเรอแก่พระญาช้างอันชื่อพระญาฉัททัต์นั้นแล

แผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล มีน้ำถ้วมอยู่ได้ ๓ โกฏิ ๒ ล้านวาแล แต่เป็นป่าแลเขาพระหิมพานต์นั้นได้ ๒๔,๐๐๐,๐๐๐ วา แต่ฝูงมนุษย์อยู่แจกเป็น ๒ ส่วน ๆ หนึ่งชื่อมัชฌิมประเทศ ส่วนหนึ่งชื่อปัจจันตประเทศแล แดนอันชื่อว่ามัชฌิมประเทศนั้น มีเมืองอันหนึ่งเทียรย่อมทิศตะวันออกแลมีบ้าน บ้านใหญ่อันชื่อกชังคละเบื้องตะวันออก แลว่าบ้านนั้นมีไม้รังต้นหนึ่ง ภายนอกไม้รังนั้น ชื่อว่าปัจจันตประเทศ ภายในไม้รังนั้นชื่อว่ามัชฌิมประเทศแล เบื้องอาคเนย์แล มีแม่น้ำอันหนึ่งชื่อสัลลวตี ภายนอกน้ำนั้นชื่อปัจจันตประเทศ ฝ่ายหัวนอนแลว่ามีบ้านอันหนึ่งชื่อเสตกัณณิกะ ภายนอกบ้านนั้นชื่อปัจจันตประเทศ ภายในบ้านนั้นชื่อมัชฌิมประเทศแล เบื้องตะวันตกนั้นแล มีบ้านพราหมณ์อันหนึ่งชื่อถูนคาม ภายนอกบ้านพราหมณ์นั้นชื่อปัจจันตประเทศ ภายในบ้านพราหมณ์นั้นชื่อมัชฌิมประเทศแล เบื้องตีนนอนแลมีภูเขาอันหนึ่งชื่ออุสีรธชะ[๑] ภายนอกเขานั้นชื่อปัจจันตประเทศแล แต่มัชฌิมประเทศโดยรีไปได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ แลโดยกว้างนั้นได้ ๒๕ โยชน์ โดยปริมณฑลรอบคอบนั้นได้ ๑๑,๐๐๐ โยชน์แล แต่ในมัชฌิมประเทศนั้นแล มีเมืองใหญ่ได้ ๑๖ เมือง แลพระพรหมทั้งหลายก็ดี เทพยดาทั้งหลายก็ดี ถ้าว่าสิ้นอายุสม์ย่อมลงมาเกิดในมัชฌิมประเทศนี้ แลพระพุทธิเจ้าก็ดี พระปัตเยกโพธิเจ้าก็ดีพระอรหันตาขีณาสพเจ้าก็ดี พระญาจักรวรรดิ-ราชนั้นก็ดี พราหมณ์แลฤาษีเศรษฐีผู้มีบุญเทียรย่อมมาบังเกิดแห่งมัชฌิมประเทศนี้แล อันว่าแผ่นดินชมพูทวีปนี้ได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์แล อันว่าเบื้องตะวันออกก็ดี ตะวันตกก็ดี ดุจดั่งธูปเกียนนั้นแล จิงว่าฝูงคนทั้งหลายอันเกิดในแผ่นดินนี้แล มีหน้านั้นดั่งแผ่นดินนี้แล

---

(๑) ดู พระไตรปิฎก เล่ม ๕ หน้า ๓๕ (วินย มหาวคฺค)

อันว่าแผ่นดินอุตตรกุรุทวีปเป็น ๔ เหลี่ยม โดยรีแลกว้างได้เท่ากันได้ ๘,๐๐๐ โยชน์ ฝูงคนอันเกิดในแผ่นดินนั้นมีหน้าดั่งแผ่นดินนั้นแล

อันว่าแผ่นดินในบุพพพิเทหทวีป โดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ โยชน์ แลกลมดั่งเดือนเพ็ญบูรณ์ ฝูงคนอันเกิดในแผ่นดินนั้นแล มีหน้าดั่งแผ่นดินนั้นแล

อันว่าแผ่นดินก็ดี แม่น้ำก็ดี ฝูงไม้ไล่อันมีพรรณใหญ่แลสูงงามดั่งกล่าวมานี้แล อันว่าหาจิต แลหาชีวิตบ่มิได้ดั่งนี้ก็ดี เท่าว่ามีแต่อวินิโภครูป ๘ อัน คือ ปฐวี อาปะ เตชะ วายะ วัณณะ คันธะ รสะ โอชา ก็ยังว่าเถิงที่อันรู้ฉิบหาย บ่ห่อนตั้งอยู่หมั้นคงตรงเที่ยงได้เลย อย่าว่าแก่ฝูงสัตว์อันมีจิตแลว่าจะตั้งอยู่มั่นคงตรงเที่ยงได้เลยแล ดูกรสัปบุรุษทั้งหลาย เร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจจสังขารสุขภาพนี้ แลระลึกตรึงเอาใจใส่เร่งกระทำบุญให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนาเอาอาตมไปสู่อมตยมหานครนิพพานนั้น อันปราศจากทุกข์ ปราศจากโศก ปราศจากโรคภัย บ่มีไข้ บ่มีเจ็บ แลมิรู้เถ้ามิรู้แก่ บ่มิรู้ตาย บ่มิรู้ฉิบหาย ความสบายรอดได้ จอดที่นิพพานอันสนุกนี้สุขศานต์ยืนยงหมั้นคงตรงเที่ยงแต่สถานนิพพานนี้ดีหลีทุกเมื่อแล

กล่าวเถิงอวินิโภครูปอันเป็นนวมกัณฑ์โดยสังเขปเท่านี้แล

ทสมกัณฑ์

โอกาสมหากัลปสุญญตา-กัลปวินาศและอุบัติ

แต่ฝูงอันมีจิตแลมีชีวิตอันเกิดในภูมิทั้ง ๓๑ ชั้นทั้งนี้มิเที่ยง ย่อมฉิบหายด้วยมัตยุราช หากกระทำให้หายไส้ อันว่าสิ่งทั้งหลายอันที่มีแต่รูปแลว่าหาจิตมิได้ อันมีในภูมิ ๑๒ ชั้นแห่งนี้ เท่าเว้นไว้แต่อสัญญีสัตว์ขึ้นไปเบื้องบนแล อันว่าที่ต่ำแต่อสัญญีสัตว์ลงมาหาเรานี้มีอาทิ คือพระสุเมรุราชย่อมรู้ฉิบหายไปด้วยไฟด้วยน้ำด้วยลม หากกระทำให้ฉิบหายเสียได้แลเมื่อว่าไฟจะมาไหม้กัล์ปนี้แล มีดั่งฤๅบ้างสิ้น ? อันว่าไหม้แลล้างให้ฉิบหายเสียนั้นมี ๓ จำพวกแล จำพวกหนึ่งเพื่อไฟ จำพวกหนึ่งเพื่อน้ำ จำพวกหนึ่งเพื่อลมแลไฟ หากมาล้างมากกว่าว่าน้ำแลลม ไฟมล้าง ๗ คาบ น้ำจิงมล้างคาบ ๑ ไฟมล้าง ๗ คาบเล่า น้ำจิงมาล้างคาบ ๑ เล่า โดยอันดับดั่งนั้น แต่ไฟมล้าง ๑๖ คาบ แต่น้ำมล้าง ๘ คาบ ทั้งนั้นเป็น ๖๔ คาบ จิง (ลม) มล้างคาบ ๑ เมื่อว่าไฟมาล้างมากกว่าน้ำ น้ำมล้างมากกว่าลมเพื่อดั่งนั้น

สตฺตสตฺตคฺคินา วารา อฏฺฐเม อฏฺฐโมทกา
จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา เอโก วายุวาโร สิยา
อคฺคิ อาภสฺสรา เหฏฺฐา อาเปน สุภกิณฺหโต
เวหปฺผลาโต เวเตน เอวํ โลโก วินสฺสติ[๑]

---

(๑) ดู อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้า ๑๖๒

เมื่อว่าไฟมล้างกามภูมิทั้ง ๑๑ ชั้นแลล้างรูปภูมิ เมื่อพรหมอันเป็นปฐมฌาน ๓ ชั้น คือว่าชั้นพรหมปาริสัชชา แลพรหมปโรหิตาแลมหาพรหม จิงผสมภูมิอันไฟไหม้ได้ ๑๔ ชั้นไฟจิงไหม้ เมื่อว่าน้ำมล้างนั้นเล่ามล้างกามภูมิ ๑๑ ชั้น มล้างภูมิพรหมอันเป็นปฐมฌาน ๓ ชั้นแล แลมล้างรูปภูมิพรหมอันเป็นทุติยฌาน ๓ ชั้น คือปริตตาภา แลอัปมาณาภา แลอาภัสสรา ผสมภูมิอันน้ำถ้วมได้ ๑๗ ชั้นจิงอย่า เมื่อว่าลมแลมล้างกามภูมิทั้ง ๑๑ ชั้น มล้างรูปภูมิเมืองพรหมอันเป็นปฐมฌาน ๓ มล้างรูป ภูมิเมืองพรหมอันเป็นทุติยฌาน ๓ ชั้น มล้างรูปภูมิเมืองพรหมนั้น คือตติยฌาน ๓ ชั้น คือปริตตสุภา แลอัปมาณสุภา แลสุภกิณหกา ลมจิงอย่าพัดแล แต่นั้นบ่มิอาจพัดเถิงจตุตถฌานภูมิได้ ผสมแต่ลมมล้างได้ ๒๐ ชั้น เมื่อมล้างมี ๓ ประการ เพื่อดังนี้แล เมื่อว่าไฟแลไหม้กัล์ปแลไหม้ฝูงคนทั้งหลายผู้กระทำบาปด้วยกาย ผู้กระทำบาปด้วยปาก ผู้กระทำบาปด้วยใจ แลมิรู้บุญ แลธรรมเลยสักอัน แลมิรู้จักบิดาแลมาดา แลมิรู้จักสมณพราหมณ์ แลมิรู้จักท่านผู้ทรงธรรม แลมิรู้จักว่าพี่น้องแลญาติมิตรสหาย แลเห็นกันดั่งกวางแลทราย ดั่งเป็ดแลไก่ ดั่งหมูแลหมา ดั่งช้างแลม้า ยอมไล่ข้าไล่ฟันกันนั้น ด้วยบาปกรรมอันเขาได้กระทำบาปดั่งนี้แล เกิดอุบัติบ่มิดีทั่วทั้งจักรวาฬนี้ทุกแห่งแล คนทั้งหลายผู้กระทำไร่ไถนากินทุกแห่งครั้นว่าหว่านเข้า เข้านั้นถอก[๑] ขึ้นพอวัวกัดได้แล้ว ฝนฟ้าก็มิได้ตกสักแห่งเลยแลมีแต่เสียงฟ้าร้องส่วนว่าฝนมิได้ตกเลยสักเล็ด ทั้งเข้าก็ดี ผักก็ดี น้ำก็ดี ตายแห้งดั่งท่านเอาไฟลน ฝูนคนทั้งหลายยินร้ายทุกแห่งแล ท่านผู้มีประญานั้น ครั้นว่า ท่านเห็นนิมิตดั่งนี้ก็บันดาลใจใสศรัทธา เร่งกระทำบุญธรรมแล้ว ยำแยงพ่อแลแม่ผู้เถ้า ผู้แก่สมณพราหมณ์ครั้นว่าตายได้ไปเกิดเทวโลก ตายจากเทวโลกก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกที่ไฟไหม้บ่มิเถิงนั้นแล คนผู้หาปัญญาบ่มิได้ แลมิได้กระทำบุญทำธรรม ครั้นว่าตายก็ได้ไปเกิดในนรกอันมีในจักรวาฬอันอื่นอันไฟไหม้มิเถิงนั้นแล อันว่าเต่าแลปลาฝา แลจรเข้ทั้งหลายนั้นต่างแห้งตายเหือดไป ดั่งท่านแกลังตากไว้ แลเห็นกลาดไปทั่วแผ่นดินทุกแห่งแล ตระบัดแลเห็นพระ-อาทิตย์ขึ้นมาสองดวงดั่งหน้าผีเสื้อแลผีพราย ดั่งจะคาบคั้นเอาฝูงคนทั้งหลายอันไป่มิทันตายนั้น ครั้นตะวันดวงหนึ่งตกแล้ว ตะวันดวงหนึ่งขึ้นมา แลท้อนกันอยู่บนอากาศร้อนนักหนาแล ดูเรืองอยู่ทุกแห่งหากลางคืนมิได้เลย เมื่อดั่งนั้นคนทั้งหลายอันยังมิตายนั้น ก็กอดคอกันร้องไห้ แลเซ็ดน้ำตาเสีย จิงคำนึงเถิงบุญธรรมเมตตาภาวนา ครั้นตาย ไปเกิดในเทวโลกแล พระอาทิตย์สองดวงร้อนดั่งนั้นทั้งแม่น้ำเล็กแลแม่น้ำใหญ่ อีกห้วยหนองคลองบึงบางบ่อแลสระบกพร่องแห้งสิ้นแลอยู่มาบ่หึง ตระบัดเป็นตะวันขึ้นมาดวงหนึ่งอีกเล่าเป็น ๓ ดวง แลตะวันหนึ่งตกไป ตะวันหนึ่งเที่ยง ตะวันหนึ่งขึ้นมาเร่งร้อนยิ่งกว่าเก่านักหนา แลว่าแม่น้ำใหญ่ ๕ แถวแห้งสิ้นแล อยู่บ่มิหึง ตระบัดเกิดเป็นตะวัน ๔ ดวงขึ้นมา จิงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗ อัน อันหนึ่งชื่อฉัททันตสระ อันหนึ่งชื่อมันทากินีสระ อันหนึ่ง

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า งอก

ชื่อสีหปาตสระ อันหนึ่งชื่อกัณณมุณฑสระ อันหนึ่งชื่อรถการสระ อันหนึ่งชื่อกุณาลสระ แลว่าสระ ๗ อันนี้แห้งสิ้นในเมื่อมีตะวัน ๔ ดวงนั้นแล ทั้งฝูงมังกรภิมทองแลจรเข้ตายสิ้นแล อันดับนั้นมาบ่มีหึง ตระบัดบังเกิดตะวัน ๕ ดวง น้ำสมุทรแห้งสิ้นยังอยู่แต่ข้อมือเดียว จิงเห็นเงือนแลทองแก้วสัตตพิธรัตนะแล อยู่บ่หึง ตระบัดบังเกิดเป็นตะวัน ๖ ดวง แลร้อนเร่าเท้าทั่วจักรวาฬ แลเห็นเป็นตะวันลุกอยู่เต็มทั่วจักรวาฬดั่งท่านเผาหม้อ แลร้อนเร่าระงมอยู่ในเตาหม้อนั้น อยู่บ่มีหึง ตระบัดเกิดเป็นตะวันขึ้น ๗ ดวงแลร้อน สัตว์ใหญ่ ๗ ตัว อันอยู่สีทันดรสมุทรทั้ง ๗ นั้น อันอยู่ในหว่างเขาสัตตบริภัณฑ์อันล้อมเขาพระสุเมรุราชนั้นไว้ แลสัตว์อยู่ในฉัททันตสระสมุทรนั้น แลสัตว์ทั้งหลายอันมีในสีทันดรสมุทร อันอยู่ในสมุทรนั้นย่อมมาไหว้มานบคำรพปลาตัวใหญ่อันเป็นพระญาปลานั้นแล แลว่าปลาทั้ง ๗ ตัว[๑] นั้นอยู่ในสีทันดรสมุทร ๗ ชั้นนั้น ปลาชั้นนอกนั้นชื่อ (ติมิมหามัจฉา แลปลาตัวดับนั้นชื่อติมิงคลมหามัจฉา) แลปลาตัวดับนั้นชื่อติมิรปิงคลมหามัจฉา ปลาตัวดับนั้นเป็นพระญาปลาชื่ออานนทมหามัจฉา ดับนั้นชื่อติมินทมหามัจฉา ตัวหนึ่งชื่ออัชฌาหาร (มหามัจฉาตัวหนึ่งชื่อมหาติมิมหามัจฉา) แลพระยาปลา ๗ ตัวนี้ โดยใหญ่เท่ากันทั้ง ๗ ตัว ย่อมรีได้แล ๔,๐๐๐,๐๐๐ วา[๒] เมื่อตะวันขึ้น ๗ ดวงร้อนนักหนาแลพระญาปลา๗ตัวเซื่อมแลไหลเป็นน้ำมันไหม้เขาอัสสกรรณแลแผ่นดินชมพูทวีปที่เราอยู่นี้ก่อนทุกแห่งแล ไหม้ทั้งเขาพระหิมพานต์บรรพตอันมียอดได้ ๘๔,๐๐๐ นั้น แล้วเลื่อนไหม้ทั้งแผ่นดินเล็ก ๒,๐๐๐ ไหม้ไปชั้นอันนั้นเนือง ๆ ไหม้ทั้งบุพพวิเทหะแลอุดรกุรุแลอมรโคยานทวีป ทั้งเมืองครุฑราช ไหม้ทั้ง ๔ แผ่นดินใหญ่ดั่งว่าไหม้ป่า แลไหม้นรกทั้งหลายตลอดไปเถิงมหาอวิจีนรก แล้วไหม้อบายภูมิทั้ง ๔ ไหม้เขาพินาศไปเนือง ๆ แลไหม้พิมานเทวดาอันมีในยอดเขานั้น ไหม้เขาเนมินธร แลไหม้วิมานเทวดาทั้งหลายดั่งก่อนนั้นแล ถัดนั้นไหม้เขาสุทัสนะ แลไหม้เขากรวีก แล้วไหม้เขาอิสินธร แลไหม้เขายุคนธร แล้วไหม้เมืองพระจตุโลกบาล แล้วไหม้วิมานแก้วฝูงเทวดาอันอยู่จอมเขานั้นสิ้น เปลวไฟหุ้มเขาพระสุเมรุใต้ลงไปไหม้อสูรพิภพ แล้วไหม้เมืองพระอินทร์ ไหม้เขาพระสุเมรุพัง ๗๐๐ โยชน์ ๘๐๐ โยชน์ ไหม้แลคาบ ๙๐๐ โยชน์ ๑,๐๐๐ โยชน์ ไม้ต้นปาฤกชาต ไหม้สวนอุทยาน ไหม้สระโบกขรณี ไหม้ยามาสวรรค์ ไหม้วิมานเทวดาอันมีในชั้นฟ้านั้นแล ถัดนั้นจิงไหม้ดุสิดาสวรรค์ ถัดนั้นจิงไหม้นิมมานรดี ถัดนั้นไหม้ปรนิมมิตวสวัสดีสวรรค์เมืองพญามาร แล้วไหม้รัตนปราสาทฝูงเทวดาสิ้นไหม้แผ่นดินต่ำของเทพยดาสิ้นเปลวไฟจิงพุ่งขึ้นไปเมืองพรหม ชื่อพรหมปาริสัชชนาภูมิถัดนั้นไหม้พรหมปโรหิตาภูมิ ถัดนั้นไปจิงไหม้มหาพรหมาภูมิพรหม ๓ ชั้นใต้อาภัสสราภูมิ ไหม้พรหมอันเป็นทุติยะนั้นไหม้จึงดับแต่ชั้นนั้นแลชั้นนั้นจิงรอด แลภายต่ำเถิงอวิจีนรกหาเท่าบ่มิได้สักหยาด

---

(๑) ดู สารัตถทีปนี ภาค ๒ หน้า ๑๑๒ และสารัตถสังคหะแปล ภาค ๓ หน้า ๑๓๕๔

(๒) น่าจะเป็น ๘,๐๐๐,๐๐๐ วา

ดั่งท่านตามประทีปแลบ่มีเท่าในเลาประทีปนั้น(๑) แต่ไหม้ดั่งนั้นได้หึงนานได้อสงไขย ๑ แต่นั้นชื่อสังวัฏฏอสงไขยกัลปแล เมื่อไฟไหม้ดั่งนั้น ฝูงเทพยดาแลพรหมทั้งหลายเทียรย่อมหนีขึ้นไปสู่ชั้นบนที่ไฟไหม้บ่มิเถิง แลเทียรย่อมเบียดเสียดกันอยู่ดุจดั่งแป้งยัดขนานนั้นแล อยู่หึงนานนัก ตระบัดฝนจิงตก

เมื่ออาทิแรกตกเมล็ดหนึ่งเท่าดินธุลี อยู่หึงนานแล้วจิงตกเมล็ดหนึ่งเท่าพรรณผักกาด อยู่หึงนานเล่าจิงตกเท่าเมล็ดถั่ว อยู่น้อยหนึ่งจิงตกเท่าลูกมะขามป้อม แล้วเท่าลูกมะขวิด แลเท่าตัวควาย แล้วเท่าตัวช้าง แล้วเท่าเรือน แลเมล็ดฝน โดยใหญ่ได้อุสุภ ๑ แต่อุสุภ ๑ โดยใหญ่ได้ ๓๕ วา อยู่บัดแม้งใหญ่ได้ ๒,๐๐๐ วา อยู่หึงนานแล้วตกเม็ดหนึ่งใหญ่ได้โยชน์หนึ่งอยู่ได้ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ๔ โยชน์ ๕ โยชน์ ๖ โยชน์ ๗ โยชน์ ๘ โยชน์ ๙ โยชน์ ๑๐ โยชน์ อยู่หึงนานได้ ๑๐๐ โยชน์ ๑,๐๐๐ โยชน์ ๑๐ ๐๐๐ โยชน์ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ อยู่หึงนานเท่าจักรวาพว่างลงดั่งท่านหลั่งน้ำตกจากกัลออมแลตุ่มโพล่อันเดียว แลตระบัดน้ำจิงถ้วมเมืองดินนี้ บัดแม้งจิงถ้วนจาตุมหาราชิกาทิพย์เมืองพระจตุโลกบาล แล้วจิงถ้วมไตรตรึงษ์อันเป็นเมืองพระอินทร์ แล้วจิงถ้วยยามา แล้วจิงถ้วมดุสิดา แล้วจิงถ้วมนิมมานรดี แล้วจิงถ้วมปรนิมมิตวสวัสดีสวรรค์ แลน้ำเร่งถ้วมเถิงเมืองพรหม ๓ ขั้นอันชื่อพรหมปาริสัชชาพรหมปโรหิตา มหาพรหมา ฝนบ่มิได้ตก น้ำจิงเที่ยงอยู่แต่นั้นจิงบ่มีฝนแล โจทย์ว่ามีน้ำอันเต็มแต่ต่ำนี้ขึ้นไปเถิงบนพรหมโลกดั่งนั้นเป็นใด แล (บ่) ล้นจักรวาพเพื่อประการดั่งใด ? จิงอาจารย์ผู้เฉลยนั้นว่าฉันนี้ ว่ายังมีลมอันหนึ่งชื่ออุกเขปกวาต(๒) แลลมนั้นพัดเวียนรอบเป็นสรกะน้ำนั้น แลมิให้น้ำนั้นล้นปากออกมาได้เป็นธรรมดา น้ำขึ้นดั่งธรรมกรกแลบ่มิซ่านตกออกนอกได้ เหี้ยมว่าน้ำนั้นจิงบ่มีล้นเพื่อดั่งนั้นแล

จะกล่าวเถิงพรหมตนชื่อว่ามหาพรหมาธิราช ลงมาดูน้ำนั้น ถ้าแลเห็นดอกบัวดอกหนึ่ง พรหมนั้นจิงทำนายว่าในกัล์ปนี้มีพระพุทธิเจ้าอุบัติพระองค์หนึ่งแล ถ้าแลดอกบัว ๒ ดอก จิงทำนายว่ามีพระพุทธิเจ้า ๒ พระองค์แล (ถ้าแลมีเถิง ๓ ดอก ทำนายว่าพระเจ้าอุบัติเถิง ๓ พระองค์แล) ถ้าแลมีเถิง ๔ (ดอก ทำนายว่าพระเจ้าอุบัติเถิง ๔ พระองค์แล ถ้าแลมีเถิง ๕) ดอก ทำนายว่าพระพุทธเจ้าอุบัติเถิง ๕ พระองค์แล ถ้าแลว่าหาดอกบัวมิได้ ทำนายว่าในกัล์ปนี้หาพระพุทธิเจ้ามิได้แล ถ้าแลมีบัวดอกหนึ่งกัล์ปนั้นชื่อสารกัล์ปแล กัล์ปใดแลมีบัว ๒ ดอก กัล์ปนั้นชื่อมัณฑกัล์ปแล ฯ กัล์ปใดแลมีดอกบัว ๓ ดอก กัล์ปนั้นชื่อวรกัล์ปแล กัล์ปใดแลมีดอกบัว ๔ ดอก กัล์ปนั้นชื่อสารมัณฑกัล์ป กัล์ปใดแลมีดอกบัว ๕ ดอก กัล์ปนั้นชื่อภัททกัล์ปแล(๓) กัล์ปใด

---

(๑) ดูวิสุทธิมรรค ภาค ๒ หน้า ๒๕๘

(๒) ดู สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๒๐๖ และชินาลงฺการฏีกา แต่ในโลกุปปตติว่า โลกสันธารวาต ในโลกสัณฐานบัญญัติและในโลกทีปกสารว่า ปฐวีสันธารวาต

(๓) ดู มหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติ

แสหาดอกบัวมิได้ กัล์ปนั้นชื่อว่าสูญกัล์ปแล ในดอกบัวนั้นมีอัฏฐบริขาร มหาพรหมย่อมเอาอัฏฐบริขารขึ้นไปไว้ในพรหมโลก เมื่อใดต่อพระโพธิสัตว์เจ้าออกบวชแลจะตรัสเป็นพระพุทธิเจ้าไส้ มหาพรหมจิงเอาลงมาถวายในวันออกบวชนั้นแล

ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ วาสี สูจิ จ พนฺธนำ
ปริสสาวนมฏฺเฐเต ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน[๑]

กัล์ปอันมีพระพุทธิเจ้าองค์หนึ่งอันชื่อสารกัล์ปนั้น มิคราหนึ่งเมื่อพระพุทธิเจ้าทรงพระนามชื่อพระพุทธโกณฑัญญะนั้นแล ในมัณฑกัล์ปนั้นคราหนึ่งมีพระองค์หนึ่งชื่อติสสสัมมาสัมพุทธเจ้าแล (คราหนึ่งมีพระเจ้าองค์หนึ่งชื่อ ๆ พระพุทธปุสสเจ้า (พระพุทธิเจ้า) ตรัสในวรกัล์ปนั้น ๓ พระองค์นั้นมีคราหนึ่ง คือพระพุทธอัตถทัสสี พระธรรมทัสสี พระปิยทัสสี[๒] ในสารมัณฑกัล์ปพระเจ้าตรัส ๔ พระองค์ มีคราหนึ่ง คือพระตัณหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร ในภัททกัล์ปพระเจ้าตรัส ๕ องค์ในกัล์ปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธกกุสันธ พระพุทธโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระพุทธโคดม พระพุทธศรีอาริยเมตไตรย

น้ำประลัยกัล์ป

แต่ฝนตกลงแลน้ำถ้วมเถิงพรหมโลกได้อสงไขย ๑ ชื่อสังวัฏฏฐายีอสงไขยกัล์ปแลบัดแม้งลม ๔ อัน จิงพัดห้วงให้เป็นภูมิดั่งเก่าขึ้นนั้น ลมอันหนึ่งชื่อปรจิตตวาต ลมอันหนึ่งชื่อภัตรวาต ลมอันหนึ่งชื่อจักราวาต ลมอันหนึ่ง (ชื่อ.....?)[๓] พัดไปมาเป็นละลอกกลายเป็นแผ่นดั่งปุ่มเปือกสุดเป็นแผ่นกลายเป็นกลละดั่งน้ำเข้า สุดเป็นกลละกลายเป็นอัมพุทะดั่งเข้าเปียกสุดอัมพุทะกลายเป็นเปสิ (สุดเปสิกลายเป็นฆนะ) เป็นก้อนสุดเป็นเปือกกลายเป็นภูมิทองดั่งเก่า ก็ดูแพร่งพรายงามนักเป็นดั่งที่อยู่เมื่อก่อน เกิดเป็นรัตน (ปราสาท) ทั่วทุกแห่งดั่งเก่า ชั้นนั้นชื่อมหาพรหมภูมิ[๔] ฝูงพรหมลงมาอยู่ในชั้นนั้น ดั่งเก่าน้ำเร่งแห้งลง ลมทั้ง ๔ อัน เร่งพัดดั่งกล่าวก่อนนั้นแล ลมพัดน้ำเป็นละลอกกลายเป็นเผณุ สุดเผณุกลายเป็นกลละดั่งน้ำเข้า สุดเป็นกลละกลายเป็นอัมพุทะดั่งเข้าเปียก สุดอัมพุทะกลายเป็นเปสิ (เป็น) ฆนะเป็นก้อน (สุดเป็นฆนะ) กลายเป็นแผ่นภูมิทองดั่งเก่า ดูพรายงามนักหนาเป็นดั่งที่อยู่ก่อน เกิดเป็นรัตนปราสาททุกแห่งดั่งเก่านั้น (ชั้นนั้นชื่อ)

---

(๑) ดู ชินาลงการฎีกา และสมนฺตปฺปาสาทิกา ภาค ๑ หน้า ๒๘๔

(๒) ดู ชินกาลมาลีปกรณ์แปล หน้า ๒๑ และ มหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติ

(๓) ในมหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติว่า ลม ๔ จำพวกนั้นคือ จำพวกหนึ่งชื่อวาต จำพวกที่ ๒ ชื่อวิสมวาต จำพวกที่ ๓ ชื่อปัจจวาต จำพวกที่ ๔ ชื่อวาตวัตตะ

(๔) ดู มหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติ

พรหมปโรหิตาภูมิ ฝูงพรหมมาอยู่ในชั้นนั้นดั่งเก่า น้ำเร่งแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อันพัดเป็นเผณุ สุดเผณุเป็นกลละ สุดกลละเป็นอัมพุทะกลายเป็นเปสิเป็นฆนะ สุดเป็นฆนะเป็นแผ่นภูมิทองดั่งเก่า ดูพรายงามนักหนา เป็นที่อยู่ดั่งเมื่อก่อน เป็นรัตนปราสาททั่วทุกแห่ง ชั้นนั้นชื่อพรหมปาริสัชชาภูมิ ฝูงพรหมลงมาอยู่ในชั้นนั้นดั่งเก่า น้ำเร่งลงแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อัน พัดเป็นเผณุเป็นกลละ กลายเป็นเปสิ สุดเป็นเปสิกลายเป็นฆนะสุดเป็นแผ่นภูมิทองดั่งเก่าแลดูพรายงามนัก เป็นรัตนปราสาททุกแห่งดั่งเก่า ชั้นนั้นชื่อปรนิมมิตวสวัสดีสวรรค์ ฝูงเทพยดาลงมาอยู่ดั่งเก่า แต่ชั้นนี้ลงมาเรียกว่ากามภูมิ แลว่าน้ำก็เร่งแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อันเร่งพัดกว่าก่อนข้นเป็นแผ่นดินทอง เกิดเป็นปราสาทแก้วทั่วทุกแห่งดั่งที่อยู่เหมือนก่อน ชั้นนี้ชื่อนิมมานรดี ฝูงเทพยดาลงมาเต็มวิมานอยู่ดั่งเก่า น้ำเร่งแห้งลงเนือง ๆ แลลม ๔ อันเร่งพัดมาดั่งกล่าวก่อนนั้น ข้นเป็นแผ่นดินทอง ดูพรายงามดั่งเก่า เกิดเป็นปราสาทแก้วแลวิมานฝูงเทพยดาทั้งหลายดั่ง (เก่า) ชั้นนี้ชื่อดุสิดา ฝูงเทพยดาลงมาแต่บน มาอยู่ดั่งเก่า น้ำเร่งแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อันพัดดั่งกล่าวก่อนนั้น น้ำข้นเป็นแผ่นดินทอง ดูพรายงามดั่งเก่า เกิดเป็นวิมานแก้วเทพยดาดั่งเก่าชั้นนั้นชื่อยามา ฝูงเทพยดาลงมาแต่บน มาอยู่ดั่งกล่าวก่อนนั้น น้ำเร่งแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อันเร่งพัดเป็นเผณุ สุดเผณุเป็นกลละ สุดกลละเป็นอัมพุทะ สุดอัมพุทะเป็นเปสิเป็นฆนะสุดเป็นแผ่นภูมิทองดั่งเก่า ดูพรายงามนักเป็นดั่งที่อยู่แต่ก่อน เกิดเป็นปราสาททั่วทุกแห่ง ชั้นนั้นชื่อดาวติงษาภูมิ ฝูงเทพยดาลงมาอยู่ดั่งเก่า น้ำเร่งแห้งลงเนือง ๆ ลม ๔ อันเร่งพัดเป็นเผณุ สุดเป็นกลละ เป็นอัมพุทะ สุดอัมพุทะเป็นฆนะกลายเป็นแผ่นภูมิทองดั่งเก่าดูพรายงามนักเป็นดั่งที่อยู่เมื่อก่อน ก็เกิดเป็นรัตนปราสาททั่วทุกแห่ง เกิดเป็นเขาพระสุเมรุราชโดยใหญ่โดยสูงเท่าเก่า เกิดเป็นสัตตปริภัณฑ์ แลสีทันดรสมุทรล้อมรอบ เกิดเป็นจตุมหาทวีปแลปริตตทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ล้อมรอบดั่งเก่า เกิดเป็นป่าหิมพานต์แลเกิดสัตตมหาสระเกิดเป็นปัญจมหานที เกิดเป็นจักรวาฬรอบทั้งหลายทั้งที่ (มีเมื่อก่อน) เป็นฉันใดไส้ ก็เกิดเป็นดุจเดียวนั้นขึ้นสิ้นแล เกิดเป็นดาวติงษาภูมิเมืองพระอินทร์ เกิดเป็นจาตุมหาราชิกาภูมิเมืองพระจตุโลกบาล เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นนรก เกิดเป็นเปรตพิสัย เกิดเป็นดิรัจฉานภูมิ เกิดเป็นอสุรกายภูมิที่ใดมีเมื่อก่อน ก็เกิดมีดั่งก่อนนั้นแล ใหญ่สูงเท่าใดเมื่อก่อนไส้ ก็เกิดใหญ่สูงเท่านั้นแล บ่มิได้หลากแต่ก่อนนั้นสักแห่งเลย เมื่อลมพัดก่อเป็นปุ่มเปือกน้ำชัดไปมา มีที่ต่ำมีที่สูง มีที่ราบที่เพียงที่ใดต่ำนั้นกลายเป็นแม่น้ำ ที่ใดสูงกลายเป็นภูเขา ที่ใดราบเพียงกลายเป็นที่ไร่ที่นา เป็นป่า

ในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้เกิดเป็นพระมหาโพธิก่อน ฝ่ายว่าไฟไหม้ก็ไหม้สุดทั้งหลาย สถานที่นั้นเป็นสถานที่พระพุทธิเจ้าตรัสทุกพระองค์แลว่าที่นั้นเฉพาะกลายเป็นชมภูทวีปแล พื้นแห่งนั้นสูงแลกว้างทั้งหลาย เมื่อดอกบัว เมื่อแรกจะเกิดขึ้นที่นั้น (สุทธาวาสพรหมทั้งหลาย

ก็ชวนกันมาดูดอกบัวนั้นแล้วแล) ขึ้นพรหมโลกแล[๑] เมื่อน้ำแห้งแลฝุ่นดีในแผ่นดินนี้มีพรรณ-คันธรส โอชารสอร่อยนักหนาดั่งละอองนิรุทกปายาส[๒] เมื่อนั้นฝูงพรหมอันอยู่ในอาภัสสรพรหมสิ้นบุญ จุติจากอาภัสสรลงมาเกิดเป็นมนุษย์ เกิดด้วยอุปปาติก คนฝูงนั้นบ่มีเป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นดั่งฝูงพรหมทั้งหลายแล มีรัศมีรุ่งเรืองงามแลมีฤทธาพิธีอาจไปโดยอากาศ บ่ห่อนรู้กินอาหารสิ่งใดแล แต่ปิติสุขนั้นเป็นอาหารต่างเข้าแลน้ำ แลเมื่อนั้นอายุเขาได้อสงไขยหนึ่งแล อยู่จำเนียรกาลดับนั้นแล จักให้เป็นผู้หญิงผู้ชายดั่งเมื่อก่อนนั้น ฝูงพรหมทั้งหลายเห็นดั่งนั้น ต่างคนต่างชิมรสปถพีนั้น ทุกคนต่างเข้าแลน้ำทุกวัน เหตุดั่งนั้นตำริ ๓ อันเป็นอกุศลเกิดแก่เขาดั่งนั้น อันว่ารัศมีในตัวเขาก็หายไปสิ้น แต่นั้นมืดทั้งเมืองดินนี้ทุกแห่ง แลมิได้เห็นกันสักแห่งเลย เขาเห็นว่ามืดดังนั้นก็กล่าวทุกคน เขาจิงรำพึงดังนี้ แลว่าเราจะกระทำฉันใด แลว่าเราจะเห็นหนดั่งนี้ เมื่อดั่งนั้นด้วยอำนาจเพื่อบุญฝูงสัตว์อันเกิดนั้น จิงเป็นเดือนเป็นตะวันเป็นคืนดังเก่าอีก อำนาจอธิษฐานนั้นจิงเกิดเป็นตะวันดวงหนึ่งใหญ่สูงได้ ๕๐ โยชน์ โดยปริมณฑลได้ ๑๕๐ โยชน์ ให้คนทั้งหลายเห็นหน เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหลายเห็นกันเรือง ดั่งนั้นเลยินดีถูกเนื้อพึงใจนักหนาจิงว่าดั่งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจบันเทาเอามืดนั้นกว่าใด ควรเรียกชื่อว่าพระสุริยแล เมื่อนั้นพระอาทิตย์ให้รุ่งเรืองสิ้นกลางวันดั่งนั้น จิงประทักษิณพระสุเมรุราชไป ครั้นว่าลับเขาพระสุเมรุราช ฝ่ายหนึ่งกลับมืดเข้าเล่าแล ฝูงคนทั้งหลายยิ่งกลัวขึ้นเล่าโสด จิงว่าดั่งนี้ เทพบุตรอันเกิดให้รุ่งเรืองดีนักหนาแล้ว แต่ว่ายังมีเมื่อมืดดั่งนี้ จิงเทพบุตรอาจให้รุ่งเรืองเมื่อกลางคืนนี้ ดั่งเทพบุตรลับไปนั้นด้วยอำนาจฝูงคนทั้งหลายใฝ่ใคร่แลอธิษฐานดั่งนี้ จิงเกิดเป็นเดือนอันหนึ่งใหญ่แลงามนัก แต่ว่าน้อยกว่าตะวันโยชน์หนึ่ง เป็นดังใจฝูงคนทั้งหลายอธิษฐานนั้นแล ทั้งเดือนแลตะวันย่อมมาแต่พรหมโลก เพื่อจักให้เห็นแก่ฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้แล เมื่อเขาเห็นเดือนดั่งนั้น เขายินดีนักหนายิ่งกว่าเก่า เขาจิงว่าดั่งนี้ เทพบุตรตนนี้อาจให้เราเห็นหนดั่งใจเราปรารถนาดั่งนี้ดุจรู้ใจเราแลเกิดเป็น ควรเราเรียกชื่อว่าจันทรเทพบุตรแล เมื่อเกิดมีพระอาทิตย์พระจันทร์แล้วดั่งนั้น จิงเกิดเป็นสัปตพีสนักษัตร แลดาวดารากรทั้งหลาย ภายหลังแต่นั้นจิงมีวันแลคืนปีแลเดือนทั้งหลาย ระดูกาลทั้งหลายแต่นั้นมาแล แต่จักให้แผ่นดินแลเรืองเป็นฟ้าเป็นดินรอดเป็นปีเป็นเดือน เป็นตะวันดั่งนั้น โดยอสงไขยหนึ่งเรียกชื่ออนันต์ได้อสงไขยกัลป์แล เมื่อวันแรกมีพระอาทิตย์พระจันทร์ ฝูงสัตว์แลดาวดารากรทั้งหลายจักแรกให้รู้จักปีเดือนวันคืนนั้น พอในเดือน ๔ เพ็งบูรณ์มี วันอาทิตย์เสด็จในราษีเสวยฤกษ์อุตตรภัทร พระจันทร์แรกเสด็จในกันยราษีเสวยฤกษ์อุตตรผคุณ พอเมื่อดั่งนั้น เห็นหนทั้งสี่ทวีปคาบเดียวสิ้น พระอาทิตย์ให้เห็นหนทั้งสองทวีป พระจันทร์พอให้เห็นหน ๒ ทวีปเท่ากันนั้น ครั้นพระอาทิตย์เกิดขึ้นในแผ่นดินเรานี้ไส้

---

(๑) ดู สมังคลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๗-๘

(๒) ดู วิสุทธิมรรค ภาค ๒ หน้า ๒๕๙

เห็นทั้งแผ่นดินบุรพพิเทหะ ๒ แผ่นดิน เห็นเพื่อพระอาทิตย์แล ครั้นว่าเดือนตกในแผ่นดินเรานี้ เห็นรัศมีพระจันทร์ในอุตตรกุรุแลอมรโคยานีทวีปนั้น คาบเดียว ๒ ทวีป เห็นหนเพื่อรัศมีพระจันทร์แล แต่นั้นมาเป็นต่อเท้าฝูงดั่งคนทั้งหลายอยู่ในแผ่นดินแล เถิงว่าไหม้กัลป์เล่าโสด เรียกว่าวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัลป์แล ทั้ง ๔ อสงไขยนี้ชื่อมหากัลป์แล(๑)

ในปีหนึ่งมีระดู ๓ อัน อันหนึ่งชื่อคิมหันตระดู อันหนึ่งชื่อวสันตระดู อันหนึ่งชื่อเหมันตระดู แลระดูสามอันว่าคิมหันตระดูเป็นก่อนมี ๔ เดือน แต่เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ เถิงเดือน ๘ เพ็ง บูรณ์ เป็น ๔ เดือน แลเป็นคิมหันตระดู แลแต่เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ไปเถิงเดือน ๑๒ เพ็งบูรณ์ เป็น ๔ เดือน ชื่อวสันตระดูแล นับแต่เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ไปเถิงเดือน ๔ เพ็งบูรณ์ เป็น ๔ เดือน ชื่อเหมันตระดูแล อันหนึ่งเล่าแล ระดูนั้นมี ๒ กาล ทั้ง ๓ ระดูนั้นเป็น ๖ กาลแล แต่เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ไปเถิงเดือน ๖ เพ็ง ชื่อวสันตระดู (กาล) เมื่อนั้นน้ำหากกระทำโทษแก่คนทั้งหลาย แต่เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ เถิงเดือน ๘ เพ็ง ชื่อคิมหันตระดูกาล เมื่อนั้นมีกำลังลมและกำลังไฟในคนทั้งหลาย แต่เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ไปเถิงเดือน ๑๐ เพ็ง ชื่อว่าวัสสิกระดูกาล เมื่อนั้นลมแลไฟทำโทษแก่คนทั้งหลาย แต่เดือน ๑๐ แรมค่ำ ๑ ไปเถิงเดือน ๑๒ เพ็ง ชื่อสรทกาล เมื่อนั้นหนาวลม แลน้ำให้โทษแล แต่เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ เถิงเดือนยี่เพ็ง ชื่อเหมันตระดู (กาล) เมื่อดั่งนั้นไฟแลน้ำหากทำโทษ แต่เดือนยี่แรมค่ำหนึ่งเถิงเดือน ๔ เพ็ง ชื่อสิสิรกาล เมื่อดั่งนั้นน้ำกระทำโทษแลในกาล ๖ อันนี้ อันว่าวสันตกาลนั้นหากเป็นก่อน แลเป็นก่อนทั้งหลาย แต่ฝูงคนอันเกิดในแผ่นดินนี้กินโอชารสปฐพีด้วยระดูฝูงนี้แล เหตุว่าฝูงชนทั้งหลายประมาทลืมตน (ลืม) การอันจะเป็นกุศลบุญธรรม อันว่าโอชารสปฐพี อันคนทั้งหลายกินนั้นก็จมลงไปใต้ดินจิงพูนขึ้นในกลีบดินดั่งดวงเห็ดอันตูม(๒) นั้นก็จมลงหายในแผ่นดินแล จิงพูนเกิดเชือกเขาอันหนึ่งชื่อภทาลตา(๓) ประดุจดั่งผักบุ้งแลมีโอชารสอันดีนักหนา ชนทั้งหลายจิงกินเชือกเขานั้นต่างเข้าทุกวารแล

อยู่จำเนียรกาล คนทั้งหลายประมาทในบุญธรรมนั้นนักหนา จิงเชือกเขาภทาลตา(๔) นั้นดาลหายไป จิงพูนเกิดเป็นเข้าอันชื่อสัญชาติสาลีอันหาแกลบแลรำบ่มิได้แลมิพักดำ หากเป็นเอง แล้วกลายเป็นต้นเป็นหน่อเป็นกอเกิดเป็นเข้าสารอยู่เอง แลมิพักตำมิพักตากมิพักฝัดสักอัน ครั้นว่าเอาเข้าสารนั้นใส่หม้อ แล้วตั้งขึ้นเหนือก้อนเส้า อันชื่อโชติกปาสาณฉันนั้น อันว่าเพลิงในก้อนเส้าหากลุกขึ้นเอง ถ้าแลมีใจจะใคร่กินกับไส้ หากเกิดมีกับเข้าทุกสิ่งแล ครั้นว่าคนทั้ง

---

(๑) ดู วิสุทธิมรรค ภาค ๒ หน้า ๒๖๒

(๒) ดู ชินาลังการฎีกา

(๓) ในชินาลังการฎีกาว่า ปทาลตา

(๔) ในชินาลังการฎีกาว่าปทาลตา

หลายกินเข้าดั่งนั้นจิงเกิดมีลามกอาจม จิงรู้ร้ายตีนร้ายมือ เป็นลามกอาจมเป็นปรกติมนุษย์แล เป็นแต่นั้นต่อเท้าบัดนี้แล แต่เมื่อเขากินโอชารสปฐพีนั้นก็ดีแลเขากินกลับดินก็ดี อันดั่งดวง (เห็ด) ตูมนั้นก็ดี เมื่อกินเชือกเขาภทาลตา (คา) บ นั้นก็ดี อันจะเป็นลามกอาจมหาบ่มิได้ ดั่งฝูงเทพยดาทั้งหลายอันเสวยเข้าทิพย์ชื่อสุธาโภชน์นั้น แม้นว่ากินเท่าใด ๆ ก็ดี บ่มิรู้เป็นลามกอาจมเลย ครั้นว่ากินอาหารนั้นไปถ้วนเอ็นอันได้ ๗ พันแล้วไป ต้องเตโชธาตุ อาหารฝูงนั้นก็ละลายแหลกหายไปในตัวสิ้น เมื่อใดได้กินเข้า[๑] แลอาหารนั้นแวนมาก จิงกลายเกิดเป็นลามกอาจมเพื่อดั่งนั้น เมื่อกาลได้กินเข้านั้น อันว่ากำหนัดแก่ราคคดีโลกคดีธรรมแก่ฝูงหญิงชายแลคนทั้งหลายก็มีแต่นั้นแล ผู้ใดแลโลภแก่ตำฤษณานั้นมากนัก ฝูงนั้นกลายเป็นผู้หญิงไปแล ผู้ใดโลภแก่ตำฤษณาแต่พอบังควรไส้ ก็เป็นบุรุษภาวะอยู่แล อันว่าเกิดเป็นบุรุษภาวะแลอิตถีภาวะไส้ เป็นแต่นั้นมาต่อเท้าบัดนี้แล ครั้นว่าเกิดมีฝูงหญิงฝูงชายแล้วดั่งนั้น ครั้นเขาเห็นกันก็มีใจปฏิพัทธ์แก่กัน แล้วจิงเกิดมีเมถุนด้วยกันโดยธรรมดาโลกก็มีมาแต่กัลป์ก่อนโพ้นแล แต่นั้นเขาจิงรู้หาทางที่เรือนแลที่อยู่เพื่อจักบังควรความอายอันเป็นอกุศลสุภาวะนั้นแล ครั้นว่าเขาเป็นคู่คำรบผัวเมียกันแล้ว แลเขาทำอย้าวเรือนอยู่ดั่งนั้น เขาจิงไปเอาเข้า อันชื่อว่าสัญชาติสาลีมาไว้ให้มากเพื่อสนใจไว้ว่าจะกินหลายวันแล กาลนั้นอันว่าเข้าสัญชาติสาลีนั้น ก็กลายเป็นเปลือกเป็นแกลบเป็นรำไปดั่งเข้าเปลือกเราบัดนี้แล อันว่าสถานที่เข้าเคยงอกแลแตกเป็นเข้าสารนั้นก็มิได้งอกขึ้นเป็นดั่งเก่าเลย จิงคนทั้งหลายเห็นหลากมหัศจรรย์ดั่งนั้นแล้ว เขาจิงชุมนุมปรึกษาเจรจาฉันนี้แล ว่าเมื่อก่อนเรากระทำความอันชอบธรรม เราปรารถนาอันใดก็ได้ดั่งเราปรารถนา แต่ก่อนไส้เรามิได้กินอาหารก็ดี เราก็อิ่มอยู่แล เราจะไปแห่งใดก็ไปโดยอากาศ อันหนึ่งเราไส้มีที่นอนที่อยู่ก็เป็นสุขสำราญ ตัวเราก็มีรัศมีอันรุ่งเรืองทั่วทั้งจักรวาฬ ทั้งโอชารสแผ่นดินก็ขึ้นมาบนเพื่อประโยชน์แก่เรา เราชวนกันโลภอาหารเรากินโอชารสแผ่นดิน อันว่ารัศมีในตัวเราที่รุ่งเรืองนั้นก็หายไปสิ้น ก็บันดาลให้มืดแก่เรา เราจิงปรารถนาสีอันรุ่งเรืองนั้นเล่า จิงเกิดพระอาทิตย์แลพระจันทร์ให้รุ่งเรืองแก่เรา เรากระทำซึ่งสุภาวะผิดธรรม อันว่าโอชารสแผ่นดินนั้นก็หายไป แล้วจิงกลายเป็นดั่งดอกเห็ดอันตูมนี้นั้นขึ้นมาในกลีบดินให้เราได้กินต่างเข้า เราไส้เร่งกระทำความอันมิชอบธรรมเล่า อันว่ากลีบดินดั่งดอกเห็ดตูมนั้นก็หายไป จิงกลายเป็นเชือกเขาอันชื่อภทาลตามาขึ้นมาให้เราได้กินต่างอาหารเล่า เราก็เร่งกระทำความมิชอบซ้ำอีกเล่า อันว่าเชือกเขาภทาลตานั้นก็หายไปสิ้น จิงกลายเป็นเข้าสัญชาติสาลีอันมิได้ปลูก หากเป็นเข้าสารมาเอง เป็นอาหารเรา เราได้กินเป็นอาหาร แลว่าเข้าสัญชาติสาลีนี้ที่ใดเราเอาเมื่อตะวันเย็นนั้น ครั้นว่ารุ่งขึ้นเช้า เราเห็นเข้านั้นเป็นอยู่ในที่นั้นดั่งเก่าเล่าแล ที่ใดอันเราไปเอาเมื่อเช้าไส้ ครั้นว่าตะวันเย็นก็เห็นเข้านั้นเต็มงามอยู่ในที่นั้นดั่งเก่าเล่า อันว่าที่รอยเราเกี่ยวเอานั้นก็หามิได้ บัดนี้ไส้

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า เข้าไส้

เราเร่งกระทำความผิดธรรมยิ่งกว่าเก่าอีกแล อันว่าเข้าสาลีนี้ก็ดาลเป็นเข้าเปลือกไป แลว่าที่เกี่ยวเข้า เข้านั้นก็หายไปเห็นแต่ซังแลฟางเปล่า แลจะเป็นรวงเข้าคืนมาเหมือนเก่านั้นหาบ่มิได้แก่เราแล้วแล แต่นี้ไปเบื้องหน้า เราท่านทั้งหลายควรปันที่แบ่งแดนกันต่างอันจะปลูกแลฝังกินจิงจะชอบแล เขาจิงปันที่ไร่ที่นาให้แก่กันแล เมื่อนั้นแลบางคนโลภแลใจร้ายไปชิงเอาที่ผู้อื่น เขาผู้อื่นก็ขัดใจ ไล่ตีไล่ด่ากันไปมาเป็น ๒ ครั้ง ๓ ครั้งไปเล่า

ที่นั้นเขาจิงชุมนุมปรึกษาเจรจาด้วยกันว่าฉันนี้ ว่าบัดนี้เรานี้เป็นโจกเจกโวเวนัก เพราะว่าเราหาที่กล่าวบ่มิได้ แลควรเราท่านทั้งหลายตั้งไว้ ท่านผู้หนึ่งให้เป็นใหญ่เป็นเจ้าเป็นจอมเราเทิด เราทั้งหลายผิดชอบสิ่งใดให้ท่านแต่งบังคับถ้อยความอันผิดแลชอบแก่เรา ให้แต่งปันที่ปันแดนให้แก่เราแล แลเราจะให้ที่ไร่ที่นาแก่ท่านผู้นั้นมากกว่าเราทั้งหลาย ครั้นว่าเขาชุม(๑) กันแล้วเจรจาด้วยกันฉันนี้ เขาจิงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านเป็นเจ้าเป็นจอมแก่ผู้ข้า เขาจิงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระญา ด้วยชื่อ ๓ ชื่อ อันหนึ่งชื่อมหาสมมติราช อันหนึ่งชื่อขษัตติยะ อันหนึ่งชื่อราชา อันเรียกชื่อว่ามหาสมมติราชนั้นไส้ เพราะว่าคนทั้งหลายย่อมตั้งให้ท่านเป็นใหญ่แล อันเรียกชื่อขษัตติยะนั้นไส้ เพราะว่าคนทั้งหลายให้แบ่งปันไร่นาเข้าน้ำแก่คนทั้งหลายแล อันเรียกชื่อว่าราชานั้น เพราะท่านนั้นถูกเนื้อพึงใจคนทั้งหลายแล จิงเรียกว่าราชาเพื่อดั่งนั้นแล พระโพธิสัตว์เจ้าหากเป็นผู้ชายทั้งหลายแล คนทั้งหลายย่อมยอท่านให้เป็นพระญาไส้ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย แลรู้กว่าคนทั้งหลาย แลใจงามใจดีกว่าคนทั้งหลาย ใจซื่อใจตรงใจบุญยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดั่งนั้น เขาจิงตั้งให้เป็นพระญา เป็นเจ้าเป็นจอมเขา เพื่อดั่งนั้นแล พึงสอนเรียกชื่อขษัตติยะนั้นก็สืบสันดานมาต่อเท้าบัดนี้แล คนลางจำพวกเห็นอนิจจังสงสาร การนั้นยิ่งเป็นอกุศลยิ่งสังเวชแก่ใจ จิงออกไปหาเป็นกุฏีแลศาลาที่สงัด แล้วจำศีลภาวนา แล้วย่อมไปภฤกษาหารการบิณฑบาตเลี้ยงตนแล้วตัดความโลภเสียคนหมู่กระทำบุญ ชื่อว่าพราหมณ์ทั้งหลายมาต่อเท้ากาลบัดนี้แล คนจำพวกหนึ่ง ท่านแจกไร่แจกนาที่แดนให้แก่คนทั้งหลายเขาเอาเท่านั้น เขาคอยรักษาความชอบ ค้าขายด้วยความชอบมา คนจำพวกนั้นเป็นเพศย์สืบสันดานมาต่อเท้าบัดนี้แล คนลางหมู่กระทำสิ่งใดย่อมทำด้วยสามารถมันข้าสิงสัตว์เนื้อแลปลาทั้งหลาย เทียรย่อมเลี้ยงตน เป็นพรานแลศูทร์สืบสันดานมาต่อเท้าบัดนี้แล(๒)

ฝูงคนทั้งหลายกระทำสิ่งใดด้วยกรรมอันยากเย็นจิงได้มาเลี้ยงตนไส้ แลมิได้กินด้วยง่ายเป็นสุขดุจก่อนเลย คนทั้งหลายอันเกิดแต่อาทิกัลปนั้นอายุสม์เขายืนได้ อสงไขย ๑ แล อยู่นานมาอายุสม์เขาก็ถอยลงมาเนือง ๆ เมื่อนานมาเถิงอายุคนทั้งหลายแต่ ๑๐ ปีไปตายแล ชนมาพิธีปี

---

(๑) ฉบับพระมหาจันทร์ ชุมนุม

(๒) ดู โลกทีปกสาร

เดือนคนทั้งหลายถอยลงเพื่อใด? เพราะว่าฝูงคนทั้งหลายอันมาภายหลังแร่งกระทำ ความโลภ โทส โมห มากกว่าเก่าแล จิงอายุสม์เขาทั้งหลายเร่งน้อยลงมาเพื่อดั่งนั้นแล ฝูงคนทั้งหลายทำบาปนักหนา เมื่อใดฝูงเทพยดาทั้งหลายอันอยู่ในเมืองฟ้าก็ดี อยู่ในต้นไม้ก็ดี บ่มีคนเกรง ทั้งพระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ก็ดี นพเคราะห์ก็ดี แลฤกษ์นักษัตรทั้งหลายก็ดี บ่มิเสด็จในราษีอันดีดั่งเก่าทั้งระดู ๓ อันก็ดี ทั้งกาล ๖ อันก็ดี ก็หลากสิ้น บ่มิเป็นปรกติดั่งเก่า ทั้งฝนแลลมทั้งแดดก็หลาก ทั้งไม้ไสในแผ่นดินนั้นอันเป็นยานั้นก็บ่มิเป็นยาดั่งเก่า เพื่อระดูกาลนั้นหลากไปแล ฝูงคนทั้งหลายเร่งถอยอายุสม์เพื่อดั่งนั้นแล ถ้าแลเมื่อใดฝูงคนทั้งหลายมิได้กระทำบาป แลบันดาลไมตรีไส้ ฝูงเทพยดาทั้งหลายก็รักษาพยาบาล ทั้งพระอาทิตย์แลพระจันทร์นพเคราะห์แลนักษัตรทั้งหลาย เสด็จในราษี แลมีบ่มิหลากเลย ทั้งลมแลฝนแดดนั้นก็ชอบด้วยระดูปีเดือนวันคืน ไม้ไล่อันเป็นยาหยูกนั้นก็ดีคืน ทั้งชนมาพิธีคนทั้งหลายก็เร่งยืนขึ้นไปเบื้องหน้าคืนเล่า อันว่าฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้บ่มิเที่ยงบ่มิแท้แลแปรปรวนไปมาดังกล่าวมานี้แล ลางปางเป็นดีแล้วเป็นร้าย เป็นร้ายแล้วเป็นดี บ่ห่อนเที่ยงสักคาบเลย อันว่าคนในโลกนี้บ่มิเที่ยงเลย คนผู้มีปัญญาควรเอาอาการดั่งนี้ใส่ใจแลรำพึงเถิง อนิจจังสงสาร แลเร่งกระทำบุญแลธรรมจงนัก ให้พ้นจากสงสารอันบ่มิเที่ยงแล ให้พ้นพลันถึงสมบัติคือมหานครนิพพานอันหมั้นอันบ่มิไหวบ่มิรู้ฉิบหาย บ่มิรู้ตาย บ่มิรู้จากที่ลางทีดียิ่งกว่าสมบัติทั้งหลายอันมีไตรโลกนี้แล

กล่าวเถิงโอกาสมหากัลปสุญญตา อันเป็นทสมกัณฑ์โดยสังเขปแล้วเท่านี้แล.

เอกาทสมกัณฑ์

นิพพานกถา

อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนี้สุขเขษมนักหนาหาที่จะปานบ่มิได้เลย สมบัติอินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะเอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้นประดุจเอาหิ่งห้อยมาเปรียบด้วยพระจันทร์ ถ้ามิดั่งนั้นดุจน้ำอันติดอยู่บนปลายผมแลมาเปรียบด้วยน้ำมหาสมุทรอันลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ผิบ่มิดังนั้นดุจเอาดินธุลีนั้นมาเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุ จักรรัตนวร(๑) อันประเสริฐแห่งนิพพานนั้นบ่มิถ้วนได้เลย สมบัติในนิพพานนั้นสุขพ้นประมาณ แลว่าหาอันจะเปรียบบ่มิได้ บ่มิรู้เป็นอาพาธพยาธิสิ่งใด บ่มิรู้เถ้า บ่มิรู้แก่ บ่มิรู้ตาย บ่มิรู้ฉิบหาย บ่มิรู้พลัดพรากจากกันสักอัน สมบัติยิ่งมนุษย์โลกแลเทวโลกพรหมโลก

---

(๑) น่าจะเป็น จะคัลณา.

อันว่านิพพานนั้นไส้มี ๒ จำพวก ฝูงอันเผด็จกิเลสทั้งพันร้อย(๑) สิ้นแลได้ นิพพานมี ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งชื่ออุปาทิเสสนิพพานธาตุแล จำพวกหนึ่งชื่ออนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ พระอรหัตตผลนั้นว่าได้เถิงแก่สมบัติอันหนึ่งชื่ออุปาทิเสสนิพพานธาตุแล เมื่อจากปัญจสกนธ์นั้นว่าเถิงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เมื่อพระพุทธิเจ้าเรานิพพาน ๓ อัน อันหนึ่งชื่อกิเลสนิพพาน อันหนึ่งชื่อสกนธนิพพาน อันชื่อธาตุนิพพาน เมื่อพระพุทธิเจ้าราได้ตรัสแก่สัพพัญญุตญาณใต้ต้นพระรัตนมหาโพธิ์นั้น ในปีวอก เดือน ๖ เพ็งบูรณมี วันพุธ ยามจะใกล้รุ่งขึ้น วันพฤหัสบดี วันไทย ลาว(๒) ว่าวันเต่าเยี ในอนุราธฤกษ์ เมื่อพระพุทธิเจ้าตรัสวันนั้น พระจันทร์เสด็จในพฤศจิกราศี เสวยฤกษ์ไพสาขะ ในกลางคืนวันพุธนั้น พระอังคาร พุธ เกตุ แลพระอาทิตย์เสด็จด้วยราศีเดียวในพฤษภราศี พระศุกร์เสด็จในเมถุนราศี พระเสาร์เสด็จในกรกฎราศี พระพฤหัสบดีออกก่อนเมื่อพระพุทธิเจ้าเสด็จเข้าสู่นิพพานนั้นในปีมะเส็ง เดือน ๖ เพ็งบูรณ์ วันอังคารวันไทย ลาวว่า(๒) วันกาบยี่ ยามจะใกล้รุ่ง เสวยฤกษ์ไพสาขะ พระอังคาร เกตุ แลพระอาทิตย์เสด็จในพฤษภราศี พระพฤหัสบดีแลพระจันทร์เสด็จในพฤศจิกราศี พุธแลศุกร์เสด็จในเมถุนราศีพระเสาร์เสด็จในมังกรราศีออกก่อนพระอาทิตย์ เมื่อการณ์ดั่งนั้นชื่อสกนธนิพพาน เถิงแก่พระพุทธิเจ้าเราแล เมื่อพระธาตุทั้งหลายทั้งมวลจะมามวลกันในใต้ต้นพระมหาโพธิแลจะเกิดเป็นองค์พระพุทธิเจ้าคืนแล จะตรัสเทศนาธรรมโปรดเทพามานุษย์ทั้งหลาย แล้วพระเจ้าจิงเสด็จเข้านิพพานนั้นในปีชวด เดือน ๖ เพ็งบูรณ์ ได้ฤกษ์ไพสาขะ ไทยว่าฮวายสัน พระอาทิตย์ พระพฤหัสบดี พระเกตุเสด็จในพฤษภราศี พระศุกร์เสด็จในเมถุนราศี พระพุธเสด็จในกรกฎราศี พระเสาร์เสด็จในสิงหราศี พระอังคารเสด็จในมีนราศี พระจันทร์เสด็จในพฤศจิกราศี เมื่อดั่งนั้นชื่อธาตุนิพพานเถิงแก่พระพุทธิเจ้าแล

อันว่านิพพานมี ๓ ชื่อโสด อันหนึ่งชื่อสุญญตนิพพาน อันหนึ่งชื่ออนิมิตตนิพพาน อันหนึ่งชื่ออัปปณิหิตนิพาน หนทางอันจะไปสู่นิพพานนั้นมีมี ๘ อัน ชื่อโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล หนทาง ๘ อันนี้ ผู้ใดแลควรไปได้สิ้น? ผู้ใดบำบัดกิเลส ๓๐๐ ในนี้จำพวก ๑ จิงจักได้โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล คือรูปกิเลศ ๑๘ อรูปกิเลส ๕๓ อาการกิเลส ๔ ผสมได้ ๗๕ ในนี้แลอันมีแล ๒ อันหนึ่งชื่อ อัชฌัตติกกิเลส อันหนึ่งชื่อพหิรภกิเลส เป็น ๑๕๐ จำพวกในนี้แล อันหนึ่งมีสอง อันหนึ่งชื่อสักกาย ทิฏฐิกิเลส อันหนึ่งชื่อวิจิกิจฉากิเลสเป็น ๓๐๐ กิเลส ๓๐๐ นี้ ผู้ใดเถิงแก่โสดาปัตติมรรคแลโสดาปัตติผลหากบำบัดเสียแล ผู้ใดให้บางกิเลส ๔๕๐ ได้ อีกกิเลส ๓๐๐

---

(๑) น่าจะเป็น พันห้าร้อย

(๒) คำว่า "ลาวว่า" นี้น่าจะเป็นคำที่เพิ่มขึ้นภายหลัง (ดู ศิลาจารึกหลักที่ ๓ ประกอบด้วย)

ก่อนนั้น จึงได้เถิงหนทาง ๒ อัน (อันหนึ่งชื่อสกิทาคามิมรรค) อันหนึ่งชื่อสกิทาคามิผล กิเลสอันใดสิ้นนั้น? สิ้นกิเลสอันได้ ๑๕๐ นั่นแล มีอัน ๓ อันหนึ่งชื่อราคกิเลส (อันหนึ่งชื่อโทสกิเลส อันหนึ่งชื่อ) โมหกิเลส ได้ ๔๕๐ สกิทาคามีบำบัดแล ฝูงอันบำบัดกิเลสนี้สิ้น อีกกิเลส ๓๐๐ ก่อนนั้นจึงจะได้เถิงที่นั้น หนทางสองอัน อันชื่ออนาคามิมรรค แลอนาคามิผล มักว่าใน (อนาคามิมรรค) อนาคามิผลให้เอาโทสะแลโมหะออก เอากาม (ราค) กิเลส แลพยาบาทกิเลสเข้าแทนผสมได้ ๗๕๐ จำพวก ผู้เถิงแก่อนาคามิมรรคแลอนาคามิผลหากบำบัดเสียแล ฝูงนั้นบำบัดกิเลสได้ ๗๕๐ อีกกิเลส ๗๕๐ ก่อนเป็น ๑,๕๐๐ จำพวก ดั่งนั้นจึงจะเถิงที่หนทางสองอัน อันชื่ออรหัตต-มรรคอรหัตผล กิเลสอันใดนั้นสิ้นสิ? คือกิเลสอันได้ ๑๕๐ นั้นแลอันมีแล ๕ แล ๕ จำพวก จำพวกหนึ่งชื่อรูปราคกิเลส แลจำพวกหนึ่ง ชื่ออรูปราคกิเลสจำพวกหนึ่งมานกิเลส จำพวกหนึ่งชื่ออุทธัจจกิเลส จำพวกหนึ่งชื่ออวิชชากิเลส ผสมได้ ๗๕๐ เอาอีกกิเลสอันก่อนเป็น ๑,๕๐๐ จำพวก อันหนึ่งบำบัดกิเลสฝูงนี้สิ้นจากตน จึงจะได้นิพพาน

วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน

จำพวกหนึ่งไส้ว่าจะได้เถิงนิพพานนั้นยากเพื่อดั่งนั้น เมื่อฝูงจักภาวนาโลกุตรฌานอันเป็นต้นแก่นิพพาน จักเล็งดูในภพจักรนี้ แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสร็จโสดจะอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน คือกาลอันพ้นไปแล้ว แลอันจะมาภายหลัง อันยังบัดนี้จึงภาวนาด้วยกสิณ ๑๐ อัน ด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้ฌาน ๕ สิ่ง อัฏฐสมาบัติ ๘ สิ่ง ฉฬภิญญา ๖ แม้ผิเสด็จสิ้นแล้วก็ดี แลไปบ่มิได้เถิงแก่ธรรมฝูงนี้ ไปมิเห็นนิพพานได้ อันว่านิพพานนี้เลือกผู้จะรู้จักเห็นไส้ อันว่าฌานสมาบัติอันใดสิ้น? คือปัญจฌานอันเป็นแดนโลกุตร ครั้นได้ปัญจมาฌานนั้นอาจดำดิน บินบนไปได้ทุกแห่งแล ครั้นว่าได้อัฏฐสมาบัติ ๘ อันได้สิ้น? อันหนึ่งชื่อปฐมฌานสมาบัติ อันหนึ่งชื่อทุติยฌานสมาบัติ อันหนึ่งชื่อ (ตติยฌานสมาบัติ อันหนึ่งชื่อจตุตถฌานสมาบัติ อันหนึ่งชื่ออากาสานัญจายตนสมาบัติ อันหนึ่งชื่อวิญญาณัญจายตนสมาบัติ อันหนึ่งชื่อ) อากิญจัญญายตนสมาบัติ อันหนึ่งชื่อเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อันนี้ชื่ออัฏฐสมาบัติ ครั้นว่าได้อัฏฐสมาบัติ ๘ อันนี้แล้ว เห็นทั้งชั้นฟ้าชั้นดินสิ้น แลเห็นทั้งความสุขอันมีในชั้นฟ้าแลชั้นดิน ชั้นอินทร์แลพรหมทั้งหลายเห็นมาอยู่ในฝ่ามือคือดั่งผลมะขามป้อมอันอยู่ในใจมือนั้นแล อันว่าได้ฉฬภิญญา ๖ อันนั้น อันใดสิ้น? อันหนึ่งชื่ออิทธิวิชชา อันหนึ่งชื่อทิพพจักษุญาณ อันหนึ่งชื่อทิพพโสตญาณ อันหนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ อันหนึ่งชื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อันหนึ่งชื่ออาสวักขยญาณ อันว่าได้อิทธิวิชชานั้นไส้ อาจกระทำฤทธิ์ได้ทุกอัน ผิจะยกเอาแผ่นดินนี้ขึ้นไว้ในกลางฝ่ามือก็ได้ เอาเขาพระสุเมรุออกจากที่ก็ได้ จะกระทำสิ่งใดก็ได้ทุกประการบ่มิยากสักอันเพราะว่าได้อิทธิวิชานั้นแลเกิดเป็นตาทิพย์ ถ้าจะแลดูแห่งใดก็ดี หาอันใดมากำ-

บังบ่มิได้เลย เห็นไปเบื้องบนเถิงพรหมโลก ถ้าแลดูเบื้องต่ำ เห็นไปเถิงนรก เถิงใต้น้ำใต้ลม ถ้าจะแลดูอันพ้นไปแล้วก็ดี จะมาก็ดี เพื่อว่าได้ทิพพจักษุฌาณครั้นว่าได้ทิพพโสตญาณไส้ คือให้หูทิพย์อันยินแท้ อย่าว่าเสียงเจรจาเถิงฝูงเทพยดาอินทร์พรหมในเมืองฟ้าก็ดี แลฝูงสัตว์อันอยู่ในนรก ปลา แลเนื้อแลนก สัตว์อันใดก็ดี ถ้าแลเจรจาก็ได้ยินแท้แล ดั่งมาอันใกล้รู้ข้ามเขาทุกอันทุกคนโสด หาอันจะขัดบ่มิได้เลย เพื่อได้ทิพพโสตญาณแล ครั้นว่าอภิญญาณอันเป็นเจโตปริยญาณนั้นเกิด ใจทิพย์อาจรู้จักใจคนทั้งหลาย หาอันจะกำบังบ่มิได้เลย ผิฝูงเทพยดาอินทร์แลพรหมแต่จิงรู้ คือช้างม้าวัวควายปลาเนื้อนกหกมดปลวกอันใดมีในไตรภูมินี้แล ครั้นว่าเขาคำนึงอันใดก็ดี เอาเจโตปริยญาณนั้นไส้ มีที่ติดแลที่ต่อ สัตว์ทั้งหลายอันจะเที่ยงแลบ่มิเที่ยงอาจรู้สิ้น หาอันจะกำบังบ่มิได้ เบื้องหน้าเบื้องหลังบ่มิรู้กี่ร้อยกัลป์ อาจรู้ที่อันเกิดจากหายได้รู้แท้ ดั่งผลมะขามป้อมอยู่ในฝ่ามือ ครั้นว่าได้อภิญญาณอันชื่ออาสวักขยะนั้นไส้ ใจอันท่องเที่ยวไปมาในสงสารนั้นขาดแล้วสิ้น น้าวเอาใจต่อนิพพานเดียวไส้ อภิญญาณอาจบำบัดรูปสกนธ์ ๒๕ เพทนาสกนธ์ ๕ อันสัญญาสกนธ์ ๒๐ สังขารสกนธ์ ๔ วิญญาสกนธ์ ๑๒ ห้าจำพวกนี้ชื่อปัญจสกนธ์แล อภิญญาณอันชื่ออาสวักขยญาณ หากบำบัดมุลทินทั้งหลาย แลพาไปสู่ที่มหานครนิพพานที่ประเสริฐแล เพื่อจะได้ฌานฝูงนี้ พยายามภาวนาด้วยนักหนาจิงได้ไส้ จักกล่าวให้รู้แท้ยากนักหนา จิงกล่าวแต่โดยสังเขปแล

เมื่อเดิม[๑] ภาวนาเอานิมิตปฐมฌานไส้เป็นอารมณ์นั้นชื่อปริกรรมนิมิต ภาวนาดั่งนั้นชื่อปริกรรมภาวนาแล โยคาวจรถกลไปให้ลืมนิมิตแล้วถกลจิตนั้นแล โยคาวจรภาวนาด้วยปริกรรมสมาธิในอุคคหนิมิตนั้นแลอารมณ์อันเกิดแต่ภาวนาแลจะกล่าว[๒] บัญญัติ แลพ้นจากวัตถุธรรม ประดุจดั่งอุคคหนิมิตแลอาศัยในใจแลอยู่สงบนิ่ง เมื่อดั่งนั้นปฏิภาคนิมิตเกิดแลเมื่อแล้วกำเนิดปฏิภาคนิมิตนั้น อุปจารภาวนาอันจะกล่าว[๒] กามาพจรสมาธินั้นบำบัดเบ็ญจนิวรณ์อันเสมอศัตรู จิงเกิดบำบัด (เมื่อแล้ว) กำเนิดอุปจารภาวนานั้น อันว่ารูปาวจรปฐมฌานนั้น จิงจักได้แก่โยคาพจรนั้นอันเสพปฏิภาคนิมิตอันดีด้วยอุปจารสมาธิ อันเป็นรูปาวจรปฐมฌานนั้น โยคาพจรเอาปฐมฌานนั้นเล่ากระทำให้ลุแก่พลี อันชื่ออาวัชชนะ สมาปัชชนะ อธิฏฐานะ วุฏฐานะ ปัจจเวกขณะ โยคาพจรเสียองค์อันเป็นต้นว่าดำริ อันมีในปฐมฌาน จึงพยายามเมื่อหน้าเพื่อจะลุแก่องค์อันสุขุม อันเป็นต้นว่าพิจารณา จึงลุแก่ฌานทั้งหลาย อันเป็นต้นทุติฌานด้วยอันดับ อันว่าปฏิภาคนิมิตเกิดในกัมมัฏฐานนั้น ๒๒ อัน เป็นต้นว่าปฐพีกสิณ อันเศษกว่า ๒๒ อันได้ ๑๘ ในนี้ชื่ออัปปมัญญา ๔ อันประพฤติแก่บัญญัติ ๗ อัน อันใดสิ้น? พุทธานุสสติอันหนึ่ง ธรรมานุสสติอันหนึ่ง

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลิ หน้า ๕๒-๕๔

(๒) น่าจะเป็น "แล ธ กล่าว, อัน ธ กล่าว".

สังฆานุสสติอันหนึ่ง สีลานุสสติอันหนึ่ง จาคานุสสติอันหนึ่ง เทวานุสสติอันหนึ่ง อุปสมานุสสติอันหนึ่ง มรณานุสสติ เมตตาอันหนึ่ง กรุณาอันหนึ่ง (มุทิตา) อันหนึ่ง อุเบกขาอันหนึ่ง อาหาเรปฏิกูลสัญญาอันหนึ่ง จตุธาตุววัฏฐานอันหนึ่ง ผสมรวมอรูปกัมมัฏฐาน ๔ อัน ผสมทั้งหลายเป็น ๑๘ อันใดว่า ๒๒ นั้นสิ้น? คือกสิณ ๑๐ อัน อสุภ ๑๐ อัน กายคตานุสสติอันหนึ่ง อานาปานสติอันหนึ่ง ผสมเป็น ๒๒ แลอันใดว่าบัญญัติ ๗ อัน? ปัญญา[๑] ปิยัตตาบัญญัติอันหนึ่ง ปัญญาปนโตบัญญัติ (อันหนึ่ง ปัญญาปนโตบัญญัตินั้น) มี ๖ จำพวก คือ วิชชมานบัญญัติอันหนึ่ง อวิชชมานบัญญัติอันหนึ่ง วิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติอันหนึ่ง อวิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติอันหนึ่ง วิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติ อวิชชมาเนน อวิชชามานบัญญัติอันหนึ่ง ผสมทั้งหลายเป็น ๗

กสิณทั้งหลาย ๙ อัน[๒] เพื่อไว้อากศกสิณ โยคาพจรอันจะภาวนาอรูปาพจรฌานกสิณอันใดก็ดีอันเป็นต้นภาวนาได้ก่อน เลยยกออก จิงเอาอากาศนั้นอันได้ในกสิณนั้นไส้เป็นอารมณ์ จึงกระทำเป็นบริกรรม เมื่อกาล (ดั่งนั้น) อรูปาพจรอันเป็นปฐมจิตลุแก่โยคาพจรนั้นแล โยคาพจรนั้นอันได้อรูปาพจรฌานอันเป็นปฐมเอาพิชญานอันประพฤติในอรูปาพจรฌานนั้นเป็นอารมณ์ จิงกระทำบริกรรมอรรถว่าเล่าไปเล่ามา อันว่าอรูปาพจรฌานอันเป็นคำรบสองก็เกิดแก่โยคาพจรเมื่อนั้นแล โยคาพจรได้อรูปาพจรเป็นคำรบสองแล จิงเอาสุภาวะอันบ่มีในอรูปวิชญานอันประพฤติในอรูปาพจรฌานอันปฐมไส้เป็นอารมณ์ จิงกระทำเล่าไปเล่ามาดั่งนี้ นตฺถิ กิญฺจินตฺถิ กิญฺจิ เมื่อดั่งนั้นอรูปาพจรฌานอันเป็นคำรบสามเกิดแก่โยคาพจรนั้นแล โยคาพจรนั้นครั้นได้อรูปฌานอันเป็นคำรบสามแล้ว จิงทำบริกรรมอรรถว่าเล่าไปเล่ามาดั่งนี้แล ตติยารูปฺปิ สนฺตเมตํ ปณีตเมตํ เมื่อกาลดั่งนั้นอันว่าอรูปฌานอันเป็นคำรบสี่ เกิดแก่โยคาพจรนั้นแล อันว่าปัญจมฌานอันประพฤติด้วยสมัตถอภิญญาณ โยคาพจรลุกแต่ปัญจมฌานอันเป็นบาทแก่อภิญญาณ จิงลุแก่อธิฏเฐยยาทิกฐาน แลกระทำบริกรรมจิง (ลุ) แก่อารมณ์ทั้งหลายอันเป็นต้นว่ารูปด้วยอันควร

[๓] (สัมมสนญาณ อันพิจารณาเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในปัญจสกนธ์ อุทยพฺพยญาณ อันเห็นความเกิดขึ้นแลเสื่อมไปในปัญจสกนธ์ภังคญาณ อันเห็นความแตกไปในปัญจสกนธ์ภยญาณ อันเห็นภัยในปัญจสกนธ์) อาทีนวญาณ อันเห็นโทษในปัญจสกนธ์ นิพพิทาญาณ อันเกลียดอันเกิดเดียดในปัญจสกนธ์ มุญจิตุกามยตาญาณ อันประพฤติเพื่อจะใคร่ออกจากปัญจสกนธ์ปฏิสังขาญาณ อันพิจารณาอุบายพ้นจากสงสารสังขารุเปกขาญาณ ญาณอันประพฤติกลายแลแก่สงสารสังขารธรรม อนุโลมญาณ อัน (เห็น) ดีโดยภาคหน้าภาคหลัง สิบอัน (นี้) ชื่อทัศพิ

---

(๑) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลิ ๔๙-๕๐

(๒) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลิ หน้า ๕๓-๕๔

(๓) ดู อภิธัมมัตถสังคหปาลิ หน้า ๕๕-๕๘

ปัสสนา สุญฺญตวิโมกฺโข อันว่าสงัดจากราคาทิกิเลส อนิมิตฺโตวิโมกฺโข อันว่าวิโมกข์นั้นอันบ่เห็นนิมิตแก่ราคาทิกิเลส อปฺปณิหิตวิโมกฺโข อันบ่มีถกลราคาทิกิเลส ทั้งนี้วิโมกข์ ๓ สุญฺญตานุปสฺสนา คำนึงสุภาวะอันสูญอนิมิตฺตานุปสฺสนา คำนึงสังขารอันเปล่าจากเราจากเขาจากสุขจากตน อปฺปนิ หิตานุปสฺสนา คำนึงสังขารอันหาดำฤษณาบ่มิได้เลย ๓ อันนี้ชื่อวิโมกขมุข (ปาติโมขสังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจยสันนิสสิตศีล ปาริสุทธิศีล ๔ นี้ ชื่อศีลวิสุทธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ สมาธิ ๒ นี้ชื่อจิตตวิสุทธิ อันว่ากำหนดนามรูปด้วยสมัตถกำหนด ๔ อันหนึ่งชื่อลักษณะ อันหนึ่งชื่อ) รส อันหนึ่งชื่อปัจจุปัฏฐาน อันหนึ่งชื่อปทัฏฐาน อันนี้ชื่อทิฏฐิวิสุทธิ (อันว่ากำหนดปัจจัยแห่งนามรูปเหล่านั้นแล ชื่อกังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อพระโยคาพจรกำหนดสังขารธรรมอันประพฤติในภูมิทั้ง ๓ อีกทั้งปัจจัยแล้วพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ด้วยสัมมสนญาณ พิจารณาเห็นการเกิดขึ้นแลเสื่อมไปแห่งสังขารธรรมด้วยอุทยัพพยญาณ แลกำหนดลักษณะแห่งมรรคด้วยสมัตถกำหนดศัตรูอัน ธ กล่าววิปัสสนูปกิเลสเป็นต้นว่าโอภาส อันนี้ชื่อมัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ) อันว่าโยคาพจรอันสลัดจากศัตรูอัน ธ ว่าปัญจนิวรณ์ แลปฏิบัติแก่ไตรลักษณ์โดยอันดับพิปัสสนา แต่อุทยัพพยญาณเถิงอนุโลมญาณทั้งนั้นว่าพิปัสสนาอันใหม่ อันว่าอุทยัพพยญาณ ภังคญาณ (ภยญาณ) อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิตุกามยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ ทั้งนี้ชื่อปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิโยคาพจรอันตัดภวังค์ด้วยนิยมดั่งนี้จิงเถิงพิปัสสนาอันแก่ โลกุตตรอัปปนาจิตจักเกิดแก่โยคาพจรนั้น เมื่อกาลดั่งนั้น อันว่าพิปัสสนาจิต ๒ อัน ๓ อันจะขัดแห่งอารมณ์อันใดก็ดี อันเป็นต้นว่าอนิจจลักขณะ จิงเกิดด้วยอำนาจ ปริกรรม อุปจาร อนุโลมอันดับนั้น อนุโลมพิปัสสนานั้น (จิงเกิด) อันว่าโคตรภูจิงเกิด ๑ ขณะ เอานิพพานเป็นอารมณ์ บำบัดโคตรภูอันเป็นปุถุชนจิงเกิดโคตรภูอันเป็นอริยะขึ้น จิงเกิดโคตรภูจิตนั้น อันว่าโลกุตตรมรรค รู้ทุกขสัจจะ ละทุกข์สมุทัยสัจจะ กระทำให้นิโรธสัจจะเห็นแท้ อริยมรรค ครั้นว่าทำให้นิพพานเห็นแท้ จิงลุแก่หนทางอรหัตตผลด้วยสามารถภาวนา มรรคสัจจะ ถัดมรรคสัจจะนั้น อันว่าผลจิต ๒-๓ อันเกิดแก่โยคาพจร แล้วจิงดับ ถัดนั้นจิงลงภวังค์นั้น บัณฑิตอันรำพึง (มรรค, ผล, นิพพาน) กิเลสอันบำบัดเผด็จ (ด้วย) ภาวนานั้น (แลอัน)อื่นไส้ จิงเกิดปัจจเวกขณญาณ (โลกุตตรมรรคนี้ชื่อญาณทัสนวิสุทธิ)

อันว่าวุฏฐานคามินีพิปัสสนาอันเห็นด้วยอันใช่ตัวตนนั้น อันว่ามรรคเกิด ชื่อสุญญตวิโมกข์ อันว่าวุฏฐานคามินีพิปัสสนาอันเห็นด้วยอนิจจตา ชื่ออนิมิตตวิโมกข์ (อันว่าวุฏฐานคามินีพิปัสสนาอันเห็นด้วยทุกขตา ชื่ออัปปนิหิตวิโมกข์ มรรคได้ชื่อ ๓ อันด้วย) สามารถอันเถิงแก่พิปัสสนาอันว่าผลโสดได้ชื่อ ๓ อัน ในมรรควิถีด้วยสามารถลุแก่มรรคดั่งเก่าบ้างแล อันว่าผลอันมีในตนมรรคนั้นแล (เกิดขึ้นแก่) โยคาพจรอันรำพึงอนิจจาทิกลักษณะด้วยนัยดั่งกล่าวก่อนแล แลได้ชื่ออัน

เป็นต้นว่า สุญญตวิโมกข์ด้วยสามารถเถิงแก่พิปัสสนาในผลสมาบัติวิถี อันว่าชื่อ ๓ อันนั้นมีต้นว่า สุญญตวิโมกข์ได้ดั่งนั้นแก่มรรค์ทั้งหลาย ด้วยสามารถอารมณ์ ด้วยสามารถประพฤติตนแล เสมอด้วยประการทั้งหลายดั่งนั้นบ้างแล อันว่าโยคาพจรเมื่อจะเข้านิโรธสมาบัติในมหรรคตสมาบัติ อันเป็นต้นว่าปฐมฌานด้วยอันดับลุกจากสมาบัตินั้น จิงรำพึงสังสการธรรมนั้นอันเถิงแก่ฌานนั้น ลุในฌานนั้น ลุด้วยลำดับเถิงแก่อากิญจัญญายตนฌาน เอาอธิษฐานไส้เป็นบุรพกิจ จิงเข้าแก่เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อันว่าใจโยคาพจรนั้นขาดเพื่ออำนาจจิตสองนั้นอันชื่ออัปปนาชวนะ บ่มิประพฤติเมือหน้าเลย เมื่อกาลดั่งนั้น โยคาพจรนั้นถิงนิโรธสมาบัติแล เมื่อกาลออกจากนิโรธสมาบัตินั้นแล อนาคามีบุคคล อันว่าอนาคามีผลจิตประพฤติคาบเดียว จิงลงภวังค์คืน ชื่ออรหันต์ อันว่าอรหัตตผลจิต หากประพฤติคาบเดียวจิงลงภวังค์คืน

กล่าวเถิงพระเจ้าผู้ได้ภาวนาแลได้นิพพานด้วยสังเขปโสด ผู้มีปัญญาควรรำพึงจิงแท้ หากรู้นิพพานอันประเสริฐดั่งนั้น ฝูงดั่งฤๅจิงจะอาจน้ำฝูงสัตว์ทั้งหลายไปเถิงแห่งหั้นได้? ผู้ใดสร้างสมภารบารมี แลปรารถนาเถิงแก่นิพพานทุกวันทุกคืนบ่มิขาดสักเมื่อเลย นานได้ ๒ อสงไขยแสนมหากัลป์ (เป็น) กำไรโสด กระทำสมภารบารมีเท่ากันดั่งนั้นก็ดี บ่มิอาจนำฝูงสัตว์ทั้งหลายไปเถิงนิพพานได้เลย เท่าเอาแต่ตนผู้เดียวเถิงนิพพานได้ไส้กระทำสมภารบารมีเท่าดั่งนั้น ได้แก่พระปัจเจกโพธิเจ้าไส้ เพราะว่านำสัตว์ไปเถิงนิพพานบ่มิได้เพื่อดั่งนั้น ผู้ใดสร้างสมภารบารมีได้ ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขยกัลป์ แลแสนมหากัลป์เป็นกำไรไส้ ย่อมอธิษฐานว่าจะนำสัตว์ทั้งหลายไปนิพพานทุกวันทุกคืนบ่มิขาดสักเมื่อดั่งนั้น จิงจะได้เป็นพระ แลจะนำฝูงสัตว์ทั้งหลายไปเถิงนิพพานได้ไส้ ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันพระเจ้าอาจนำไปสู่นิพพานได้นั้น ฝูงสัตว์นั้นย่อมได้สร้างสมภารแสนมหากัลป์ พระเจ้าลิงอาจนำเอาฝูงสัตว์นั้นเถลิงนิพพานได้ไส้ ฝูงอันสร้างสมภารบารมีได้ ๒ อสงไขยกัลป์หนึ่ง แสนมหากัลป์เป็นกำไรโสด จิงจักได้เป็นอรหันตาขีณาสพ อาจนำฝูงสัตว์ทั้งหลายเข้านิพพานในสถานพระพุทธเจ้าแล

จตุวีสติอสงฺเขยฺเย มฏฺฐิญฺจา เสตฺตโกฏิโย[๑]
ปาณานำ สตสหสฺสานิ เอโก พุทฺโธ ปโมจเย

พระพุทธิเจ้าแลพระองค์ ๆ โปรดเทพยดามนุษย์ทั้งหลายเข้าสู่นิพพานผิจะคลนาได้ ๒๔ อสงไขย แล ๑,๑๖๐ โกฏิ[๒] ก็มี อีก ๑๐๐,๐๐๐ คน เป็นกำไรโสด

(กล่าว) เถลิงนครนิพพานอันประเสริฐยิ่งภูมิทั้ง ๓ นี้ แลทั้งอนันตจักรวาฬ อันเป็นเอกาทมกัณฑ์โดยสังเขป ผู้ใดจะเถลิงแก่มหานครนิพพานนั้น บ่มิรู้ฉิบหาย บ่มิรู้แปรปรวนไป

---

(๑) น่าจะเป็น สตโกฏิโย.

(๒) น่าจะเป็น ๑๖๐ โกฏิ.

มา ดั่งแลฝูงสัตว์ทั้งหลายอยู่ในไตรภูมินี้แล

กล่าวเถลิงไตรภูมิกถามหานิพพานแล.

อวสานพจน์

แต่นี้ไส้ไตรภูมิกถาเมื่อใดไส้? ปีระกา สักราช ๒๓ ได้ในเดือน ๑๐[๑] เพ็งวันพฤหัสบดี มฤคเศียรนักษัตร ผู้ใดรังไส้? พระญาลิทัยผู้เป็นหลานปู่พระญาเลลิทัย ผู้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยแลสุกโขทัย ผู้เป็นหลานแก่พระรามราชอันเป็นสุริยพงษ์ เมื่อได้กินเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ได้หกเข้า จิงไส่เพื่อความได้อรรถพระอภิธรรม แลจะใคร่เทศนาเฉพาะแก่แม่เอาคนหนีจักใคร่จำเริญพระธรรมโสด ธรรมไตรภูมิกถานี้อาออกแต่คัมภีร์ใดบ้างสิ้น? อันว่าไตรภูมิกถานี้อาออกแต่อัฏฐกถาฎีกาพระจตุราคมนั้นสะเล็กสน่อย อัฏฐกถาฎีกาพระอภิธรรมมาวตาร อัฏฐกถาพระอภิธรรมมัตถสังเคราะห์ในคัมภีร์ฝูงนี้ พระสุมังคลวิลาสินี พระปปัญจสูทนี พระสารัตถปกาสินี พระมโนรถปูรณี พระลีนัตถปกาสินี อัฏฐกถาฎีกาพระวินยปิฎก พระธรรมมหารถกถา พระมธุรัตถวิลาสินี พระชาตกัฏฐกถา พระชินาลังการ พระโพธิวงษ์ พระสารสังคหะ พระอภิธัมมัตถสังคหะ พระอภิธรรมาวตาร พระมิลินท์ พระธรรมหทยะ พระมหานิทาน พระพุทธวงษ์ พระอนาคตวงษ์ พระจริยาปิฎก พระธรรมบท พระโลก ปัญญัตติ พระมหากัลป์ พระพรุณวดีสูตร พระสมันตปาสาทิกา พระวิสุทธิมรรค พระลักขณทิธรรม พระอนุปติกา พระโลกุปปัตติ พระสารีริกพินิจฉัย พระธรรมฝูงนี้อาออกแต่ละอันละน้อยมาผสมกัน จิงขึ้นชื่อไตรภูมิกถา พระธรรมนี้พระเจ้าลิทัยเป็นกษัตริย์พงษ์ หากเป็นครูเรียนในสำนักนี้พระมหาเถรอโนมทัสสี เรียนในพระมหาเถรธรรมบาล เรียนในพระมหาเถรสิทธัตถ เรียนในมหาเถรมณีวงษ์ เรียนในปรัชญาณทัสสเถร เรียนในอุปเสนราชบัณฑิต เรียนแต่ไกลด้วยสารภิชัยในมหาเถรพุทธโฆสาจาริย์ผู้อยู่ในเมืองหริภุญชัย

ผู้ใดจะปรารถนาเถิงทิพยสมบัติปัตถโมกขนิพพาน ให้สดับนี้ฟังพระไตรภูมิกถากานี้ ด้วยทำนุกอำรุงด้วยใจศรัทธา อย่าได้ประมาทสักอันไส้จะได้พบได้ไหว้ได้ฟังธรรมแต่พระศรีอาริยเจ้า อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้นแล

พรรณนาไตรภูมิกถาจบเสร็จโดยพระสรรเพชญเจ้าบัณฑูรเท่านี้แล.

ทุกฺขํ สตฺตโลกมฺปา อนิจฺจ อัฏฐาร อิเม อนัตตา วีสติกัมปา ภาวนาสังสา อิเม

---

(๑) น่าจะเป็นเดือน ๔

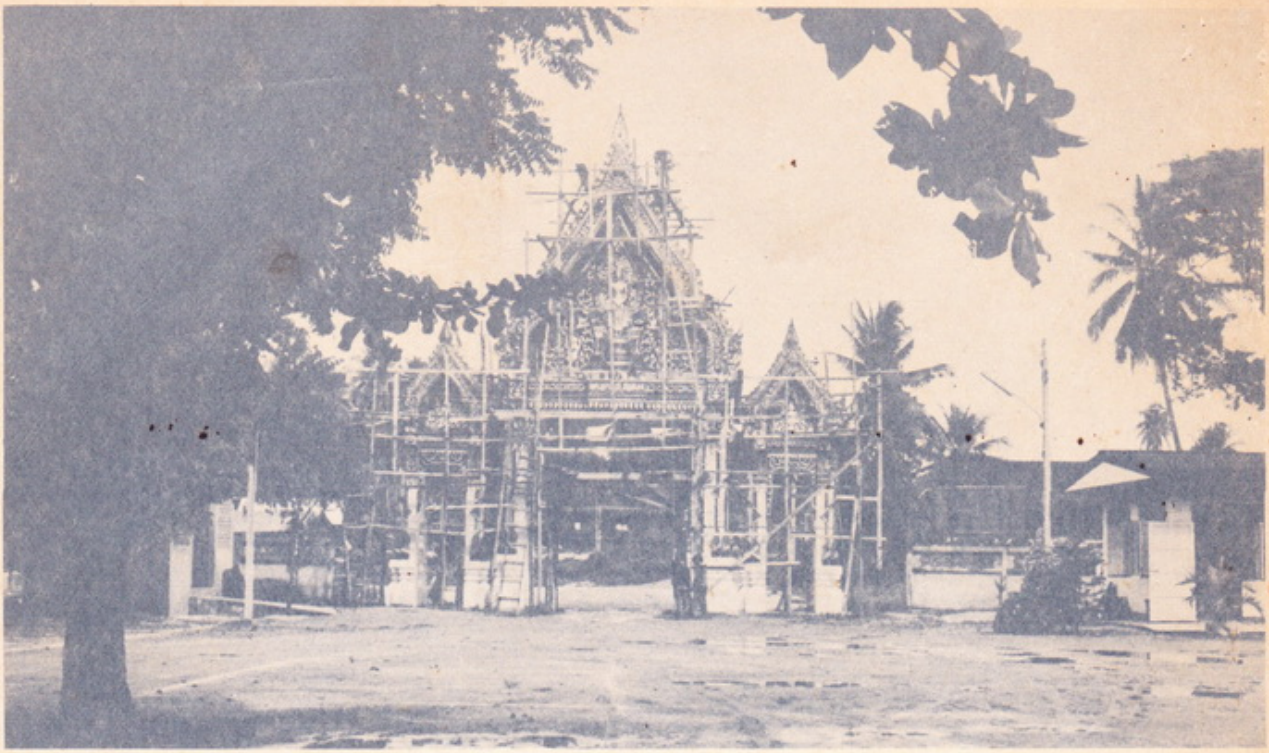
(๑) พระมหาช่วยจารพระไตรภูมิกถาที่วัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง แล้วแต่ในเดือน ๔ ปีจอ วันอาทิตย์ เมื่อเพลาตะวันบ่าย ๓ โมงเศษ เมื่อพระพุทธศักราชล่วงไปได้แล้ว ๒๓๒๑ พระวรรษา เศษสังขยา เดือนได้ ๙ เดือน วันได้ ๒๖ วัน เป็นสำเร็จแล้วแล.

****

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาวัดดอนรัก จังหวัดสงขลา

(1) ฉบับพระมหาจันทร์ว่า "พระมหาจันทร์มีศรัทธา เจตนาสร้างพระไตรภูมิกถานี้ไว้สำหรับพระศาสนาพระพุทธเจ้าตราบเท้า ๕ พันพระวัสสา นิพพานปัจจัยโย โหตุ ขอได้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพานเทิด แล้วในเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ วันเสาร์ ปีมะแม เพลาตะวันบ่าย เมื่อพระพุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๓๓๐ พระวษา เสสสังขยา เดือนได้ ๕ เดือน วันได้ ๒ วันแล้ว."

ซุ้มประตูวัดทับสะแก

พระอุโบสถ วัดทับสะแก

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล สุขุมวิท ๒๓ กรุงเทพฯ ๑๑๐๐ สุทธิมพิมพ์ ๒๕๐๕